

Strategia reintegracji społecznej osób skazanych

INTEGRALNY MODEL WSPOMAGANIA
RESOCJALIZACYJNO-READAPTACYJNEGO

red. naukowa

Beata Maria Nowak
Sławomir Grzesiak

CBPE
CENTRUM
BADAN
POLITYKI
EUROPEJSKIEJ

STRATEGIA REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB SKAZANYCH

**Integralny model wspomagania
resocjalizacyjno-readaptacyjnego**

CBPE

CENTRUM
BADAŃ
POLITYKI
EUROPEJSKIEJ

STRATEGIA REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB SKAZANYCH

Integralny model wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego

Redakcja naukowa:

Beata Maria Nowak

Sławomir Grzesiak

Szkoła Wyższa
Wymiaru Sprawiedliwości

Warszawa 2022

Recenzenci:

*Agnieszka Lewicka-Zelent,
Jacek Pomiankiewicz*

Redakcja naukowa:

*Beata Maria Nowak,
Sławomir Grzesiak*

Skład:

Laura Swornik-Ognicka

© Copyright by Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, 2022

ISBN: 978-83-66454-63-7

*Wydawnictwo Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości
Warszawa 2022*

Spis treści

WPROWADZENIE (Beata Maria Nowak, Sławomir Grzesiak) 7

CZĘŚĆ I

RESOCJALIZACJA PENITENCJARNA

RESOCJALIZACJA PENITENCJARNA W POLSCE,
W PERSPEKTYWIE READAPTACYJNO-REINTEGRACYJNEJ
(Sławomir Grzesiak) 17

METODYKA PRACY PENITENCJARNEJ W ZAKRESIE
PRZYGOTOWANIA SKAZANYCH DO WYJŚCIA
NA WOLNOŚĆ (Mariusz Snopek) 53

RESOCJALIZACYJNE PROGRAMY PENITENCJARNE
W KONTEKŚCIE ICH READAPTACYJNO-
-REINTEGRACYJNEGO POTENCJAŁU
(Sławomir Grzesiak) 71

SKUTECZNOŚĆ I EFEKTYWNOŚĆ KARY POZBAWIENIA
WOLNOŚCI – PRZEGLĄD BADAŃ EMPIRYCZNYCH
(Irena Mudrecka) 87

CZĘŚĆ II

READAPTACJA SPOŁECZNA OSÓB SKAZANYCH

READAPTACJA SPOŁECZNA W ŚWIETLE WYBRANYCH
KONCEPCJI POMOCY I WSPARCIA OSÓB OPUSZCZAJĄCYCH
JEDNOSTKI PENITENCJARNE (Sławomir Grzesiak) 117

METODYKA PRACY POSTPENITENCJARNEJ W ZAKRESIE
PRZYGOTOWANIA EKSWIEŻNIÓW DO PODEJMOWANIA
WYSIŁKÓW READAPTACYJNYCH I REINTEGRACYJNYCH
(Beata Maria Nowak) 143

SYSTEM POMOCY POSTPENITENCJARNEJ JAKO ELEMENT ZINTEGROWANEGO SYSTEMU READAPTACJI (Mariusz Kuryłowicz)	193
---	-----

CZĘŚĆ III

RESOCJALIZACJA I READAPTACJA SPOŁECZNA W WYBRANYCH PAŃSTWACH EUROPEJSKICH

SYSTEMY PENITENCJARNE W ŚWIETLE REGULACJI MIĘDZYNARODOWYCH (Małgorzata Boczkowska)	217
---	-----

ROZWIĄZANIA SYSTEMOWE W ZAKRESIE READAPTACJI SPOŁECZNEJ SKAZANYCH, W NORWEGII, FINLANDII I WŁOSZECH (Małgorzata Boczkowska)	225
---	-----

READAPTACJA SPOŁECZNA OSÓB SKAZANYCH W WIELKIEJ BRYTANII, IRLANDII I HISZPANII (Damian Skowron)	259
---	-----

ODDZIAŁYWANIA READAPTACYJNE PODEJMOWANE WOBEC OSÓB SKAZANYCH W REPUBLICIE SŁOWACKIEJ, W REPUBLICIE CZESKIEJ ORAZ W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC I SZWAJCARII (Konrad Kulawik)	285
---	-----

ZAMIAST ZAKOŃCZENIA

KU REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB SKAZANYCH. INTEGRALNY MODEL WSPOMAGANIA RESOCJALIZACYJNO-READAPTACYJNEGO (Beata Maria Nowak, Sławomir Grzesiak)	311
--	-----

ANEKS	364
SPIS TABEL I RYSUNKÓW	371
BIBLIOGRAFIA	372

WPROWADZENIE

Problematyka efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności oraz odpowiedzialności społecznej instytucji i organizacji zajmujących się wspomaganie osób opuszczających jednostki penitencjarne jest stałym punktem dyskursu naukowego¹. Wiodącym wątkiem tych rozważań, wybrzmiewającym z interdyscyplinarnych analiz teoretycznych i empirycznych są możliwości oraz ograniczenia teorii i praktyki wspomagania społecznego, wyrażane w poglądach na temat efektywności instytucjonalnych form oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych. Wymaga to nieustannych analiz, gdyż rozwiązania systemowe z zakresu resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych napotykać na szereg trudności zarówno w realizacji każdego z tych procesów z osobna, jak i postrzegania ich jako wzajemnie komplementarnych, koniecznych do skutecznej inkluzy społecznej ekswieżniów. Optymalizacja dotychczasowego paradygmatu wykonywania kary pozbawienia wolności oraz pomocy postpenitencjarnej implikuje konieczność modyfikacji zadań i funkcji instytucji publicznych oraz sposobów świadczenia przez nie usług dla osób, które z nich korzystają. Zmieniająca się rzeczywistość stanowi czynnik istotnie konceptualizujący funkcjonowanie człowieka i społeczeństwa, co w przypadku procesów resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej dotyczy wielu służb i organizacji działających na rzecz osób wykluczanych społecznie. Dlatego też istnieje potrzeba przyjęcia systemowych, skutecznych i efektywnych rozwiązań z zakresu readaptacji społecznej skazanych i urealnienia oczekiwań społecznych wobec możliwości resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej skazanych.

Niniejsza publikacja jest propozycją strategii reintegracji społecznej osób skazanych, opartej na integralnym modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego osób skazanych

---

¹ Zob.: prace autorów: A. Bałandynowicz, W. Ambrozik, M. Konopczyński, M. Sztuka, R. Opora, M. Muskała, H. Machel, A. Szymanowska, P. Stępiak.

opuszczających jednostki penitencjarne. Wymiary integracyjności prezentowanego modelu odnoszą się do:

- a) *wiedzy i praktyki*, poszukiwania sprawdzonych i skutecznych rozwiązań w obszarze resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych;
- b) wszelkich działań, których podstawą są dowody naukowe, zgodnie z koncepcją *evidence-based practice*;
- c) *kompleksowości oddziaływań metodycznych* w zakresie resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej skazanych, rozumianych jako kontinuum realizowanych świadczeń i optymalizowanie potencjałów osób skazanych przez instytucje i organizacje wspomagające;
- d) *interdyscyplinarności i transdyscyplinarności* stosowanych metodyk wspomagania osób skazanych, a także dostępności i partycypacji społecznej w działaniach podejmowanych na rzecz osób skazanych, rozumianej nie jako zawłaszczanie przestrzeni penitencjarno-probacyjnej przez poszczególne służby, ale jako współpracę międzyinstytucjonalną;
- e) *holizmu oddziaływań* w kluczowych dla człowieka sferach jego rozwoju: intelektualnego, fizycznego, emocjonalnego i duchowego, których akceleracja optymalizuje potencjał readaptacyjny osoby skazanej;
- f) *współpracy instytucji i podmiotów świadczących usługi społeczne* w sektorach pomocy i wsparcia osobom wykluczonym społecznie.

Istnieje zatem konieczność redefinicji obszarów współpracy międzyinstytucjonalnej i odchodzenia od paradygmatu resocjalizacji penitencjarnej jako dominującego i uniwersalnego wobec zróżnicowanej społeczności skazanych. Proponowany model wydaje się być optymalnym, utrwalającym efekty pracy penitencjarnej, wysiłki osób powracających do społeczeństwa oraz uwzględniającym procesy inkluzji społecznej.

W ocenie redaktorów niniejszej monografii istnieje potrzeba zwrócenia uwagi na problematykę wspomagania osób opuszczających jednostki penitencjarne zarówno w kontekście dostępnych, jak i modelowych rozwiązań systemowych w tym zakresie, w tym innowacyjnych i nowatorskich. Za zasadne uważają oni również potrzebę dokonania kompleksowej analizy badań naukowych oraz praktyki dotyczącej rozwiązań z zakresu inkluzji społecznej skazanych, także w ujęciu komparatystycznym (analiza porównawcza rozwiązań stosowanych w państwach europejskich).

Mając świadomość ogromnego trudu przygotowania opracowania odnoszącego się do przedstawienia strategii reintegracji społecznej, redaktorzy zaprosili do współpracy badaczy, wśród których znaleźli się również praktycy penitencjarno-probacyjni. Prezentowane w niniejszej publikacji prace wpisują się w nurt współczesnych rozważań dotyczących poszukiwania optymalnych rozwiązań na niwie penitencjarno-probacyjnej, odnoszącej się do partycypacji społecznej w obszarach jej działalności.

Problematykę ciągłości oraz zmiany wiedzy i praktyki, odnoszących się do procesów resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych przedstawiono we wzajemnie się dopełniających trzech częściach monografii.

Część pierwszą poświęcono zagadnieniu resocjalizacji penitencjarnej w perspektywie readaptacyjno-reintegracyjnej i metodycznej. W problematykę tą wprowadza tekst Sławomira Grzesiaka, będący syntezą polskiej myśli resocjalizacyjnej zorientowanej penitencjarnie. Autor wskazuje w nim na uwarunkowania tego procesu i analizuje krytyczne odniesienia w literaturze przedmiotu, dotyczące oddziaływań resocjalizacyjnych podejmowanych wobec skazanych w polskich jednostkach penitencjarnych. Szczególną uwagę poświęca działaniom resocjalizacyjno-readaptacyjnym na różnych etapach wykonywania kary pozbawienia wolności, w tym udzielaniu świadczeń z zakresu pomocy postpenitencjarnej.

Kolejny rozdział monografii, autorstwa Mariusza Snopka, przybliży kwestie pracy penitencjarnej w zakresie przygotowywania skazanych do wyjścia na wolność w kontekście uregulowań prawnych pomocy postpenitencjarnej oraz metodyki pracy penitencjarnej w aspekcie jej oddziaływań resocjalizacyjnych i uwarunkowań tego procesu. Poruszane zagadnienia Autor konfrontuje z badaniami własnymi w tym zakresie, formułując interesujące wnioski i rekomendacje odnoszące się do kwestii prawno-organizacyjnych i wychowawczych w aspekcie możliwości przygotowywania skazanych do powrotu do społeczeństwa w warunkach izolacji więziennej.

Następny rozdział monografii, opracowany przez Sławomira Grzesiaka, dotyczy szczegółowych zasad metodycznych i prakseologii przygotowywania programów resocjalizacyjnych i readaptacyjnych realizowanych w polskim systemie penitencjarnym.

Dopełnienie tej części monografii stanowi praca Ireny Mudreckiej, w której dokonano przeglądu badań empirycznych dotyczących skuteczności wykonywania kary pozbawienia

wolności, sposobów jej rozumienia i realizacji jej pomiarów w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej. Autorka omawia wyniki najnowszych polskich badań nad skutecznością kary pozbawienia wolności, readaptacji społecznej skazanych i programów resocjalizacyjnych realizowanych przez Służbę Więzienną. Podkreślając istotność takich badań dla planowania efektywnej strategii readaptacyjnej, zauważa jednocześnie szereg trudności związanych z ich prowadzeniem, co wiąże przede wszystkim z ich kosztownością, czasochłonnością, interdyscyplinarnością i wieloaspektowością.

W drugiej części monografii zatytułowanej *Readaptacja społeczna skazanych* ukazano proces przygotowania eks-więźniów do inkluzji społecznej w odniesieniu do założeń wybranych polskich koncepcji pomocy i wsparcia osobom opuszczającym jednostki penitencjarne i efektywności podejmowanych w tym względzie działań. I tak w rozdziale opracowanym przez Sławomira Grzesiaka przedstawiono aktualne rozwiązania z zakresu readaptacji społecznej skazanych, wspomagania osób opuszczających jednostki penitencjarne, zestawiając je z wynikami badań naukowych i założeniami koncepcji teoretycznych dotyczących poruszanej problematyki. Na tej podstawie Autor formułuje wnioski i rekomendacje dotyczące optymalizacji polskiego systemu readaptacji społecznej skazanych.

Z kolei opracowanie Beaty Marii Nowak stanowi analizę działań postpenitencjarnych w kontekście psychospołecznej sytuacji skazanych po zakończeniu przez nich kary izolacji więziennej i wyjściu na wolność. Autorka podkreśla znaczenie kompetencji zawodowych realizatorów wspomagania postpenitencjarnego, kuratorów sądowych i pracowników socjalnych, dla prowadzenia przez nich skutecznych oddziaływań w tym obszarze. Właściwe tym profesjom metodyki szczegółowe Autorka odnosi do działań z zakresu pomocy postpenitencjarnej realizowanych w wybranych państwach europejskich. Dokonuje również identyfikacji węzłowych problemów pracy postpenitencjarnej, jednocześnie proponując sposoby ich rozwiązania.

Kończące drugą część książki opracowanie Mariusza Kuryłowicza odnosi się do pomocy postpenitencjarnej, ujmowanej systemowo i opartej na wyszczególnionych przez autora trzech filarach: więziennictwie, kuratorskiej służbie sądowej i pomocy społecznej. Autor podkreśla w nim również znaczenie partycypacji społecznej w procesach readaptacji i reintegracji społecznej skazanych, jednocześnie wskazując na problemy występujące

w aktualnym systemie wspomaganie skazanych w Polsce. Rekomenduje też powołanie interdyscyplinarnego zespołu, mającego przygotować założenia do Zintegrowanego Systemu Readaptacji, w którym zarówno podmioty, jak i instytucje działałyby wspólnie na rzecz inkluzji społecznej skazanych.

Trzecia część monografii odnosi się do *Resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych w wybranych państwach europejskich*. Analizie poddano w niej systemowe rozwiązania w zakresie wspomaganie skazanych stosowane w Norwegii, Finlandii, Włoszech, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Hiszpanii, Republice Czeskiej, Republice Słowackiej, Republice Federalnej Niemiec i Szwajcarii. Komparatystyczne ujęcie tej części pracy pozwala na szeroki ogląd rozwiązań, które są możliwe do adaptacji i ewentualnej implementacji w polskich warunkach prawno-społecznych. W problematykę tę wprowadza tekst Małgorzaty Boczkowskiej odnoszący się do zasad i regulacji międzynarodowych w zakresie prewencji przestępczej oraz skali zjawiska przestępczości i recydywy przestępczej. W następnym rozdziale Autorka dokonuje analizy systemów penitencjarnych Norwegii, Finlandii i Włoch, konstatując, że wiele z tych rozwiązań mogłoby zostać z powodzeniem zastosowanych w polskiej rzeczywistości penitencjarno-probacyjnej. Z kolei praca Damiana Skowrona zaznajamia Czytelnika ze sposobem prowadzenia procesu readaptacji społecznej w Wielkiej Brytanii, Irlandii i Hiszpanii. Autor podkreśla, że choć omawiane systemy penitencjarne znacząco się różnią, to jednak ich teleologia jest podobna. Wskazuje ponadto paralelne rozwiązania właściwe polskiemu sektorowi penitencjarno-probacyjnemu. Równie wnikliwy jest tekst Konrada Kulawika, który prezentuje oddziaływania readaptacyjne podejmowane wobec skazanych w Republice Czeskiej, Republice Słowackiej oraz w Republice Federalnej Niemiec i Szwajcarii. Opisując te systemy penitencjarne, Autor jednocześnie wskazuje na kluczowe wyzwania stojące przed nimi oraz na dobre praktyki penitencjarne i postpenitencjarne realizowane w analizowanych systemach.

Monografię, niejako zamiast zakończenia, wieńczą rozważania Beaty Marii Nowak i Sławomira Grzesiaka. Tę część książki zatytułowano *Ku reintegracji społecznej osób skazanych. Integralny model wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjnego*. Stanowi ona autorską propozycję strategii komplementarnego postępowania penitencjarno-probacyjnego, mogącą być asumptem do zmian w obecnym modelu reintegracji społecznej osób skazanych, przy

uwzględnieniu ewolucyjności dokonywanych propozycji i ich odniesień do praktyki opartej na dowodach naukowych (*evidence-based practice*). Autorzy, na podstawie statystyk penitencjarnych, wskazują tendencje w recydywie przestępczej, zarówno w Polsce, jak i w wybranych krajach europejskich, wskazując na uwarunkowania takiego stanu rzeczy. Efektem prowadzonych przez nich analiz krytycznych dotyczących postępowania z osobami opuszczającymi jednostki penitencjarne oraz analiz propozycji przedstawianych przez innych badaczy w literaturze przedmiotu, jest propozycja modelowych rozwiązań, optymalizujących wspomaganie skazanych w środowiskach penitencjarno-probacyjno-lokalnych, w których przychodzi im funkcjonować. Jak podkreślają autorzy, etapowość procesu powrotu skazanych do społeczeństwa (resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna) implikuje konieczność wykreowania sieci współpracy wielu służb, instytucji i organizacji działających na rzecz osób skazanych, w oparciu o jasne i precyzyjne przepisy prawne, które swym zasięgiem obejmowałyby trzy kluczowe obszary procesu inkluzji społecznej: penitencjarny, probacyjny i wolnościowy. Takie ujęcie, poza przyjętą strategią, wymaga konsolidacji regulacji prawnych w jednej ustawie obejmującej wszystkie kwestie omawiane w tym opracowaniu. Potrzeba wypracowania jednego, holistycznego aktu prawnego dotyczącego resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej skazanych wybrzmiewa również z konieczności modernizacji systemowych rozwiązań oraz optymalizacji działań społecznych na rzecz osób opuszczających zakłady karne.

Książka zwraca uwagę na istotny problem społeczny, jakim jest systemowe wspomaganie osób wykluczonych społecznie z uwagi na popełnione przez nie przestępstwo. Poruszane w poszczególnych rozdziałach monografii zagadnienia wydają się być istotne zarówno z poznawczego, jak i praktycznego punktu widzenia, a prezentowane wnioski z badań i analiz mogą przyczynić się do dyskusji na temat koncepcji wspomaganie skazanych, ich rodzin i społeczności lokalnej oraz inkluzji osób powracających z izolacji więziennej do środowiska wolnościowego. Ponadto, spostrzeżenia autorów mogą stać się asumptem do zmiany i poszukiwania nowych, optymalnych rozwiązań w zakresie resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej skazanych. Publikacja jest bowiem zaproszeniem do refleksji nad złożonymi problemami penitencjarno-probacyjnymi w kontekście oczekiwań społecznych i odpowiedzialności służb zajmujących się wspomaganie

społecznym oraz nad kierunkiem zmian i wyzwaniem dla polityki społecznej, karnej i penitencjarnej w Polsce.

Opracowanie polecamy wszystkim, którzy przedmiotem swoich dociekań naukowo-badawczych czynią pracę penitencjarną i postpenitencjarną oraz osobom związanym z więziennictwem, kuratorską służbą sądową, pomocą społeczną, organizacjami III sektora, zainteresowanym przywracaniem do społeczeństwa obywateli, którzy są z niego czasowo wykluczani. Wyrażamy głęboką nadzieję, że książka ta będzie interesującą przygodą intelektualną, mającą swe implikacje zarówno na niwie naukowej, jak i w obszarze działań praktycznych.

Beata Maria Nowak
Sławomir Grzesiak

Warszawa, październik 2022 r.

CZĘŚĆ I

RESOCJALIZACJA
PENITENCJARNA

Sławomir Grzesiak

RESOCJALIZACJA PENITENCJARNA W POLSCE, W PERSPEKTYWIE READAPTACYJNO-REINTEGRACYJNEJ

Istotnym elementem pracy penitencjarnej z osobami pozbawionymi wolności jest ich resocjalizacja, której formalne założenia i zasady zostały określone przez obowiązujące ustawodawstwo. Prawodawca używa tego pojęcia sporadycznie i czyni to raczej kontekstowo (zob. art. 67 k.k.w.¹). Celem procesu resocjalizacji osób skazanych jest taka reorientacja postaw, aby odbiorcy tych oddziaływań postępowali zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi po zakończeniu kary pozbawienia wolności i wyjściu na wolność². W literaturze przedmiotu istnieje natomiast mnogość ujęć pojęcia resocjalizacja. Ich wspólną osią definicyjną jest teza, że resocjalizacja jest procesem zmian zachodzących w osobowości człowieka niedostosowanego społecznie lub wykołejonego przestępczo. W obszarze pracy z osadzonymi w zakładach karnych kluczowe jest jednak rozumienie resocjalizacji jako procesu zmierzającego do reorientacji – w kierunku społecznie

---

¹ Art. 67 § 1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanym postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. § 2. Dla osiągnięcia celu określonego w § 1 prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. § 3. W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

² O. Lipkowski (1988), *Resocjalizacja*, Warszawa, s. 188.

pożądanym – ich postaw, zachowań i celów, z zastosowaniem zaprogramowanych oddziaływań penitencjarnych (resocjalizacji penitencjarnej).

Model resocjalizacji penitencjarnej w Polsce

Zdaniem L. Wawrzyniaka resocjalizacja penitencjarna polega na (...) *świadomym i celowym procesie oddziaływania na osoby wykolejone przestępczo w celu przysposobienia ich do pełnienia konstruktywnych ról społecznych, w sposób zgodny ze społecznymi oczekiwaniami*³. Oddziaływania te (...) *to określone formy zmierzające do wywołania zmiany bądź zmodyfikowania zachowań, postaw, dążeń jednostek lub zbiorowości w kierunku społecznie pożądanym. Metody oddziaływania to sposoby posługiwania się środkami przewidzianymi prawem penitencjarnym*⁴. Z kolei H. Machel podkreśla, że resocjalizacja penitencjarna jest zorganizowanym procesem korekcyjnego wychowania nieletnich i młodocianych w zakładach resocjalizacyjnych oraz młodocianych i dorosłych w zakładach karnych i aresztach śledczych⁵. Przytoczone ujęcia definicyjne akcentują wprawdzie różne aspekty oddziaływań z zakresu resocjalizacji penitencjarnej, ale ich Autorzy są zgodni co do podmiotu oddziaływań i miejsca ich podejmowania. Działania te są też nazywane oddziaływaniami resocjalizacyjnymi, czyli (...) *zaprogramowanymi, zindywidualizowanymi oddziaływaniami na więźniów (także terapeutycznymi) celem zmiany ich postaw wobec poszanowania prawa i norm moralnych*⁶. Są one organizowane w szczególności przez administrację więzienną: organizatorów i realizatorów działań resocjalizacyjnych, czyli wychowawców ds. kulturalno-oświatowych, ds. pomocy postpenitencjarnej, ds. biblioteki, ds. sportu, ale też psychologów i terapeutów.

W literaturze przedmiotu pojęcia resocjalizacja penitencjarna i oddziaływania penitencjarne są często stosowane zamiennie. H. Machel określa oddziaływania penitencjarne jako (...) *całokształt*

³ L. Wawrzyniak (2004), *Resocjalizacja w warunkach zakładu karnego*, w: B. Urban (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*, Mysłowice, s. 156.

⁴ S. Lelental (1996), *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź, s. 86–87.

⁵ H. Machel (1994), *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk, s. 15.

⁶ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk, s. 23.

*oddziaływań administracji zakładu karnego na więźniów, którego celem jest utrzymywanie zdrowia, dyscypliny, zabezpieczenia przed demoralizacją, bezpieczeństwa oraz ich resocjalizacji*⁷, gdzie resocjalizacja jest jednym z elementów oddziaływań penitencyjnych, a nie resocjalizacją penitencjarną *sensu largo*.

Wobec powyższego, w niniejszym opracowaniu przyjęto, iż **resocjalizacja penitencjarna** odnosić się będzie do skazanych odbywających karę pozbawienia wolności, względem których podejmowane są zaprogramowane i zindywidualizowane działania prowadzone w różnych typach i rodzajach zakładów karnych oraz systemach odbywania kary pozbawienia wolności, mające na celu doprowadzenie jednostki do stanu optymalnego dla niej przystosowania społecznego w zakresie wyrażanych przez nią postaw wobec norm prawnych i moralnych. Tym samym, z uwagi na zakres znaczeniowy i rodzaj zastosowanego przez sąd środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania, w niniejszym opracowaniu nie będą brane pod uwagę osoby tymczasowo aresztowane, przede wszystkim z uwagi na fakt, iż podejmowanie wobec nich oddziaływań penitencyjnych jest ograniczone regulacjami prawnymi zawartymi w Rozdziale XV Kodeksu karnego wykonawczego⁸.

Uwarunkowania resocjalizacji penitencjarnej

Resocjalizacja penitencjarna jest działaniem trudnym i wieloaspektowym w kontekście jej treści, organizacji i efektywności, warunkowanym wieloma czynnikami⁹. Do podstawowych z nich można zaliczyć: polski system penitencjarny; instytucję więzienia jako specyficznego miejsca, w którym prowadzona jest praca z osadzonymi; społeczność skazanych oraz polski system readaptacji społecznej.

Pierwszą grupę czynników mających istotne znaczenie dla resocjalizacji penitencjarnej stanowi **polski systemem penitencjarny**. Zdaniem J. Śliwowskiego system penitencjarny stanowi (...) *całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urzędzeń zakładów karnych zmierzających zgodnie z określonym sposobem i metodą do osiągnięcia zasadniczego celu wykonania kary*

---

⁷ Ibidem, s. 23.

⁸ Zob.: Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 2021, poz. 53, z późn. zm.).

⁹ H. Machel (2011), *Resocjalizacja penitencjarna – trzy uwarunkowania procesu*, „Resocjalizacja Polska”, nr 2, s. 91–107.

*pozbawienia wolności*¹⁰. Elementy tego systemu tworzą: przepisy określające sposób wykonywania kary pozbawienia wolności i instytucje prawa penitencjarnego, architektura, typ i rodzaj zakładów karnych, podstawowe środki oddziaływania na przestępców odbywających karę, status prawny skazanych, kadra penitencjarna, sposoby zarządzania i kontroli, środki ochrony i bezpieczeństwa, kontakty między kadrami a przestępcami odbywającymi karę. Z kolei S. Ziemiński określa system penitencjarny nieco inaczej, jako (...) *całokształt określonych prawem instytucji i środków oraz zasad ich funkcjonowania i stosowania, służących osiągnięciu zadań wykonywania kary pozbawienia wolności*¹¹. Jednocześnie autor wskazuje jego składowe: rodzaje środków karnych skutkujących pozbawieniem wolności, oddziały obserwacyjno-rozdzielcze, klasyfikacja skazanych, rodzaje zakładów karnych, stan organizacyjny i techniczny zakładów karnych, rodzaje rygorów, stan kadry penitencjarnej, rodzaje i zasady stosowania przedterminowego zwolnienia, rodzaje nadzoru penitencjarnego, formy opieki postpenitencjarnej.

Na podstawie przeglądu literatury dotyczącej szeroko rozumianej resocjalizacji i penitencjarystyki zauważyć można wielość ujęć definicyjnych systemu penitencjarnego. Pomimo odmienności podejść odnaleźć można cztery elementy konstytutywne tworzące system penitencjarny: zespół przepisów prawnych określanych jako prawo penitencjarne, określona struktura organizacyjna (pionowa i pozioma) i sposób zarządzania instytucją, baza materialna (środki i zasoby) oraz kadra Służby Więziennej.

Z powyższego wynika, że składowe systemu penitencjarnego odnoszą się – mniej lub bardziej wprost – do zakładu karnego, jako miejsca istotnego dla prowadzonych w nim oddziaływań. Zatem, tak jak zaznaczono już na wstępie, drugim czynnikiem warunkującym resocjalizację penitencjarną jest więzienie. Zakład karny stanowi bowiem specyficzne miejsce, do którego trafiają osoby nieprzystosowane społecznie, w którym wobec nich prowadzone są oddziaływania resocjalizacyjno-readaptacyjne. Miejsce to charakteryzowane jest również jako instytucja totalna¹². Osadzenie w więzieniu zawsze, choć w różnym stopniu, wiąże się z zaburzeniem relacji skazanego z jego dotychczasowym otoczeniem, zarówno w sensie fizycznym, jak i społecznym, co stanowi istotę izolacji. Wszystko (...) *toczy się*

¹⁰ J. Śliwowski (1978), *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń, s. 71.

¹¹ S. Ziemiński (1973), *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa, s. 9.

¹² E. Goffman (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot.

w jednym i tym samym miejscu i podlega tej samej, jednej władzy (...) we wszystkich fazach codziennej działalności ich członkowie pozostają w bezpośrednim towarzystwie dużej liczby innych członków. Wszyscy oni są traktowani jednakowo, muszą pracować razem i wykonywać te same czynności (...) cały dzień jest ściśle zaplanowany, tak że jedna czynność w wyraźnie przewidzianym czasie przechodzi w drugą. Plan ten narzucony jest z góry przez system formalnych rozporządzeń, a jego przestrzegania pilnuje zespół nadzorców (...) poszczególne czynności są przymusowe i stanowią część jednego planu ogólnego, którego celem jest realizacja oficjalnych zadań instytucji¹³.

Powyższa charakterystyka zakładu karnego winna być jeszcze uzupełniona o jego cechy, które związane są przede wszystkim z różnego rodzaju ograniczeniami dotyczącymi: przestrzeni i czasu¹⁴, intymności¹⁵ czy swobody¹⁶. Ponadto instytucje penitencjarne cechuje: nadmiar kontroli zewnętrznej¹⁷, przymus działania i jednorodności celu¹⁸, standaryzacja i depersonalizacja podwładnych¹⁹, wymóg adaptacji oraz przymusowego przekształcania osobowości²⁰, absolutyzm władzy – przejście przez personel odpowiedzialności za podwładnych²¹ oraz system przywilejów i wtórnego przystosowania²². Należy również pamiętać, że odbywanie kary pozbawienia wolności wiąże się z doświadczaniem przez osadzonych różnych dolegliwości wynikających z faktu bycia uwięzionym oraz deprywacji

¹³ E. Goffman (1975), *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: W. Derczyński, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa, s. 151–152; E. Goffman (2011), *Instytucje totalne...*, s. 14–125.

¹⁴ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 46.

¹⁵ B. Banaszak (red.) (1993), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcja, ochrona*, Wrocław.

¹⁶ P. Moczydłowski (1994), *Więziennictwo – od systemu totalitarnego do demokratycznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 8, s. 103.

¹⁷ Art. 116 § 2, 3 i 4, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.); T. Kalisz (2010), *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław.

¹⁸ Art. 2 ust. 2, Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2021, poz. 1064 z późn. zm.).

¹⁹ M. Kosewski (1985), *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Warszawa.

²⁰ M. Ciosek (1996), *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk.

²¹ Art. 72 § 2, Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

²² E. Goffman (2011), *Instytucje totalne...*, s. 14–125; E. Goffman (1975), *Charakterystyka instytucji totalnych...*, s. 150–177; M. Szaszkievicz (1997), *Tajemnice grypserski*, Kraków.

potrzeb. Elementami tego środowiska są zarówno rzeczy, jak i ludzie, których wzajemna obecność różnorodnie wpływa na związki zachodzące między innymi elementami²³. Stąd w środowisku więziennym można wyróżnić cztery podstawowe wymiary, będące dla osadzonych źródłem stresu psychologicznego: stymulacyjny (bodźcowy)²⁴, przestrzenno-czasowy²⁵, społeczny i funkcjonalny, który odnosi się m.in. do postrzegania przez osadzonych braku swobody, wolności i możliwości decydowania o sobie, a także warunków w celi mieszkalnej i rytmu dnia. Wskazane wymiary stanowią również o klimacie społecznym²⁶ więzienia, który nie ma swojego odpowiednika w żadnej innej instytucji publicznej.

Trzecim czynnikiem mającym istotne znaczenie dla resocjalizacji penitencjarnej jest **społeczność skazanych**²⁷, składająca się z obywateli, którzy weszli w konflikt z prawem, stanowiących (...) *mniejszość społeczną, ale nie jest to mniejszość jednorodna. (...) Podstawami znanych w kryminologii typologii przestępców są trzy rodzaje kryteriów, a mianowicie kryteria fenomenologiczne, motywacyjne oraz etiologiczne lub genetyczne*²⁸. Skazani różnią się cechami osobowymi, zachowaniami, otwartością czy komunikatywnością. Ponadto różnice indywidualne przekładają się na klasyfikację skazanych ze względu na rodzaj i typ zakładu karnego, wymiar kary, wiek, płeć, powrotność do przestępstwa, stan zdrowia fizycznego i psychicznego. Tę klasyfikację określa się jako (...) *klasyfikację zewnętrzną albo prawną, natomiast podział*

²³ T. Tomaszewski (1975), *Człowiek i otoczenie*, w: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa, s. 13.

²⁴ Ibidem, s. 13–36; M. Ciosek (2003), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003, s. 297–304; M. Ciosek, *Człowiek w obliczu izolacji...*, s. 257–268.

²⁵ M. Ciosek (1993), *Izolacja więzienna. Wybrane aspekty izolacji więziennej w percepcji więźniów i personelu*, Gdańsk, s. 260; M. Ciosek, *Psychologia sądowa...*, s. 300–301.

²⁶ Klimat społeczny instytucji to „zbiór subiektywnie postrzeganych przez wychowawców oraz wychowawców charakterystycznych cech, sytuacji, zdarzeń, będących względnie trwałymi skutkami jego funkcjonowania w ramach przyjętego systemu organizacyjnego i pedagogicznego, kształtujący motywacje i zachowania jednostek i grup społecznych tej instytucji”, L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa, s. 164. Zob.: B.M. Nowak (2017), *Klimat społeczny instytucjonalnego i rodzinnego środowiska wychowawczego*, „Polish Journal of Social Rehabilitation”, nr 12, s. 105–117, <https://doi.org/10.22432/pjsr.2016.12.08>, dostęp: 30.04.2020.

²⁷ E. Goffman (2020), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa.

²⁸ M. Ciosek (1993), *Izolacja więzienna...*, s. 17.

w celu odpowiedniego rozmieszczenia wewnątrz zakładu karnego – jako klasyfikację wewnętrzną lub pedagogiczną²⁹. Zróżnicowanie społeczności osadzonych oraz rozmiar populacji więziennej³⁰ stanowi wyzwanie dla metodycznego prowadzenia oddziaływań penitencyjnych, które w skrajnych przypadkach są ograniczane na rzecz działań o charakterze administracyjnym³¹.

Czwarty czynnik wpływający na resocjalizację penitencjarną stanowi pomoc osobom mającym za sobą doświadczenie izolacji więziennej. Zagadnienie to stanowi interesującą pozawczo i empirycznie kwestię społeczną, której poświęcono wiele uwagi w literaturze przedmiotu³². Autorzy, zarówno badacze, jak i praktycy, wskazując na możliwości i ograniczenia systemu readaptacji społecznej, podnoszą kwestię konieczności modyfikacji sposobu myślenia o działaniach na rzecz osób wykluczonych. Obecny system działań readaptacyjnych oceniany jest bowiem krytycznie, co wynika zarówno z niezadowolenia społecznego w zakresie prewencji recydywy przestępczej, jak i efektywności inkluzyjnej innych grup osób wykluczanych społecznie, np. bezdomnych czy bezrobotnych. Ponadto o nieefektywności systemu readaptacji społecznej stanowi odnotowywany wzrost recydywy przestępczej oraz rosnące koszty społeczne związane z wykonywaniem kary pozbawienia wolności i pomocą udzielaną rodzinom ofiar przestępstwa. Z kolei brak ciągłości działań resocjalizacyjno-readaptacyjnych na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności oraz po jej zakończeniu przekłada się na poczucie bezpieczeństwa społecznego. Należy pamiętać, że (...)jedną z cech charakterystycznych społeczeństwa ponowoczesnego jest powszechność odczuwania zagrożenia przestępczością rozumianego

²⁹ B. Stańdo-Kawecka (2000), *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków, s. 130.

³⁰ A. Nawój-Śleszyński (2018), *Populacja więzienna w Polsce po nowelizacji systemu prawa karnego ustawą z 20 lutego 2015 roku*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, nr 48, s. 83–106.

³¹ S. Grzesiak (2014), *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: P. Stępiak (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz–Poznań, s. 179–200.

³² S. Stasiorowski (2019), *Podstawowe czynniki wpływające na funkcjonowanie systemu readaptacji społecznej skazanych – diagnoza i rozwój*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11(47), s. 11–26; Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 20.02.2021]; S. Grzesiak (2021), *Changing the socialreadaptationsystem for socialsecurity: from “silo” solutions to the integrationapproach – the case of Poland*, „Journal of Security and SustainabilityIssues”, 11, s. 91–101.

w kategoriach obiektywnych i subiektywnych³³, a bezpieczeństwo jednostki ludzkiej, rodziny, społeczności lokalnej czy narodu nie jest dane raz na zawsze. Dlatego konieczne jest nieustanne rozpoznawanie zagrożeń i uczenie radzenia sobie z nimi oraz doskonalenie systemów prewencyjnych. Wymóg ciągłego dostosowywania instytucji prawnych do potrzeb i oczekiwań społecznych wciąż jest aktualny, tak jak i wymóg edukacji społeczeństwa w tym zakresie³⁴.

Literatura dotycząca systemu readaptacji społecznej wskazuje wiele przykładów optymalizowania podejmowanych działań readaptacyjno-reintegracyjnych względem osób ich potrzebujących. Zgodnie z obecnym stanem wiedzy istotną składową efektywnego zarządzania zasobami systemu readaptacji społecznej względem osób zwalnianych z jednostek penitencjarnych winien stanowić włączający udział społeczeństwa w readaptacji społecznej oraz adekwatność i indywidualizacja oferowanego wsparcia. Wielokrotnie wskazuje się również na pilną potrzebę opracowania holistycznej strategii postępowania readaptacyjnego, uwzględniającego aktywny i integrujący udział społeczeństwa w działaniach pomocowych na rzecz osób opuszczających zakłady karne, zagrożonych wykluczeniem społecznym czy wymagających pomocy instytucjonalnej i wsparcia społecznego. Niestety te postulaty wydają się być niedostrzegane przez decydentów kreujących politykę społeczną w tym zakresie³⁵.

Proces resocjalizacji penitencjarnej jest wieloaspektowy i wielowymiarowy. Składają się na niego rozmaite możliwości jego realizacji i ograniczenia, związane z podmiotem oddziaływań (skazanymi), kreatorami tych działań (personalem penitencjarnym), a także innymi uczestnikami działającymi na rzecz ograniczania wykluczenia społecznego. Interakcyjność podmiotów oraz ich zróżnicowane cechy osobowe stale na siebie oddziałują, tworząc klimat społeczny instytucji. Jednakże resocjalizacja penitencjarna nie jest prowadzona wyłącznie w zakładach karnych

---

³³ A. Kossowska (2006), *Uwarunkowania i konsekwencje lęku przed przestępczością*, w: J. Królikowska (red.), *Problemy społeczne w grze politycznej*, Warszawa, s. 191.

³⁴ R. Bera, S.M. Kwiatkowski (red.) (2019), *Młodzież wobec współczesnych zagrożeń w życiu społecznym. Wyzwania dla pedagogiki bezpieczeństwa*, Warszawa; R. Bera (2017), *Pedagogika bezpieczeństwa w kontekście współczesnych zagrożeń w życiu społecznym*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia Sectio J*”, 4(30), s. 11–18.

³⁵ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa.

w okresie odbywania przez skazanego kary pozbawienia wolności. Jej równie istotnym elementem składowym winna być także działalność środowiskowo-wspierająca, prowadzona już w środowisku wolnościowym przy udziale podmiotów działających na rzecz osób opuszczających jednostki penitencjarne, mająca na celu ich pozytywną readaptację społeczną. Takie „włączające” podejście pozwala na ponowną reintegrację ekswięźniów w kręgu osób najbliższych, w środowisku kulturowym, zawodowym czy życiu społeczności lokalnej, co stanowi oczekiwany społecznie efekt procesu resocjalizacji penitencjarnej.

Polskie koncepcje resocjalizacji zorientowane penitencjarnie

Współczesne koncepcje dotyczące resocjalizacji można podzielić na trzy zasadnicze grupy charakteryzujące się odmiennymi podejściami metodologicznymi: koncepcje behawioralne, interakcyjne oraz wielodyscyplinarne (transdyscyplinarne)³⁶. Jednak już sam autor tej typologii zauważa, że w sensie teoretycznym i praktycznym „(...) istnieje wiele modeli i pomysłów «resocjalizowania» dzieci, młodzieży i dorosłych (...) brak jednej teorii resocjalizacji, której aplikacja gwarantowałaby resocjalizacyjny sukces w każdym przypadku”³⁷. Stąd w planowaniu oddziaływań wobec osób pozbawionych wolności pomocne są koncepcje wywodzące się z innych nauk, implementowane na grunt pedagogiki resocjalizacyjnej.

Z przeglądu literatury przedmiotu wynika, że procesowi resocjalizacji poszczególni autorzy przypisują odmienne zadania, np.:

- modyfikację zachowań, przebudowę emocjonalną, zmianę „społecznej przynależności”, wrastanie w „kulturę” zaspokajania potrzeb, kształtowanie prawidłowych postaw społecznych (Cz. Czapów³⁸);
- przekształcanie wadliwych parametrów tożsamości (M. Konopczyński³⁹);

³⁶ L. Pytką (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa, s. 304–316.

³⁷ L. Pytką (2008), *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Warszawa, s. 74.

³⁸ Cz. Czapów (1978), *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa.

³⁹ M. Konopczyński (2006), *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa.

- reintegrację społeczną, autorezocjalizację (L. Pytka⁴⁰, B.M. Nowak⁴¹);
- pomoc w utrzymaniu więzi społecznych (P. Stępiak⁴²);
- zmianę zaburzonych relacji interpersonalnych i wadliwych ról społecznych (B. Urban⁴³);
- zmianę przyswojonych norm społecznych i systemu wartości (J. Konopnicki⁴⁴);
- zmianę wadliwych postaw społecznych (K. Pospiszyl⁴⁵).

Każde z wymienionych zadań wiąże się z określonym sposobem rozumienia resocjalizacji oraz przypisywania im ważności przez autora danej koncepcji. Należy zaznaczyć, że choć powyższe założenia dotyczą resocjalizacji w ogóle i zasadniczo odnoszą się do postępowania z nieletnimi⁴⁶, to z powodzeniem można je odnieść także do resocjalizacji penitencjarnej. Ponadto każda z tych koncepcji posiada i rozbudowuje swoje metodyki szczegółowe, wykorzystując różne pomysły z innych nauk (np. penalnych, społecznych, humanistycznych, nauk o zarządzaniu), co ma również swoje zastosowanie w przypadku resocjalizacji penitencjarnej. Pomimo różnych poglądów i stanowisk wobec procesu resocjalizacji, jego istoty i zadań, zauważyć można jeden wspólny dla nich element, a mianowicie cel tego procesu, jakim jest prawidłowe funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie. Mając to na uwadze, H. Machel stwierdza, że **resocjalizacja penitencjarna** jest procesem niezwykle trudnym, ponieważ dotyczy przestępców, osób zdemoralizowanych oraz odbywa się w więzieniu, w warunkach izolacji społecznej, a ma przygotowywać osadzonych do prawidłowego funkcjonowania w warunkach wolnościowych⁴⁷. Można w tym miejscu zadać kilka kluczowych pytań: Czy i w jaki sposób skazanego przebywającego w więzieniu przygotować

⁴⁰ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*

⁴¹ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

⁴² P. Stępiak (1998), *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań.

⁴³ B. Urban (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków.

⁴⁴ J. Konopnicki (1971), *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa.

⁴⁵ K. Pospiszyl (1973), *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa.

⁴⁶ M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków, s. 185–207.

⁴⁷ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 21.

do życia na wolności? Jak zresocjalizować go bez udziału społeczeństwa? Jak zaplanować jego readaptację społeczną?

Mając powyższe na uwadze, z penitencyjnego punktu widzenia szczególnie interesujące wydają się być dwie ze wskazanych wyżej koncepcji resocjalizacji, których elementy występują w praktyce penitencyjnej.

Współczesna pedagogika penitencyjna nawiązuje do klasycznego rozumienia resocjalizacji opartego na triadzie podstawowych zadań: wychowanie–terapia–opieka oraz założenia o dokonywaniu zmian w osobowości więźnia. Prekursorem tej koncepcji był Czesław Czapów, a jej rozwinięcia dokonał Lesław Pytka. Obaj Autorzy wywodzili się z tzw. warszawskiej szkoły resocjalizacji⁴⁸. We współczesnej praktyce penitencyjnej dostrzec można również elementy **koncepcji pracy socjalno-penitencyjnej (konsygnacyjno-socjalnej)** Piotra Stępniaaka. Zdaniem Autora więzienie winno zasadniczo spełniać funkcje socjalne, a podstawowe działania realizowane przez administrację więzienną powinny dotyczyć terapii i wspomagania społecznego, rozumianego jako pomoc w utrzymaniu więzi społecznych skazanego ze środowiskiem wolnościowym⁴⁹.

Ocena założeń wskazanych wyżej koncepcji bywa odmienna⁵⁰. I tak P. Stępniaak traktuje model pomocowy opozycyjnie do resocjalizacji w jej tradycyjnym ujęciu. Z kolei zdaniem L. Pytki podejścia te nie są przeciwstawne i nie wykluczają się. Najbardziej powszechny w praktyce zakładów karnych wydaje się być model urzędowy⁵¹, polegający na formalnym egzekwowaniu nakazów i zakazów wynikających z przepisów prawa. Jest to postępowanie penitencyjne określane mianem **modelu instytucjonalno-urzędowego**. Polega on na formalnym i proceduralnym wykonywaniu przepisów dotyczących kary pozbawienia wolności. Z praktyki penitencyjnej

⁴⁸ L. Pytka (2010), *Pedagogika resocjalizacyjna w Uniwersytecie Warszawskim. Wczoraj, dziś, jutro?*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, s. 25–52.

⁴⁹ P. Stępniaak (2007), *Praca socjalna w postępowaniu ze skazanymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4, s. 160.

⁵⁰ Cz. Czapów, S. Jedleński (1971), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa; L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*; H. Machel (1994), *Wprowadzenie do pedagogiki...*; H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*; P. Stępniaak (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencyjnej*, Warszawa; S. Grzesiak (2013), *Praca penitencyjna z więźniami seniorami*, Wrocław.

⁵¹ S. Grzesiak (2014), *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencyjnej...*, s. 179–200.

wynika jednak, że pomimo zunifikowanych regulacji prawnych nakładanych na administrację więzienną, podejmowanie określonych działań, realizacja założeń oraz sposób wykonywania kary pozbawienia wolności są odmienne w różnych jednostkach penitencjarnych. Zatem pomimo wskazanych w prawodawstwie norm regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności, rzeczywistość penitencjarna odbiega od formalno-prawnych założeń, a także od podejścia *evidence-based practice*. Świadczą o tym m.in. zdarzenia odnotowywane na terenie jednostek penitencjarnych, skargi skazanych na sposób wykonywania kary pozbawienia wolności, orzecznictwo sądowe w zakresie funkcjonowania więziennictwa, a także kontrole rozmaitych instytucji i organizacji, krajowych i międzynarodowych, których raporty są dostępne w przestrzeni publicznej (np. Najwyższa Izba Kontroli⁵², Helsińska Fundacja Praw Człowieka⁵³).

Krytyczne odniesienia do procesu resocjalizacji penitencjarnej

W literaturze przedmiotu wskazać można oceny krytyczne procesu resocjalizacji penitencjarnej⁵⁴. Autorzy poszczególnych koncepcji od lat toczą spór naukowy dotyczący istoty i efektywności procesu resocjalizacji, określane w literaturze przedmiotu jako **kryzys resocjalizacji**⁵⁵. Kryzys ten wiąże się m.in. z przekonaniem o:

- braku możliwości przeniesienia do praktyki penitencjarnej założeń pedagogicznych i dyrektyw resocjalizacji wychowującej – dyskurs nad procesem resocjalizacji penitencjarnej

⁵² S. Grzesiak, E. Mituła-Grzesiak (2020), *Czytanie przestrzeni penitencjarnej z listów więziennych*, w: S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa; <https://www.nik.gov.pl/> [dostęp: 10.11.2021].

⁵³ Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfhr.pl/> [dostęp: 10.11.2021].

⁵⁴ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność...*; P. Stępiński, T. Kalisz, W. Zalewski (red.) (2016), *Czy i jakie więzienia są potrzebne? Rozważania na tle zagadnień współczesności*, Poznań–Gdańsk–Wrocław–Kalisz; P. Stępiński (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*

⁵⁵ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji...*; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji...*; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność...*; P. Stępiński (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*

dotyczy jej możliwości (czy w ogóle jest możliwa) oraz możliwości (zakresu jej stosowania);

- dominacji modelu instytucjonalno-urzędowego, polegającego na ograniczeniu oddziaływań penitencyjnych do egzekwowania regulaminów więziennych nad pozostałymi koncepcjami resocjalizacji oraz niskiej jego efektywności;
- patologizacji stosunków więziennych oraz interakcji pomiędzy skazanymi a personelem.

Kryzys resocjalizacji nie wynika z teoretycznej dysputy, ale jest dostrzegalnym i wymiernym zjawiskiem, co potwierdza rosnący od lat odsetek osób powracających do jednostek penitencyjnych. Krytyka resocjalizacji wiąże się z niską skutecznością oddziaływań penitencyjnych ocenianych przez pryzmat **wskaźnika recydywy przestępczej**, który od 2002 roku systematycznie rośnie (Tabela 1).

Jednym ze stałych elementów procesu resocjalizacji penitencjarnej, poruszanych zarówno przez jej zwolenników, jak i przeciwników, jest próba oceny jej efektywności. W tym celu formułowane są oceny oraz opinie dotyczące potrzeb i możliwości podejmowania określonych działań, mających na celu optymalizowanie dotychczasowej praktyki. Wieloczynnikowy determinizm efektywności i trudność jej zbadania, który ze swej natury jest jednocześnie i stały, i zmienny, generuje potrzebę poszukiwań jasnych i obiektywnych wskaźników pozwalających na zdiagnozowanie zmian pojawiających się u konkretnej jednostki.

Tabela 1. Odsetek skazanych i ukaranych według grupy klasyfikacyjnej R (recydywista penitencjarny)

Lp.	Rok (stan na 31 grudnia)	Ogólna populacja skazanych według grupy klasyfikacyjnej „R” (recydywista penitencjarny), po uzyskaniu decyzji klasyfikacyjnej [w %]	Liczba osadzonych [w tys.]
1.	2021	58,4	37.002
2.	2020	57,5	34.051
3.	2019	56,6	37.171
4.	2018	56,4	36.561
5.	2017	55,8	37.180
6.	2016	55,9	36.974

Lp.	Rok (stan na 31 grudnia)	Ogólna populacja skazanych według grupy klasyfikacyjnej „R” (recydywista penitencjarny), po uzyskaniu decyzji klasyfikacyjnej [w %]	Liczba osadzonych [w tys.]
7.	2015	55,2	36.817
8.	2014	54,1	38.509
9.	2013	52,2	37.779
10.	2012	51,0	39.370
11.	2011	50,0	36.618
12.	2010	47,9	34.680
13.	2009	45,6	33.977
14.	2008	45,6	33.834
15.	2007	44,3	33.798
16.	2006	44,1	32.769
17.	2005	43,8	30.451
18.	2004	43,8	28.623
19.	2003	43,6	26.602
20.	2002	41,7	24.853
21.	2001	42,6	24.277

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk Centralnego Zarządu Służby Więziennej <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 10.11.2021]

Cechą immanentną zmiany jest przypisywana jej wartość pozytywna lub negatywna. Dlatego też refleksja nad resocjalizacją penitencjarną dotyczy najczęściej tych form oddziaływań penitencjarnych, które w założeniu mają być zmianotwórcze. Do takich oddziaływań zaliczyć można między innymi programy resocjalizacji penitencjarnej. Resocjalizacja prowadzona w warunkach więziennych stwarza wiele kontrowersji⁵⁶, gdyż z samego założenia izolacja penitencjarna nie sprzyja skuteczności oddziaływań

⁵⁶ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji...*; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych...*; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność...*; P. Stępiak, T. Kalisz, W. Zalewski (red.) (2016), *Czy i jakie więzienia są potrzebne?...*; P. Stępiak (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*; M. Muskała (2016), *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań.

resocjalizacyjnych. Niekiedy pojawiają się nawet opinie, że nie jest możliwa.

Zdaniem H. Machela⁵⁷ tylko część osób odbywających karę pozbawienia wolności wymaga resocjalizacji penitencjarnej. Ma to istotne znaczenie dla wyznaczania celów zabiegów penitencjarnych, stąd Autor wskazuje jednocześnie na **trzy kategorie więźniów**, wobec których prowadzenie oddziaływań penitencjarnych jest mniej lub bardziej zasadne:

- **więźniowie przypadkowi i inni, mało zdemoralizowani** – dokonujący przestępstw niegroźnych społecznie, dla których sam fakt uczestniczenia w procedurze karnej wymiaru sprawiedliwości jest wstydliwym doświadczeniem (5% populacji więziennej); wobec tej grupy oddziaływania resocjalizacyjne należy ograniczyć do chroniących ją przed procesem prizonizacji;
- **więźniowie zdemoralizowani** – podatni na resocjalizację, skłonni do zmian i refleksji nad dotychczasowym postępowaniem (60–65% populacji więziennej);
- **wysoce zdemoralizowani, w tym przestępcy zawodowi**, u których proces demoralizacji nałożył się na aberracje organizacyjne i osobowościowe zaburzenia o różnym pochodzeniu, deformujące ich zachowanie (30–35% populacji więziennej: jest to grupa niepoddająca się korekcji prospołecznej.

Pomimo tego, że powyższe kategorie zostały wyłonione na podstawie doświadczeń i spostrzeżeń jego Autora na przełomie XX i XXI wieku, kiedy kara pozbawienia wolności była sankcją karną przeważającą w orzecznictwie, a wśród populacji skazanych dominowały osoby pierwszy raz odbywające karę pozbawienia wolności, podczas gdy obecnie przeważają recydywiści penitencjarni, to nadal podział ten wydaje się wciąż aktualny.

Zmiana struktury populacji skazanych wiąże się z **procesem tzw. kompresji populacji osadzonych**⁵⁸, zgodnie z którym w związku z utrwaloną tendencją traktowania kary izolacji więziennej jako ostatecznej sankcji wobec osób dopuszczających się czynów zabronionych, zmniejsza się w strukturze skazań procentowy udział bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Oznacza to w praktyce,

⁵⁷ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 44; P. Stępnik (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*

⁵⁸ T. Kalisz (2013), *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, w: A. Rzepliński (red.), *Pozbawienie wolności: funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa, s. 279–280.

iż w jednostkach penitencjarnych gromadzą się skazani o najgorszej prognozie społeczno-kryminologicznej, wysoce zdemoralizowani, często skazani za najpoważniejsze przestępstwa. Jest to także konsekwencją tendencji modyfikacyjnych i depenalizacyjnych w polityce kryminalnej. Zatem kompresja populacji skazanych może mieć wpływ na skalę szacunkową poszczególnych kategorii więźniów, a także efektywność podejmowanych względem nich wysoce specjalistycznych oddziaływań resocjalizacyjnych.

Z kolei P. Stępiak twierdzi nawet, że (...) *możliwości tradycyjnie rozumianej resocjalizacji skazanych stopniowo wyczerpują się. Skutkiem tego idea resocjalizacji, zwłaszcza penitencjarnej, która w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku zyskała dominujące znaczenie w nauce prawa karnego oraz praktyce wielu krajów na świecie, obecnie przechodzi poważny kryzys (...)*⁵⁹. Słuszne zatem wydają się być pytania Autora o to, (...) *na czym powinna polegać praca penitencjarna, jakie oddziaływania mają być jej treścią, jeśli stanowić ma ona adekwatną do obecnej rzeczywistości społecznej i rodzących się pod jej presją nowych wyzwań, metodą postępowania ze skazanymi (...)*⁶⁰. P. Stępiak wskazuje również na ograniczenia stosowanego powszechnie modelu resocjalizacji penitencjarnej, wynikające ze specyficznych potrzeb i problemów wybranych grup skazanych. Szeroko argumentuje i **poddaje w wątpliwość celowość resocjalizowania konkretnych grup osadzonych**, takich jak⁶¹: skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności, tzw. niebezpiecznych, więźniów w wieku senioralnym, osób skazanych za przestępstwa seksualne, więźniów odbywających krótkoterminowe kary pozbawienia wolności lub zastępczą karę pozbawienia wolności oraz recydywistów penitencjarnych.

Interesujących analiz procesu resocjalizacji w kontekście światowych trendów pracy z osobami pozbawionymi wolności dokonali również W. Ambrozik⁶², M. Sztuka⁶³, M. Konopczyński⁶⁴ czy M. Muskała⁶⁵. Perspektywa krytyczna przyjęta przez wskazanych

⁵⁹ P. Stępiak (2004), *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 44–45, s. 35.

⁶⁰ Ibidem, s. 36.

⁶¹ P. Stępiak (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*

⁶² W. Ambrozik (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołeczniania systemu oddziaływań*, Kraków.

⁶³ M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność...*

⁶⁴ M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji...*

⁶⁵ M. Muskała (2016), *Odstąpienie od przestępczości...*

Autorów jest perspektywą pedagogiczną i wbrew próbom jej zdyskredytowania przez badaczy o odmiennej proweniencji, określających ją jako naiwną⁶⁶, jest ona racjonalna i wpisuje się w dokonania nauki krajowej i światowej w zakresie pracy z osobami inkarcjerowanymi. Z drugiej strony wyżej wymienieni Autorzy zdają sobie sprawę z faktu, że wyniki badań i opracowania naukowe niejednokrotnie ustępują populizmowi penalnemu i nie spełniają oczekiwań, jakie Służbie Więziennej stawia społeczeństwo, stąd wciąż postulowany jest postęp w zakresie implementacji efektywnych oddziaływań penitencjarnych w nurcie *evidence-based practice*⁶⁷.

Resocjalizacja penitencjarna w kontekście przygotowania osób osadzonych do wyjścia na wolność (aspekt readaptacyjno-reintegracyjny)

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakresie prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych wymaga ciągłego doskonalenia⁶⁸. Efektywne zarządzanie działaniami zmianotwórczymi u skazanych jest rozciągniętym w czasie procesem zindywidualizowanych oddziaływań wobec skazanego, w którym dokonujące się w nim zmiany osobnicze zależne są od wielu czynników warunkujących ostateczny efekt resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjny. Uwzględniając temporalność odbywania bezwzględnej kary pozbawienia wolności, można wyróżnić jej trzy etapy⁶⁹: adaptacja do warunków więziennych, prizonizacja i reorientacja wolnościowa, przy czym w zależności od wymiaru kary każdy z nich może mieć różny czas trwania. Powyższe etapy odbywania kary pozbawienia wolności przedstawia schemat postępowania resocjalizacyjno-readaptacyjnego wobec osób skazanych (schemat nr 2).

⁶⁶ P. Stępnia (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*, s. 18–19.

⁶⁷ A. Szymanowska (2008), *Polacy wobec przestępstw i karnia*, Warszawa, s. 296–300.

⁶⁸ Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2015, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 10.11.2021]; S. Grzesiak (2019a), *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, w: L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa.

⁶⁹ K. Ostrowska (2008), *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008.

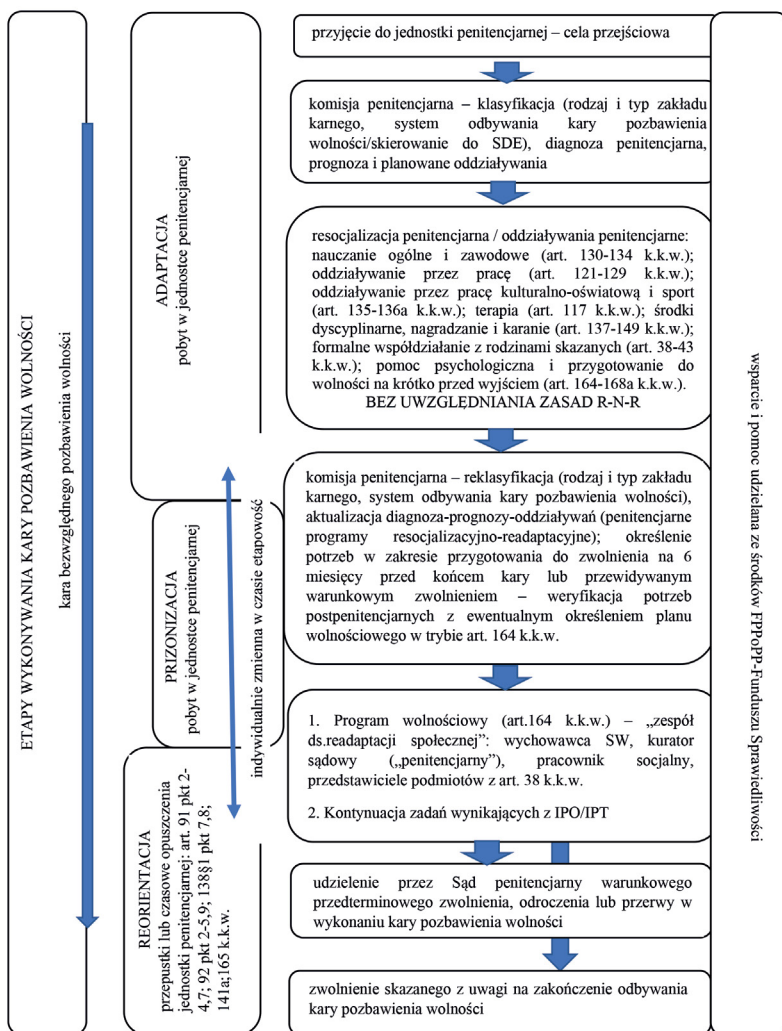
Pierwszy etap odbywania kary izolacji związany jest z procesami adaptacji do warunków więziennych, odnoszącymi się głównie do przeżywania i doświadczania nowej, często trudnej sytuacji uwięzienia oraz konieczności dostosowania się do rzeczywistości penitencjarnej. W zależności od konstruktów psychofizycznego osoby skazanej dochodzi do wielu dynamicznych zmian w obszarze poznawczym, emocjonalnym i behawioralnym. Skazany zdobywa wiedzę o otaczającej go czasoprzestrzeni oraz społeczności w niej funkcjonującej, identyfikuje normy i wartości właściwe społeczności więziennej. Dokonuje również wyboru schematu zachowań⁷⁰, które przynoszą mu korzyść, stąd systematycznie je utrwała, a efektem tego są prezentowane przez niego postawy względem innych skazanych, administracji więziennej czy sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności. Poza zasygnalizowanymi tylko niektórymi procesami, które dzieją się w obszarze kognitywno-behawioralnego funkcjonowania skazanego, należy zwrócić uwagę na procedurę postępowania wdrażaną względem niego przez administrację więzienną.

Na tym etapie wykonywania kary pozbawienia wolności, jeśli wobec skazanego nie stosowano wcześniej środka zabezpieczającego w postaci tymczasowego aresztowania, umieszczany jest on w celi przejściowej i prowadzone są względem niego badania osobopoznawcze, które z różną intensywnością są kontynuowane na kolejnych etapach uwięzienia. W praktyce w tym obszarze zauważyć można brak należytej uwagi penitencjarnej co do gromadzenia, interpretacji i wykorzystywania informacji z dostępnych źródeł wiedzy o skazanym, m.in. wywiadów, rozmów i obserwacji zachowań skazanego, wykorzystania wyników badań psychologicznych, analiz dokumentów (wywiad środowiskowy, informacje z sądu, placówek opiekuńczo-wychowawczych, zakładów poprawczych i innych), rozmów i korespondencji z rodziną i innymi osobami bliskimi skazanemu.

Wiedza na temat procesów poznawczych oraz opis uwarunkowań psychofizycznych i środowiskowych odnoszących się do zachowań skazanego mają na celu umożliwienie prowadzenia optymalnych, zindywidualizowanych oddziaływań resocjalizacyjnych. Analizowane są przede wszystkim następujące elementy:

- stosunek skazanego do popełnionego przestępstwa – przyczyny i okoliczności popełnienia przestępstwa;

⁷⁰ E. Goffman (2011), *Instytucje totalne...*

Rys. 1. Schemat działań resocjalizacyjno-readaptacyjnych podejmowanych wobec skazanych w Polsce.

Źródło: opracowanie własne

- przyczyny i proces wykojenia społecznego – życie rodzinne, społeczne;
- podatność na projektowane oddziaływania penitencjarnie – uprzednią karalność, przynależność do podkultury przestępczej, uzależnienia, zaburzenia psychiczne;

- diagnoza penitencjarna, prognoza penitencjarna i kryminologiczno-społeczna zdolność adaptacji do warunków izolacji;
- właściwa klasyfikacja skazanego (art. 67 k.k.w.).

Metodyka penitencjarna rozumiana jako praktyczne, standaryzowane i sprawne działanie resocjalizacyjne wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności wymaga przyjęcia metod i środków, których systematyczne stosowanie prowadzi do osiągnięcia zamierzonego celu⁷¹. Skuteczność metod jest warunkowana ich adekwatnym doбором do zidentyfikowanych wcześniej czynników, których zmiana może prowadzić do zmniejszenia ryzyka powrotu do przestępstwa. Postępowanie wobec skazanych powinno być ściśle związane z rodzajem wyznaczanych zadań oraz doбором środków i metod oddziaływania penitencjarnego, przy uwzględnieniu zasad modelu oceny recydywy przestępczej⁷². Finansowanie oddziaływań penitencjarnych zapewniają: środki z budżetu więziennictwa, Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Fundusz Sprawiedliwości, a także Fundusz Aktywizacji Zawodowej Skazanych oraz Rozwoju Przywiezionych Zakładów Pracy, dzięki którym mogą być realizowane resocjalizacyjne programy penitencjarne przez Służbę Więzienną czy podmioty zewnętrzne⁷³.

W drugim etapie odbywania kary skazany ulega procesowi prizonizacji, a także innym następstwom izolacji więziennej: deprywacji (sensorycznej, emocjonalnej, poznawczej, czynnościowej), stygmatyzacji, standaryzacji, depersonalizacji czy przyjmuje określone techniki adaptacyjne⁷⁴. Administracja więzienna dokonuje względem skazanego oceny postępów w resocjalizacji, weryfikuje potrzeby postpenitencjarne oraz w zależności od sposobu

⁷¹ Art. 67 § 1. Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

⁷² J. Bonta, D.A. Andrews (2007), *Risk–Need–Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation 2006–2007*, <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/rsk-nd-rspnsvty-eng.pdf> [dostęp: 10.11.2021].

⁷³ M. Marczak (red.) (2009), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków.

⁷⁴ M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.) (2016), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa, s. 429–459.

wykonywania zadań i funkcjonowania w jednostce penitencjarnej przeprowadza jego reklasyfikację. W tym okresie, w zależności od postępów w resocjalizacji i przewidywanego terminu zwolnienia z jednostki penitencjarnej w ramach instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia mogą zostać wyznaczone dodatkowe zadania związane z tzw. programem wolnościowym ustalonym przy współpracy z kuratorem sądowym.

Przygotowanie skazanego do zwolnienia w ramach art. 164 k.k.w. może być orzeczone przez Sąd penitencjarny wraz z ustaleniem terminu warunkowego przedterminowego zwolnienia lub na podstawie decyzji komisji penitencjarnej za zgodą skazanego. W drugim przypadku nie jest określony termin zwolnienia, a jedynie czasookres realizacji przez skazanego programu wolnościowego, który zwykle wynosi od 3–6 miesięcy, a w uzasadnionych przypadkach może zostać wydłużony. W doktrynie prawniczej nie ma również jednego stanowiska, w jakim momencie okres, o którym mowa w art. 164 k.k.w., powinien zostać uwzględniony. Z jednej strony pojawiają się głosy, które wskazują, że w przypadku gdy komisja penitencjarna ustala skazanemu taki okres, to po jego zakończeniu naturalnym krokiem powinno być wystąpienie przez administrację zakładu karnego z wnioskiem do Sądu penitencjarnego o warunkowe przedterminowe zwolnienie, tzw. zwolnienie warunkowe z urzędu. Z drugiej jednak strony wskazywane są przesłanki, które nie obligują dyrektora jednostki penitencjarnej do tego, by występował on z takim wnioskiem po pozytywnie zrealizowanym przez skazanego programie wolnościowym. Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku istnieją argumenty przemawiające za stosowaniem tego okresu w tych dwóch perspektywach⁷⁵.

Na ostatnim etapie odbywania kary pozbawienia wolności następuje reorientacja na świat wolnościowy. Proces ten u wielu skazanych powoduje ambiwalentne postawy. Z jednej strony mają oni świadomość końca kary i powrotu na wolność, co w sferze werbalnej zwykle okazywane jest entuzjastycznie. Z drugiej jednak strony towarzyszy im niepokój i szereg obaw związanych z ich ponownym funkcjonowaniem w warunkach wolnościowych w sferze osobistej, rodzinnej, zawodowej czy koleżeńskiej⁷⁶. Na tym etapie odbywania kary pozbawienia

⁷⁵ A. Iwanowska (2013), *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa.

⁷⁶ A. Szymanowska (2003), *Więzenie i co dalej*, Warszawa; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

wolności bezwzględna izolacja więzienna powinna być „przełamywana, zmiękczana” kontaktami osoby skazanej ze społeczeństwem poza murami zakładu karnego, co daje szansę na lepsze przygotowanie jej do pozytywnej readaptacji społecznej. Warunkowane jest to m.in. zachowaniem skazanego, rodzajem popełnionego czynu czy uprawnieniami, jakie nabył poprzez fakt odbycia wyznaczonego okresu kary. Skazani mogą być kierowani do zakładów karnych o mniejszym stopniu zabezpieczenia, gdzie praca resocjalizacyjna obejmuje szersze spektrum możliwości oddziaływań w zakresie m.in. krótkotrwałych pobytów poza jednostką penitencjarną w ramach zajęć grupowych czy indywidualnych spotkań z bliskimi (widzenia poza terenem więzienia). W przypadku skazanych przebywających w zakładach karnych typu półotwartego i otwartego istnieje możliwość objęcia ich tzw. systemem przepustkowym wynikającym z typu zakładu karnego, w którym odbywają karę. Dodatkowo mogą oni również uczestniczyć w zorganizowanych zacięciach (terapeutycznych, edukacyjnych, kulturalno-oświatowych) poza terenem jednostki penitencjarnej, jak też korzystać z nagród, o których mowa w art. 138 pkt 7 i 8 k.k.w. Ponadto, w ramach art. 165 § 2 k.k.w., przy realizacji programu wolnościowego skazani mogą za zgodą administracji skorzystać z przepustek, a niezależnie od momentu odbywania kary, również z tzw. przepustki losowej (art. 141a k.k.w.) Te początkowo krótkotrwałe pobyty (mierzone w godzinach) mogą być sukcesywnie wydłużane w zależności od typu zezwoleń na czasowe opuszczenie zakładu, jak i oceny funkcjonowania skazanego w środowisku wolnościowym, która dokonywana jest na podstawie informacji przekazanych przez organizatora zajęć, kuratora sądowego, Policji, rodziny i bliskich osadzonego oraz jego samego. Wszystkie te działania mają na celu sprawdzenie, jak skazany odnajduje się w społeczeństwie wolnościowym oraz przygotowanie go do pozytywnej readaptacji społecznej, zwiększając tym samym jego szansę na akceptację przez Sąd penitencjarny warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Skazani, którzy nie korzystają lub nie są objęci oddziaływaniami poza jednostką penitencjarną i nie chcą skorzystać z warunkowego przedterminowego zwolnienia, zwykle opuszczają jednostkę penitencjarną dopiero w momencie zakończenia wyznaczonej kary. Są oni informowani o instytucjach i organizacjach, które udzielają stosownego wsparcia i pomocy osobom opuszczającym jednostki penitencjarne. Ponadto skazani, którzy nie mają zgromadzonych środków finansowych na tzw. żelaznej

kasie, gdyż nie pracowali odpłatnie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności lub rodzina nie wspomaga ich finansowo⁷⁷, korzystają zwykle z pomocy materialnej ze strony zakładu karnego przewidzianej na tego typu sytuacje i otrzymują m.in.: odzież, środki finansowe na pokrycie kosztów przejazdu do miejsca zamieszkania i żywność na pierwsze dni po zwolnieniu.

Pomoc postpenitencjarną, dawniej określaną jako opiekę postpenitencjarną⁷⁸ należy traktować jako kontynuację zabiegów resocjalizacyjnych prowadzonych w jednostkach penitencjarnych oraz jako jeden ze skutecznych środków zapobiegania powrotowi do przestępstwa, stąd podjęcie współpracy zakładów karnych ze społeczeństwem jest jej koniecznym warunkiem. Nie da się bowiem zaplanować skutecznego procesu resocjalizacji, nie włączając w ten proces rozmaitych sił społecznych, a w szczególności tkwiących w społeczności lokalnej. Stąd należałoby opowiedzieć się za takim (...) modelem profilaktyki, który spełniałby funkcje profilaktyki uprzedzającej i jednocześnie powstrzymującej, skoncentrowanej w skali mikrospołecznej na jednostce, a w skali makrospołecznej – na strukturach społecznych oraz odpowiednio kooperujących instytucjach (...)⁷⁹. W podejściu tym skazany spostrzegany jest jako podmiot wpisany w szerszy kontekst społeczny, pozostający w interakcji ze swoim otoczeniem, a nie funkcjonujący na jego marginesie. Powyższe ujęcie zakłada, że pomyślny przebieg procesu readaptacji społecznej wymaga nie tylko pracy z samym skazanym, wyposażenia go w potrzebną wiedzę i umiejętności, ale również przygotowania otoczenia (głównie rodziny skazanego) do wspierania i odgrywania aktywnej roli w owym procesie. Pozytywna readaptacja społeczna jednostki resocjalizowanej nie zależy bowiem jedynie od chęci poprawy ze strony byłych skazanych czy wysiłków podejmowanych przez Służbę Więzienną, ale również od gotowości społeczeństwa do przyjęcia i okazania pomocy osobom opuszczającym zakłady karne.

Pomoc postpenitencjarna stanowi niejako profilaktykę poprzestępczą, mającą sens wtedy, gdy nie tylko zapobiega ona zachowaniom antyspołecznym osób, które jeszcze nie przejawiają symptomów nieprzystosowania społecznego, ale także wówczas,

⁷⁷ E. Pindel (2019), *Proces readaptacji społecznej sprawców przestępstw. Od zakładu karnego do życia na wolności*, Kraków.

⁷⁸ P. Wierzbicki (1966), *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa.

⁷⁹ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 92; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

kiedy przeciwdziała ponownemu pojawieniu się zachowań dewiantycznych u osób będących podmiotem oddziaływań resocjalizacyjnych w jednostkach penitencjarnych. Zdaniem L. Pytki zabiegi te można określić jako **opiekę następczą**⁸⁰, koncentrującą się na zapewnieniu byłemu osadzonemu stałego miejsca zatrudnienia, nauki, wyposażeniu go w niezbędne minimum dóbr materialnych pozwalających na lepszą adaptację społeczną w środowisku, do którego powraca. Ponadto opieka następcza obejmuje także rodzinę byłego pensjonariusza zakładu karnego⁸¹, polega głównie na wspomaganie rodziny z problemem penitencjarnym w przewyciężaniu dysfunkcji. Sprzyjający klimat społeczny wydaje się warunkiem *sine qua non* w profilaktyce poprzestępczej. Tym bardziej że rozpatrując proces resocjalizacji, należy mieć na uwadze jego wersję aktualną i potencjalną, czyli również profilaktykę, skupioną na zapobieganiu przestępczości poprzez politykę kształtowania dobrobytu społecznego i wspomaganie rozwoju rodzin⁸². **Resocjalizacja potencjalna** rozumiana jest jako „(...) działanie wieloaspektowe i wielowymiarowe zmieniające nie tylko samą jednostkę, jej sposoby myślenia, odczuwania i postępowania, ale także czynności w skali makrospołecznej, ukierunkowane na całe struktury społeczne i kontekst społeczny jednostki tak, aby zachowania przestępcze wykluczyć, a czynniki do niego prowadzące – zminimalizować do akceptowanych społecznie granic. Skutecznie zapobiegać przestępstwu – to stworzyć warunki godnej egzystencji we wszystkich fazach życia człowieka, wykształcić kontrolę wewnętrzną i wspomagać działaniami instytucji, opieki, edukacji i kontroli społecznej (...) *bez konieczności nieustannego kontrolowania go czy pomagania mu bez końca* (...)”⁸³. Nieadekwatne funkcjonowanie w rolach społecznych oraz rozmaite formy zachowań antyspołecznych traktowane są jako cząstkowe wskaźniki nieskutecznej readaptacji społecznej. Z kolei nieskuteczna readaptacja społeczna jest postrzegana, oceniana i sankcjonowana przez instrumenty kontroli społecznej, które w sobie właściwy sposób próbują ograniczyć niekorzystne czynniki biopsychiczne i socjokulturowe, będące predyktorami przestępczości.

⁸⁰ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 93.

⁸¹ Ibidem, s. 93.

⁸² Ibidem, s. 303; Cz. Czapów (1978), *Wychowanie resocjalizujące...*, s. 67–68.

⁸³ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 311–312.

Nie ulega wątpliwości, że profilaktyka następcza i pomoc postpenitencjarna są zagadnieniami istotnymi społecznie⁸⁴ i działaniami usankcjonowanymi prawnie⁸⁵, wynikającymi zarówno z polityki społecznej państwa, jak z systemu walki z przestępczością i zapobiegania jej powstawaniu⁸⁶. Tematem wielu dysput o charakterze naukowym i pozanaukowym staje się natomiast kwestia ich skuteczności i znikomej pomocy dla skazanych po wyjściu z więzienia. Należy jednak pamiętać, że pomoc postpenitencjarna może okazać się mało skuteczna wobec struktury psychicznej niektórych skazanych⁸⁷, stąd działania podejmowane w okresie przygotowania ich do zwolnienia i formy pomocy udzielanej w pierwszym okresie po opuszczeniu placówki – mogą nie przynieść oczekiwanych rezultatów.

Szczególną uwagę należy zwrócić na związek między pracą penitencjarną a pomocą postpenitencjarną i procesem readaptacji społecznej, w ramach którego (...) *należy racjonalizować także procedurę postpenitencjarną, aby proces readaptacji osób zwolnionych z więzienia przebiegał poprawnie. Ważna jest również umiejętnie prowadzona polityka warunkowych, przedterminowych zwolnień skazanych (...)*⁸⁸.

---

⁸⁴ Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 10.11.2021].

⁸⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2020, poz. 1876 z późn.zm.).

⁸⁶ B. Skafiriak (red.) (2007), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków, s. 9; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 września 2017 w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2019, poz. 683).

⁸⁷ Implikacją problemu braku realnych możliwości skutecznych oddziaływań penitencjarnych na przestępców seksualnych jest Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. 2021, poz. 1638), dająca możliwość umieszczenia bezterminowo jako środka postpenalnego w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dysocjalnym w Gostyninie.

⁸⁸ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji...*, s. 254; S. Lelental (2003), *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w Orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2000–2002 (II półrocze)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 40–41; S. Lelental (2005), *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w Orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2003–2004*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 49.

Biorąc pod uwagę powyższe, błędnym jest mierzenie skuteczności korekcyjnej więzienia wskaźnikiem recydywy przestępczej, gdyż polski system zapobiegania przestępczości wtórnej w niewystarczający sposób realizuje opiekę następczą. Dlatego mimo pewnej skuteczności oddziaływań penitencjarnych poziom powrotności do przestępstwa rośnie. Należy także pamiętać, że instytucje penitencjarne, jak podkreśla H. Machel, (...) *nie działają w próżni, a w konkretnym społeczeństwie, od którego zależą. Są istotnym etapem w procedurze karnej, stosowanej wobec przestępców (...). Dobrze realizowana probacja postpenitencjarna i rozsądna pomoc postpenitencjarna powinny wzmacniać wysiłek resocjalizacyjny więzienia. Są one wskaźnikiem tzw. zdolności readaptacyjnej społeczeństwa. Im większa jest ta zdolność, tym większa efektywność więzienia. W interesie społecznym jest zatem ją wzmacniać (...)*⁸⁹. Założenia powyższe można realizować poprzez cykliczne akcje medialne, w których profesjonaliści więzienni spełnialiby rolę ekspertów wyjaśniających społeczeństwu sens podejmowanej pracy penitencjarnej. Byłaby to forma wspomagania wysiłków penitencjarnych przez społeczeństwo. Chodzi tu o pozytywny wpływ na kształtowanie zdolności readaptacyjnej społeczeństwa, mającej tak istotne znaczenie dla powodzenia pracy penitencjarnej oraz eliminowanie niekorzystnych czynników socjokulturowych, które zwiększają prawdopodobieństwo nieskuteczności profilaktyki poprzestępczej.

Włączanie społeczeństwa do pracy resocjalizacyjnej i readaptacyjnej z byłymi przestępcami zmierza do obniżenia się zjawisk stygmatyzacji i recydywy przestępczej. Lista czynników, które mogą utrudniać byłym skazanym przystosowanie się do życia na wolności, jest znacznie dłuższa niż lista zmiennych ułatwiających readaptację społeczną skazanych. Utrudnienia w przystosowaniu się byłych skazanych do warunków wolnościowych to m.in. na⁹⁰: brak rodziny lub brak wsparcia w rodzinie; patologiczne funkcjonowanie rodziny; nieumiejętność wchodzenia w związki emocjonalne; brak wykształcenia i zawodu; wysoki procent bezrobotnych w miejscu zamieszkania; uzależnienie od alkoholu czy narkotyków lub skłonność do ich nadużywania; słaby stan zdrowia; niski poziom umysłowy; pobyty w placówkach resocjalizacyjnych; przystosowanie do życia w więzieniu; przyjęcie tożsamości

⁸⁹ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 10.

⁹⁰ Ibidem, s. 298–299; A. Szymanowska (2003), *Więzienie i co dalej...*, s. 288–289; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*, s. 79–206.

przestępczej; silne związki ze światem przestępczym; długa kariera przestępcza; skłonność do agresji; impulsywność; brak zdolności do odraczania gratyfikacji; bezwzględność w stosunkach z ludźmi; skłonność do wykorzystywania innych i manipulowania nimi; brak samokrytycyzmu; brak poczucia winy; niewykształcone sumienie; lekceważący stosunek do norm moralnych; brak wiary we własne możliwości, niska samoocena; wysoki poziom lęku; sugestywność, uleganie wpływom otoczenia.

Wobec powyższego należy przyjąć, że sytuacja życiowa osób opuszczających więzienie jest bardziej niekorzystna niż sytuacja sprzed ich uwięzienia, co wynika z piętrzących się trudności readaptacyjnych pojawiających się w środowisku wolnościowym. W społeczeństwie pełnym uprzedzeń i stereotypów wobec przestępców znalezienie pracy przez osoby z kryminalną przeszłością jest zadaniem niezwykle trudnym. Niejednokrotnie jest to związane z brakiem miejsca zamieszkania, co z kolei jest efektem zerwania kontaktów ze skazanym przez jego rodzinę i znajomych w czasie odbywania przez niego kary pozbawienia wolności. Zdarza się dość często, że byli skazani nie widzą dla siebie innej alternatywy, jak tylko powrót do grupy, z którą utrzymywali kontakt przed uwięzieniem. Są to kręgi osób karanych, uzależnionych od substancji psychoaktywnych, tworzących negatywne grupy odniesienia.

W przystosowaniu społecznym byłych więźniów do warunków wolnościowych należy uwzględniać ofertę pomocy dla ich rodzin. (...) *Nie może ona jednak, jak to często bywa, ograniczać się wyłącznie do jednorazowej zapomogi pieniężnej, choć i taka pomoc w początkowym okresie pobytu na wolności jest konieczna. Powinna ona jednak obejmować wszelkie problemy, z którymi byli skazani nie są w stanie sami sobie poradzić*⁹¹, a nie opierać się na tzw. **kulturze pozornego wysiłku**, czyli specyficznym konformizmie polegającym na dostosowaniu własnych wyobrażeń o pracy z rzeczywistością, która w bardzo wielu dziedzinach została zdominowana pozornym działaniem na rzecz więźniów⁹².

Pomoc postpenitencjarna nie jest obligatoryjna, gdyż następuje na wniosek skazanego i po spełnieniu przez niego określonych

⁹¹ A. Szymanowska (2003), *Więzienie i co dalej...*, s. 282; B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*

⁹² P. Stępiak (1992), *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań.

wymagań⁹³. Dotyczy ona okresu po odbyciu kary pozbawienia wolności i opiera się znacząco na aktywności samego zainteresowanego, stanowiąc podstawę jego indywidualnego programu oddziaływań. Pomoc postpenitencjarna obejmująca osoby przygotowujące się do zwolnienia z zakładu karnego oraz pomoc społeczna przysługująca ich rodzinom w miejscu zamieszkania, jest udzielana według ustalonych zasad zawartych w Ustawie⁹⁴. Wiąże się to z wyrażeniem przez skazanych zgody na przeprowadzenie wywiadu środowiskowego czy udzielenie niezbędnych informacji i przedstawieniem odpowiednich dokumentów pracownikom socjalnym. Nawiązywanie kontaktu przez byłych więźniów z instytucjami pomocniczymi wspomaga ich aktywny udział w adaptacji do warunków wolnościowych i pozwala uporać się przynajmniej z kilkoma przeszkodami stającymi na drodze po wyjściu z więzienia, do których należą m.in. problemy finansowe, materialno-bytowe, mieszkaniowe, zatrudnienie, związane z uzależnieniami, z usamodzielnieniem, prawne i psychologiczne.

W ramach pomocy postpenitencjarnej powinny być utrwalane efekty resocjalizacji oraz zapobieganie powrotowi do przestępstwa. Słuszne wydaje się być więc stwierdzenie P. Stępnika, iż (...) *istotą pomocy postpenitencjarnej podejmowanej na ogół post factum, w sytuacji, kiedy uległa ona pogorszeniu, jest więc próba jej naprawienia poprzez restytucję stanu poprzedniego. Sytuacja ta z etycznego punktu widzenia wydaje się dwuznaczna. Ciągłe niedostrzegana w praktyce, teorii prawa karnego wykonawczego oraz pedagogice resocjalizacyjnej jest zasada, że zanim zaczniemy cokolwiek poprawiać, musimy zadbać, aby wcześniej tego nie zepsuć (...)*⁹⁵. Stąd zdaniem P. Stępnika namiastką pomocy socjalnej dla byłych więźniów byłaby praca

⁹³ Szczegółowe zasady i tryb udzielania pomocy postpenitencjarnej reguluje Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 września 2017 w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2019, poz. 683).

⁹⁴ Od 13.06.2000 r. funkcjonuje porozumienie między ówczesnym Centralnym Zarządem Zakładów Karnych (obecnie Centralny Zarząd Służby Więziennej) a Ministrem Pracy i Polityki Socjalnej, które dotyczy współpracy w zakresie organizacji pomocy dla osób zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz rodzin osób pozbawionych wolności; D. Widelak (2003), *Pomoc społeczna i postpenitencjarna wobec osadzonych*, „Pedagogika Społeczna”, nr 1, s. 93–99; Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2020, poz. 1876 z późn.zm.).

⁹⁵ P. Stępnik (2005), *Formy probacji a praca socjalna ze skazanymi*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 47–48, s. 10.

socjalna, gdyż wymagają oni (...) *wsparcia w odbudowie i odzyskaniu warunków niezbędnych do funkcjonowania w społeczeństwie, utraconych w dużej mierze wskutek wykonania kary pozbawienia wolności (zatrudnienie, zakwaterowanie, więzi rodzinne, itd.). W powyższym kontekście praca socjalna zbliża się w swojej istocie do działań podejmowanych w ramach pomocy postpenitencjarnej (...)*⁹⁶. Jak wskazuje P. Stępnik (...) *Praca socjalna ze skazanymi stanowi pewien wycinek pracy socjalnej w ogóle. Mieści się ona w ogólnym nurcie interwencji w sytuacjach trudnych, co pozwala systemowo wzmocnić te oddziaływania. Sytuacją trudną jest bez wątpienia okoliczność związana z wykonywaniem bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Jej skutki dotyczą nie tylko samego przestępcę, lecz także jego rodzinę (...)*⁹⁷. P. Stępnik postuluje, by praca socjalna ze skazanymi została podjęta w momencie osadzenia oraz by obejmowała zarówno skazanego, jak i jego rodzinę, bowiem najczęściej w okresie wykonywania kary jego sytuacja życiowa drastycznie pogarsza się⁹⁸. Podkreśla on, iż praca socjalna powinna być uzupełnieniem elementu dotychczasowego modelu resocjalizacji skazanych i wspomagania społecznego więźniów⁹⁹. Dzisiaj nie ulega już wątpliwości, że skuteczna resocjalizacja instytucjonalna zależna jest od:

- rozbudowanej sieci pracowników socjalnych przygotowujących warunki środowiskowe do ponownej prawidłowej adaptacji skazanego w jego naturalnym środowisku;
- systemu opieki następczej skoordynowanego z korekcyjnym oddziaływaniem placówki;
- ograniczenia długości pobytu w zakładzie karnym do koniecznego minimum;
- dostosowania metod i technik oddziaływania resocjalizującego do wyjściowego stanu osobowości, postaw, motywacji, dążeń i aspiracji, opierające się na trafnej i rzetelnej diagnozie psychologiczno-wychowawczej.

⁹⁶ Ibidem, s. 9–10.

⁹⁷ P. Stępnik (2004), *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna...*, s. 38.

⁹⁸ P. Stępnik (2001), *Pomiędzy resocjalizacją a pracą socjalną. Dylematy współczesnej penitencjarystyki*, w: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik (red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa–Poznań–Kalisz, s. 83.

⁹⁹ Podobnie uważał wcześniej P. Wierzbicki, który postulował przygotowanie więźnia do życia na wolności już od początku okresu uwięzienia, co świadczyło wówczas o postępowości systemu penitencjarnego i postpenitencjarnego P. Wierzbicki (1966), *Opieka postpenitencjarna...*, s. 12.

Praktyka pokazuje jednak, jak bardzo teoria nie koresponduje z rzeczywistością. W polskim systemie penitencyjnym profilaktyka poprzestępcza jest bowiem najbardziej zaniedbaną sferą oddziaływań resocjalizacyjnych. Niedomaga pomoc postpenitencyjna, probacja i inne formy pomocy¹⁰⁰.

Cechą systemów penitencyjnych wychodzących naprzeciw wyzwaniom współczesności jest zapewnienie coraz szerszego udziału społeczeństwa w wykonywaniu kar i innych środków penalnych. Zasadniczą rolę w dziedzinie pomocy postpenitencyjnej odgrywa państwo, jednak dla skuteczności tych działań konieczne jest włączanie w nie również społeczeństwa tak, by wzajemnie się one uzupełniały. Zagadnieniu temu został poświęcony również Rozdział VII Kodeksu karnego wykonawczego: *Uczestnictwo społeczeństwa w wykonywaniu kary orzeczeń oraz pomoc w readaptacji społecznej skazanych*. W tym celu powołano także Radę Główną do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym¹⁰¹, która działa na obszarze kraju poprzez rady terenowe. Taką płaszczyznę współpracy eksplorują w tym zakresie także organizacje społeczne, np. Stowarzyszenie Penitencjarne *Patronat*, Dolnośląskie Towarzystwo Opieki nad Więźniami, Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Stowarzyszenie *Ludzie Ludziom*, Fundacja Sławek czy Fundacja POMOST z Zabrze.

Należy podkreślić, że aktualnie w polskich więzieniach wdrażane są coraz lepsze i bardziej skuteczne programy readaptacyjne przygotowujące skazanych do powrotu do społeczeństwa, zaś w przestrzeni medialnej podejmowane są dysputy dotyczące szeroko pojętej filozofii probacji, które mają dać odpowiedź na pytanie o zasadność powszechnego stosowania kar izolacyjnych i skuteczność profilaktyki postdeliktualnej. Podejmowane są też próby wprowadzenia nowych rozwiązań w zakresie pomocy

---

¹⁰⁰ T. Szymanowski (1996), *Przemiany systemu penitencyjnego w Polsce*, Warszawa, s. 69–75. O skuteczności tych środków i wpływie na recydywę pisze: R. Musidłowski (2004), *Pomoc postpenitencyjna w systemie pomocy społecznej*, w: T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencyjny w Polsce*, Warszawa, s. 274–298; D. Widelak (2003), *Pomoc społeczna i postpenitencyjna...*

¹⁰¹ S. Paweła (2007), *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa, s. 221; Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz.U. 1998, Nr 113, poz. 723 z późn.zm.).

postpenitencjarnej, takie jak m.in. zaadaptowanie do warunków polskich koncepcji tzw. domów przejściowych, które z powodzeniem funkcjonują na kontynencie amerykańskim czy krajach skandynawskich. W tego rodzaju aktywności należy upatrywać realnej szansy na adekwatną i efektywną pomoc postpenitencjarną jako profilaktykę poprzestępczą¹⁰².

Reasumując, resocjalizacja penitencjarna wymaga dalszych penetracji badawczych w zakresie propozycji modelowych rozwiązań oddziaływań penitencjarnych wobec różnych grup skazanych, prowadzonych w perspektywie readaptacyjno-reintegracyjnej¹⁰³, gdyż nawet jej interdyscyplinarny¹⁰⁴ charakter nie daje jednoznacznych i uniwersalnych rozwiązań w wymiarze teoretycznym, teleologicznym, aksjologicznym i metodycznym. Współczesny model resocjalizacji penitencjarnej wymaga rewizji z uwagi na zmiany, jakie zaszły w polskim więziennictwie w ostatnich dekadach, do których należą przede wszystkim: rosnąca dynamika recydywy przestępczej, sytuacja pandemiczna generująca modyfikację oddziaływań penitencjarno-ochronnych oraz oczekiwania społeczne stawiane Służbie Więziennej i organizacjom pomocowym działającym na rzecz osób opuszczających jednostki penitencjarne.

W ostatnich latach Służba Więzienna musiała znacznie zmodyfikować wykonywanie kary pozbawienia wolności z uwagi na pandemię koronawirusa SARS-CoV-2. Implikacją sytuacji pandemicznej są pojawiające się coraz to nowe problemy społeczne i polityczne, które na plan dalszy przesuwają potrzeby

---

¹⁰² S. Grzesiak (2016), *Postpenitenciární péče v kontextu prevence zločinné recidivy*, w: V. Černíková, J. Firstová (red.), *Postpenitenciární péče aktuální otázky*, Hodonín, s. 21–28.

¹⁰³ A. Kwieciński (red.) (2013a), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych*, Warszawa; S. Grzesiak (2013), *Praca penitencjarna z więźniami seniorami...*; B. Toroń (2016), *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków; A. Rzepliński, M. Ejchart-Dubois, M. Niełacna (2018), *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca. Jego zbrodnia i kara*, Warszawa; A. Urbanek (2018), *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowości. Studium diagnostyczne*, Kraków; A. Matysiak-Błaszczuk (2016), *Więzienne macierzyństwo. Studium socjopedagogiczne*, Poznań; J.J. Czarkowski, M. Strzelec (2020), *Praca badawcza penitencjarysty*, Warszawa.

¹⁰⁴ P. Szczepaniak (2013), *Pedagogika penitencjarna a kara pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia metodyki oddziaływania penitencjarnego*, w: P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, Warszawa, s. 173–186.

włączania społecznego grup marginalizowanych. Dynamika pandemiczna, ale i antycypowana postpandemiczna, obserwowana jest w różnych obszarach instytucjonalnych, m.in. w więziennictwie oraz instytucjach pomagających i wspierających skazanych w powrocie do społeczeństwa.

Zmienność, zaskoczenie i nieprzewidywalność, z jaką więziennictwo zмага się w obliczu pandemii, kreuje społeczne i osobiste poczucie bezpieczeństwa u obywateli, stąd też istnieje nagląca konieczność podjęcia dyskursu naukowego nad wyzwaniem i zagrożeniami wynikającymi z pandemii dla systemu penitencyjnego poprzez wskazanie działań optymalizujących jego drożność. Jest to szczególnie istotne z uwagi na fakt, iż w czasie pandemii Służba Więzienna podejmowała wiele działań, które były istotne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa pandemicznego, ale z drugiej strony ograniczających prawa osób pozbawionych wolności związane m.in. z utrzymywaniem kontaktów ze światem zewnętrznym w formie widzeń na terenie jednostki penitencyjnej, udzielaniem przepustek, nagród wolnościowych, prowadzeniem zajęć poza terenem zakładu karnego czy zatrudnieniem zewnętrznym. Spowodowało to, iż trzeci etap odbywania kary pozbawienia wolności, jakim jest reorientacja osadzonych na świat wolnościowy, w wielu przypadkach został utracony, a w przypadku skazanych na kary średnio- i długoterminowe etap prizonizacji stał się dominującym. W niedalekiej przyszłości taki stan rzeczy przełoży się prawdopodobnie na dalszy i znaczny wzrost odsetka recydywy przestępczej wskutek ograniczonych możliwości przygotowania osadzonych do zwolnienia.

Rewizja współczesnego modelu resocjalizacji penitencyjnej wymaga konkretnych działań w wymiarze teoretycznym i prakseologicznym, które pozwolą na racjonalne i odpowiedzialne wspieranie osób skazanych, ale mogą być też punktem wyjścia do poszukiwania rozwiązań w zakresie prewencji recydywy przestępczej, stosowanych w innych państwach oraz prób ich zaadaptowania do warunków polskich. Należy jednak pamiętać, że *evidence-based practice* wymaga wysiłku i zaangażowania wielu podmiotów działających na rzecz osób wykluczanych społecznie, stąd też każda implementacja nieznanego polskiemu porządkowi prawnemu rozwiązań powinna być poprzedzona rzetelnymi badaniami naukowymi w zakresie możliwości ich adaptacji do polskich warunków prawnych i społecznych. Tym bardziej że dotychczasowa praktyka legislacyjna, szczególnie w kwestiach

społecznych, rzadko argumentowana była wynikami badań naukowych, a częściej odwoływała się do populizmu penalnego. Biorąc powyższe pod uwagę, należy zarekomendować:

- 1) prowadzenie badań naukowych dotyczących resocjalizacji penitencjarnej w kontekście zrewidowania zaleceń sformułowanych przez NIK w raporcie z 2014 r.¹⁰⁵ i 2019 r.¹⁰⁶;
- 2) opracowanie modelu postępowania resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnego z ekswiężniami w kontekście komparatystycznych rozwiązań funkcjonujących w innych państwach, np. domów przejściowych czy form pomocy postpenitencjarnej i jej instytucjonalnego monitorowania tak, by nie była ona powielana przez instytucje wpierające;
- 3) przygotowanie szkolenia specjalistycznego w zakresie środków i metod pracy resocjalizacyjno-readaptacyjnej oraz współpracy międzyinstytucjonalnej dla kadry penitencjarnej i terapeutycznej, Kuratorskiej Służby Sądowej, pracowników Ośrodków Pomocy Społecznej, przedstawicieli organizacji III sektora (NGO);
- 4) przeprowadzenie praktycznych szkoleń pracowników Służby Więziennej realizujących programy resocjalizacji z metodyki konstruowania programów resocjalizacji, uwzględniających wszystkie elementy programu;
- 5) utworzenie w strukturze penitencjarnej zespołów wychowawców zajmujących się wyłącznie prowadzeniem programów penitencjarnych;
- 6) prowadzenie badań komparatystycznych nad postępowaniem z osadzonymi o szczególnych potrzebach penitencjarnych (np. skazani: w wieku senioralnym, o odmiennej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, recydywiści penitencjarni, młodociani, niepełnosprawni, tzw. niebezpieczni, odbywający kary krótkoterminowe i długoterminowe, cudzoziemcy);
- 7) dokonanie diagnozy populacji osób pozbawionych wolności zarówno w zakresie cech socjodemograficznych, jak i problemów resocjalizacyjnych;

---

¹⁰⁵ Najwyższa Izba Kontroli, *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2015 – <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 10.11.2021].

¹⁰⁶ Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 10.11.2021].

- 8) przygotowanie aktu normatywnego regulującego współpracę służb państwowych i organizacji pomocowych w zakresie procesu resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej, redefiniującego dotychczasowe obszary współpracy międzyinstytucjonalnej i międzyorganizacyjnej;
- 9) edukację społeczną, m.in. poprzez dostęp do wyników badań naukowych oraz do informacji o przedsięwzięciach naukowych (konferencje, seminaria, warsztaty);
- 10) integrację środowiska naukowego zajmującego się problematyką osób wykluczanych społecznie poprzez opracowanie koncepcji projektu pn. „Zarządzanie badaniami w więziennictwie”, który byłby platformą informacji dostępną dla szerokiego kręgu odbiorców na temat prowadzonych badań naukowych w różnych ośrodkach naukowych. Pozwoliłoby to na inspirowanie przedsięwzięć naukowych użytecznych dla polskiego systemu penitencjarnego.

Weryfikacji wymaga także potencjał instytucjonalny i kadrowy służb zajmujących się readaptacją społeczną skazanych oraz metody i środki służące reintegracji społecznej.

W odniesieniu do skutków pandemii koronawirusa SARS-Cov-2, która zreorganizowała zarówno zastany porządek wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i przebieg readaptacji i reintegracji społecznej skazanych w wymiarze instytucjonalnym, indywidualnym i społecznym, zasadny wydaje się postulat, by dokonać:

- redefinicji obszarów współpracy międzyinstytucjonalnej;
- urealnienia oczekiwań społecznych wobec możliwości resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji społecznej i reintegracji skazanych w czasie pandemii;
- refleksji nad potrzebą systemowych rozwiązań w ww. zakresie, by wyzwania związane z sytuacją pandemiczną i postpandemiczną nie przekształciły się w zagrożenia związane ze wzrostem przestępczości czy też recydywy penitencjarnej.

Resocjalizacja penitencjarna w Polsce rozpatrywana w perspektywie readaptacyjno-reintegracyjnej wymaga traktowania tych perspektyw jako integralnych i komplementarnych procesów realizowanych w triadzie instytucja – więzień/były więzień – społeczeństwo. Istotna jest bowiem nie tylko odpowiedzialność społeczna Służby Więziennej w zakresie prewencji recydywy

przestępczej czy uwzględnianie oczekiwań społecznych w tym zakresie, ale także optymalizowanie zdolności readaptacyjnej i reintegracyjnej społeczeństwa, która zdaniem H. Machela¹⁰⁷ jest jednym z kluczowych elementów udanego powrotu ekswięźniów do społeczeństwa i ich inkluzji społecznej.

---

¹⁰⁷ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 10.

Mariusz Snopek

METODYKA PRACY PENITENCJARNEJ W ZAKRESIE PRZYGOTOWANIA SKAZANYCH DO WYJŚCIA NA WOLNOŚĆ

W każdym państwie byli więźniowie borykają się z problemami, niejednokrotnie dożywotnio odczuwając konsekwencje popełnionego czynu¹. Osoba skazana na karę pozbawienia wolności wchodzi do zakładu karnego, mając własne wspomnienia, doświadczenia i nawyki. Niektórzy skazani z różnych przyczyn naruszyli jednorazowo porządek społeczny, inni zaś są wysoce zdemoralizowani. Mają szereg deficytów, brak im wykształcenia i nawyku pracy, wywodzą się z patologicznych rodzin, a ich grupa koleżeńska to przestępcy. Często są to osoby, które od dzieciństwa nie miały odpowiednich wzorców, a ich dotychczasowe życie odbiegało od społecznie pożądanego. W obliczu tych obciążeń od więziennictwa oczekuje się korekty postawy kształtowanej w ciągu całego życia osób skazanych w taki sposób, by w ciągu ich kilkuletniego pobytu w jednostce penitencjarnej zredukować wszelkie deficyty powstałe w warunkach wolnościowych. Pytanie więc, czy jest to realne do wykonania, czy jedynie estetyczne nadanie izolacji społecznej innego sensu niż karanie? Jednoznaczna odpowiedź na to pytanie jest niestety trudna i wymagająca interdyscyplinarnych analiz teoretycznych i eksploracji empirycznych.

W świetle przyjętych rozwiązań prawnych, jednym z elementarnych zadań polskiego więziennictwa jest przygotowanie

---

¹ B. Western (2018), *Homeward: Life in the Year After Prison*, New York, s. 15; S.D. Bushway, M.A. Stoll, D. Weiman (red.) (2007), *Barriers to Reentry*, New York; J. Petersilia (2003), *When Prisoners Come Home*, Oxford; J. Travis (2005), *But They All Come Back: Facing the Challenges of Prisoner Reentry*, Washington.

osób odbywających karę pozbawienia wolności do właściwego powrotu do społeczeństwa. Wiele przesłanek wskazuje jednak na trudności z tym związane, a wśród nich wymienić można środowisko, w jakim funkcjonują osoby pozbawione wolności, czyli zakład karny. Adaptowanie człowieka do warunków wolnościowych w sztucznie wytworzonym świecie totalitarnym jest częstokroć negowane, zarówno w polskiej literaturze przedmiotu, jak i w zagranicznej².

W polskim systemie pracy korekcyjnej dominuje opresyjny charakter, co znaczy, że wszelkie działania wychowawcze modyfikujące postawy osób skazanych z założenia nie przynoszą pożądaných efektów³. Dowodzą tego badania naukowe, wskazując na fakt, że reprimenda sama w sobie nie jest skutecznym środkiem oddziaływania na drugiego człowieka. Okazuje się także, że skala przemocy – zamiast maleć – wzrasta. Błędem jest więc postrzeganie, że kara jako nadrzędny sposób radzenia sobie z przestępczością odstrasza i zapobiega. Udowodniono przy tym, że jest ona potężnym stymulatorem przemocy, a analogię tego procesu można odnaleźć w wychowaniu dziecka. Im silniej się je karze, tym bardziej staje się ono agresywne i przemocowe. Ponadto, karanie zwiększa poczucie wstydu i umniejsza poczucie winy. Przymusowa izolacja wzmacnia u skazanego poczucie niesprawiedliwości, co prowadzi do umniejszania własnej winy⁴.

Im bardziej środowisko życia jest oderwane od warunków wolnościowych, tym występuje większa sprzeczność z istotą samego procesu uspołeczniania. Wynika to z odmiennych zasad środowiskowych, różnic w postrzeganiu przez skazanych i personel zakładu karnego celu oraz sensu pobytu w jednostce, ryzyka adaptacji do warunków instytucji totalnej czy

---

² A. Baładynowicz (2010), *Dehumanizacja kary pozbawienia wolności*, w: Przybyliński S. (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Toruń, s. 14; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa, s. 23; J. Gilligan (2009), *Gender and Violence: Estela Welldon's Contribution to Our Understanding of the Psychopathology of Violence*, „British Journal of Psychotherapy”, 25(2), s. 240; L. Wacquant (2008), *Ghettos and Anti-Ghettos: An Autonomy of the New Urban Poverty*, „Thesis Eleven”, 94, s. 118.

³ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa, s. 173.

⁴ J. Gilligan (2000), *Violence in Public Health and Preventive Medicine*, „The Lancet”, vol. 355, s. 1803.

istnienia opozycyjnej podkultury itp.⁵ Do utrudnień związanych z pracą resocjalizacyjno-penitencjarną zaliczyć należy także ukształtowanie tożsamości przestępczej, identyfikację z grupą i zadomowienie w środowisku dewiacyjnym oraz bezwzględne poddawanie się jego wpływom itp. Istotne są również trudności we właściwym wypełnianiu ról społecznie pożądanых, podjęcie i utrzymanie zatrudnienia zapewniającego bezpieczeństwo socjalne itp. Skazani odbywający dłuższe kary pozbawienia wolności doświadczają często zerwania więzi rodzinnych, a po zakończeniu kary izolacji więziennej – problemów wynikających ze zmian na rynku pracy, przeobrażeń społeczno-gospodarczych i technologicznych. Ich dynamika utrudnia poruszanie się w społeczeństwie, w tym także na rynku pracy⁶.

Powyżej wskazane kwestie nie wykluczają sensowności i celowości wdrażania i realizacji działań resocjalizacyjnych i penitencjarnych. Wskazują jedynie, że więziennictwo stoi przed trudnym zadaniem, jakim jest przywrócenie jednostki do społeczeństwa – co można określić jako dopełnienie całego procesu resocjalizacji. W świetle literatury przedmiotu, nie ma żadnej gwarancji, że nawet najbardziej dokuczliwa kara, ani też najlepiej zrealizowany program działań resocjalizacyjnych przyniesie pożądaną skuteczną⁷. Jest to kwestia zależna od wielu czynników. Należy jednak podkreślić, że wszelkie odgórne obostrzenia i wytyczne obowiązujące w zakładach karnych oraz działania wychowawcze podejmowane w ramach resocjalizacji penitencjarnej dają skazanym szansę na powrót do społeczeństwa i udaną reintegrację społeczną.

---

⁵ K. Jędrzejak (1996), *Konflikty w izolacji więziennej*, w: B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa–Wiedeń–Kalisz; H. Chmielewska (1996), *Wpływ sytuacji trudnych na funkcjonowanie człowieka*, w: H. Chmielewska, A. Grabowski, K. Jędrzejczak i in. (red.), *Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, Kalisz; M. Snopek (2013), *Człowiek w sytuacji izolacji penitencjarnej – negatywne następstwa i formy przystosowania się*, w: M. Snopek, I. Mudrecka (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna – bariery i możliwości*, Opole.

⁶ W. Ambrozik (2007), *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa, s. 187; P. Stępiak (2007), *Pomoc społeczna i pomoc postpenitencjarna jako wsparcie społecznej readaptacji skazanych. Pojęcie, geneza i rozwój*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa, s. 198.

⁷ P. Stępiak (2007), *Pomoc społeczna i pomoc postpenitencjarna*, s. 182.

Metodyka pracy penitencjarnej – kierunki działań o charakterze resocjalizacyjnym

Poza izolowaniem człowieka w odwecie za popełnione przestępstwo, celem pozbawienia wolności jest korekta postawy skutkującej uspołecznieniem i dostosowaniem do warunków życia na wolności w sposób nienaruszający ładu i porządku społecznego. Skodyfikowanym celem kary izolacyjnej, według ustawodawcy, jest wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego prospołecznych postaw, a zwłaszcza poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i powstrzymania się od popełniania kolejnych przestępstw (art. 67 § 1 k.k.w.). Cel ten można osiągnąć poprzez zindywidualizowane oddziaływanie, zwłaszcza w zakresie pracy, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych oraz podtrzymania kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym, jak również poprzez środki terapeutyczne (art. 67 § 2–3 k.k.w.). U skazanych należy wykształcić odpowiednie umiejętności, które umożliwią im nie tylko powrót do społeczeństwa, ale i właściwe w nim funkcjonowanie oraz doprowadzić do internalizacji przez nich pożądanych społecznie wartości, norm i ról społecznych. Dlatego też przygotowanie skazanego do życia na wolności to nie tylko pomoc postpenitencjarna i obowiązki kadrowe z nią związane. Proces ten zaczyna się znacznie wcześniej i obejmuje cały pobyt w zakładzie karnym. Dotyczy zarówno oddziaływań resocjalizacyjnych, jak i penitencjarnych. Mowa więc nie tylko o realizowanych programach minimalizujących deficyty społeczne, ale i ogół tego, co skazany może wynieść z więzienia poprzez m.in. sposób traktowania go i przestrzeganie jego praw, traktowanie przez kadre, obserwowanie jej postaw itp. W związku z tym więziennictwo stara się, aby osoba pozbawiona wolności funkcjonowała w sposób zbliżony do funkcjonowania wolnościowego w celu zmniejszenia dysonansu pomiędzy tymi środowiskami. Wyrazem tego jest możliwość podejmowania przez skazanych zatrudnienia, korzystania z różnych form rekreacji czy też utrzymywania więzi z bliskimi⁸. W Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 roku w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, w Rozdziale 9, zwrócono uwagę na przygotowywanie skazanych do zwolnienia z zakładu karnego, a przede wszystkim

⁸ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna*, Gdańsk, s. 53.

na ich potrzeby w tym zakresie. Wszelkie dane osobopoznawcze w zakresie potrzeb osoby zwalnianej muszą być uaktualnione co najmniej na 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub też wykonaniem kary. Aktualizacji można również dokonać w każdym innym czasie, o ile wystąpią ku temu istotne okoliczności. Wszelkie zmiany w sytuacji skazanego, mogące zdeterminować jego przygotowanie do życia po zwolnieniu, muszą być przezeń zgłoszone. Przed zwolnieniem z jednostki skazany zostaje poinformowany w szczególności o instytucjach i organizacjach (ich adresach i zakresie działań) udzielających pomocy materialnej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu, a także prawnej (§ 57–59 rozporządzenia).

Kolejne przepisy związane z metodyką pracy postpenitencjarnej zawarte są w Zarządzeniu nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych. Określono w nim rolę wychowawcy oddziału, wskazując, iż to on przeprowadza ze skazanym rozmowę odnośnie do aktualizacji potrzeb, a w uzasadnionych przypadkach potrzebę przeprowadzenia takiej rozmowy zgłasza wychowawcy do spraw pomocy postpenitencjarnej. Wychowawca, o ile uzna za uzasadnione określenie czasu niezbędnego do przygotowania skazanego do życia na wolności (art. 164 § 1 k.k.w.), występuje z wnioskiem do komisji penitencjarnej o jego wyznaczenie (§ 46.1–2 zarządzenia). Przed zwolnieniem osadzonego z zakładu karnego wychowawca do spraw pomocy postpenitencjarnej przeprowadza z osadzonym rozmowę końcową, w trakcie której udziela informacji o zakresie otrzymanej przez osadzonego pomocy oraz o możliwościach uzyskania dalszego wsparcia i pomocy od zewnętrznych instytucji i organizacji. W tym czasie przyjmuje on także ewentualne prośby i skargi związane z działalnością zakładu karnego. Jedynie w uzasadnionych przypadkach rozmowę tę przeprowadza wychowawca oddziału, a nie postpenitencjarzysta (§ 48.1 ust. 1–2 oraz § 48.2 zarządzenia). Kolejne zapisy w cytowanym zarządzeniu określają zakres obowiązków wychowawców do spraw pomocy postpenitencjarnej, zwłaszcza w zakresie wsparcia finansowego, jak również wyrobienia aktualnego dokumentu tożsamości osoby opuszczającej zakład karny i świadczeń związanych z aktywnością pracowniczą oraz stanem zdrowia. Warto zasygnalizować, iż w realizację wskazanej pomocy zaangażowany jest nie tylko

pion penitencjarny więziennictwa, ale także dział finansowy (w kwestii pomocy pieniężnej dla skazanych), kwatermistrzowski (w zakresie pomocy rzeczowej stanowiącej ekwiwalent świadczenia finansowego) oraz dział ochrony (w kwestii doprowadzania skazanych do miejsca wykonania zdjęcia do dowodu tożsamości). Dodatkowo, w kwestii uzyskania świadczeń emerytalnych, rentowych oraz orzeczeń o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności, zaangażowany jest także – poza działem penitencjarnym (odnośnie do zatrudnienia), funkcjonariusz lub pracownik podmiotu leczniczego (§ 64–68 zarządzenia).

Mimo klarownych przepisów stanowiących o pracy więźniaków, skazanym – w ich mniemaniu – łatwiej jest wrócić na drogę przestępstwa, aniżeli żyć zgodnie ze społecznie wytyczonymi ramami, które nie są w ich percepcji ani tak atrakcyjne, ani też nie przynoszą wysokich profitów natury socjalno-bytowej. Więzienie nie pomoże skazanemu w rozstaniu się z jego przeszłością, jednak może pomóc mu przeobrazić własną terażniejszość i stworzyć nową przyszłość. Taka zmiana nie jest efektem spontanicznej decyzji – jest rozłożona w czasie, jest procesem ujętym w sześćoetapowy, cykliczny model. W zależności od etapu, na którym znajduje się skazany, należy wykorzystać różne jego umiejętności i zastosować adekwatne do potrzeb strategie, aby pomóc mu w przejściu do kolejnych stadiów lub zapobiec nawrotowi⁹. Wszelkie działania penitencjarno-resocjalizacyjne powinny być skupione na zmianie postaw osoby skazanej. Należy podkreślić, że pozytywny powrót skazanych do społeczeństwa po odbyciu kary pozbawienia wolności jest realny, jednak bardzo trudny i doświadczany przez niewielki odsetek byłych więźniów¹⁰.

Praca postpenitencjarna w zakładach karnych – realne możliwości i utrudnienia

Przedmiotem prezentowanych badań własnych była pomoc postpenitencjarna, a ich celem określenie barier w jej udzielaniu. Problem główny sformułowany został w postaci następującego pytania: Jak postrzegana jest pomoc postpenitencjarna przez

⁹ R. Opora (2010), *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Kraków, s. 47.

¹⁰ E. Pindel (2009), *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, w: Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków.

osoby odbywające karę po raz pierwszy w porównaniu z jej postrzeganiem przez recydywistów penitencjarnych? Problemy szczegółowe dotyczyły kwestii związanych z wiedzą na temat oferowanej pomocy (Jaką wiedzę posiadają badani na temat udzielanej pomocy w zakresie przygotowania ich do opuszczenia placówki?), jak również z problemami związanymi z jej udzielaniem (Jakie problemy występują zdaniem badanych w udzielaniu pomocy postpenitencjarnej przez zakład karny?).

Badania zostały zrealizowane na przełomie września/ października 2021 roku na terenie dwóch zakładów karnych: dla osób odbywających karę po raz pierwszy oraz dla recydywistów penitencjarnych, którzy w badaniu stanowili grupę docelową. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego i technikę ankiety. Kwestionariusz ankiety zawierał 34 pytania zamknięte. Badaniami objęci zostali skazani, którym pozostało 6 miesięcy lub mniej do warunkowego przedterminowego zwolnienia lub końca kary. Spośród 207 badanych mężczyzn biorących udział w badaniu 105 było objętych okresem, o którym mowa w art. 164 k.k.w. Zamieszczone w tabeli wskaźniki wybrane zostały jako znaczące w przystosowaniu do życia w warunkach wolnościowych. Dodatkowym kryterium były czynniki świadczące o zaangażowaniu w oddziaływania resocjalizacyjne kierowane względem skazanych (Tabela 1).

Tabela 1. Podstawowe dane socjodemograficzne badanych

Wiek	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
21–29	49	47,11	18	17,47	67	32,37
30–39	24	23,08	22	21,36	46	22,22
40–49	26	25	35	33,99	61	29,47
50 – powyżej	5	4,81	28	27,18	33	15,94
Razem	104	100	103	100	207	100

Wykształcenie	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
podstawowe	3	2,88	12	11,65	15	7,25
gimnazjalne	25	24,04	24	23,30	47	22,70
zawodowe	41	39,42	53	51,46	94	45,51
maturalne	18	17,31	11	10,68	29	14,01
wyższe	17	16,35	3	2,91	20	9,66
Razem	104	100	103	100	207	100
Stan cywilny	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
kawaler/sam	6	5,77	18	17,47	24	11,59
kawaler/w związku	18	17,31	16	15,53	34	16,42
konkubinat	45	43,27	34	33,01	79	38,16
żonaty	34	32,69	27	26,21	61	29,47
rozwódziony	1	0,96	6	5,82	7	3,38
wdowiec	0	0,0	2	1,94	2	0,97
Razem	104	100	103	100	207	100
Wysokość wymierzonej kary	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	%	%
do 1 roku	7	6,73	9	8,74	16	7,73
od 1 do 3 lat	37	35,58	19	18,45	56	27,05
od 3 do 5 lat	41	39,42	28	27,18	69	33,33
od 5 do 15 lat	14	13,46	35	33,98	41	19,81
od 15 oraz 25 lat	5	4,81	12	11,65	17	8,21
Razem	104	100	103	100	207	100

System odbywania kary pozbawiania wolności	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
zwykły	53	50,96	66	64,08	119	57,49
programowany	44	42,31	16	15,53	60	28,98
terapeutyczny	7	6,73	21	20,39	28	13,53
Razem	104	100	103	100	207	100
Aktywność pracownicza	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
Odpłatna	46	44,23	43	41,75	89	42,99
Nieodpłatna	19	18,27	8	7,77	27	13,04
Brak	39	37,5	52	50,48	91	43,96
Razem	104	100	103	100	207	100
Deklarowane miejsce pobytu po opuszczeniu jednostki	Grupa klasyfikacyjna badanych				Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy		Recydywista penitencjarny			
	n	%	n	%	N	%
do rodziny/konkubiny	66	63,46	47	45,63	113	54,59
do rodziców/rodzeństwa	26	25,00	12	11,65	38	18,36
samodzielne	12	11,54	44	42,72	56	27,05
Razem	104	100	103	100	207	100

Źródło: Opracowanie własne.

Wśród ogółu osób badanych najliczniej reprezentowana była najmłodsza kategoria wiekowa (od 21 do 29 lat) – 32,37%, z czego większość stanowili skazani odbywający karę po raz pierwszy (49 osób). Niewiele mniej, bo 29,47% to osoby w wieku 40–49 lat, reprezentowane w większości przez recydywistów penitencjarnych (35 osób). Najmłodszy badany miał 22 lata, zaś najstarszy 64. Wśród recydywistów penitencjarnych 53 osoby odbywają karę po raz drugi, 19 po raz trzeci, zaś w przypadku

pozostałych odnotowano więcej niż trzy pobyty w jednostce penitencjarnej. Badani deklarowali najczęściej wykształcenie zawodowe (45,51%), zaś najmniej – podstawowe (7,25%). Wszyscy badani legitymujący się wykształceniem podstawowym ukończyli w jednostce penitencjarnej kursy szkoleniowe i zostali przyuczeni do wykonywania zawodu. Wyższy poziom wykształcenia odnotowano u 9,66% respondentów.

Stan cywilny może wskazywać na potrzebę zaangażowania się skazanych w działania penitencjarne przygotowujące ich do powrotu do społeczeństwa. Utrzymanie więzi rodzinnych i życie w rodzinie mogą być silną motywacją do zmiany. Badanie wykazało, że w związkach (partnerskich, konkubenckich oraz małżeńskich) jest 84,06% badanej populacji więźniów. Wynik ten jest znaczący, mimo iż sam fakt posiadania partnerki nie wskazuje na zażyłość i właściwe relacje między partnerami. Osób samotnych jest 15,94%, a w tym 3,38% rozwodników. Spośród 207 badanych, 149 osób posiada dzieci, nad którymi sprawują pieczę rodzicielską (59 żonaty, 47 żyjących w konkubinacie oraz 43 kawalerów), zaś 7 skazanych ma ograniczone prawa rodzicielskie lub są ich pozbawieni.

Najwięcej badanych zostało skazanych na karę pomiędzy 3 a 5 lat pozbawienia wolności (33,33%), zaś najmniej na karę do 1 roku (7,73%). Żadna z osób badanych nie odbywała kary dożywotniego pozbawienia wolności, zaś karę 25 lat wykonywało 9 skazanych. Karę pozbawienia wolności odbywała w systemie zwykłym ponad połowa respondentów (57,49%). Osoby po raz pierwszy skazane na karę izolacji więziennej (42,31%) znacznie częściej niż recydywiści (15,53%) realizowały ją w oparciu o program oddziaływania. Założeniem systemu programowanego jest zindywidualizowane działanie mające na celu korektę postaw poprzez niwelowanie deficytów.

Zadowolający jest fakt, że ponad połowa badanych podjęła pracę, z czego 42,99% – odpłatną. Pozostali byli pasywni w zakresie aktywności pracowniczej, z czego 67 pracowało przed osadzeniem w zakładzie karnym. Mowa tu o pracy legalnej, sformalizowanej. Pozostali deklarowali, że wykonywali jedynie prace dorywcze. Z kolei wśród skazanych pracujących w zakładzie karnym (116 osób) prawie połowa nie pracowała przed umieszczeniem w zakładzie. Wynik ten wskazuje na istotne oddziaływanie penitencjarno-resocjalizacyjne, mobilizujące osadzonych do podejmowania aktywności w opisywanym zakresie. Spośród ogółu respondentów jedynie 20,39%

zadeklarowało podjęcie zatrudnienia po opuszczeniu zakładu karnego w formie legalnej, zaś pozostali (poza 6 osobami, które nie określiły planów pracowniczych) uznali, że będą poszukiwać pracy.

Znacząca większość badanych (72,95%) ma możliwość zamieszkania z rodziną (rodzicami, żoną, rodzeństwem, kuzynostwem czy konkubiną). Brak osób bliskich, z którymi skazani mogliby zamieszkać, wskazało 56 badanych (w tym 27 kawalerów, 5 rozwodników, 2 wdowców oraz 22 żyjących w konkubinacie).

Wyniki badania

Pierwszy problem badawczy dotyczył wiedzy respondentów na temat pomocy udzielanej osadzonym w zakresie przygotowania ich do opuszczenia placówki. W kwestionariuszu ankiety badani mogli wskazać nie tylko rodzaje pomocy im przysługującej, ale także formy wsparcia utożsamiane przez nich z pomocą postpenitencjarną. Nie było zaskoczeniem, że poziom wiedzy na ten temat był duży – aż 89,7% badanych wskazało na wszystkie przysługujące im formy pomocy następczej. Okazuje się jednak, że w opinii osób badanych formy oferowane przez ustawodawcę nie mają potwierdzenia w praktyce. Większość respondentów (61,35%) utożsamia bowiem pomoc postpenitencjarną jedynie ze wsparciem materialnym i rzeczowym (w formie wyrobienia dowodu tożsamości). Taką opinię wyraziło 81 badanych recydywistów penitencjarnych oraz dwukrotnie mniej osób odbywających karę izolacji więziennej po raz pierwszy (46 badanych).

Założono, że wiedza w tym zakresie jest uogólniona, wynikająca z doświadczenia i poczucia niemocy w spełnianiu oczekiwań więźniów, które często są roszczeniowe. Dlatego też kolejna kwestia dotyczyła wskazania problemów napotykaných przez skazanych w odniesieniu do oczekiwanych przez nich form pomocy postpenitencjarnej.

Tabela 2. Problemy związane z pomocą postpenitencjarną wskazane przez badanych

Wskazane problemy	Grupa klasyfikacyjna badanych		Razem	
	Odbywający karę po raz pierwszy	Recydywista penitencjarny		
	n	n	N	%
brak dofinansowania do mieszkania	32	41	73	35,26
brak informacji w związku z udzielaną pomocą poza więzieniem	32	57	89	42,03
brak pomocy w zakresie świadczeń zdrowotnych	6	11	17	8,21
brak pomocy w zatrudnieniu	34	57	91	43,96
brak pomocy w znalezieniu mieszkania	21	19	40	19,32
brak zaangażowania wychowawcy	63	64	127	61,35
nieobjęcie okresem, o którym mowa w art. 164 k.k.w.	56	37	93	44,93
nieotrzymanie środków pieniężnych	44	73	121	58,45
nieudzielanie dodatkowych przepustek	94	51	145	70,05
stronniczość wychowawcy	69	32	101	48,79
wyrobienie aktualnego dowodu osobistego	49	43	92	44,44

Źródło: Opracowanie własne.

* Skazani mogli wskazać na kilka problemów, w związku z czym dane nie sumują się do 100%.

Wśród problemów związanych z przygotowaniem do życia na wolności skazani wymieniają przede wszystkim brak dodatkowych przepustek (70,05% badanych) umożliwiających im zorganizowanie najważniejszych kwestii związanych z powrotem do społeczeństwa. Osoby skazane po raz pierwszy częściej dostrzegają ten problem (94 osoby) aniżeli recydywiści penitencjarni (51 badanych). Związane jest to bezpośrednio z uwagami odnoszonymi się do okresu, o którym mowa w art. 164 §1 k.k.w. Wielu badanych (44,93%) nie jest w stanie zrozumieć faktu, że

objęcie nim nie jest obligatoryjne. Podważają – co wskazuje na ich wiedzę w zakresie obowiązujących przepisów – sensowność uzależnienia wniosku o okres przygotowawczy od woli wychowawcy (48,79%), często zarzucając mu, zwłaszcza przez odbywających karę po raz pierwszy (69 osób), nieuczciwość i stronniczość.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że jedną z ważniejszych kwestii związanych z przygotowaniem do życia na wolności jest rola i działanie wychowawcy od spraw postpenitencjarnych. Osoby badane zarzucały mu brak zaangażowania i czasu na podejmowanie działań pomocowych (61,35% ogółu osób badanych). Wynik ten był bardzo zbliżony w obu grupach badawczych. Respondenci wskazywali na błędy wychowawcy, który ich zdaniem powinien kierować się zasadą bezwzględnego udzielania im pomocy i dysponować odpowiednim czasem. Niemal połowa badanych oczekiwałaby większego zaangażowania ze strony wychowawcy w znalezieniu im zatrudnienia (43,96%) oraz miejsca zamieszkania (19,32%). Kolejną istotną kwestią wskazywaną przez respondentów jest nieotrzymywanie w ramach pomocy postpenitencjarnej środków finansowych, zarówno na dopłatę do czynszu (35,26%), jak i przy opuszczaniu placówki penitencjarnej (58,45%). Zdaniem respondentów powinno to być obligatoryjne. Istotne wydaje się, że tak jak kwestia dofinansowania do mieszkania w obu grupach jest zbliżona (21 osób pierwszy raz odbywających karę i 19 recydywistów penitencjarnych), tak pomocy finansowej dla opuszczających zakłady karne oczekuje większa liczba recydywistów penitencjarnych (73 osoby). Osoby badane wskazywały także na pomoc przy wyrobieniu dokumentu tożsamości i terminach z tym związanych. Przepisy w tym zakresie wydają się być klarowne, jednak badani uznają, że wychowawca często zaniedbuje i nie przestrzega terminu dezaktualizacji dokumentu (44,44% respondentów). Uważają oni bowiem, że obowiązek ten spoczywa na penitencjarzyście. Prawie połowa respondentów (42,03%) oczekuje również szczegółowych informacji na temat konkretnych miejsc, w które mogą udać się w celu poszukiwania pomocy. Owszem, uznają, że otrzymują informacje, jednak są one bardzo ogólne, bez wskazania adresów czy pełnych nazw instytucji (w większości są to recydywiści penitencjarni – 57 badanych).

Generalnie rzecz ujmując, badani nie są zadowoleni z udzielanej im pomocy postpenitencjarnej zarówno tej udzielanej w jednostce penitencjarnej, jak i podczas jej opuszczenia, traktując ją jako biurokratyczną działalność niemającą wiele wspólnego z realnym wsparciem. Warto dodać, że generalnie rzecz ujmując, skazani często wyrażają się negatywnie o formach pomocy następczej, co dotyczy

także zagranicznych systemów penitencjarnych. Możliwe, że wynika to z postaw roszczeniowych osób skazanych, jednak niezależnie od przyczyn, ważne jest, aby te opinie nie były bagatelizowane, by były uwzględniane w pracy penitencjarnej.

Zarówno osoby odbywające karę po raz pierwszy, jak i recydywiści penitencjarni, pomoc postpenitencjarną oceniają negatywnie (odpowiednio 79,5% oraz 82% badanych). Różnice w jej postrzeganiu nie są znaczące i przejawiały się głównie w oczekiwaniach. Skazani przebywający w izolacji po raz pierwszy mają większe oczekiwania w zakresie udzielanej pomocy postpenitencjarnej. Pokładają nadzieję na realną pomoc – nie tylko materialną, ale także korekcyjną i psychologiczną. Z kolei ci, którzy przebywają w izolacji po raz wtóry, są nastawieni do powyższych oczekiwań dość sceptycznie. Zależy im przede wszystkim na pomocy finansowej oraz – co wydaje się zaskakujące – lekarskiej. Wielu recydywistów (36,5%) deklaruje bowiem, że lecząc się w zakładzie karnym, czyniło to po raz pierwszy w formie regularnej. Mieli możliwość przestrzegania diety, przy jednoczesnej minimalizacji pokus w postaci niewłaściwych posiłków czy substancji psychoaktywnych, głównie alkoholu. Opuszczając mury więzienia, większość z nich chce kontynuować leczenie, dba o to, aby otrzymać odpowiednie dokumenty i informacje na temat pomocy medycznej na wolności. Warto zwrócić uwagę, że z jednej strony skazani oceniają pomoc postpenitencjarną jako formalną (biurokratyczną), z drugiej zaś – sami traktują ją instrumentalnie i zadaniowo.

Bardziej istotnym wskaźnikiem od grupy klasyfikacyjnej okazała się być sytuacja pozawięzienna, czyli warunki osobiste, posiadanie partnerki czy miejsca, do którego skazany ma się udać po wyjściu z zakładu karnego oraz możliwość zatrudnienia po opuszczeniu jednostki penitencjarnej. Ci, którzy mają osoby bliskie i chcą do nich wrócić, przy jednoczesnej możliwości pozyskania zatrudnienia – nie mają oczekiwań od zakładu karnego i takich respondentów było 37. Brak oczekiwań charakterystyczny jest dla wdowców oraz osób, które mogą liczyć na wsparcie rodziny. Uznają oni, że pomoc zakładu nie jest im potrzebna, gdyż w przystosowaniu się do wolności pomogą im bliscy: matka, ojciec, konkubina. Takich osób było 29.

Badania wskazują na niezadowolenie osób odbywających kary pozbawienia wolności z udzielanej im pomocy postpenitencjarnej w warunkach izolacji więziennej. Nie jest to jednoznaczne z jej nieskutecznością. Pozyskane dane są cennymi opiniami osób pozbawionych wolności, a w połączeniu z prawnym i praktycznym

wymiarem pomocy postpenitencjarnej – możliwe jest opracowanie możliwości jej udzielania, co jest sensem niniejszej ekspertyzy.

Wnioski i rekomendacje dla praktyki penitencjarnej

Wnioski w zakresie metodyki pracy resocjalizacyjno-penitencjarnej i oscylujące wokół przygotowania skazanych do wyjścia na wolność, ujęte zostały w dwóch różnych kategoriach. Pierwsza dotyczy wymiaru prawnego, druga zaś nawiązuje do kwestii organizacyjnych. Możliwe jest, że ich uznanie może zdeterminować jakość świadczonej skazanym pomocy postpenitencjarnej.

1) W wymiarze prawnym, wśród znaczących aspektów pracy determinującej możliwości udzielenia realnego wsparcia należy wskazać na:

- **obligatoryjne występowanie z wnioskiem do komisji penitencjarnej o wyznaczenie okresu, o którym mowa w art. 164 k.k.w.** W myśl obowiązujących przepisów okres przygotowawczy określony w art. 164 k.k.w. ustala komisja penitencjarna lub może go wyznaczyć sąd penitencjarny. Zgodnie z § 46 *Zarządzenia nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku*, to wychowawca określa, czy skazany wymaga objęcia wskazanym okresem, czy też nie. Decyzja ta wydaje się być subiektywna i zważywszy na jej duże znaczenie dla osoby skazanej, nie powinna pozostawać w gestii jednej osoby. Obligatoryjne jest jedynie przeprowadzenie ze skazanym rozmowy w celu uaktualnienia jego potrzeb w zakresie przygotowania do zwolnienia z jednostki penitencjarnej.
- **przekazywanie skazanym szczegółowego wykazu placówek i instytucji**, zgodnie z § 48.1 ust. 1 *Zarządzenia nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku*. Wprawdzie skazani otrzymują informacje w omawianym zakresie, jednak są one zbyt ogólne i nie dotyczą możliwości tkwiących w ich lokalnych środowiskach życia. Skutecznym rozwiązaniem wydaje się kwestia poruszana w trakcie prac Rady Terenowej Okręgu Opolskiego do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, działającej przy Sądzie Okręgowym w Opolu (zobacz: art. 40 §1–4 k.k.w.). Opracowano bowiem broszurę informacyjną ze wskazaniem konkretnych instytucji znajdujących się w województwie

opolskim, z adresami i zakresem udzielanego wsparcia. Wersja online dostępna jest na stronach urzędowych, zaś drukowana przekazywana skazanym opuszczającym jednostki penitencjarne.

- **doprecyzowanie zasad związanych ze zmianą dokumentu tożsamości.** W Zarządzeniu nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 roku określono, iż czynności niezbędne do uzyskania dokumentu tożsamości realizuje kadra więzienna. Do obowiązków postpenitencjarzysty należy zaś zapoznanie osadzonych z trybem postępowania w sprawach wydawania tegoż dokumentu, jego unieważniania, wymiany, zwrotu lub utraty. Dodatkowo, to on organizuje osadzonym wykonanie niezbędnego zdjęcia. Problem jednak tkwi w terminie utraty ważności dokumentu. Skazani uznają, że czuwanie nad legalnością dokumentu leży po stronie wychowawcy. Z punktu widzenia wychowawców, to osadzeni powinni dbać o własne sprawy – jest to ich obywatelski obowiązek. Brak precyzji w przepisach determinuje jednak wiele problemów, co uwidoczniło się w badaniach, jak również licznych skargach skazanych z tego zakresu¹¹.

2) **Kwestie natury wychowawczej (aspekt działań resocjalizacyjno-penitencjarnych i postpenitencjarnych)**, których dostosowanie do praktyki penitencjarnej jest realne. Rekomendacje poniższe są ze sobą ściśle powiązane, a do najważniejszych wytycznych należą:

- **uwrażliwianie skazanych na problemy wynikające ze stygmatyzacji oraz wyposażanie ich w wiedzę na temat procesu destygmatyzacji społecznej.** Jest to zasadne przede wszystkim z uwagi na to, że zarówno ze względu na brak czasu, jaki i nadmiar obowiązków, kadra więzienna skupia się głównie na formalnej pomocy następczej. Polega ona przede wszystkim na świadczeniu pomocy materialnej, kierowaniu do instytucji pomocowych oraz zobowiązaniu skazanych do określenia miejsca pobytu i podjęcia pracy. Działania te mają charakter biurokratyczny i nie przynoszą pożądaných efektów – żadna forma

¹¹ M. Snopek (2020), *Sens i nonsens roszczeniowości skazanych. Pedagogiczne i prawne aspekty funkcjonowania instytucji skargowości w realiach polskich więzień*, Kraków.

wsparcia finansowego, związana z dokumentem tożsamości czy też pokierowaniem w konkretne miejsca, nie przygotowuje skazanych do właściwego życia na wolności. Pomaga jedynie sformalizować pewne kwestie związane z funkcjonowaniem w społeczeństwie.

- **zawężenie zakresu czynności wychowawców ds. postpenitencjarnych do czynności związanych z pracą wychowawczą i udzielaniem skazanym wsparcia i pomocy postpenitencjarnej.** Obecnie wychowawca od spraw postpenitencjarnych może, co najczęściej ma miejsce, pełnić również funkcję wychowawcy oddziału. Zależne jest to od środków finansowych, jakimi dysponuje dany zakład karny w zakresie pozyskania dodatkowego etatu. Oczywistym jest, iż rzetelne wywiązywanie się z obowiązków związanych z grupą wychowawczą i (jednocześnie) pracą postpenitencjarną realizowaną dla skazanych z całej jednostki, jest mało prawdopodobne. Funkcjonariusze są często obciążani również innymi zadaniami, co koliduje z ich pracą wychowawczą (nie tylko ze względów czasowych) oraz z posiadanymi kompetencjami;
- **uwzględnienie konieczności zapewnienia „płynnego” wejścia skazanych w środowisko wolnościowe.** W celu nadania pomocy postpenitencjarnej innego charakteru, aniżeli biurokratyczny, należy skupić się na realnym przygotowaniu skazanych do życia na wolności. Można to osiągnąć poprzez kontakt ze środowiskiem wolnościowym. Mowa tu o formie pośredniej i bezpośredniej. Mniejsze znaczenie, ale nie wymagające dużego nakładu pracy więzienia, ma kontakt z telewizją, prasą czy też radiem. Znaczące za to są widzenia oraz system przepustkowy. Osoba opuszczająca więzienie musi być w pełni sił psychofizycznych, czuć swobodę i realną szansę na właściwe funkcjonowanie, co mogą zapewnić udzielane przepustki. Nie każdy skazany zostaje objęty okresem, o którym mowa w art. 164 k.k.w., a objęcie nim nie gwarantuje otrzymania przepustki w trybie art. 165 k.k.w. Dlatego też, należałoby zwrócić uwagę na możliwość kontaktu skazanych ze światem wolnościowym, co jest obecnie bardzo problematyczne. Nie tylko mowa tu o stanie epidemicznym, ale o konsekwencjach służbowych dotyczących naruszenia porządku i ładu społecznego przez skazanego przebywającego na przepustce. Kierownictwo jednostki obawia się

udzielania częstszych przepustek ze względu na skutki ich naruszenia. Mimo stawianych prognoz nie sposób zezwolić skazanemu na przepustkę z pełnym przekonaniem o pożądanym jej wykorzystaniu. Opinie w tym zakresie często mają charakter subiektywny, więc asekurując się przed potencjalnym ryzykiem, kadra penitencjarna ogranicza możliwości czasowego opuszczania zakładu przez osadzonych.

- **dostosowanie umiejętności skazanych do wyzwań współczesnego świata.** Nauka korzystania z dobrodziejstw nowych technologii jest istotna chociażby w relacjach interpersonalnych, czy też zawodowych. To właśnie poprzez współczesne media elektroniczne pracodawcy organizują nabory, właściciele wynajmują nieruchomości, a samotni poszukują grup wsparcia. Dzięki umiejętności korzystania ze smartfona czy biegłej obsługi komputera można rozwijać swoje pasje i zainteresowania, takie jak tworzenie fotografii, muzyki czy filmów. Interesującą opcją, przynajmniej dla niektórych skazanych, byłaby mediacja po wyroku¹². Niestety, w działaniu penitencjarnym i postpenitencjarnym dominują wciąż zajęcia kulturalno-oświatowe z wykorzystaniem klasycznych form (np. zajęcia plastyczne, szachy, badminton).

Powyższe rekomendacje są wytycznymi określającymi (hipotetycznie) możliwości zoptymalizowania pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej. Bazują one na możliwościach, jakie więziennictwo posiada, co znaczy, że większość zaleceń można wykorzystać przy obowiązującym systemie penitencjarnym. Istotne jest przy tym, by mieć na uwadze, że oddziaływania penitencjarno-resocjalizacyjne i postpenitencjarne mogą pomóc skazanemu przeobrazić własną terażniejszość i stworzyć nową przyszłość.

Należy podkreślić, że sześciomiesięczne przygotowanie skazanych do wyjścia na wolność jest okresem zdecydowanie niewystarczającym do uzyskania efektu trwałej i pozytywnej readaptacji społecznej byłych więźniów. Ich przygotowanie do życia na wolności powinno być procesem długotrwałym i wielowymiarowym, obejmującym całość pracy penitencjarno-resocjalizacyjnej i pomoc postpenitencjarną.

---

¹² Zob.: P. Szczepaniak (2016), *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*, Warszawa.

Sławomir Grzesiak

RESOCJALIZACYJNE PROGRAMY PENITENCJARNE W KONTEKŚCIE ICH READAPTACYJNO- REINTEGRACYJNEGO POTENCJAŁU

Z punktu widzenia powrotności przestępczej, dla działalności penitencjarnej istotny jest resocjalizacyjny wymiar pracy penitencjarnej, którego trzonem są kodeksowe metody i środki oddziaływania, przybliżające ich realizatorów do osiągnięcia celu minimum lub maksimum¹. Uszczegółowienie zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej zawiera Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej², gdzie obok terapii i nauczania pojawiają się **programy resocjalizacji**, dedykowane osadzonemu wymagającym korekcji postaw i zachowań oraz kompensacji deficytów. Kodeks karny wykonawczy stroni od określenia „resocjalizacja”, posługując się pojęciem oddziaływań penitencjarnych, które jak przytoczono wcześniej, jest znacznie szersze znaczeniowo i w takiej czy innej formie dotyczy ogółu populacji więziennej. Procesem oddziaływań resocjalizacyjnych objęta jest natomiast tylko część osób pozbawionych wolności, najczęściej skojarzona formalnie z systemem programowanego oddziaływania, udziałem w programach resocjalizacji czy wyrażająca wolę zmiany swoich dotychczasowych postaw i zachowań. Na końcowy efekt tego procesu ma wpływ wiele czynników, m.in. możliwości instytucjonalne w zakresie wykonywania zadań resocjalizacyjnych czy możliwości psychofizyczne beneficjentów

---

¹ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk, s. 21.

² Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

oddziaływań. Pomiar skuteczności zwykle związany jest z oceną stopnia wykonania zadania, a nie z efektywnością organizacyjną i skupia się na uwzględnianiu zmian zachodzących w człowieku po zakończeniu oddziaływań prowadzonych w formie terapii czy programu resocjalizacji.

Biorąc pod uwagę działalność wychowawczą podejmowaną wobec osób pozbawionych wolności, **programy resocjalizacji** są podstawową formą interwencji korekcyjnych, wobec których kierowane są oczekiwania społeczne związane ze skutecznością penitencjarną. Wobec powyższego analiza realizowanych programów resocjalizacji penitencjarnej w odniesieniu do ich ilości, poprawności metodologicznej i projektowej oraz możliwości ich implementacji do warunków więziennych jest zasadna z uwagi na oczekiwany efekt readaptacyjny, który w kontekście rosnącego współczynnika recydywy przestępczej nie napawa optymizmem.

W latach 2010–2012 oraz 2017–2020³ liczba programów resocjalizacji utrzymywała się na w miarę zbliżonym poziomie, około 5 tysięcy programów rocznie. Z kolei w latach 2013–2016 zaobserwowano ich znaczący wzrost – do poziomu około 8 tysięcy rocznie, co wynika z raportu NIK⁴, która w 2014 r. przedmiotem swego zainteresowania uczyniła programy resocjalizacji penitencjarnej realizowane przez Służbę Więzienną. Raport NIK negatywnie ocenił tę formę ukierunkowanych resocjalizacyjnie działań penitencjarnych. Działania pokontrolne zamiast jakościowej poprawy ukierunkowane zostały na ilościowe przeorientowanie realizowanych programów, czego przykładem jest wciąż jakościowa stagnacja oferty resocjalizacyjnej⁵. Nadmienić należy, że wiele programów jest tylko z nazwy „resocjalizacyjnymi”, co

³ Biuro Penitencjarne Centralnego Zarządu Służby Więziennej 16.02.2021 r. – przed 2009 r. dane dotyczące programów resocjalizacji nie były systematycznie gromadzone przez Biuro Penitencjarne. Ilość programów resocjalizacji penitencjarnej realizowanych przez Służbę Więzienną w latach 2001–2019 przedstawiona chronologicznie: 2010–5166; 2011–4177; 2012–5970; 2013–7599; 2014–8152; 2015–8195; 2016–6977; 2017–5894; 2018–5268; 2019–5575; 2020–5310.

⁴ Najwyższa Izba Kontroli (2014), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, pismo KPB–4101–006–03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik> [dostęp: 10.11.2021].

⁵ S. Grzesiak (2019), *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, w: L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa, s. 107–124.

wynika z ich jakości prakseologicznej ugruntowanej w teorii „intuicji i dobrych chęci” ich realizatorów⁶.

Podstawowym aktem normatywnym regulującym kwestie prowadzenia i organizacji programów resocjalizacji dla skazanych jest Zarządzenie Nr 19/16 DGSW. Wyznacza ono merytoryczny zakres treściowy programów, ściśle powiązany z indywidualnymi czynnikami kryminogennymi osadzonych. Programy co do zasady mają formę grupową i dotyczą podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych względem skazanych wykazujących deficyty w tych samych lub podobnych obszarach funkcjonowania. Najczęściej swoim zakresem obejmują działania dotyczące: przeciwdziałania agresji i przemocy, uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub zażywaniu narkotyków, a także przeciwdziałające prokryminalnym postawom. Programy resocjalizacji mogą być związane z szeroko rozumianym kształtowaniem u osadzonych umiejętności społecznych i poznawczych w zakresie aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, integracji rodzin czy zapobiegania negatywnym skutkom izolacji więziennej – prizonizacji.

Oferta programowa zawiera propozycje ujmowane problemowo. Wyróżniane są między innymi programy ukierunkowane⁷:

- na **organizację czasu wolnego**, redukujące efekt osobowości karceralnej i skutki prizonizacji;
- na **readaptację społeczną**, ukierunkowane na wzmacnianie zasobów osobistych i społecznych niezbędnych do adaptacji społecznej po zwolnieniu;
- na **redukcję czynników patogennych**, dotyczące zmiany/neutralizacji dynamicznych czynników kryminogennych (postawy, zachowania, sposób myślenia), mających znaczenie dla prewencji recydywy przestępczej.

Kolejną próbą sklasyfikowania programów jest ich przypisanie do poszczególnych grup oddziaływań, takich jak⁸:

⁶ Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2015 – <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 10.11.2021]; M. Muskała (216), „*Odstąpienie od przestępczości*” w *teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań.

⁷ A. Jaworska (2008), *Metody oddziaływań w polskim modelu penitencjarnym*, w: A. Jaworska (red.), *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków, s. 91–152.

⁸ M. Marczak (red.) (2009), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków, s. 5–15.

a) oddziaływania redukujące deficyty wychowawcze:

- programy z zakresu kształcenia umiejętności społecznych i poznawczych, wypełniania i wzmacniania ról społecznych poprzez pracę z osobami niepełnosprawnymi, opieki nad zwierzętami oraz pielęgnacji roślin;
- programy aktywizacji zawodowej;
- programy przygotowujące do życia na wolności;

b) oddziaływania psychokorekcyjne:

- programy z zakresu profilaktyki: agresji, zachowań auto-agresywnych, przemocy w rodzinie, uzależnień;
- programy terapii sprawców przestępstw seksualnych;
- programy z zakresu profilaktyki i edukacji zdrowia;

c) oddziaływania edukacyjne poprzez kulturę:

- programy edukacji kulturalno-oświatowej;
- programy aktywizacji kulturowej;
- programy rozwijania twórczości własnej skazanych;
- programy z zakresu kultury fizycznej i sportu.

Biorąc pod uwagę szerokie spektrum treściowe programów penitencjarnych, należy zauważyć, że wiele z nich w swym nazewnictwie wymaga doprecyzowania i odpowiedzi na pytanie, czy w rozumieniu cytowanego wyżej Zarządzenia są one programami resocjalizacyjnymi? Czy raczej należałoby uwzględnić cel główny programu i precyzyjnie wskazywać, że są to np. programy edukacyjne, readaptacyjne, integracyjne czy profilaktyczne. Jest to istotne, z uwagi na konieczność odróżnienia programów resocjalizacyjnych od innych programów realizowanych w jednostkach penitencjarnych. Jest to związane zarówno z ich finansowaniem, jak i ewaluacją podejmowanych działań. Brak takiego rozróżnienia sprawia, że panuje powszechne przekonanie o niskiej skuteczności działań administracji więziennej w zakresie prewencji recydywy przestępczej.

W warunkach izolacji więziennej jest prowadzonych wiele programów, tzw. resocjalizacyjnych, których ocena oparta jest o współczynnik recydywy, aktualnie wynoszący przeszło 57%. Trzeba pamiętać, że wskaźnik recydywy przestępczej jest wysoce niedoskonałym narzędziem pomiarowym, nieobrazującym w sposób rzetelny skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Nie zmienia to jednak faktu, iż w przewidywaniu tendencji recydywy przestępczej oraz w formułowaniu działań zaradczych jest on często wykorzystywany⁹.

⁹ Doświadczenia amerykańskie i badania empiryczne zorientowane wokół efektywności oddziaływań opisuje m.in.: M. Sztuka (2007), *Efektywność*

Ocena efektywności programów resocjalizacyjnych w oparciu o kryterium powrotności do przestępstwa jest niemiarodajna. Natomiast interesujące poznawczo jest uzyskanie wiedzy na temat jakości programów resocjalizacji konstruowanych na fundamencie zasad skutecznych interwencji korekcyjnych, od dawna postulowanych w literaturze przedmiotu¹⁰.

Szeroka oferta programów resocjalizacji penitencjarnej budzi uznanie, ale wydaje się nie osiągać satysfakcjonujących parametrów w obszarze prowadzonych zindywidualizowanych oddziaływań i wymaga uważnego monitoringu pomimo wielu pozytywnych działań podejmowanych w tym zakresie¹¹. Efekty resocjalizacyjne konstruowanych programów powinny być zakładane na etapie ich konceptualizacji i projektowania, z uwzględnieniem komponentów: teoretycznego, teleologiczno-aksjologicznego i metodycznego¹².

Wymiar teoretyczny programu resocjalizacji jest elementem konstytutywnym każdego planowanego działania, uwzględniającego konieczność odniesienia się do opisu tła teoretycznego oraz przeglądu badań opisanych w literaturze przedmiotu i ich skuteczności. Dopiero wówczas dokonuje się doboru odpowiednich teorii i strategii oddziaływań.

Zorientowanie działań wokół odpowiedzi na pytanie, dlaczego dany program jest ważny i należy go implementować do praktyki penitencjarnej, pozwala na szerokie spojrzenie na planowany proces zarządzania zmianą poprzez oddziaływania resocjalizacyjne. Teoretyczny model powinien wyjaśniać sposób wpływu programu na czynniki kryminogenne, których zmiana może zniwelować zachowania przestępcze osób uczestniczących w programie. Identyfikacja czynników ryzyka powrotności do

---

oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penalenj. Doświadczenia amerykańskie, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, nr 1, s. 313–326.

¹⁰ A. Jaworska (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków, s. 27–36. B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja”, nr 1, s. 116–118.

¹¹ Najwyższa Izba Kontroli, *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, pismo KPB–4101–006–03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/wyniki-kontroli-nik> [dostęp: 10.11.2021].

¹² S. Grzesiak (2020), *Programy resocjalizacji penitencjarnej w kontekście zasad skutecznych interwencji korekcyjnych*, w: A. Nawój-Śleszyński, T. Bulenda (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie więziennictwa polskiego. VI Kongres Penitencjarny*, Warszawa.

przestępstwa i solidna podbudowa teoretyczna ma znaczenie dla typowania osadzonych do programu. Powinno się to odbywać na podstawie ich indywidualnych programów oddziaływania (IPO), a w szczególności w odniesieniu do części diagnostycznej, by dobór skazanych do programu był adekwatny do zidentyfikowanych czynników ryzyka, których niwelacja będzie prowadziła do osiągnięcia metacelu wykonywania kary pozbawienia wolności, jakim jest prewencja recydywy przestępczej. Ten element programu niejednokrotnie budzi wątpliwości u osób przygotowujących program, które nie zawsze potrafią precyzyjnie wskazać statyczne (niezmienne) i dynamiczne (podlegające modyfikacji) czynniki ryzyka. Zmiana, modyfikacja czy korekcja czynników dynamicznych jest swoistego rodzaju buforem bezpieczeństwa, zasobem człowieka, który zmniejsza ryzyko powrotu do przestępstwa.

Z kolei **wymiar teleologiczno-aksjologiczny** programu resocjalizacji dotyczy spektrum wyznaczanych celów, które są ściśle związane ze światem wartości osób pozbawionych wolności. To co jest ważne dla skazanych, jest utożsamiane z działaniami, jakie podejmują, by osiągnąć zamierzone cele. Dlatego tak istotne jest, by cele stawiane przed uczestnikami programu resocjalizacyjnego były zbieżne z ich osobistymi celami, gdyż ma to wpływ na poziom ich motywacji do udziału w zajęciach oraz zwiększa prawdopodobieństwo korzystania z nabytej wiedzy i umiejętności po zakończonym programie. Na tym etapie konstrukt teoretyczny programu ukazuje (nie)świadomość teleologiczną autora/ów programu, którzy często wyznaczają wiele celów, później nieewaluowanych lub w ogóle nieewaluatywnych. Dlatego stawianie jednego głównego celu oraz kilku celów szczegółowych jest bardziej poprawne niż ich nadmiar. Unikając pułapek na tym etapie tworzenia programu, można asekuracyjnie dokonać weryfikacji metodycznej poprawności zakładanych celów poprzez poddanie ich analizie SMART¹³, która wskazuje, że cele powinny być: S – krótkie, proste; M – mierzalne; A – osiągalne, aktualne; R – istotne w danym środowisku; T – terminowe, jasno określone w czasie.

Nie bez znaczenia na tym etapie konceptualizacji programu resocjalizacyjnego jest identyfikacja struktury przyczynowo-skutkowej planowanego działania interwencyjnego, tj. precyzyjna

---

¹³ W. Idzikowski (2012), *Efektywność osobista. Zarządzanie sobą i innymi w czasie*, Gliwice.

identyfikacja objawów zachowania, przyczyn (najczęściej hipotetycznych), celów (osiągalnych) i skutków wymagających poddania ewaluacji. Również struktura celów resocjalizacyjnych, która w ostatnim etapie programu będzie ewaluowana, powinna być znana osobie projektującej program. Tworząc program resocjalizacji, należy wiedzieć, czy to, co zamierza się osiągnąć, należy do celów:

- *kreatywnych* – nastawionych na wywołanie czy ukształtowanie czegoś, czego nie było (–), a po zastosowaniu interwencji resocjalizacyjnej pojawi się (+);
- *optymalizujących* – zwiększających, wzmacniających lub poszerzających coś, co było (+), najczęściej pozytywne i po zastosowaniu interwencji jakiś osobisty zasób w postaci konkretnej umiejętności ulegnie przyrostowi (++);
- *minimalizujących* – osłabiających, ograniczających coś, co jest negatywne (–), co utrudnia podjęcie właściwej interwencji, dlatego podejmuje się interwencje pośrednie, by osłabić czynnik blokujący (+);
- *korygujących* – przekształcających, zmieniających coś negatywnego (–), co w trakcie interwencji ulega przekształceniu na coś pozytywnego (+), zastępując czynnik negatywny.

Wpisywanie w programie resocjalizacyjnym wprost czy wręcz cytowanie normy z art. 67 k.k.w.¹⁴ jako celu programu resocjalizacyjnego wydaje się niewłaściwe, gdyż jest to swoistego rodzaju metacel, któremu podporządkowana jest cała działalność penitencjarna.

Określenie celów związanych bezpośrednio z readaptacją społeczną wymaga również należytej uwagi. Należy pamiętać, że readaptacja społeczna dokonuje się tylko w warunkach wolnościowych i co do zasady – po odbyciu kary izolacji. Korzystanie przez osadzonego z szeroko rozumianego systemu przepustkowego czy programu wolnościowego w trybie art. 164 k.k.w. może być swoistą formą inkluzji społecznej aktywowanej już w okresie przygotowania do zwolnienia. Wszelkie oddziaływania resocjalizacyjne prowadzone w warunkach izolacji więziennej służą przygotowaniu osadzonych do readaptacji społecznej. Prowadzone są działania podnoszące poziom rozwoju poznawczego, emocjonalnego, normatywnego, duchowego oraz twórczego osób

---

¹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

skazanych. Najczęściej jednak dotyczą pobudzania ich pozytywnych emocji, wyobraźni, myślenia, motywacji i percepcji w związku z pełnieniem konstruktywnych ról społecznych – życiowych, zawodowych i rodzinnych.

Wymiar metodyczny programu resocjalizacji dotyczy właściwego doboru metod i jest kluczowy dla metodyki penitencjarnej. Ma on bowiem dostarczyć odpowiedzi na pytania:

- **Co należy robić, aby osiągnąć zakładane cele?** – pytanie o zadania, które powinny być przemyślane i dostosowane do możliwości rozwojowych osób biorących udział w programie. Przykładowe zadania, które ściśle powiązane są z celami stawianymi osadzonemu, mogą dotyczyć: likwidowania/eliminowania/usuwania przyczyn zachowania/zmian w osobowości/postawach, utrwalania uzyskanych rezultatów, optymalizacji potencjałów, wdrażania do samowychowania/autoresocjalizacji/refleksji;
- **Jak należy to robić?** – pytanie o sposoby realizacji zadań związane jest z realizacją i późniejszą ewaluacją celów. Jest to pytanie o skuteczność, efektywność stosowanych zabiegów resocjalizacyjnych w wymiarze indywidualnym. Pytanie o metodę (z grek. *methodos*, droga, sposób), czyli o zespół środków i sposobów, których systematyczne stosowanie prowadzi do osiągnięcia zamierzonego celu, wydaje się aktualne w kontekście poszukiwania skutecznych rozwiązań resocjalizacyjnych i odpowiedzi na pytanie *What Works* w warunkach polskich?

Skuteczność stosowanych metod resocjalizacji penitencjarnej, czyli „(...) takich sposobów oddziaływania penitencjarnego, które umożliwiają dokonywanie określonych zmian w osobowości więźniów i w wyniku tych oddziaływań (mających głównie charakter korekcyjny) uzyskuje się pożądane zmiany w zachowaniu, uwarunkowana jest właściwym ich stosowaniem w zależności od typu dewiacji, poziomu demoralizacji, a także etiologii zaburzeń osobowościowych czy społecznych, ale i to nie daje gwarancji powodzenia (...)”¹⁵. W pracy z drugim człowiekiem uzyskanie takich gwarancji byłoby dehumanizujące i niemożliwe do realizacji w kontekście holistycznego podejścia do natury ludzkiej.

¹⁵ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 250.

Przygotowując do realizacji program resocjalizacji, należy mieć świadomość adekwatności stosowanych metod oddziaływań penitencjarnych, umiejętności ich stosowania i zasadności ich używania w odniesieniu do danego programu. Umiejętności techniczne pozwalają uatrakcyjnić formę przekazywanych treści i powodują wychodzenie poza standardowe metody stosowane przez osoby prowadzące zajęcia (pogadanki, miniwykłady, zajęcia warsztatowe). Szczegółowy opis sesji programowych (scenariusz) pozwala na realizację zajęć przez różnych prowadzących, w zależności od potrzeb i możliwości¹⁶.

Kryterium doboru metod do programów resocjalizacji powinno być powiązane z trzema głównymi rodzajami problemów, z jakimi borykają się skazani, a które bezpośrednio dotyczą ich deficytów:

- nieumiejętności kształtowania właściwych relacji społecznych związanych z niskimi kompetencjami komunikacyjnymi, zaburzonymi więziami rodzinnymi, problemami z poprawną realizacją ról społecznych¹⁷;
- samokontroli i samoregulacji, powiązanych z niską reaktywnością, impulsywnością, rozluźnioną samodyscypliną, problemami natury emocjonalnej i ograniczonymi możliwościami poznawczymi¹⁸;
- zdrowia behawioralnego i somatycznego w związku z uzależnieniami¹⁹.

Praktyczna egzemplifikacja wskazanych trudności powinna być zasadniczo realizowana przy pomocy programów resocjalizacyjnych, ale te zagadnienia mogą dotyczyć również działań

---

¹⁶ Wskazana uwaga nie dotyczy programów flagowych Służby Więziennej, takich jak Trening Zastępowania Agresji ART, czy programów edukacyjno-korekcyjnych prowadzonych według modelu DULUTH, z uwagi na to, że sposób szkolenia realizatorów był tutaj wystarczająco wystandaryzowany. Poza tym są to programy adaptowane do warunków więziennych, o potwierdzonej skuteczności i przemyślanej teleologii oraz metodyce działania. D. Wójcik, K. Drapała, A. Więcek-Durańska (2015), *Ewaluacja programu Trening Zastępowania Agresji ART. oraz programu korekcyjno-edukacyjnego Duluth. Raport z badań empirycznych*, Warszawa.

¹⁷ A. Jaworska (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych...*

¹⁸ K. Wojdyło, J. Buczny (2011), *Samoregulacja i samokontrola powinnościowe: analiza psychometryczna Skali Rozbieżności Ja*, „Psychologia Społeczna”, t. 6, 4(19).

¹⁹ W.R. Miller, A.A. Forchimes, A. Zweben (2014), *Terapia uzależnień. Podręcznik dla profesjonalistów*, Kraków.

profilaktycznych, a w trzecim przypadku przy stwierdzonym uzależnieniu, również działań terapeutycznych.

Biorąc pod uwagę zapotrzebowanie na wysokiej jakości programy resocjalizacyjno-penitencjarne, należy rozważyć ich ilościową redukcję na rzecz kilku propozycji odnoszących się do wskazanych wyżej grup deficytów oraz skupienie energii i uwagi na ich prakseologii.

Cykl prakseologiczny (diagnoza, prognoza, planowanie i programowanie, realizacja, ocena efektów) powinien uwzględniać podstawowe zasady skutecznych interwencji korekcyjnych²⁰ oraz być wyzwaniem dla administracji więziennej w procesie zarządzania zmianą – indywidualną u skazanego, instytucjonalną w myśleniu o działaniach podejmowanych wobec skazanego, społeczną w przypadku udziału podmiotów zewnętrznych w prowadzeniu przez nich działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej²¹.

W praktyce penitencjarnej osoby przygotowujące i realizujące programy niezwykle rzadko uwzględniają zasady skutecznych interwencji korekcyjnych (R/N/R)²², gdyż wymaga to od nich uważności w **doborze uczestników do grupy**, popartej kompleksową wiedzą osobopoznawczą na temat poszczególnych osadzonych kwalifikowanych do programu, a także oczekiwań przełożonych, by zajęciami objąć jak najszerszą grupę osadzonych, która poprzez taki manewr jest grupą silnie zróżnicowaną. Działania te są czasochłonne, na co wychowawcy zwykle nie mają czasu z uwagi na wykonywanie licznych obowiązków²³. W praktyce penitencjarnej zdarzają się sytuacje przypadkowego

²⁰ B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja”, nr 1, s. 116–118.

²¹ Art. 38 § 1. W wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań określonych w niniejszym rozdziale, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania. § 2. Podmioty, o których mowa w § 1, mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w tych zakładach lub aresztach. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

²² B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji...*, s. 116–118.

²³ Najwyższa Izba Kontroli (2014), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, pismo KPB-4101-006-03/2014,

doboru uczestników do grupy zajęciowej, czego efektem jest niedostosowanie do ich potrzeb założeń metodycznych. Przykładów ambiwalentnych zachowań skazanych w trakcie zajęć oraz braku ich zainteresowania poruszonymi zagadnieniami można wskazać wiele, stąd ryzyko dojścia do błędnej konkluzji, że *nothing works*²⁴. Jak słusznie wskazuje B. Stańdo-Kawecka, należy jednak pamiętać o tym, że nawet jeśli „(...) program nie przynosi efektów w zakresie redukcji recydywy przestępczej, to nie dlatego, że «nic nie działa», a przede wszystkim dlatego, że został on źle przygotowany lub był realizowany sprzecznie z wypracowanymi przez badaczy zasadami skutecznych interwencji korekcyjnych (...)”²⁵.

Zarządzenie Nr 19/16DGSW, wskazuje na klasyfikację skazanych jako preferencyjną w doborze podmiotów do udziału w programie, stąd programy resocjalizacyjne prowadzone są w szczególności dla skazanych młodocianych oraz skazanych uczestniczących w systemie programowanego oddziaływania²⁶. Powyższe nie powoduje wykluczenia jakiegokolwiek grupy skazanych, a dotyczy kryterium podatności skazanych młodocianych na oddziaływania resocjalizacyjne z uwagi na ich jeszcze nie do końca ukształtowaną osobowość. Natomiast w przypadku osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (pod warunkiem, że jakościowo różni się on od systemu zwykłego), motywacja do zmiany jest determinantą pracy wychowawczej.

Bolączką wielu programów resocjalizacyjno-penitencjarnych jest **fluktuacja uczestników** z uwagi na różne przyczyny: rezygnacja osadzonego z udziału w zajęciach/programie, wyjazd na czynności procesowe, udział w innych zajęciach, przetransportowanie do innej jednostki czy inne nieprzewidziane okoliczności.

---

file:///C:/Users/nowak/Downloads/P-14-044-KPB-P_14_044_KPB-01.pdf [dostęp: 10.11.2021].

²⁴ A. Majcherczyk (2013), *Projektowanie i implementacja programów resocjalizacji*, w: P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, Warszawa, s. 195–210.

²⁵ B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji...*, s. 116.

²⁶ § 13 ust. 1. Oddziaływania penitencjarne prowadzone wobec skazanych w systemie programowanego oddziaływania są zawarte w opracowanych dla nich indywidualnych programach oddziaływania, w których określa się zakres tych oddziaływań. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, (Dz.U. 2013 r., poz. 1067).

W przypadku programów długoterminowych, trwających od 6 do 12 miesięcy, rośnie ryzyko zwiększonej fluktuacji uczestników oraz obniżenia poziomu ich motywacji do uczestnictwa w programie, zwłaszcza gdy nie jest on właściwie metodycznie i terminowo realizowany. W programach krótkoterminowych trwających do 3 miesięcy oraz średnioterminowych, trwających od 3 do 6 miesięcy, dla uzyskania efektu resocjalizacyjnego (działanie → ewaluacja efektu) systematyczny udział skazanego w programie jest kluczowy. Innymi czynnikami zaburzającymi stałą frekwencję uczestników programu są święta i dni wolne oraz inne aktywności skazanych (np. kierowanie do zatrudnienia czy wyznaczone terminy transportów). Ma to wpływ i na przedłużenie programu w czasie, jak i udział skazanych w pełnym cyklu zajęć.

Cykl prakseologiczny wymaga wyznaczenia miejsca lub miejsc, w których program będzie realizowany, co w praktyce uzależnione jest od grupy i podgrupy klasyfikacyjnej osób uczestniczących w programie. Wybór miejsca realizacji programu powinien uwzględniać również ocenę ryzyka w prowadzeniu zajęć²⁷. Ograniczanie się tylko do prowadzenia zajęć w warunkach zakładu karnego jest bardziej bezpieczne dla realizatorów zajęć, gdyż istnieje więcej możliwości zareagowania na niespodziewane sytuacje. Natomiast zajęcia poza terenem zakładu są bardziej korzystne z perspektywy celów wykonywania kary pozbawienia wolności, gdyż w kontakcie z osobami z zewnątrz następuje u skazanego osłabienie deprywacji sensorycznej i emocjonalnej. Podejmowanie przez skazanego interakcji w warunkach wolnościowych wzmacnia jego samodyscyplinę. Co więcej, jest on poddawany stopniowej dekompresji społecznej, czyli uspołecznianiu²⁸, co może znacznie przyczynić się do jego pozytywnej readaptacji społecznej po zwolnieniu z zakładu karnego.

Nieodłącznym elementem programu resocjalizacyjno-penitencjarnego są nie tylko jego beneficjenci, ale również kadra go realizująca, a najczęściej pracownicy działu penitencjarnego lub terapeutycznego: wychowawcy, psychologowie, terapeuci zajęciowi. Cytowane Zarządzenie dopuszcza możliwość prowadzenia

²⁷ S. Grzesiak (2015), *Konflikt i ryzyko w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: D. Kowalczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, Wrocław, s. 140–157.

²⁸ E. Humienny (2011), *Readaptacja społeczna osób opuszczających placówki penitencjarne autorską metodą dekompresji społecznej*, w: A. Szerląg (red.), *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, Wrocław, s. 273–281.

i współprowadzenia programów przy współpracy z podmiotami, o których mowa w art. 38 § 1 k.k.w.²⁹. Istnieje także możliwość zlecenia realizacji programów resocjalizacyjnych innym wyspecjalizowanym podmiotom posiadającym odpowiednie przygotowanie do ich prowadzenia. Tego typu działania mogą się odbywać m.in. na podstawie art. 19a ustawy o *działalności pożytku publicznego i o wolontariacie*³⁰.

Biorąc pod uwagę szeroki zakres tematyczny programów resocjalizacyjno-penitencjarnych, nawet przy dyspozycyjnej i wyspecjalizowanej kadrze, realizacja ich wszystkich w sposób rzetelny wydaje się trudna. Dlatego należy opierać działalność resocjalizacyjną o podmioty zewnętrzne, współpracując z różnymi podmiotami instytucjonalnymi wyspecjalizowanymi w zakresie swoich zadań statutowych w danej tematyce. Tego typu działania mają dodatkowe atuty, gdyż beneficjenci chętniej biorą udział w tego typu spotkaniach. Kontakty z osobami z zewnątrz pozwalają na przełamanie więziennej monotonii, a skazani nie utożsamiają ich z „aparatem opresyjnym”, którego doświadczają na co dzień. Informacje przekazywane przez przedstawiciela podmiotu zewnętrznego są lepiej odbierane przez skazanych niż wówczas, gdy przekazuje je wychowawca. W tym kontekście wskazana jest ścisła współpraca Służby Więziennej z: Kuratorską Służbą Sądową, Ośrodkami Pomocy Społecznej, Powiatowymi Urzędami Pracy, instytucjami samorządu lokalnego, noclegowniami i schroniskami dla bezdomnych, kościołami i instytucjami wyznaniowymi. Ważna jest również współpraca z podmiotami tzw. trzeciego sektora, które w swoich działaniach statutowych pomagają skazanym i/lub osobom opuszczającym jednostki penitencjarne oraz zajmują się szeroko rozumianą edukacją

---

²⁹ Art. 38 § 1. W wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, w szczególności związanych z pozbawieniem wolności, mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest realizacja zadań określonych w niniejszym rozdziale, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania. § 2. Podmioty, o których mowa w § 1, mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w tych zakładach lub aresztach. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy.

³⁰ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2022, poz. 1327).

obywatelską. Służba Więzienna powinna być też otwarta na współpracę z instytucjami kultury oraz uczelniami wyższymi.

Możliwością dotychczas niezauważaną przez Służbę Więzienną jest pozyskiwanie kadry realizującej programy resocjalizacyjne w ramach wymiany funkcjonariuszy między jednostkami. Potencjał osób zatrudnionych w Służbie Więziennej jest najczęściej słabo wykorzystywany z powodu braku informacji (lub braku jej przepływu) o osobach, które specjalizują się w danym obszarze problemowym, są ekspertami czy pasjonatami w jakiejś dziedzinie, posiadają wiedzę i umiejętności, z których warto skorzystać w ramach podejmowanych zajęć i realizacji poszczególnych programów. Współpraca zakładów karnych oparta na zasadzie wzajemnej pomocniczości, pozwoliłaby na ograniczenie kosztów realizacji programu, podniosłaby jakość ich implementacji oraz poziom bezpieczeństwa w trakcie zajęć.

Ostatni etap cyklu prakseologicznego dotyczy oceny efektów zrealizowanego programu, ale również rozliczenia wydatkowanych środków.

Ewaluacja efektów zrealizowanego programu ma swoje metodologiczne wskazania związane z pomiarem i oceną zakładanego wcześniej celu programu. Brak spójności i odniesień do założeń programowych, w szczególności tła teoretycznego, przyjętej strategii działania oraz zakładanych efektów, stawia pod znakiem zapytania celowość realizacji programów, na co w wystąpieniu pokontrolnym zwraca uwagę NIK³¹. Dyrektor Generalny Służby Więziennej w swej odpowiedzi przyznał, że ewaluacja przeprowadzonych interwencji korekcyjnych bardzo często stanowi najsłabszy punkt programów resocjalizacji. Realizatorzy rzadko są w stanie dokonać ewaluacji programu, gdyż jest to zadanie mocno obciążające czasowo funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej oraz wymagające od nich wysokich kwalifikacji i umiejętności. Jednocześnie wyraził otwartość więziennictwa na współpracę w tym zakresie z uczelniami wyższymi i placówkami naukowo-badawczymi³². Wydaje się, że jak dotychczas w tym zakresie niewiele się zmieniło, ale może to być zadanie dla nowo powstałej uczelni resortowej działającej na rzecz Służby Więziennej.

---

³¹ Najwyższa Izba Kontroli (2014), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, pismo KPB-4101-006-03/2014, file:///C:/Users/nowak/Downloads/P-14-044-KPB-P_14_044_KPB-01.pdf [dostęp: 10.11.2021].

³² Ibidem, s. 17.

Biorąc pod uwagę oczekiwaną społecznie, resocjalizacyjną działalność jednostek penitencjarnych, należałoby zwrócić uwagę na profesjonalne przygotowywanie i implementowanie programów zgodnie ze sztuką ich tworzenia, przy uwzględnieniu zasad skutecznych interwencji, a nie tylko formalnej zgodności elementów programu i rodzajów programów z cytowanym wyżej Zarządzeniem, co jest najczęściej przedmiotem kontroli wewnętrznej.

Źródłem finansowania programów resocjalizacyjno-penitencjarnych są środki z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Fundusz Sprawiedliwości, rozliczane w Centralnej Bazie bezpośrednio przez realizatora programu. Przestrzeganie celowości wydatkowania środków z FPPoPP–FS na programy resocjalizacyjne nie musi skutkować ograniczeniem liczby realizowanych programów, gdyż istnieją jeszcze inne źródła finansowania³³, które nie ograniczają się wyłącznie do finansowania programów resocjalizacyjnych. Wymagają one jednak czasochłonnego dokumentowania i rozliczania poniesionych kosztów i są sporadycznie wykorzystywane z uwagi na przeciążenia wychowawców zadaniami i obowiązkami.

Być może zmiana nazwy w aktach normatywnych dotycząca programu resocjalizacji na program readaptacji społecznej przygotowujący skazanych do zwolnienia z jednostki penitencjarnej, którym niemal każdy program penitencjarny jest, zakończyłaby dyskusję nad mglistym³⁴ pojęciem resocjalizacji penitencjarnej, którą z mizernym skutkiem próbuje się poddać ewaluacji. Istnieje bowiem pilna potrzeba profesjonalnego konstruowania i wdrażania programów, które akcentują aspekty readaptacyjno-reintegracyjne i mają swoje ugruntowanie w *evidence-based practice*, a nie w populizmie penalnym.

---

³³ Mogą to być środki zewnętrzne pozyskane w ramach projektów, grantów czy zadań związanych z realizacją programu resocjalizacji, m.in.: środki europejskie, środki ministerialne np. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu o tematyce historyczno-patriotycznej, środki budżetowe jednostki penitencjarnej, OISW czy centralne pozyskane w drodze konkursu lub celowego przydziału.

³⁴ Pytka L. (2008), *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Warszawa; L. Pytka (2000), *Resocjalizacja – anachronizm czy nowe wyzwanie?*, „Opieka, Wychowanie, Terapia”, nr 1.

Irena Mudrecka

SKUTECZNOŚĆ I EFEKTYWNOŚĆ KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI – PRZEGLĄD BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Jednym z ważnych problemów występujących w wielu naukach, nie tylko społecznych, ekonomicznych czy w naukach o zarządzaniu, jest pomiar efektów zmian wprowadzanych do rzeczywistości społecznej. Opisują je pojęcia takie jak sprawność, skuteczność czy efektywność w kontekście funkcjonowania różnorodnych instytucji, podejmowanych przez nich metod działania, uruchamianych sił i środków, przekształceń w organizacji obowiązujących systemów i doskonalenia kadr. Istotnym aspektem pomiaru efektów funkcjonowania instytucji jest nie tylko kwestia strategii pomiaru skutków intencjonalnego działania, ale i interpretacji otrzymanych wyników badań ewaluacyjnych. W celu dokonania trafnych i rzetelnych ocen służących doskonaleniu funkcjonowania danej instytucji należy posługiwać się w tego rodzaju badaniach jednoznacznymi pojęciami, jasnymi kryteriami ocen, jak również czytelnymi zestawami parametrów (zmiennych) demonstrujących owe efekty, które ponadto mają swoje naukowe uzasadnienie.

W pierwszej kolejności należy więc zdefiniować kluczowe pojęcie dla niniejszego opracowania, czyli **skuteczność**. W tym celu należy odwołać się do teorii sprawnego działania (prakseologii), gdzie skuteczność jest utożsamiana z celowością. Tadeusz Kotarbiński¹ skuteczność określa jako relację zgodności uzyskanego wyniku zakończonego działania z celem tegoż działania, sformułowanym przed tym działaniem. Ocena skuteczności jest więc możliwa wtedy, gdy cel został tak skonstruowany, że ma cechy mierzalne i jest możliwość sprawdzenia, czy ten cel pod wpływem uruchomionego działania został osiągnięty. Jeśli tak, to działanie było skuteczne.

---

¹ T. Kotarbiński (2019), *Traktat o dobrej robocie*, Łódź.

Sytuacja komplikuje się, gdy oprócz zbadania faktu osiągnięcia zakładanych celów działania chcemy ocenić, czy warto było podjąć te działania, czyli chcemy stwierdzić opłacalność poszczególnych działań, na przykład po to, aby wybrać te działania, które przynoszą największe zyski przy najmniejszych nakładach. W takim wypadku należy wykorzystać pojęcie efektywności. O ile w przypadku skuteczności jedynym kryterium oceny jest osiągnięcie zakładanego celu, o tyle w przypadku badania efektywności należy uwzględnić w ocenie wysokość poczynionych nakładów (finansowych, materialnych i niematerialnych) i sprawdzić relację pomiędzy zaangażowanymi zasobami (kosztami) a osiągniętym wynikiem².

Badanie efektywności może mieć zastosowanie przy ocenie różnorodnych działań, gdyż może umożliwić porównanie różnych metod zastosowanych w pracy, a więc umożliwia ciągle doskonalenie danego systemu organizacyjnego. Pojawia się jednak problem szacowania nakładów, co w rzeczywistości społecznej niejednokrotnie staje się trudnym wyzwaniem, czasem wręcz niemożliwym do osiągnięcia. Być może dlatego w literaturze z zakresu nauk społecznych (np. pedagogicznych) obserwujemy, że wielu autorów pojęcie skuteczności i efektywności stosuje często zamiennie.

Na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej używane jest najczęściej **pojęcie efektywności**. Według M. Heinego³ efektywność oznacza zarówno stopień wykorzystania możliwości określonego układu, jak i stopień wykonania określonego zadania. Efektywność to rezultat podjętych działań, opisany relacją uzyskanych efektów do poniesionych nakładów. Efektywność oznacza najlepsze efekty pracy, czyli zgodne z zakładanymi celami, planami. Tak więc ocena efektywności procesu resocjalizacji powinna mieć charakter badań interdyscyplinarnych, w których brane są pod uwagę różnorodne aspekty funkcjonowania jednostek resocjalizowanych, jak również funkcjonowanie instytucji zajmujących się bezpośrednio pracą penitencjarną, pomocą społeczną oraz organizacją systemu wymiaru sprawiedliwości, a nawet rozwiązania z zakresu polityki kryminalnej.

² Encyklopedia zarządzania, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Efektywno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 7.11.2021].

³ M. Heine (2013), *Efektywność resocjalizacji – kontrowersje wokół znaczenia pojęcia*, w: B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szczówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa, s. 156–165.

Badanie skuteczności (efektywności) jest więc przedsięwzięciem bardzo skomplikowanym, gdyż wymaga uwzględnienia wielu różnorodnych kryteriów oceny i doboru mierzalnych wskaźników badanych zmiennych. Zwłaszcza ocena wysokości poniesionych nakładów organizacji pracy penitencjarnej w wielu przypadkach jest bardzo trudna, a czasami wręcz niemożliwa. Dlatego badacze przede wszystkim koncentrują się na ocenie otrzymanych rezultatów (zmian zaobserwowanych u resocjalizowanych jednostek). Badają więc w istocie skuteczność wprowadzanych oddziaływań resocjalizacyjnych, a nie ich efektywność. Jednakże w literaturze pedagogicznej ugruntowało się zamienne traktowanie analizowanych pojęć i mówi się o efektywności bez podnoszenia wątku oceny ponoszonych kosztów akcji resocjalizacyjnej. Dlatego w niniejszym opracowaniu pojęcie skuteczności i/ lub efektywności stosowane będzie w rozumieniu autorów, których badania będą przytaczane.

Na gruncie prawa rozróżnia się skuteczność finistyczną i skuteczność aksjologiczną. Ten pierwszy rodzaj skuteczności dotyczy faktu, iż skazany odbył i ukończył karę zgodnie z prawem, co jak wiemy, nie musi oznaczać, iż skazany cokolwiek przemyślał, zrozumiał, ma motywację do zmiany swojej postawy i dąży do poprawy swojego zachowania. Jeśli przestrzega porządku prawnego, to być może tylko ze względu na potencjalne represje ze strony wymiaru sprawiedliwości. Jeśli są zmiany w zachowaniu skazanego, to mogą być one tylko formalne, fasadowe i związane z lękiem przed karą zewnętrzną. Natomiast skuteczność aksjologiczna polega na osiągnięciu celu kary, a więc zresocjalizowaniu skazanego, co oznacza, że skazany zaakceptował normy społeczno-prawne i dlatego przestrzega porządku prawnego, jak również ma już ukształtowane poczucie odpowiedzialności i cechuje się pozytywnymi postawami społecznymi⁴.

Podkreślenia wymaga fakt, iż jeśli mówimy o skuteczności kary pozbawienia wolności, to kluczowym zadaniem jest jednoznaczne zdefiniowanie celów, jakie ustawodawca stawia przed tą karą, po to, by móc empirycznie zweryfikować, czy te cele zostały osiągnięte, czy nie, lub w jakim zakresie i na jakim poziomie zostały osiągnięte. Cele te zostały zdefiniowane w art. 67 § 1 k.k.w. Czytamy w nim: *Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego*

⁴ M.E. Stefaniuk (2011), *Skuteczność prawa i jej granice*, „Studia Iuridica Lublinensia”, nr 16, s. 5–72.

*społecznie pożądanym postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymywania się od powrotu do przestępstwa*⁵.

Nie można też pominąć problematyki readaptacji społecznej więźniów opuszczających zakłady karne, należącej do tych sfer praktyki społecznej, które w realiach polskich zaliczyć można do newralgicznych, gdyż do tej pory nie dopracowano się jeszcze spójnego i efektywnego systemu pomocy postpenitencjarnej⁶. Podkreślić należy, że readaptację społeczną można traktować jako „ukoronowanie” procesu resocjalizacji zachodzącego w warunkach izolacji penitencjarnej. Braki w zakresie wsparcia społecznego i systemowego udzielanego skazanym po wyjściu na wolność mogą jednak zaprzepaścić pozytywne efekty uzyskane w trakcie oddziaływań penitencjarnych⁷. Były skazany znajduje się bowiem w fazie ponownej socjalizacji i musi ponownie dokonać zmian w zakresie przynależności społecznej, zidentyfikować się z nowymi grupami i rolami społecznymi, dlatego powinien spotykać się z akceptacją i tolerancją ze strony osób pozytywnie do niego ustosunkowanych, którzy potrafią nie tylko udzielać mu wsparcia psychicznego w trudnych chwilach, ale również oferować profesjonalną pomoc w organizacji nowego życia. Sytuacja przejścia z izolacji do wolności wymaga nie tylko współpracy kompetentnych instytucji gotowych do oferowania pomocy postpenitencjarnej, ale i gotowości więźnia do przyjęcia tej pomocy, jego woli do aktywnego uczestniczenia w tym procesie – do czego skazanego również należy przygotować⁸. Dlatego tak ważne

⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2022 r. poz. 22, 655).

⁶ W. Ambrozik (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Kraków.

⁷ W. Ambrozik (2008), *Czynniki readaptacji społecznej skazanych, w: Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwania społecznych*, Poznań–Gdańsk, Warszawa–Kalisz, s. 797–804.

⁸ Kluczowa jest kwestia przygotowania skazanych do powrotu do wolności, która powinna odbywać się w okresie 6 miesięcy przed przewidywanym opuszczeniem zakładu karnego. Por.: W. Kuźmiński (2020), *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego na podstawie art. 164 Kodeksu karnego wykonawczego. Stan realizacji i postulaty rozwiązań w ujęciu praktycznym*, w: T. Bulenda, A. Nawój-Śleszyński (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości, VI Kongres Penitencjarny*, Warszawa, s. 571–579; B. Stańdo-Kawecka (2018), *Przygotowanie skazanych do zwolnienia – skoordynowany system czy rozproszone działania*, w: K. Stasiak (red.), *Kuratela sądowa w Polsce. Analiza systemu*.

jest dla pozytywnego przebiegu procesu readaptacji społecznej osób skazanych na karę pozbawienia wolności, właściwe wsparcie udzielone im przez profesjonalnie przygotowane do tego podmioty.

Problematyka pomiaru skuteczności kary pozbawienia wolności

Kryteria oceny skuteczności kary pozbawienia wolności w istocie dotyczą skuteczności procesu resocjalizacji osób osadzonych w zakładzie karnym. Wśród tych kryteriów wyróżnia się kryteria behawioralne (poprawa zachowania), psychologiczne (korzystna zmiana w strukturach osobowości), społeczne (poprawa relacji interpersonalnych) czy kryteria subiektywne (np. satysfakcja z własnego życia, poczucie szczęścia, spełnienia). Najłatwiejsze do oceny są kryteria behawioralne, gdyż one są najbardziej widoczne i nie wymagają zastosowania skomplikowanych narzędzi diagnostycznych – wystarczy wnikliwa obserwacja doświadczonego badacza. Do kryteriów behawioralnych można zaliczyć poprawę jurydyczną, a więc stwierdzony fakt, iż badany w okresie próby nie powrócił do przestępstwa. Z kolei sytuacja przeciwna, czyli wzrost w zakładach karnych liczby skazanych, którzy odbywają tę karę po raz kolejny (tzn. w warunkach recydywy), świadczy o tym, że wykonana kara pozbawienia wolności nie zapobiegła powrotowi do przestępstwa, a więc nie zrealizowała postawionego przed nią celu, co oznacza, że była nieefektywna⁹.

Poprawa jurydyczna, według H. Machela¹⁰, stanowi cel minimum pracy penitencjarnej, czyli doprowadzenie do tego, aby przestępca zaczął przestrzegać norm społecznych i prawnych. Jednakże samo powstrzymanie się od popełniania kolejnych przestępstw z pedagogicznego punktu widzenia jest osiągnięciem niewystarczającym. Obok celu minimum H. Machel sformułował również cele maksimum, którymi są następujące cechy zachowania przestępcy:

Księga pamiątkowa dedykowana dr Tadeuszowi Jedyńskowi, Toruń 2018; A. Iwanowska (2013), *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa.

⁹ Por.: T. Szymanowski (2017), *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*, s. 444.

¹⁰ H. Machel (2003), *Więzenie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk.

- podejmowanie zachowań prospołecznych,
- spełnianie oczekiwań związanych z przypisanymi rolami społecznymi,
- umiejętność zaspokajania potrzeb zgodnie z normami społecznymi,
- skrytalizowane cele życiowe,
- poczucie sensu życia¹¹.

Badając skuteczność resocjalizacji, nie można zaprzestać na określeniu poprawy jurydycznej. Fakt, że nie została stwierdzona ponowna karalność badanego, nie przesądza, że badany nie powrócił do przestępstwa – przestępstwo mogło nie zostać zgłoszone (np. przez członków rodziny, którzy pozostają w sytuacji zależności emocjonalnej lub materialnej z przestępcą), wykryte lub udowodnione. Nie można również wykluczyć, że ponowny konflikt z prawem może wystąpić nawet wtedy, gdy nastąpiły pozytywne, trwałe zmiany w osobowości badanego, a dokonany czyn przestępczy został spowodowany innymi czynnikami niż osobowościowe (np. pod wpływem traumatycznej sytuacji). Dlatego diagnozę należy rozszerzyć o badanie kryteriów psychologicznych, społecznych i to z perspektywy subiektywnej i obiektywnej.

Zwrócić należy również uwagę na fakt, iż badacze, rejestrując zmiany, które wystąpiły w resocjalizowanej jednostce, mają trudność w ocenie, czy nastąpiły one pod wpływem świadomie i celowo podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych przez wyspecjalizowaną kadrę pedagogiczną, czy pod wpływem innych, niekontrolowanych czynników, np. biologicznego procesu starzenia się, zmian w sytuacji rodzinnej osób badanych, nawiązania nowych relacji interpersonalnych inspirujących do samorozwoju, czy podejmowania przez skazanych indywidualnych aktywności w kierunku odnalezienia sensu własnego życia.

Na podstawie literatury można stwierdzić, że autorzy w swoich badaniach korzystają z różnorodnych, dostępnych metod badawczych. Najczęściej stosowaną metodą badawczą jest sondaż diagnostyczny – jest to dominująca metoda gromadzenia danych. Metoda ta pozwala na badanie opinii skazanych, funkcjonariuszy zakładów karnych czy kuratorów na temat problemów występujących w procesie resocjalizacji. Jednakże każdy badacz musi pamiętać, że respondent może wypowiadać się tylko na temat własnych poglądów, uczuć, doświadczeń i ma

---

¹¹ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna...*, s. 21 i n.

ograniczone kompetencje do wyrażania generalnych ocen na temat zjawiska, które jest przedmiotem badań, np. skuteczności opieki postpenitencjarnej. Nie można również pytać respondenta o wyrażenie swoich opinii na temat sytuacji, których on osobiście nie doświadczył.

Następną metodą stosowaną w badaniach naukowych jest eksperyment pedagogiczny. Jest to metoda, która wymaga randomizacji grup odnoszącej się do losowego doboru próby z populacji do badań i losowego podziału badanych do dwóch grup: eksperymentalnej i kontrolnej. Metoda wymaga co najmniej dwukrotnego pomiaru zmiennych niezależnych (pretest i posttest). Eksperyment wprowadza się w grupie podstawowej, natomiast w grupie kontrolnej bada się jedynie zmienne niezależne. W praktyce resocjalizacyjnej eksperyment jest rzadko wykorzystywany nie tylko ze względu na trudności organizacyjne, ale przede wszystkim etyczne – grupa kontrolna musi być pozostawiona bez oddziaływań, które wprowadza się jedynie w grupie eksperymentalnej, gdyż oddziaływania te stanowią esencję zmiennej zależnej. Nieetycznym jest pozbawienie skazanych tych oddziaływań penitencjarnych, do których mają prawo, np. zajęć kulturalno-oświatowych, zajęć sportowych, kontaktu z rodziną czy posługi religijnej. Dlatego metoda ta jest wykorzystywana w penitencjarystyce najczęściej w trakcie prowadzonych programów resocjalizacyjnych, które nie są obowiązkowe. W tym przypadku nie ma już dylematu moralnego związanego z faktem, że jedną grupę pozostawia się bez wprowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych, które są istotą prowadzonego eksperymentu.

Istnieją również metody związane ze strategią badań jakościowych, np. metoda indywidualnych przypadków. Jest to sposób badań polegający na analizowaniu określonych zjawisk, najczęściej na podstawie badania biografii ludzkich lub analizie jednostkowych losów ludzkich w kontekście uwarunkowań społecznych. Obecnie coraz bardziej popularne stają się badania w paradygmacie interpretatywnym, które wykorzystują strategię badań jakościowych, np. za pomocą wywiadów narracyjnych. Z uwagi na fakt, iż na ich podstawie nie można wyciągać wniosków odnośnie do skuteczności w kontekście całej populacji, nie zostały one włączone w niniejszym opracowaniu do przeglądu badań. Należy jednak podkreślić, że badania prowadzone w tej konwencji są bardzo wartościowe poznawczo i pozwalają na

wnikliwą analizę sytuacji psychospołecznej osób w kontekście przebiegu procesu resocjalizacji¹² lub readaptacji społecznej¹³.

W przypadku diagnozy skuteczności resocjalizacji szczególnie cenna jest strategia porównań podłużnych, nazywanych również badaniami longitudinalnymi¹⁴, które pozwalają na obserwację zachodzących zmian, gdyż są prowadzone wielokrotnie, na przestrzeni wielu lat na tej samej grupie osób. Badania longitudinalne umożliwiają zrozumienie mechanizmów zmian oraz czynników na nie wpływających, ale są czasochłonne, kosztowne i związane z trudnościami w docieraniu do tych samych badanych po upływie lat.

Badanie skuteczności kary pozbawienia wolności

Badania o charakterze eksploracyjnym, których celem było poszukiwanie czynników, które z jednej strony ułatwiają readaptację społeczną skazanych, a z drugiej strony ją utrudniają, przeprowadziła W. Friedrich¹⁵. Autorka wykorzystała model badawczy korelacyjno-regresyjny, który umożliwia badanie współzmienności. W celu zgromadzenia materiału empirycznego została zastosowana rozbudowana bateria 9 narzędzi diagnostycznych. Badania zostały przeprowadzone w latach 2015–2016. Objęto nimi 247 dorosłych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy i recydywistów penitencjarnych. Do grupy zakwalifikowani zostali osadzeni skazani na minimum na karę pozbawienia wolności w wymiarze co najmniej 6 miesięcy oraz z co najmniej sześciomiesięcznym pobytom w zakładzie karnym. Badania miały charakter katamnesticzny – zbadano, czy skazani powrócili do przestępstwa po roku i po 2-letnim okresie próby.

---

¹² A. Matysiak-Błaszczak (2016), *Więzienne macierzyństwo. Studium socjopedagogiczne*, Poznań; R. Szczepanik (2015), *Stawanie się recydywistą: kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa.

¹³ M. Mółka (2018), *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną*, Kraków.

¹⁴ Na gruncie penitencjarystyki wzorem badań longitudinalnych są w dalszym ciągu badania opisane w pozycji: T. Szymanowski (1976), *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa.

¹⁵ W. Fiedrich (2020), *Czynniki powrotu do przestępstwa*, Warszawa.

Po 2-letnim okresie katamnezy okazało się, że ponownie zostało osadzonych w zakładach karnych 35% osób z badanej grupy. Na tej podstawie został dokonany podział badanych na dwie podgrupy: przestępcy powrotni i przestępcy niepowrotni. Największy odsetek powrotności do przestępstw zaobserwowano wśród kawalerów oraz u tych skazanych, którzy deklarowali, iż są aktywni zawodowo. Badani, którzy powrócili do przestępstwa częściej niż pozostali, deklarowali spożywanie alkoholu kilka razy w tygodniu¹⁶. Istotne różnice pomiędzy badanymi, którzy powrócili do przestępstwa, a tymi, którzy nie powrócili do przestępstwa, w zakresie komponentów stylów myślenia przestępczego wystąpiły jedynie w przypadku sentymentalności. Sentymentalność oznacza, że przestępcy postrzegają siebie jako osoby skłonne do wykonywania dobrych uczynków i chętnie angażujące się w działalność artystyczną. Pomniejszają negatywną ocenę swojego zachowania, zaprzeczają, że wyrządzają krzywdę innym, a więc nie przyjmują odpowiedzialności za swoje czyny. Taka postawa utrudnia, a wręcz uniemożliwia resocjalizację, co wyjaśnia, dlaczego sentymentalność charakteryzuje tych, którzy powrócili do przestępstwa. Dodatkowo okazało się, że poszczególne wymiary stylów myślenia przestępczego różnicowały skazanych w zależności od tego, jak szybko osoby badane powracały do przestępstwa. Osadzeni, którzy wrócili do przestępstwa do roku od momentu zwolnienia z zakładu karnego, charakteryzowali się wyższym poziomem generalnego stylu myślenia przestępczego, myślenia proaktywnego i reaktywnego w porównaniu z osobami, które wróciły do przestępstwa później. Należy podkreślić, że (...) *Style myślenia przestępczego są istotnym czynnikiem różnicującym osadzonych pod względem czasu, jaki upłynął od zwolnienia do momentu ponownego osadzenia*¹⁷. Wśród czynników, które różnicowały obie wyróżnione badane podgrupy, znalazła się zmienna „satisfakcja ze wsparcia”. Przestępcy powracający do przestępstwa wykazywali statystycznie istotny większy brak satysfakcji ze wsparcia (wyniki ogólne), jak również ze wsparcia praktycznego i emocjonalnego¹⁸. Badania nie wykazały różnic pomiędzy przestępcami powrotnymi i przestępcami niepowrotnymi w zakresie takich zmiennych, jak inteligencja emocjonalna, przeżywanie uczuć moralnych, wymiary

---

¹⁶ Ibidem, s. 103.

¹⁷ W. Fiedrich (2020), *Czynniki powrotu do przestępstwa...*, s. 113.

¹⁸ Ibidem, s. 116.

osobowości badane za pomocą Wielkiej Piątki, style radzenia sobie ze stresem czy udział w różnych programach resocjalizacyjnych.

Obok analiz dwuzmiennowych Autorka przeprowadziła badania z wykorzystaniem analizy regresji wielorakiej, która umożliwia badanie zjawiska współzmienności. Wiemy, że w przyrodzie, a zwłaszcza tej ożywionej, na badane zjawisko wpływa równocześnie wiele zmiennych, w specyficzny sposób zmieniając obraz badanej rzeczywistości. Wiemy też, że istnieją takie zmienne niezależne, które swój wpływ na zmienną zależną ujawniają dopiero w przypadku współwystępowania z inną zmienną niezależną. Autorce udało się stworzyć taki model statystyczny, który umożliwił przewidywanie prawdopodobieństwa wystąpienia badanego zjawiska (powrotności do przestępstwa) i charakteryzował się satysfakcjonującymi wskaźnikami dopasowania modelu i oceny jakości predykcji. Na podstawie opracowanego modelu można wskazać czynniki, które dodatnio korelują z faktem pozostania badanych na wolności po 2-letnim okresie próby, jak również te, w których odnotowano korelację ujemną. Na tej postawie można wskazać czynniki ochronne, jak również czynniki ryzyka zmiennej wyjaśnianej, czyli powrotności do przestępstwa.

Badania ujawniły, że wśród czynników, które są predyktorami skuteczności kary pozbawienia wolności (czynnikami ochronnymi) znalazły się następujące zmienne: oddziaływania terapeutyczne, doświadczenie uczuć moralnych polegające na dystansowaniu się, style radzenia sobie ze stresem oparte na emocjach, poczucie skruchy. Natomiast predyktorami braku skuteczności kary pozbawienia wolności (czynnikami ryzyka) są: sentymentalność, wstyd, unikowy styl radzenia sobie ze stresem polegający na angażowaniu się w czynności zastępcze, typ zakładu karnego (ze względu na fakt, iż jest to zmienna porządkowa, do analiz wprowadzono dwie zmienne: 1. zakład karny typu zamkniętego w porównaniu do zakładu karnego typu otwartego, 2. zakład karny typu półotwartego w porównaniu do zakładu karnego typu otwartego); wcześniejsza karalność, doświadczenie przemocy w rodzinie pochodzenia, charakter rodziny pochodzenia (zrekonstruowana lub wychowywanie tylko przez matkę). Wśród uwzględnionych w równaniu regresji zmiennych wyjaśniających najsilniejszymi predyktorami (bez uwzględnienia znaku korelacji) okazały się: odbywanie kary w zakładzie karnym typu zamkniętego, odbywanie kary w zakładzie karnym typu półotwartego, fakt wychowywania tylko przez matkę, wychowywanie w rodzinie zrekonstruowanej oraz wcześniejsza karalność. Najsłabszą korelację (ale istotną statystycznie)

odnotowano w przypadku takich zmiennych, jak: poczucie skruchy, poczucie wstydu oraz sentymentalność¹⁹. Podkreślenia wymaga fakt, że zastosowany typ badań umożliwia ocenę prawdopodobieństwa powrotu do przestępstwa, co jednak nie przesądza, iż w przypadku konkretnego skazanego, którego udziałem jest wiele ujawnionych w badaniach czynników ryzyka, jest on „skazany” na powracanie do przestępstwa. Można mówić jedynie o pewnym prawdopodobieństwie powrotu do przestępstwa.

Cytowane badania wskazują, na jakich działaniach organy systemu resocjalizacji i readaptacji społecznej, począwszy od pracowników oświaty (szkół powszechnych), placówek resocjalizacyjnych dla nieletnich, sądów, służby więziennej, a na poziomie pomocy społecznej skończywszy, powinny się koncentrować, aby ograniczać prawdopodobieństwo powrotu skazanego do przestępstwa. Badania te dowodzą, że część ujawnionych predyktorów związana jest z czynnikami zewnętrznymi leżącymi po stronie wymiaru sprawiedliwości, np. typ zakładu karnego (tu można sformułować postulat ograniczania liczby skazanych na kary izolacyjne i umieszczanych w zakładach karnych typu zamkniętego, a nawet typu półotwartego) i organizowanie w większym zakresie oddziaływań terapeutycznych. Natomiast część predyktorów dotyczy zmiennych osobowościowych, które wskazują na konieczność uwzględnienia ich w trakcie oddziaływań resocjalizacyjnych, zaś część dotyczy uwarunkowań rodzinnych, co powinno aktywizować wyspecjalizowane służby do zapobiegania przemocy domowej i generalnie – do wspomagania rodzin dysfunkcyjnych.

Badanie skuteczności readaptacji społecznej

E. Pindel²⁰ przeprowadziła badania longitudinalne, w których główny problem badawczy został określony jako pytanie: *Jak przebiega proces skutecznej readaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego?* Badaniami objęła grupę 100 skazanych odbywających karę pozbawienia wolności, która składała się z młodocianych i dorosłych odbywających kary pozbawienia wolności po raz pierwszy, jak również z recydywistów penitencjarnych. Wśród nich było 50 skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz 50 skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu. Poza tym

¹⁹ W. Fiedrich (2020), *Czynniki powrotu do przestępstwa...*, s. 140.

²⁰ E. Pindel (2019), *Proces readaptacji społecznej sprawców przestępstw. Od zakładu karnego do życia na wolności*, Kraków.

Autorka przebadła 20 członków rodzin skazanych i 20 pracowników instytucji zajmujących się skazanymi. Badania zostały rozpoczęte w 2008 roku i zakończone w 2019 roku. W pierwszym etapie zostali przebadani wyselekcjonowani osadzeni w zakładzie karnym, którzy przebywali w nim co najmniej rok i przygotowywali się do opuszczenia zakładu karnego w związku ze zbliżającym się końcem kary lub przewidywanym warunkowym zwolnieniem. Powyższa grupa została przebadana ponownie po roku od opuszczenia przez nich zakładu karnego. Badania powtórzono po 8 latach od opuszczenia zakładu karnego.

W badaniach zmienną zależną była „skuteczna readaptacja społeczna” rozumiana jako „powrót skazanego do społeczeństwa charakteryzujący się zarówno powstrzymaniem się od popełnienia przestępstw, jak i właściwym funkcjonowaniem w społeczności, a więc przestrzeganiem norm nie tylko prawnych, ale również społecznych i podstawowych norm etycznych”²¹. Wskaźnikami skutecznej readaptacji autorka uczyniła: „brak recydywy i poprawę społeczną”. Pierwszy wskaźnik nie wymaga dodatkowych wyjaśnień, natomiast drugi został doprecyzowany jako „uwidaczniająca się w pełnieniu po wyjściu na wolność stosownych ról społecznych, zgodnych z oczekiwaniami społecznymi, we wchodzeniu w równie aprobowane stosunki społeczne, w społecznie akceptowanej postawie wobec różnych sfer życia społecznego oraz w przestrzeganiu prawa”²².

W badaniach przyjęto trzy grupy zmiennych niezależnych: oddziaływania resocjalizacyjne w warunkach zakładu karnego, oddziaływania resocjalizacyjne w warunkach środowiska otwartego oraz czynniki osobowościowe. W pierwszej grupie zmiennych niezależnych, czyli dotyczących oddziaływań resocjalizacyjnych prowadzonych na terenie zakładu karnego, autorka dokonała następującego uszczegółowienia zmiennych: dokonane przestępstwa, warunki odbywania kary pozbawienia wolności (np. system odbywania kary, uczestnictwo w programach resocjalizacyjnych, zatrudnienie, nauczanie, kontakty zewnętrzne), kryteria zwolnienia z zakładu karnego. Natomiast wśród zmiennych niezależnych dotyczących oddziaływania resocjalizacyjnego w warunkach wolnościowych wymieniono następujące zmienne szczegółowe: środowisko wychowawcze, warunki materialne, status społeczny, funkcjonowanie w rodzinie, przynależność do

---

²¹ Ibidem, s. 188.

²² Ibidem.

układów towarzyskich, więzi społeczne, praca zawodowa, aktywność własna, kariera przestępcza oraz pomoc instytucjonalna. Z kolei wśród zmiennych niezależnych odnoszących się do czynników osobowościowych wyróżniono dodatkowo: poczucie kontroli, poczucie sensu życia oraz poziom i strukturę zaburzeń w przystosowaniu się jednostki.

Wykorzystując w badaniach metodę sondażu diagnostycznego, Autorka zgromadziła bardzo bogaty materiał empiryczny i wnikliwie przedstawiła problemy, z jakimi borykają się badani skazani w trakcie pobytu w więzieniu, jak również po opuszczeniu więzienia – po upływie roku i po dalszych 7 latach. Nie sposób jednak przytoczyć w tym miejscu wszystkich ważnych informacji, stąd też została dokonana subiektywna ich selekcja z jednoczesnym odesłaniem do źródła. Dowiadujemy się na przykład, że 60% młodocianych, 40% dorosłych pierwszy raz karanych i 64% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu oraz 60% młodocianych, 53% dorosłych pierwszy raz karanych i 66,7% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, nie miało sprecyzowanej koncepcji tego, co będą robić po opuszczeniu zakładu karnego, nie posiadało planów na przyszłość ani pomysłu na swoje dalsze życie. Co więcej, nie potrafili oni wskazać źródeł przyszłego utrzymania, nie mieli zapewnionego miejsca pracy po zwolnieniu, a niektórzy z nich także miejsca zamieszkania. Wobec tej grupy badanych było duże prawdopodobieństwo zaistnienia porażki w procesie readaptacji społecznej, gdyż nie było oznak, iż chcą oni zmienić swój dotychczasowy sposób życia, a więc występowało realne zagrożenie, że powrócą na drogę przestępstwa²³.

Opracowane w zakładzie karnym prognozy penitencjarne oraz kryminologiczno-społeczne były negatywne w przypadku 80% młodocianych, 80% dorosłych pierwszy raz karanych i 84% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu oraz 60% młodocianych, 86,7% dorosłych pierwszy raz karanych i 93,3% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. W związku z powyższą dominującą negatywną prognozą kryminologiczną większość badanych odbyła całe zasądzone przez sąd wyroki. Wśród badanych tylko 20% młodocianych, 20% dorosłych pierwszy raz karanych i 16% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu oraz 40%

²³ E. Pindel (2019), *Proces readaptacji społecznej...*, s. 280–281.

młodocianych, 13,3% dorosłych pierwszy raz karanych i 6,7% recydywistów penitencjarnych z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, wyszło na wolność dzięki zastosowaniu przez sąd instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia²⁴. W analizowanej monografii brak jest danych dotyczących częstotliwości udziału badanych w programach resocjalizacyjnych oraz różnych formach aktywizacji przygotowujących do readaptacji społecznej. Autorka wymieniła jedynie programy organizowane w zakładach karnych, którymi zostali objęci badani, ale bez danych liczbowych.

W ciągu roku od opuszczenia więzienia praca własna była źródłem utrzymania osób z grupy skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu dla 50% młodocianych, 66,7% dorosłych pierwszy raz karanych i dla 40% recydywistów penitencjarnych. W przypadku skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu analogiczne odsetki wynosiły – 40% młodocianych, 66,7% dorosłych pierwszy raz karanych i 46,7% recydywistów penitencjarnych. Natomiast po 8 latach od opuszczenia zakładu karnego w grupie skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu pracowało 60% młodocianych, 63,7% dorosłych pierwszy raz karanych oraz 36,3% badanych recydywistów penitencjarnych. Z kolei w grupie skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu pracowało 100% młodocianych, 77,8% dorosłych pierwszy raz karanych oraz 47,6% badanych recydywistów penitencjarnych.

Można by uznać, że zaprezentowane wyżej wskaźniki procentowe świadczą o tym, że w większości badanych podgrup obserwujemy wzrost świadczący o pozytywnej zmianie. Posiadanie stałego źródła dochodu z własnej pracy łączy się bowiem z takim statusem ekonomicznym badanych, który nie pociąga za sobą konieczności zdobywania pieniędzy za pomocą przestępstw. Jednakże wnikliwa analiza tabel, w których zostały zaprezentowane powyższe wyniki, ujawnia, że w badaniach po 8 latach od opuszczenia zakładu karnego uczestniczyła mniejsza liczba ekswieźniów niż w badaniach początkowych – wśród skazanych za przestępstwa przeciwko mieniu o 18 osób mniej, a wśród skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu o 17 osób mniej. Zapewne wynika to z faktu braku możliwości dotarcia do wszystkich badanych, jednakże istotnym dla osiągnięcia celu badań jest stwierdzenie, jakie zaistniały przyczyny tego faktu. Być może ta nieobecna część badanych popełniła kolejne przestępstwo i w czasie kolejnych

---

²⁴ Ibidem, s. 281.

badania przebywała w zakładzie karnym? Autorka nie sprawdziła karalności badanych i dlatego nie wiemy, w których przypadkach możemy mówić o procesie skutecznej readaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego na podstawie poprawy jurydycznej ani na podstawie innych zmiennych dotyczących zachowania czy zmiennych osobowościowych. Należy podkreślić, że wskaźniki skutecznej readaptacji trzeba rozpatrywać łącznie. Nie można wyciągać wniosków na podstawie pojedynczych, wyizolowanych z całości zmiennych, gdyż w istocie, w naukach społecznych mamy do czynienia z permanentną współzmiennością.

Badanie kobiet osadzonych w zakładzie karnym

Na uwagę zasługują badania J. Chojeckiej²⁵, która zainteresowała się problematyką resocjalizacji kobiet osadzonych w zakładzie karnym. Problem badawczy sformułowała w sposób następujący: *Jak przebiega proces resocjalizacji kobiet i na jakich przesłankach formalno-prawnych, teoretycznych i diagnostycznych się opiera?* Autorka oparła się na modelu R–N–R, w którym badania koncentrują się na szacowaniu ryzyka powrotu do przestępstwa, rozpoznaniu potrzeb kryminogennych i niekryminogennych oraz reaktywności osadzonych. Autorka w badaniach wykorzystwała metodę sondażu diagnostycznego. Badania przeprowadzono w 3 jednostkach penitencjarnych przeznaczonych dla kobiet pozbawionych wolności – Lublińcu, Grudziądzu oraz Krzywańcu. Dobór badanych był losowy. Do badań właściwych zakwalifikowała 109 kobiet, które uczestniczyły w wywiadach oraz których akta zostały poddane analizie. Badała również ofertę programową zakładów karnych.

Na podstawie uzyskanych wyników za pomocą kwestionariusza LSI–R (narzędzie służące do szacowania ryzyka powrotu do przestępstwa) autorka wyodrębniła 4 kategorie skazanych²⁶:

- pierwsza grupa to skazane o minimalnym ryzyku powrotu do przestępstwa – 11,93% badanych;
- druga grupa to skazane o średnim ryzyku recydywy – 44,04% badanych;
- trzecia grupa to skazane o wyższym niż średnie ryzyku powrotu do przestępstwa – 37,61% badanych;

²⁵ J. Chojecka (2013), *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Poznań.

²⁶ Ibidem, s. 131–132.

- czwarta grupa to skazane o maksymalnym ryzyku recydywy – 6,42% badanych.

Analizując szczegółowe dane dotyczące zachowań antyspołecznych w przeszłości badanych kobiet, autorka stwierdziła, że najmniej takich zachowań występowało wśród kobiet o minimalnym ryzyku powrotności do przestępstwa, najwięcej zaś – wśród kobiet z 4 grupy. Wśród badanych kobiet o minimalnym szacowanym ryzyku powrotu do przestępstwa występowało zdecydowanie mniej problemów natury psychicznej, rzadziej też niż pozostałe grupy korzystały one z pomocy specjalistów z zakresu zdrowia psychicznego. Natomiast w grupie maksymalnego ryzyka powrotu do przestępstwa liczba problemów przypadających na jedną badaną zdecydowanie wzrosła. Umiarkowane zaburzenia stwierdzono u 71,43% badanych z tej grupy i równocześnie wszystkie badane korzystały lub korzystają w dalszym ciągu z pomocy specjalistów z zakresu zdrowia psychicznego. Poza tym charakteryzowały się takimi cechami, jak: nadmierny lęk, wrogość, gniew, zbyttnia pewność siebie, apodyktyczność, brak zaufania w stosunku do innych, brak kontroli popędów, krzyżowe uzależnienie czy objawy psychozy. Autorka stwierdziła, że im wyższy poziom ryzyka, tym częściej badane doświadczały poniżania i wykorzystywania, czyli były ofiarami przemocy²⁷.

Autorka dokonała wnikliwej analizy oferty programowej badanych zakładów karnych z punktu widzenia regulacji prawnych (Zarządzenie DGSW regulujące zasady organizowania programów resocjalizacyjnych), jak również naukowych zasad tworzenia programów. Niestety, ogólna ocena powyższych programów jest krytyczna. Wykazano wiele wad i niedociągnięć, a nawet nieprawidłowości. Negatywne uwagi dotyczą głównie tematyki programów, które mijały się z potrzebami skazanych, braku podbudowy teoretycznej, jak również sposobów ewaluacji programów. Trudno stwierdzić, czy te programy przynoszą jakiegokolwiek wymierne, pozytywne korzyści dla osadzonych²⁸.

Autorka przeanalizowała oddziaływania resocjalizacyjne podjęte wobec badanych w poszczególnych typach szacowanego ryzyka i okazało się, że największa oferta resocjalizacyjna trafiła do osadzonych z grupy minimalnego i średniego szacowanego ryzyka powrotu do przestępstwa, co jest w sprzeczności z obowiązującymi zasadami. Oddziaływaniami powinny

²⁷ J. Chojecka (2013), *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja...*, s. 149–168.

²⁸ Ibidem, s. 189–218.

być objęte przede wszystkim te skazane, u których ryzyko recydywy, a więc nasilenie potrzeb kryminogennych jest największe. Przykładowo, badania wykazały, że wśród badanych z grupy wyższego niż średnie ryzyka recydywy aż 52,5% badanych nie brało udziału w aktywności edukacyjnej i/lub pracowniczej. Największy dostęp do oddziaływań resocjalizacyjnych mają skazane z grupy minimalnego ryzyka powrotu do przestępstwa, natomiast najmniej zróżnicowane aktywności proponowane są skazanym z kategorii maksymalnego ryzyka. Autorka dokonała następującej konstatacji: „Im wyższy poziom ryzyka powrotu do przestępstwa, tym mniej rozpoznane potrzeby kryminogenne badanych kobiet i tym mniej adekwatne do tychże potrzeb oddziaływania resocjalizacyjne”²⁹.

Z badań wyłonił się więc obraz jednostek penitencjarnych, w których są chęci i możliwości, ale brakuje aktualnej wiedzy i umiejętności wprowadzania w życie nowych założeń modelu R–N–R. Jak wynika z przytaczanych analiz, głównym problemem jest brak jasnych i rzetelnych narzędzi diagnostycznych pozwalających określić rzeczywiste potrzeby kryminogenne osadzonych kobiet. Autorka uważa, że trudno określić rodzaj i stopień nasilenia konkretnych problemów skazanej, opierając swe przypuszczenia jedynie na danych uzyskanych w rozmowie wstępnej ze skazaną oraz informacjach zawartych w wywiadzie środowiskowym. Postuluje, żeby łączyć dane uzyskiwane o skazanej z różnych źródeł w spójny system, dzięki czemu jej profil przestępczy będzie pełny i rzetelny, co pozwoli na opracowanie reakcji adekwatnych do jej potrzeb³⁰.

Badanie skuteczności programów resocjalizacyjnych prowadzonych na terenie zakładów karnych

J. Florczykiewicz³¹ przeprowadziła w latach 2009–2010 ciekawe badania mające na celu rozpoznanie, czy i w jakim zakresie działania arteterapeutyczne prowadzą do resocjalizacyjnej zmiany recydywistów penitencjarnych oraz które z czynników (cech) osobowości pośredniczą w zmianach wywołanych działaniami arteterapeutycznymi. Zastosowała model badań eksperymentalnych z pretestem

²⁹ Ibidem, s. 245.

³⁰ J. Chojecka (2013), *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja...*, s. 255.

³¹ J. Florczykiewicz (2011), *Terapia przez kreację plastyczną w resocjalizacji recydywistów penitencjarnych*, Kraków.

i posttestem. Zmienną niezależną główną był opracowany przez autorkę program arteterapeutyczny. Natomiast zmiennymi zależnymi były: samoocena, poczucie koherencji, dobrostan oraz lęk jako stan. Zmienne niezależne uboczne kontrolowane to profil osobowości, lęk jako cecha oraz dane socjodemograficzne, zaś zmienne niezależne zakłócające to właściwości sytuacji badawczej, zafałszowania autoprezentacyjne badanych i sytuacje więzienne.

Opracowany program arteterapeutyczny zakładał wykorzystanie technik malarskich w realizacji zamierzonych celów terapeutycznych. Program miał charakter psychoterapii zespołowej dla pacjentów niepsychotycznych. Koncepcja programu arteterapeutycznego dla skazanych opierała się na rozumieniu resocjalizacji jako procesu powiększania psychicznego dobrostanu, dlatego przedmiotem zainteresowania były przede wszystkim zasoby jednostki wspomagające proces radzenia sobie ze stresami i patogenami prowadzące w konsekwencji do zwiększenia poczucia sensu życia. Celem programu było uzyskanie zmiany w zakresie struktur samooceny i poczucia własnej wartości, oceny ważnych wydarzeń życiowych oraz zmiany w strukturze celów i wartości³². Program ten był ukierunkowany na rozwój poznawczy w zakresie samowiedzy i rozbudzania samoświadomości.

Program wykorzystywał zasady terapii krótkoterminowej, przewidywał 10 sesji arteterapeutycznych po 120 minut każda. Badaniami objęto 61 jeden mężczyzn – recydywistów penitencjarnych. Zostali oni wyłonieni losowo z populacji Zakładu Karnego w Siedlcach, a następnie losowo przydzieleni do 2 grup: eksperymentalnej – liczącej 31 osób (która została podzielona na 3 mniejsze grupy, z którymi zajęcia były prowadzone w trzech kolejnych edycjach programu) i kontrolnej – 30 osób. Większość badanych odbywała karę pozbawienia wolności w systemie zwykłym. Analiza wybranych zmiennych socjodemograficznych i kryminologicznych wykazała, że obie grupy charakteryzują się podobnymi wynikami – nie wykazano istotnych różnic pomiędzy grupami, spełniono więc warunek homogeniczności obu grup.

Wyniki badań potwierdziły przewidywania w zakresie wpływu programu arteterapeutycznego na resocjalizacyjną przemianę recydywistów penitencjarnych mierzoną zakresem zmian poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych struktur osobowości. Okazało się, że prowadzone zajęcia arteterapeutyczne wpłynęły na zmiany w strukturach samooceny – zwiększył się poziom ogólnej

---

³² Ibidem, s. 181.

samooceny, będącej wyrazem poczucia własnej wartości oraz integracji tożsamości, która wskazuje na zróżnicowanie i rozumienie informacji zapisywanych w strukturach poznawczych. Nastąpiło zwiększenie obronnego wzmacniania samooceny, co jest wskaźnikiem dążenia do aprobaty społecznej – świadczy to o potrzebie akceptacji i dążeniu do funkcjonowania w grupach społecznych. Odnotowano również pozytywny wpływ zmiennej eksperymentalnej na samoocenę kompetencji. W przypadku pozostałych komponentów samooceny, zgodnie z przewidywaniami, nie wystąpiły zmiany pod wpływem programu³³.

Na podstawie przedstawionych wyników badań autorka dokonała konstatacji, iż potwierdziły się hipotezy w zakresie zwiększenia globalnego poczucia koherencji i poczucia zrozumiałości. W przypadku zmiennej poczucie sensowności zwiększył się wynik posttestu w grupie eksperymentalnej. Jednakże porównywaniami międzygrupowe wskazują, iż zaobserwowana zmiana ma charakter tendencji statystycznej, co jednak daje prawdopodobieństwo potwierdzenia istotnej różnicy przy większej liczebności grupy. Przeprowadzone badania pozwoliły na potwierdzenie w części hipotezy o zmienności lęku jako cechy. Nie potwierdzono natomiast wpływu programu arteterapeutycznego na zmniejszenie się lęku jako stanu. Założenie o wpływie programu arteterapeutycznego na zwiększenie dobrostanu nie znalazło całkowitego potwierdzenia w wynikach badań w grupie eksperymentalnej – zaznaczyła się jedynie tendencja do jego zwiększenia przy spełnieniu pozostałych założeń eksperymentalnych. Autorka wyniki te wiąże z dwoma czynnikami: niską liczebnością próby oraz ze strukturą dobrostanu.

Obok badań ilościowych J. Florczykiewicz przeprowadziła również badania jakościowe – zaprezentowała pogłębioną analizę wyników z badań trzech uczestników eksperymentu. U tych badanych zwiększył się poziom integracji tożsamości i uzyskany wynik pozwala na przewidywanie jego pozytywnego wpływu na rozwój poznawczy bez względu na profil osobowości. Poza tym wystąpił znaczny wzrost globalnego poczucia koherencji – zaznaczyła się zmiana w zakresie dwóch jego komponentów: poczucia zrozumiałości i poczucia sensowności. Otrzymany wynik wskazuje, że program arteterapeutyczny wpłynął na zwiększenie kompetencji poznawczych i motywacyjno-emocjonalnych, z którymi są powiązane te dwa komponenty. U dwóch badanych

³³ J. Florczykiewicz (2011), *Terapia przez kreację plastyczną...*, s. 238.

wystąpił wyraźny wzrost dobrostanu, który można wiązać ze znacznym wzrostem poczucia koherencji, zwiększeniem rozumienia napływających bodźców, co wpływa pozytywnie na sferę emocjonalno-motywacyjną³⁴. Dokonując ostatecznej konstatacji, autorka stwierdziła, że ujawnił się pozytywny wpływ arteterapii poprzez kreację plastyczną na zmiany w zakresie samooceny i poczucia koherencji, które przyjęła za wskaźniki resocjalizacyjnej zmiany. Uważa więc, że wyniki badań wskazują na efektywność tej metody, co przemawia za jej włączeniem do procedur resocjalizacyjnych³⁵.

Z kolei w latach 2011–2013 A. Lewicka-Zelent, K. Korona i M. Lesiuk³⁶ zrealizowały program resocjalizacyjny w Areszcie Śledczym w Lublinie, pt. *Uwolnij swoje emocje. Uwolnij siebie*, oparty na działaniach kulturotechnicznych, w których przeważały techniki dramatyczne. Oddziaływania resocjalizacyjne realizowano w ramach Międzynarodowego Programu Grundtvig. Program ten został przeprowadzony z zachowaniem wszystkich wymagań stawianych profesjonalnym eksperymentom pedagogicznym, a więc towarzyszyły mu badania naukowe. W badaniach uczestniczyło 75 osób pozbawionych wolności w wieku od 20. do 62. roku życia. Ze względu na charakter prowadzonych badań wyróżniono cztery grupy badawcze. W trzech z nich znaleźli się uczestnicy autorskiego programu resocjalizacyjnego (GE1–GE3). Grupę eksperymentalną podzielono na trzy podgrupy, gdyż w drugiej części programu każda z nich miała lekko zmodyfikowane zadania do wykonania. GE 1 miała na celu dokonanie autoprezentacji, GE2 – jej zadaniem było opracowanie sztuki, natomiast GE 3 zajmowała się wykonaniem bajki. W skład czwartej grupy weszli osadzeni nieobjęci programem, którzy stanowili grupę kontrolną (GK) w stosunku do grup eksperymentalnych. W badaniach wyróżniono zmienną niezależną w postaci autorskiego programu resocjalizacyjnego oraz zmienną zależną główną: psychospołeczne funkcjonowanie osób pozbawionych wolności, w zakresie: empatii emocjonalno-poznawczej, kompetencji społecznych, inteligencji emocjonalnej, systemu wartości oraz postaw wobec norm moralnych.

Autorski program resocjalizacyjny zakładał pracę z własnymi emocjami, własnym ciałem poprzez integrację z grupą i stopniowe

³⁴ J. Florczykiewicz (2011), *Terapia przez kreację plastyczną...*, s. 264–265.

³⁵ Ibidem, s. 269.

³⁶ A. Lewicka-Zelent, K. Korona, M. Lesiuk (2013), *Psychospołeczne funkcjonowanie uczestników resocjalizacyjnego programu „Uwolnij swoje emocje. Uwolnij siebie”*, Lublin.

oswajanie członków grupy z elementami dramy. Program zakładał uczenie wyrażania siebie poprzez emocje, gest i słowo w sposób społecznie akceptowalny. Uczestnicy programu w trakcie zajęć pracowali nad ekspresją własnego ciała, mieli na celu wyzbycie się nieśmiałości w wyrażaniu emocji, uczyli się wypowiadać swoje myśli, pracowali nad rozwojem wyobraźni, rozwijali swoją wrażliwość, empatię, uczyli się przyjmowania perspektywy drugiej osoby i, co bardzo ważne, pracy w grupie. Efektem końcowym warsztatów było przygotowanie przedstawienia – zobrazowanie wybranego tematu. Uczestnicy projektu mieli zadanie stworzyć samodzielnie scenariusz, scenografię, kostiumy i maski, czyli byli aktorami i równocześnie reżyserami przedsięwzięcia. W ten sposób osadzeni z trzech grup warsztatowych, które były zorganizowane w Areszcie Śledczym w Lublinie, przygotowali autoprezentację (indywidualnie bądź w parach prezentowali w metaforyczny sposób swoje życie, mocne strony, talenty), bajkę w nawiązaniu do filmu animowanego *Smerfy* (praca zbiorowa) lub sztukę pt. *Dobro i zło* (praca zbiorowa)³⁷.

Po przeprowadzeniu zajęć i badań ewaluacyjnych w czterech badanych grupach możliwe było udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące tego, czy wystąpiły zmiany w zakresie psychospołecznego funkcjonowania uczestników eksperymentu pedagogicznego i wskazanie, jakie wystąpiły zmiany. Najistotniejsze okazały się zmiany dotyczące empatii emocjonalno-poznawczej – zakładano, że u uczestników omawianego programu znacznie wzrośnie umiejętność przyjmowania punktu widzenia innych ludzi. Przeprowadzone statystyki pozytywnie zweryfikowały tę hipotezę. W grupach GE1 i GE2 zanotowano istotny statystycznie wzrost średnich wyników empatii kognitywnej między pomiarem początkowym a końcowym. Także w grupie trzeciej uczestnicy zaczęli sobie radzić lepiej z przyjmowaniem perspektywy innych, jednakże w tym przypadku różnica nie osiągnęła poziomu różnicy istotnej statystycznie. Uzyskane wyniki świadczą o znacznym wzroście empatii emocjonalno-poznawczej wszystkich skazanych zaangażowanych w program w porównaniu z grupą kontrolną. Autorki zwróciły uwagę na fakt, iż osoby pozbawione wolności wystawiające sztukę po zakończonych zajęciach (...) *zdecydowanie lepiej radziły sobie z wyrażaniem emocji w sytuacjach trudnych. Udział w przedstawieniu stanowił dla nich taką sytuację trudną, w której musiały się odnaleźć i odpowiednio*

---

³⁷ Ibidem, s. 50–51.

*zachować. Próby do przedstawienia były dla nich niejako treningiem umiejętności empatycznych*³⁸.

Równie istotne okazały się zmiany dotyczące kompetencji społecznych. Stwierdzono istotne statystycznie różnice w ramach drugiej skali Kwestionariusza Umiejętności Prospołecznych. Świadczy to o tym, że uczestnicy zajęć rozwinęli swoje zaawansowane umiejętności społeczne, wśród których mieści się umiejętność przeproszania innych, zwracanie się o pomoc oraz przyłączanie się do wybranych grup społecznych³⁹. Ponadto w pierwszej grupie przygotowującej autoprezentację zaszły istotne, pozytywne zmiany w skali badającej radzenie sobie z własnymi emocjami, badani z tej grupy wykazywali większą świadomość w zakresie ich doświadczania, stali się bardziej empatyczni i lepiej radzili sobie ze złością. W pozostałych skalach nie wystąpiły duże zmiany, jedynie niewielkie. Autorki twierdzą, że „może to oznaczać, że prowadzone oddziaływania uaktywniły pewne posiadane przez skazanych zasoby w zakresie kompetencji społecznych⁴⁰. Ponadto odnotowano istotny wzrost kompetencji społecznych u uczestników programu w poszczególnych grupach warsztatowych.

Zmiany wystąpiły także w zakresie inteligencji emocjonalnej. Skazani wystawiający sztukę i bajkę (...) *po zakończonych zajęciach, zdecydowanie lepiej radzili sobie z regulacją swoich emocji. Mieli mniejsze trudności z opowiadaniem o swoich problemach, kontrolą złości i wprowadzaniem się w dobry nastrój. Członkowie grupy przygotowującej bajkę po zajęciach istotnie lepiej radzili sobie z rozpoznawaniem emocji. Ta znaczna poprawa może wynikać z treningu, jaki przeszli przygotowując się do występu. Wystawiana przez nich bajka, niemal w całości, odgrywana była pantomimicznie (...)*⁴¹. W pomiarze drugim zwiększyła się liczba osób o wysokim poziomie tej zmiennej. W grupie wystawiającej bajkę zdecydowanie wzrósł poziom inteligencji emocjonalnej. Dokonane zmiany we wszystkich grupach okazały się istotne statystycznie.

W odniesieniu do hierarchii wartości stwierdzono najczęściej korzystnych zmian w grupie pierwszej, przygotowującej autoprezentację. Wystąpiły istotne zmiany między pomiarem

---

³⁸ Ibidem, s. 119.

³⁹ Ibidem, s. 122.

⁴⁰ Ibidem, s. 123.

⁴¹ Ibidem, s. 125.

I i II w zakresie pięciu kategorii wartości: życzliwości, uniwersalizmu, interesów grupowych, przekraczania Ja i umacniania Ja. Członkowie tej grupy zdecydowanie bardziej docenili takie wartości, jak: szacunek do tradycji, pobożność, powściągliwość, sprawiedliwość społeczna, równość, pokój i więź z naturą. Dzięki temu uzyskano znaczne, pozytywne zmiany w kategorii wartości związanych z działaniem na rzecz grupy. Poza tym w kategorii „umacnianie Ja” wykazano istotną zmianę. Zdecydowała o tym popierana w większym stopniu wartość „osiągnięcia”. Po zakończonych zajęciach w grupie trzeciej wystawiającej bajkę również zaszły pozytywne zmiany w deklarowanych wartościach. Osoby z tej grupy zaczęły istotnie bardziej doceniać wartości związane z ich własnym bezpieczeństwem oraz osób najbliższych. Ponadto ważniejsze stały się dla nich wartości z kategorii „władza”, a szczególnie te związane z uznaniem i wizerunkiem społecznym. Dzięki temu wyższą pozycję zajęły wartości z grupy „umacnianie Ja”. Najmniej pożądane zmiany zaszły w grupie drugiej, wystawiającej sztukę. W grupie tej wyższą pozycję zajęły wartości z kategorii „osiągnięcia”. Skazani zaczęli bardziej cenić ambicję, talent, inteligencję oraz szacunek do samych siebie⁴².

Otrzymane miary statystyczne dotyczące postaw moralnych wskazują na występowanie istotnych zmian w zakresie wszystkich wyróżnionych postaw wobec norm moralnych w grupie autoprezentującej się (GE1). W grupie GE2 (wystawienie sztuki) nie stwierdzono korzystnych zmian w testowanych postawach. Natomiast w grupie wystawiającej bajkę (GE3) odnotowano wzrost średnich wyników w skali IV, co świadczy o tym, że członkowie tej grupy w większym stopniu zaczęli szanować normę „nie należy innych namawiać do złego”. Może to być związane z faktem, iż w tym przypadku skazani w przygotowywanej bajce podejmowali temat walki dobra ze złem⁴³.

Omawiana publikacja jest wartościowa, bowiem łączy elementy teorii z praktyką, a ponadto zawiera propozycję przykładów ćwiczeń z osobami osadzonymi do zastosowania przez pracowników penitencjarnych. Podejmuje ważny temat psychospołecznego funkcjonowania osób pozbawionych wolności, które można modyfikować w toku celowo zaplanowanych oddziaływań resocjalizacyjnych z zastosowaniem dramy. Dodatkowym walorem opracowania jest szczegółowe zaprezentowanie otrzymanych wyników

---

⁴² Ibidem, s. 132.

⁴³ Ibidem, s. 135.

badania, które jednoznacznie wskazują, że przeprowadzony program był skuteczny, gdyż zrealizował większość zakładanych celów.

Godne uwagi są także wyniki badań K. Korony⁴⁴, które otrzymano na podstawie eksperymentu pedagogicznego przeprowadzonego w zakładzie karnym. Autorka badań wybrała grupę więźniów skazanych za zabójstwo na kary długoterminowe i przeprowadziła cykl zajęć socjoterapeutycznych, które miały na celu rozwijanie u uczestników kompetencji społecznych skazanych. Badaniami zostały objęte dwie grupy – eksperymentalna (22 osoby) i kontrolna (28 osób). Program przeprowadzono od lipca do września 2016 roku. Z uwagi na wymagania dotyczące liczebności grup socjoterapeutycznych grupa eksperymentalna została podzielona na dwie mniejsze grupy, z którymi prowadzono zajęcia jedna po drugiej z częstotliwością dwa spotkania w tygodniu. Odbyło się 15 spotkań po 2 godziny każde. Spotkania zostały poprzedzone badaniami wstępnymi (pretest). Po zakończeniu programu powtórzono pomiar zmiennych osobowościowych (posttest) i przeprowadzono badania ewaluacyjne. W trakcie spotkań prowadzono stałą obserwację zachowania się badanych.

Poniżej zostały przytoczone jedynie wyniki ogólne, które są najbardziej istotne z perspektywy oceny efektywności zastosowanego programu terapeutycznego. Otóż, na podstawie porównań wyników pretestu i posttestu odnotowano, że uczestniczący w programie socjoterapeutycznym skazani zabójcy osiągnęli wyższe wyniki po zakończeniu programu niż przed jego rozpoczęciem w zakresie wszystkich zmiennych wybranych jako wskaźniki posiadanych kompetencji społecznych. Nastąpiło podwyższenie ich poziomu samooceny, odnotowano wzrost poziomu umiejętności prospołecznych, poziomu inteligencji emocjonalnej. Zauważono podwyższenie poziomu empatii. W wyniku terapii badani w grupie eksperymentalnej częściej odczuwali emocje pozytywne, natomiast średnie wyniki w grupie emocji negatywnych obniżyły się. Nastąpiły też pozytywne zmiany w zakresie wiary w człowieka⁴⁵. Uzyskano również wyniki świadczące o korzystnych zmianach w zachowaniu skazanych mierzonych za pomocą metody obserwacji. Pozytywne efekty przeprowadzonego programu socjoterapeutycznego odnotowano na podstawie badania opinii wyrażanych przez badanych. Zdecydowana większość uczestników programu

---

⁴⁴ K. Korona (2021), *Skuteczność socjoterapii w resocjalizacji penitencjarnej*, Lublin.

⁴⁵ Ibidem, s. 215–238.

wyraziła pogląd, iż jest zapotrzebowanie na prowadzenie tego typu zajęć w zakładach karnych, wysoko oceniła swoje zaangażowanie w trakcie zajęć, pozytywnie oceniła wszystkie elementy programu, jak również dostrzegła pozytywne zmiany w swoim własnym zachowaniu⁴⁶. Autorka konkluduje, że wprowadzenie krótkoterminowej terapii w warunkach zakładu karnego jest możliwe i że do jej prowadzenia nie potrzeba radykalnych zmian systemowych czy zatrudniania specjalistycznego personelu, a jedynie jego dodatkowe przeszkolenie. Zwraca jednak uwagę, iż tego typu programy resocjalizacyjne powinny być prowadzone przez osoby z zewnątrz zakładu, gdyż dzięki temu uczestnicy mają ułatwioną możliwość otwarcia się i pełnego zaangażowania się w zajęcia. Poza tym prowadzenie programów resocjalizacyjnych przez osoby spoza zakładu wpisuje się w ideę społecznej deizolacji⁴⁷.

Przeprowadzone przez K. Koronę zajęcia socjoterapeutyczne umożliwiły badanym odkrycie pozytywnych stron osobowości, dostarczyły doświadczeń, które ich dowartościowały, pomogły dostrzec pozytywy w ich życiu i rozwijać to, co jest w nich dobre. Skazani zostali pobudzeni do aktywności i włączeni do brania udziału w kontaktach społecznych, co uruchomiło w nich resocjalizacyjną przemianę. Autorka udowodniła w działaniu, że praca resocjalizacyjna z tą kategorią skazanych z wykorzystaniem socjoterapii przynosi wymierne, pozytywne efekty. Empiryczne dowody przemawiają za tym, że praca resocjalizacyjna nie tylko ma głęboki sens, ale że można nawet w „beznadziejnych” sytuacjach aktywnie wspomagać skazanych na kary długoterminowe w rozwijaniu kompetencji społecznych i poprawie ich funkcjonowania emocjonalnego i społecznego.

Reasumując, odwołując się do pojęcia skuteczności aksjologicznej (art. 67 § 1 k.k.w.) należałoby zadać pytanie, czy wśród badań przedstawionych w niniejszym opracowaniu znajdują się takie, które umożliwiły rozpoznanie u osadzonych zmian w zakresie woli współdziałania z kadrą penitencjarną, społecznie pożądanych postaw, poczucia odpowiedzialności i przestrzegania porządku prawnego. Wśród zaprezentowanych badań są takie, w których nastąpiło sprawdzenie poprawy jurydycznej (Friedrich), ale najwięcej badań ukierunkowanych było na diagnozę postaw skazanych (Friedrich, Chojecka, Florczykiewicz, Lewicka-Zelent, Korona, Pindel). Należy zauważyć, że problematyka oceny

⁴⁶ Ibidem, s. 244–252.

⁴⁷ Ibidem, s. 278.

„woli współdziałania” nie występuje w żadnym z przedstawionych badań. W literaturze przedmiotu nie odnaleziono także badań, w których wystąpiłaby przynajmniej próba diagnozy poczucia odpowiedzialności skazanych. Jest to sytuacja budząca zaniepokojenie, gdyż poczucie odpowiedzialności uznaje się za podstawowy wskaźnik rozwoju moralnego, a co więcej, wskaźnik dojrzałości społecznej i możliwości wchodzenia w niekonfliktowe relacje interpersonalne. Kształtowanie poczucia odpowiedzialności jest podstawowym zadaniem wychowawczym, który ma wymiar profilaktyczny, resocjalizacyjny i terapeutyczny⁴⁸ i istnieje pilna potrzeba, by działanie w tym zakresie znalazło swoje ugruntowane miejsce w penitencjarystyce. Chodzi o to, by pojęcie poczucia odpowiedzialności zostało zoperacjonalizowane w taki sposób, aby z jednej strony wychowawcy penitencjarni mieli pełną jasność, co trzeba robić, by kształtować poczucie odpowiedzialności u swoich podopiecznych, a z drugiej, w jaki sposób sprawdzać, czy te działania przyniosły zamierzone skutki. Jest to zaniedbany aspekt pracy penitencjarnej, a w związku z tym i badań w tym zakresie.

Głównymi wskaźnikami pozytywnych efektów procesu resocjalizacji nie są zewnętrzne zmiany behawioralne, lecz wewnętrzne zmiany w osobowości, których rejestrowanie jest utrudnione – wymaga albo zastosowania narzędzi badawczych albo wykwalifikowanego, doświadczonego obserwatora. Oznaki wewnętrznej przemiany to pojawiające się uczucia moralne, czyli wyrzuty sumienia, poczucie winy i poczucie wstydu. Istnieją jednak zewnętrzne wskaźniki uczuć moralnych, na które trzeba ukierunkować diagnozę. Są to: skrucha, negacja swego czynu przestępczego, dążenie do zadośćuczynienia i naprawy wyrządzonej krzywdy (czynny żal) czy akceptacja sensu kary.

Badanie skuteczności kary pozbawienia wolności przerasta możliwości jednego badacza lub nawet zespołu badaczy z jednego ośrodka naukowego i wymaga znaczących nakładów finansowych. Co więcej, wymaga uruchomienia badań longitudinalnych. Są one jednak czasochłonne, a ich efekty można obserwować dopiero za np. 5 lub 10 lat. Ponadto, problematyka resocjalizacji wymaga uruchomienia badań interdyscyplinarnych, w których jest miejsce dla przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (prawników, pedagogów, psychologów, pracowników socjalnych), jak również praktyków.

---

⁴⁸ I. Mudrecka (2010), *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium pedagogiczne*, Opole.

Należy zauważyć, że w cytowanych badaniach, w porównaniu do badań z lat wcześniejszych, coraz częściej wykorzystywane są wystandaryzowane narzędzia diagnostyczne umożliwiające pomiar zmiennych osobowościowych, jak również analizy statystyczne pozwalające na generowanie modeli regresji wielorakich, umożliwiających rejestrowanie zjawiska współzmienności, a nawet przewidywania przyszłości. Możliwości techniczne są coraz większe i można domniemywać, że w najbliższym czasie będzie możliwe dokonanie pomiaru wszystkich zmiennych wchodzących w obręb problematyki skuteczności kary pozbawienia wolności.

CZĘŚĆ II

READAPTACJA SPOŁECZNA OSÓB SKAZANYCH

Sławomir Grzesiak

READAPTACJA SPOŁECZNA W ŚWIETLE WYBRANYCH KONCEPCJI POMOCY I WSPARCIA OSÓB OPUSZCZAJĄCYCH JEDNOSTKI PENITENCJARNE

Przygotowanie osób pozbawionych wolności do powrotu do społeczeństwa jest procesem złożonym, na który wpływa wiele czynników związanych m.in. z czasoprzestrzenią¹, warunkami osobowymi uczestników interakcji więziennych i poza-więziennych², jak i organizacja pracy penitencjarnej w tym zakresie³. Każdy z tych elementów znajduje swoje egzemplifikacje w literaturze przedmiotu, zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i empirycznym⁴. Pomimo dostrzegalnych obszarów niewydolności resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnej⁵

---

¹ S. Grzesiak, E. Mituła-Grzesiak (2020), *Czytanie przestrzeni penitencjarnej z listów więziennych*, w: S. Grzesiak, *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa, s. 117–148.

² A. Jaworska (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków; J. Felczak (2020), *Wpływ sytuacji osobistej skazanych na ich resocjalizację i readaptację społeczną*, „Polityka Społeczna”, nr 9, s. 18–24.

³ G. Szczygieł (2002), *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok; T. Bulenda, R. Musidłowski (red.) (2003), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa.

⁴ M. Muskała (2016), „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań.

⁵ Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 20.02.2021]; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa; H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces*

i formułowanych rekomendacji zmianotwórczych w tym zakresie przez przedstawicieli świata nauki i praktyki⁶, wydaje się, że polski system readaptacji społecznej jest wielorakim, rozproszonym i nieskoordynowanym wsparciem świadczonym osobom zwalnianym z jednostek penitencjarnych przez poszczególne instytucje i organizacje⁷. Dlatego też pytanie o efektywność wsparcia świadczonego byłym osadzonym na stałe wpisuje się w dyskurs nad jego optymalną organizacją oraz jest przedmiotem podejmowanych coraz częściej badań naukowych nad tym zagadnieniem⁸.

Literatura przedmiotu dotycząca polskiego systemu readaptacji społecznej ogniskuje się wokół poszukiwania jego optymalnego modelu oraz efektywnego zarządzania obecnymi zasobami readaptacyjnymi. Zważywszy na fakt, że podejmowana problematyka orientuje się wokół działań zapobiegających ponownemu naruszaniu norm prawnych, za pomocą których próbuje się urealnić zmianę psychospołeczną osób opuszczających jednostki penitencjarne oraz w kontekście krytycznych ocen polskiego systemu readaptacji społecznej⁹, należy zastanowić się nad inną niż dotychczasowa organizacją systemu wsparcia społecznego, która *de facto* jest bardziej fasadowa niż systemowa.

---

działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej, Warszawa; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków; P. Stępnia (2017), *Resocjalizacja (nie) urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa.

⁶ Wiodące są tu prace: A. Bałandynowicza, W. Ambrozika, M. Konopczyńskiego, B.M. Nowak, A.H. Fidelus, M. Muskały.

⁷ Zaliczyć tu można m.in. instytucje wymiaru sprawiedliwości (kuratorska służba sądowa, Służba Więzienna); instytucje samorządu terytorialnego (instytucje rynku pracy, pomoc społeczna); przedstawicieli społecznych oraz organizacje pozarządowe; instytucje wspomagające system (Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Fundusz Sprawiedliwości, Fundusz Aktywizacji Zawodowej, Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, Rada Polityki Penitencjarnej).

⁸ E. Pindel (2019), *Proces readaptacji społecznej sprawców przestępstw. Od zakładu karnego do życia na wolności*, Kraków; J. Sztuka (2018), *Perspektywa efektywności w resocjalizacji*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, vol. 21, nr 1, s. 85–105.

⁹ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków; P. Stępnia (2017), *Resocjalizacja (nie) urojona. O zawłaszczanie przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa.

Wielu polskich badaczy od lat proponuje odmienne rozwiązania modelowe dotyczące readaptacji społecznej. Rekomendacje koncepcyjne przeorganizowania systemu readaptacji społecznej nawiązują zarówno do tradycji polskiej myśli pedagogicznej H. Radlińskiej, A. Kamińskiego, T. Pilcha czy S. Kawuli¹⁰, jak i do aktualnych zagranicznych rozwiązań (USA, Kanada, Wielka Brytania, Australia) mieszczących się w: nurcie „odstąpienia od przestępczości i odstąpienia od readaptacji” (*desistance from crime and desistance from social readaptation*), koncepcji zarządzania środkami finansowymi przeznaczonymi na wymiar sprawiedliwości (*justice reinvestment*), koncepcji organizowania i aktywizowania społeczności lokalnych (*community development*), strategii oddziaływań opartych na dowodach (*evidence-based practice*), Modelu Dobrego Życia (*Good Live Model*) czy koncepcji menedżerskiego zarządzania przestępczością (*new penology*)¹¹.

Najnowsze ujęcia procesów resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej wyrastają z podejść socjologicznych, psychologicznych oraz kryminologicznych. Do czołowych polskich teoretyków i badaczy zajmujących się przedmiotowym zagadnieniem zaliczyć można: A. Bałandynowicza, autora wielopasmowej koncepcji resocjalizacji z udziałem społeczeństwa¹²; W. Ambrozika, twórcę koncepcji uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji¹³; M. Konopczyńskiego, autora koncepcji twórczej resocjalizacji¹⁴; A. Fidelus proponującą rozwiązania społeczno-przestrzenne¹⁵; A. Kieszkowską z inkluzyjno-katalaktycznym

¹⁰ B.M. Nowak (2012), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa, s. 155–157.

¹¹ M. Muskała (2016), „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań; M. Muskała (2017), *Readaptacja społeczna w świetle koncepcji odstąpienia od przestępczości*, w: A. Barczykowska, M. Muskała (red.), *Horyzonty pedagogiki resocjalizacyjnej. Księga Jubileuszowa Profesora Wiesława Ambrozika*, Poznań; K. Pospiszyl (2020), *Ryzyko – potrzeby – samoregulacja. Wielopłaszczyznowy model diagnostyczno-resocjalizacyjny*, „The Prison Systems Review”, 109, s. 5–22.

¹² A. Bałandynowicz (2010a), *Wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, s. 121–156.

¹³ W. Ambrozik (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Kraków.

¹⁴ M. Konopczyński (2007), *Metody twórczej resocjalizacji*, Warszawa.

¹⁵ A.H. Fidelus (2017), *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1.

modelem reintegracji społecznej¹⁶ oraz B.M. Nowak, autorkę sieciowo-systemowej koncepcji (re)integracji społecznej¹⁷. Koncepcje te są silnie zorientowane humanistycznie i mocno osadzone w teleologii resocjalizacji¹⁸. Z jednej strony podnoszą wagę sądów wartościujących i zadań normatywnych, a z drugiej istotność zasobów wewnętrznych (potencjałów) oraz zewnętrznych (mocy społeczno-środowiskowych). Są one ukierunkowane na niwelowanie społecznych i osobowościowych deficytów osób niedostosowanych społecznie poprzez aktywizowanie procesów poznawczych, kształtowanie kompetencji społecznych, rozwijanie potencjałów i prowadzenie ich ku autokreacji nowych tożsamości jednostkowych i społecznych¹⁹.

Wspólnym elementem wskazanych powyżej podejść dotyczących readaptacji społecznej jest udział w niej środowisk lokalnych. Zasadnicze zamierzenia readaptacyjno-reintegracyjne w swej istocie odnoszą się bowiem do pracy w środowiskach lokalnych, w których przestępczość jest najbardziej uciążliwa. Stąd też pojawiają się propozycje tworzenia, wprowadzania rozmaitych instytucji i organizacji do tych społeczności, jako elementu wspomagającego inkluzję społeczną. Przykładami takich rozwiązań są powiatowe biura wsparcia readaptacyjnego²⁰, rodzinne domy terapeutyczne²¹, domy przejściowe²² czy organizacje trzeciego sektora realizujące zadania zlecone w ramach systemu readaptacji społecznej²³.

---

¹⁶ A. Kieszkowska (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych*, Kraków.

¹⁷ B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne”, nr 41.

¹⁸ S. Sobczak (2009), *Aksjologia, teleologia pedagogiki resocjalizacyjnej*, Warszawa.

¹⁹ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*

²⁰ B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście...*, s. 246.

²¹ A. Baładynowicz (2006), *Rodzinne domy terapeutyczne resocjalizacją w środowisku otwartym*, Warszawa.

²² S. Grzesiak (2019), *Halfway houses in The Polish Model of Social Reintegration – possibilities and limitations*, „The Prison Systems Review”, nr 105, s. 33–56.

²³ W. Ambrozik (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Kraków.

Koncepcja uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji W. Ambrozika

Podbudową koncepcji uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji autorstwa W. Ambrozika jest podejście akcentujące aktywizację środowiskowych sił społecznych do działań profilaktyczno-resocjalizujących. Zdaniem Autora osadzenie procesu resocjalizacji w środowisku lokalnym stanowiącym przestrzeń silnie socjalizującą oraz powiązanie efektywności tego procesu z mocą lokalnych sił społecznych stanowi realną alternatywę dla powszechnie przyjętej praktyki segregacji społecznej, sprowadzającej się do gromadzenia osób wykolejonych przestępczo w instytucjach izolacyjnych: prepenitencjarnych, penitencjarnych i postpenitencjarnych. Ideą przewodnią jest w tej koncepcji łączenie środowiskowego działania instytucjonalnego z szeroko rozumianym wsparciem społecznym (indywidualnym i grupowym), poprzedzone rzetelną diagnozą społeczną, obejmującą wczesną identyfikację, monitorowanie rozwoju zaniechań i zagrożeń społecznych oraz zachowań dewiacyjnych. Pojmowane w ten sposób uspołecznienie systemu resocjalizacji i readaptacji społecznej zapewnia aktywną współpracę instytucji i organizacji pożytku publicznego z pierwotnym środowiskiem życia osób skazanych. Należy podkreślić, że omawiana koncepcja ukierunkowana jest na rzetelne rozpoznawanie, eksponowanie i wykorzystanie potencjałów jednostkowych i społecznych w procesie prowadzącym jednostki i grupy do autoresocjalizacji i w tym aspekcie nawiązuje do koncepcji twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego.

Wielopasmowa koncepcja resocjalizacji z udziałem społeczeństwa A. Bałandynowicza

Koncepcja A. Bałandynowicza wyrasta z filozofii probacji, czyli profesjonalnej działalności społecznej na rzecz osób wykolejonych przestępczo, realizowanej w rygorach odpowiednich dla wolnościowych sankcji karnoprawnych. W ujęciu probacyjnym proces resocjalizacji jawi się jako dwustronny proces naprawy więzi społecznych łączących skazanego ze społeczeństwem w zakresie odbudowy więzi rodzinnych, zdobycia zatrudnienia czy podniesienia poziomu wykształcenia. **Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa** jest podejściem ukierunkowanym na podmiotowe traktowanie sprawców przestępstw i organizację

działań na ich rzecz oraz na wywołanie pozytywnych zmian w obu podmiotach interakcji – w skazanym i w społeczeństwie oraz reprezentujących go instytucjach. W formie instytucjonalnej probacja pełni funkcję stymulatora aktywności życiowej osoby dozorowanej, zarówno w zakresie kontroli społecznej, jak i zmiany społecznej ukierunkowanej na kreację środowiskowego klimatu akceptacji osoby skazanej. Zdaniem Autora koncepcji probacja jest realną alternatywą dla modelu represyjnego – jest źródłem szeregu istotnych korzyści społecznych i jednostkowych. Przede wszystkim nie jest działaniem kosztownym z ekonomicznego punktu widzenia. Pozwala uniknąć społecznej stygmatyzacji i zachować minimalne ryzyko recydywy. Pełni funkcję zapobiegawczą poprzez promocję zachowań zgodnych z prawem i nie niszczy więzi rodzinnych, towarzyskich i ekonomicznej zależności, a tym samym nie zakłóca drastycznie i destrukcyjnie dotychczasowego rytmu życia skazanych. Wzmacnia także poczucie bezpieczeństwa publicznego – sprawca znajduje się bowiem w układzie wspierającym i jest społecznie monitorowany.

Spółeczno-przestrzenna koncepcja resocjalizacji inkluzyjnej A.H. Fidelus²⁴

Wsparcie i pomoc osobom, które doświadczyły izolacji penitencjarnej jest istotne z punktu widzenia skutecznych interwencji społecznych w zakresie resocjalizacji inkluzyjnej. Koncepcja A.H. Fidelus dotycząca lokowania działań instytucji i organizacji pomocowych w przestrzeni społecznej bliskiej osobie zwolnionej z jednostki penitencjarnej, wydaje się być interesująca dla planowania strategii działań metodycznych z byłymi osadzonymi. Autorka dostrzega potrzebę pracy z byłymi więźniami w warunkach wolnościowych jako naturalną kontynuację i wzmacnianie zainicjowanego w jednostce penitencjarnej procesu resocjalizacji. Dostrzega również problemy w tym zakresie, wskazując, iż osoby, które opuszczają zakłady karne, odczuwają ewidentne trudności z przystosowaniem się do życia w warunkach wolnościowych, wynikające m.in. z braku skutecznych działań podejmowanych w zakładzie karnym oraz uwarunkowań towarzyszących

²⁴ A.H. Fidelus (2017), *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1; A.H. Fidelus (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa.

pobytwi w izolacji więziennej. Autorka omawianej koncepcji przyjmuje relacyjne rozumienie **przestrzeni społecznej**, jako wytworu ludzkiego działania w konkretnym kontekście społecznym, który z jednej strony jest obrazem struktur w nim funkcjonujących, a z drugiej obrazem indywidualnych jednostek je kreujących²⁵. Przestrzenie społeczne są społecznościami o krótkim zasięgu i tymczasowych charakterze, które istnieją głównie na poziomie lokalnym, tworząc osobliwe percepcyjnie przestrzenie międzyludzkie i jako takie stają się asumptem do modyfikacji postaw społecznych wobec byłych więźniów, gdyż zakładają zmienność nastawień społeczeństwa wobec nich. Przyczynkiem do zmian w przestrzeniach społecznych są wzajemne relacje, które zmieniając się, modyfikują również obraz przestrzeni, generując z kolei zmiany w funkcjonowaniu zarówno jednostek, rodzin, jak i struktur społecznych.

Rozpoznanie możliwości rozwojowych i potencjału skazanego oraz bliskich mu osób dokonywane byłoby przez interdyscyplinarny zespół badawczy działający w określonej przestrzeni społecznej w zakresie:

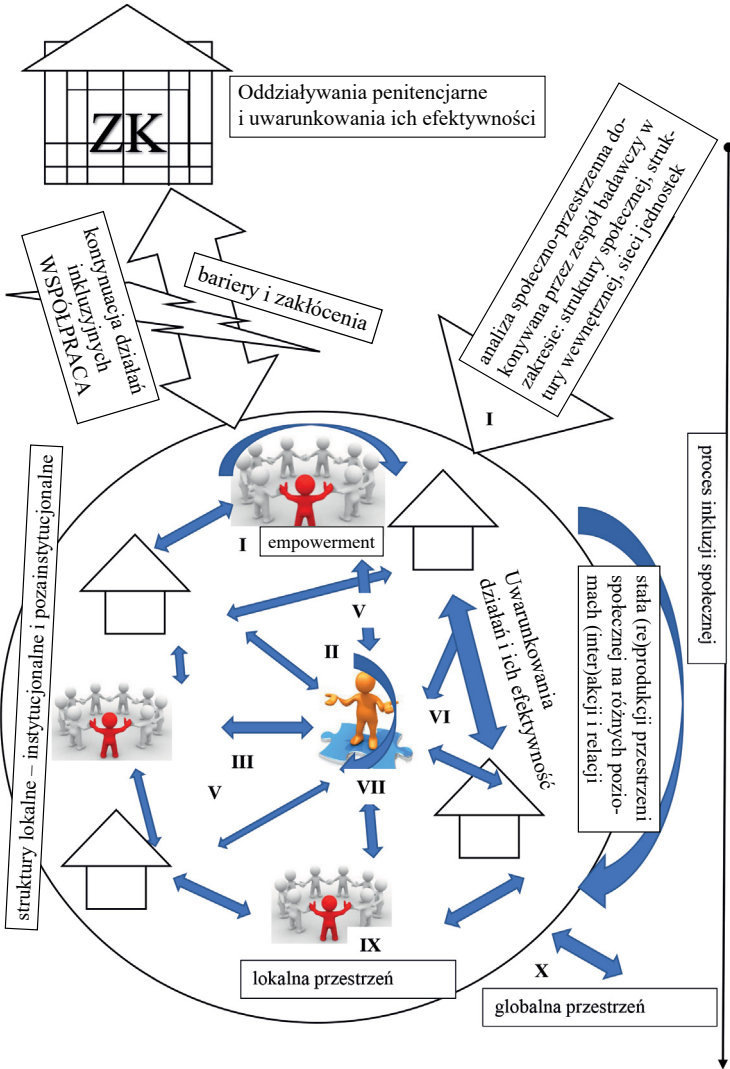
- *struktury społeczno-socjalnej* – w tej warstwie wyodrębnione zostały m.in. obszary nierówności, enklawy biedy w środowisku, nierówności, segregacji, zajmowania funkcji związanych z władzą i funkcji kluczowych oraz wyposażenie infrastruktury;
- *struktury wewnętrznej* – stosunki wymiany i kooperacji organizacji i administracji państwa socjalnego;
- *sieci* – w sensie istniejących i możliwych do wytworzenia kontaktów;
- *jednostki* – rodzina, przypadki, uczestnicy, wolontariusze, gospodarstwa domowe.

Implikacje praktyczne pracy z ekswięźniami sprzyjające inkluzji społecznej oscylują wokół pozytywnych uwarunkowań indywidualnych i środowiskowych oraz analizy więzi jednostki ze środowiskiem. A.H. Fidelus nawiązuje do współczesnych koncepcji pracy socjalnej, a mianowicie: *empowermentu*, wsparcia społecznego i edukacji środowiskowej²⁶ oraz wyróżnia dziesięć, następujących po sobie, etapów postępowania metodycznego w pracy z ekswięźniami: diagnozę, osobowe

²⁵ S. Staub-Bernasconi (2007), *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft. Ein Lehrbuch*, Bern, s. 160.

²⁶ M. Gray, S.A. Webb (2012), *Praca socjalna. Teorie i metody*, Warszawa.

i społeczno-przestrzenne zasoby, wzmacnianie motywacji eks-więźniów, przejście od analizy przypadku do badania przestrzeni życiowej, budowanie sieci powiązań, samopomoc i samoorganizacja, kooperacja i koordynacja, ponadgrupowa i ponadresortowa orientacja, równoważąca i pośrednicząca działalność na rzecz rozwoju kompetencji, społeczno-socjalno-polityczne zaangażowanie. Opisywaną koncepcję graficznie przedstawiono na poniższym rysunku.

Rys. 1. Model graficzny społeczno-przestrzennej koncepcji resocjalizacji inkluzyjnej A.H. Fidelus

Źródło: opracowanie własne

Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej A. Kieszkowskiej²⁷

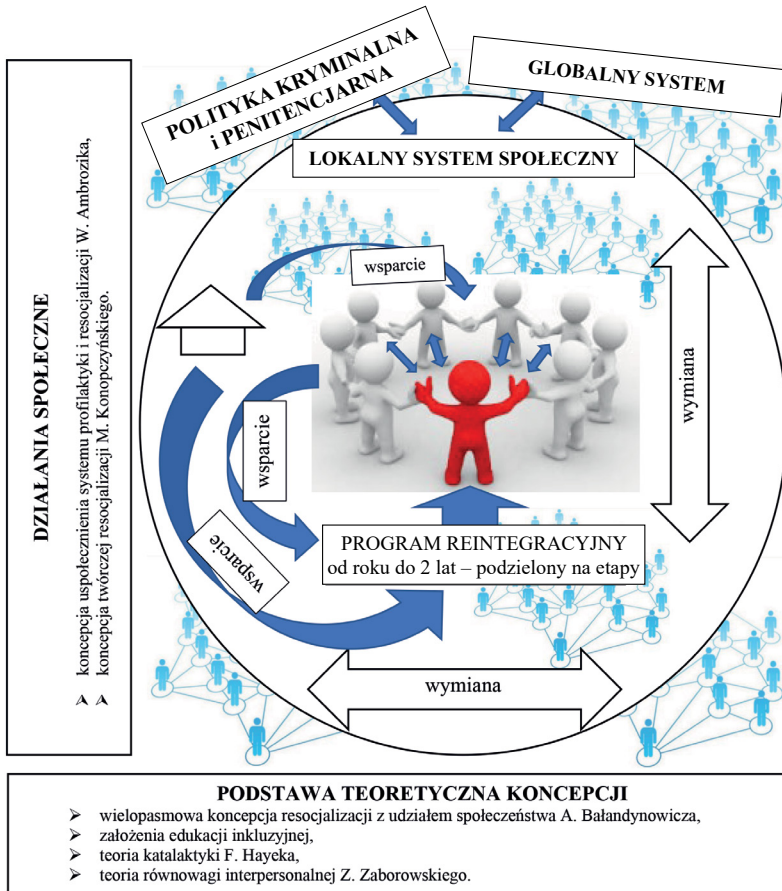
Proponowana przez A. Kieszkowską **konceptja inkluzyjno-katalaktycznej reintegracji społecznej** odwołuje się do polskiej myśli resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnej, której praktyczne egzemplifikacje znajdują się w literaturze psychopedagogicznej²⁸. Autorka koncepcji jest przekonana, że działania środowiskowe w zakresie włączania osób wykluczonych do społeczeństwa, przy aktywnym ich udziale i z wykorzystaniem tkwiących w nim zasobów i potencjałów, mają na celu również kształtowanie świadomości i wzmacnianie kompetencji społeczeństwa. Z kolei działania reintegracyjne, w tym również samopomocowe, służą odbudowaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej oraz stymulują przyjmowanie nowych, akceptowalnych ról społecznych w miejscu pracy bądź zamieszkania. Program reintegracyjny powinien trwać od roku do dwóch lat, w zależności od zdiagnozowanych u skazanego skutków izolacji penitencjarnej. Odpowiednią rolę powinny pełnić w programie instytucje i organizacje działające na rzecz pomocy drugiemu człowiekowi, zaś wyznaczony tutor czuwałby nad analizą osiągniętych efektów na poszczególnych etapach programu. Ważni są także „istotni inni”, których „świadectwa” wskazują skazanemu możliwości jego samorealizacji oraz funkcjonowania w społeczeństwie bez konieczności łamania norm prawa oraz specjaliści udzielający mu ciągłego wsparcia.

Przygotowanie skazanego do usamodzielnienia się w procesie reintegracji społecznej powinno odbywać się w środowiskach rodzinnych i lokalnych, przy uwzględnieniu takich działań

²⁷ A. Kieszkowska (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model...*; A. Kieszkowska (2019), *Możliwości pracy z osobami wykluczonymi społecznie w inkluzyjno-katalaktycznym modelu w procesie reintegracji społecznej*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11(47), s. 229–256; A. Kieszkowska (2011), *Tożsamość i podmiotowość jednostki w procesie reintegracji społecznej*, w: A. Kieszkowska, *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, cz. 1, Kraków, s. 229–256.

²⁸ Konceptja A. Kieszkowskiej oparta jest na wielopasmowej koncepcji resocjalizacji z udziałem społeczeństwa A. Bałandynowicza, koncepcji edukacji inkluzyjnej, teorii katalaktyki F. Hayeka oraz teorii równowagi interpersonalnej Z. Zaborowskiego. Natomiast w obszarze wzmacniania działań społecznych i zmian w tożsamości skazanych nawiązuje do koncepcji uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji W. Ambrozika oraz koncepcji twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego.

jak: pomoc w identyfikowaniu ryzyka (socjalnego, pedagogicznego, psychologicznego, medycznego, prawnego); opieka psychopedagogiczna, medyczna i prawna, poradnictwo zawodowe (doskonalenie, przekwalifikowanie), interwencja kryzysowa, pomoc w edukacji, wsparcie ze strony określonych grup samopomocowych, pomoc w uzyskaniu i utrzymaniu pracy; wsparcie ze strony kuratorów probacyjnych o charakterze edukacyjnym, konsultacyjnym; wsparcie i edukacja rodzin osób uwięzionych, informowanie i przygotowanie środowiska lokalnego do przyjmowania do społeczności osób opuszczających jednostki penitencjarne. Koncepcja A. Kieszkowskiej zakłada, że były skazani i środowisko powinni tworzyć wzajemną sieć powiązań na różnych etapach reintegracji społecznej, w ramach której

Rys. 2. Model graficzny inkluzyjno-katalaktycznej reintegracji społecznej A. Kieszkowskiej

Źródło: opracowanie własne

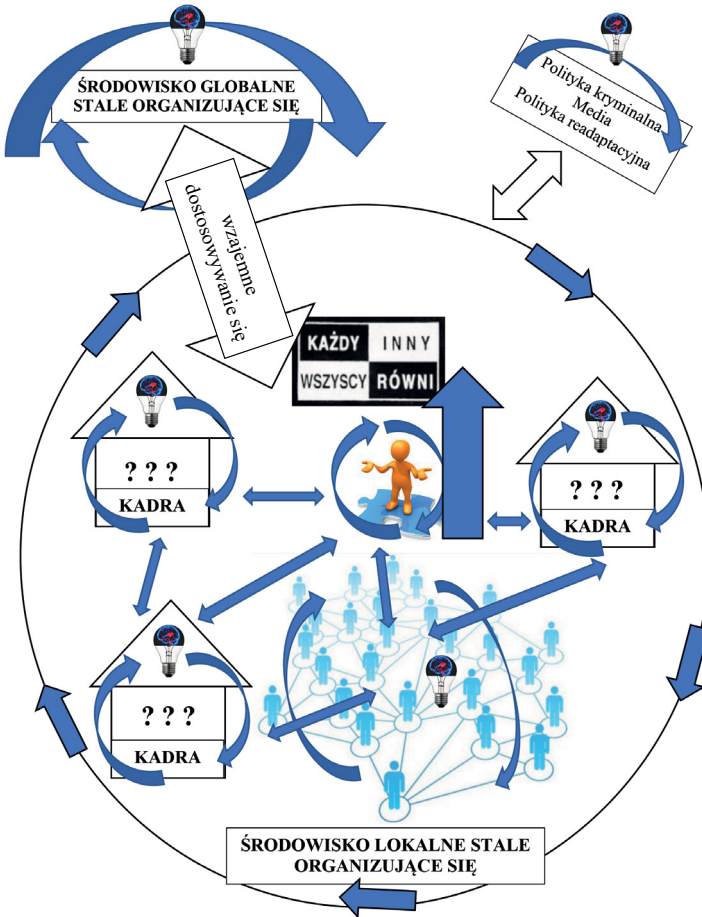
dochodziłoby do rozwoju jednostki i kształtowania w niej postawy odpowiedzialności za swoje czyny oraz zaangażowania w życie społeczne. Taki kierunek działań prowadziłyby do optymalnego uspołecznienia podopiecznych na miarę ich możliwości, zdolności i wzbudzania w nich motywacji do podejmowania zadań życiowych w zakresie inkluzji społecznej.

Koncepcja edukacji inkluzyjnej T. Zacharuk²⁹

Koncepcja T. Zacharuk odnosi się do procesu resocjalizacji w warunkach edukacji inkluzyjnej, która jawi się jako alternatywne postępowanie profilaktyczne i resocjalizacyjne w myśleniu o readaptacji i polityce społecznej wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności³⁰. Zgodnie z założeniami **inkluzyjności** (rozumianej jako reintegracja, włączanie społeczne czy destygmatyzowanie) autorka wskazuje na potrzebę organizacji środowiska w taki sposób, aby mogły być w nim realizowane specyficzne potrzeby osób z zaburzeniami przystosowania – przestępców. Implikacją takiego sposobu myślenia jest dostosowywanie działań społeczeństwa i rozmaitych służb do osób niedostosowanych społecznie w większym zakresie, niż czyni się to aktualnie. Jednocześnie T. Zacharuk wskazuje na różnice w definiowaniu pojęcia reedukacja inkluzyjna i reintegracja społeczna. I tak **reedukacja inkluzyjna** polega na globalnej zmianie w myśleniu o pracy z osobami z trudnościami adaptacyjnymi, gdzie to interwencji powinni dostosowywać się do swoich podopiecznych, a nie odwrotnie. Tymczasem aktualnie w praktyce realizowane oddziaływania readaptacyjne bazują zasadniczo na reintegracji społecznej, związanej z ideą poprawy, psychokorekcji i uspołecznianiem skazanego do ról narzuconych mu przez społeczeństwo, z którymi nie musi się on utożsamiać, a z kolei ich odrzucenie skutkuje jego stygmatyzowaniem. Ponadto Autorka wskazuje na dwukierunkowość pojęcia „dostosowywania się”. Pierwszy dotyczy procesu akomodacji, a drugi procesu asymilacji, które łącznie sprzyjają zaistnieniu homeostazy w obu systemach: w dostosowującym się i dostosowywanym. Jednostronność pojmowania konieczności „dostosowywania się” w obszarze procesu adaptacyjnego prowadzi

²⁹ T. Zacharuk (2010), *Resocjalizacja w warunkach edukacji inkluzyjnej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, s. 221–229.

³⁰ L. Pytko (2001), *Myślenie integracyjne i jego implikacje w pedagogice społecznej*, „Opieka – Wychowanie – Terapia”, nr 1.

Rys. 3. Model graficzny koncepcji edukacji inkluzyjnej T. Zacharuk

Źródło: opracowanie własne

do zaburzeń w relacjach interpersonalnych, gdyż środki wpływu wychowawczego nie są dobierane adekwatnie do poziomu rozwoju ich odbiorcy. Trafny dobór środków i metod oddziaływania służących włączaniu w społeczność osób z niej wykluczonych jest odmianą pedagogicznej i obywatelskiej służebności usług, której celem jest uodpornienie jednostki na negatywne wpływy środowiska poprzez jego optymalną organizację (cel prewencyjny) oraz misja niesienia pomocy podmiotom socjalizacyjno-edukacyjnym, zgodnie z krajowymi i międzynarodowymi normami prawa. Zainteresowanie edukacją inkluzywną jest coraz częściej dostrzegane

w obszarze resocjalizacyjno-readaptacyjnym³¹ z uwagi na specjalne potrzeby osób wykluczanych społecznie. Proces włączania dotyczy różnych grup skazanych, wśród nich są osoby niepełnosprawne, nieprzystosowane społecznie, ze środowisk zaniedbanych socjalnie, osoby odmienne kulturowo czy w starszym wieku. Odmienność nie powinna być powodem do różnicowania w funkcjonowaniu społecznym, ma raczej stanowić asumpt i inspirację do poszukiwania dróg integracji i reintegracji społecznej.

Zdaniem T. Zacharuk edukacja inkluzyjna powinna dotyczyć readaptacji skupiającej się bardziej na człowieku niż na samym programie readaptacyjnym. Jest to proces zwiększający uczestnictwo wszystkich podmiotów pomocowych w działania na rzecz włączenia społecznego skazanych. Cechami wyróżniającymi takie podejście jest to, że: uznaje ono, że każdy ma prawo do rozwoju; uznaje i szanuje zróżnicowanie osadzonych według ich specyficznych cech: wieku, płci, niepełnosprawności itp.; pozwala na systemowe rozpoznanie potrzeb i oczekiwań byłych więźniów; stanowi część szerszej strategii promowania społeczeństwa inkluzyjnego oraz jest dynamicznym i ciągle rozwijającym się procesem. Edukacja inkluzyjna wskazuje na pracę ze skazanym w naturalnym, lokalnym środowisku i tworzenie warunków nieograniczonej dostępności do usług społecznych.

T. Zacharuk określa swą koncepcję edukacji inkluzyjnej jako profilaktykę społeczną bardziej inspirującą rozwój jednostki niż profilaktyka obronna czy reagująca instytucjonalnie na nieakceptowane społecznie postawy poszczególnych członków społeczeństwa. Optymalne osiągnięcie wspomnianych celów wiąże się z zapewnieniem środków ekonomicznych, a także właściwej przestrzeni określanej jako polityka reintegracji społecznej. Dostrzeganie problemów związanych z reakcjami społecznymi na zróżnicowanie ludzi w ramach tej samej kultury, często wiąże się z penalizacją odmienności zamiast z profilaktyką kreatywną, opartą na dialogu społecznym oraz poszukującą alternatywnych rozwiązań w stosunku do tradycyjnych, penalnych i stygmatyzujących form prewencji.

---

³¹ A. Kieszkowska (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model...*

Przegląd wybranych badań nad efektywnością readaptacji społecznej osób skazanych

Efektywna readaptacja społeczna powinna zapobiegać powrotności skazanych do popełniania czynów przestępczych, które de facto są działaniami przeciwko porządkowi społecznemu. Dlatego też różne instytucje, jednostki i organizacje prowadzą rozważania teoretyczne, dyskursy naukowe i realizują różne projekty badawcze, które mają na celu opracowanie najbardziej skutecznych rozwiązań w zakresie postępowania z byłymi skazanymi. Na potrzeby niniejszego opracowania opisano poniżej niektóre badania nad efektywnością readaptacji społecznej skazanych oraz najważniejsze konkluzje dotyczące skuteczności prowadzonych oddziaływań, które mogą być przydatne dla zmodyfikowania aktualnego modelu readaptacji społecznej w Polsce.

Przegląd eksploracji badawczych rozpoczynają badania przeprowadzone przez A. Szymanowską³². Ich wyniki nie napawają optymizmem, gdyż tylko dla nieznacznego odsetka osób opuszczających więzienie powrót do społeczeństwa jest pozytywny. Badania przeprowadzono na grupie 358 skazanych odbywających karę pozbawienia wolności, którzy opuścili zakłady karne w 2000 r. Wyniki badań wskazują, że w ciągu 6 lat na karę pozbawienia wolności zostało ponownie skazanych 60% badanych (wcześniej młodocianych), 38,3% dorosłych pierwszy raz odbywających karę oraz 63,7% recydywistów. Najliczniejszą grupę wśród nich stanowią ci, u których proces wykołejenia społecznego, a w efekcie także przestępczego, rozpoczął się w okresie wczesnej młodości. Najczęściej dorastali oni w rodzinach dotkniętych patologiami społecznymi, problemami związanymi z uzależnieniami, przemocą, niewydolnością wychowawczą czy konsumpcyjnie nastawionych do życia. W tej grupie osób wchodzących wielokrotnie w konflikt z prawem było wielu uzależnionych od substancji psychoaktywnych oraz osób, które pomimo chęci i prób, by po opuszczeniu więzienia normalnie żyć, jednak nie potrafiły funkcjonować w sposób akceptowany społecznie, a dłuгоletnia kariera przestępcza, wielokrotne pobyty w izolacji więziennej i brak wsparcia ze strony bliskich tego im nie ułatwiały.

---

³² A. Szymanowska (2010), *Czy resocjalizacja w więzieniu jest możliwa?*, w: M. Marczak, B. Pastwa-Wojciechowska, M. Błażek (red.), *Wiedza – doświadczenie – praktyka. Interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne*, Kraków, s. 210.

Z kolei K. Biel³³ zrealizował badania dotyczące identyfikacji czynników utrudniających i sprzyjających społecznej readaptacji skazanych kobiet. Zostały one przeprowadzone metodą sondażu diagnostycznego na grupie 52 kobiet, które opuściły zakład poprawczy. Uzyskane wyniki wskazują, że proces readaptacji społecznej skazanych kobiet powinien prowadzić przede wszystkim do: wzmocnienia poczucia ich własnej wartości, do nauczenia pozostawania poza obrębem niedostosowanych społecznie rówieśników; do nawiązywania nowych, odpowiedzialnych relacji interpersonalnych, szczególnie partnerskich oraz do wyrobienia właściwych postaw macierzyńskich. Zdaniem K. Biela pozwoli to na zbudowanie kapitału społecznego potrzebnego do funkcjonowania w życiu bez naruszania norm prawnych oraz dzielenia się tym kapitałem.

E. Pindel³⁴ dokonała natomiast wnikliwej analizy przebiegu procesu readaptacji społecznej byłych skazanych w środowisku otwartym oraz uwarunkowań jego skuteczności zawierających się w okresie prekryminalnym i penitencjarnym. Przyjrzała się również indywidualnym właściwościom osobowościowym ekswieźniów, ich sytuacji życiowej oraz podejmowanych przez nich formach aktywności po opuszczeniu zakładu karnego, zestawiając te informacje z perspektywą otwartości społeczeństwa na przyjęcie do swojej wspólnoty byłych skazanych oraz w możliwościach, jakie ono oferuje, w tym stworzonych przez instytucje reintegracyjne. Wyniki badań E. Pindel świadczą o niesprawności obecnych systemowych rozwiązań. Potwierdzają to również wyniki innych badań prowadzonych w ramach projektu pt.: *Koordinacja procesu readaptacji społecznej i zawodowej osób opuszczających jednostki penitencjarne w województwie lubuskim*, opisanych przez J.M. Łukasik i I. Nowosad³⁵. Wyniki badań wskazują na niedostateczną współpracę międzyinstytucjonalną, co negatywnie rokuje w kontekście tworzenia kompleksowych rozwiązań, przyspieszających proces readaptacji i reintegracji społecznej. Prawidłowy proces readaptacji społecznej, pomimo działań podejmowanych przez instytucje wspierająco-pomocowe oraz specjalistów,

---

³³ K. Biel (2014), *Readaptacja społeczna kobiet. Raport z badań*, w: J. Kuształ, K. Kmiecik-Jusięga, *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej*, Kraków, s. 247–268.

³⁴ E. Pindel (2019), *Proces readaptacji społecznej sprawców przestępstw. Od zakładu karnego do życia na wolności*, Kraków.

³⁵ J.M. Łukasik, I. Nowosad (2020), *Readaptacja społeczna byłych skazanych. Dyskusje wokół projektu realizowanego w województwie lubuskim*, „Resocjalizacja Polska”, nr 19, s. 273–295.

utrudniają przede wszystkim wielorakie czynniki wewnętrzne ekswieźniów: uzależnienia, cechy osobowe, deficyty emocjonalne, brak motywacji i zdolności do wyuczenia się umiejętności społecznych.

Interesujące są również doniesienia szkockie z badań recydywistów i byłych skazanych, którzy nie powrócili do przestępstwa po odbyciu kary³⁶. Grupa recydywistów stanowiła 109 osób (59 mężczyzn i 50 kobiet), natomiast grupa osób, którzy nie popełnili ponownie czynów przestępczych, liczyła 75 osób (43 mężczyzn i 32 kobiety). Badanych podzielono na trzy grupy wiekowe: 14–15 lat, 18–19 lat oraz 22–25 lat. W najmłodszej grupie wiekowej powstrzymanie od przestępstwa, zarówno chłopców, jak i dziewcząt, wiązało się z faktycznymi lub potencjalnymi konsekwencjami przestępczego życia oraz z rosnącym przekonaniem, że przestępczość jest bez sensu lub jest zła. W grupie wiekowej 18–19 lat zmiana zachowania związana była z wyższym poziomem dojrzałości, często łączonej z wejściem w życie dorosłe i co za tym idzie z koniecznością utrzymania pracy, dalszą nauką, wejściem z związek partnerski i opuszczeniem domu. Natomiast w najstarszej grupie kobiety wyjaśniały swoje „wyjście na prostą”, podkreślając konieczność podjęcia obowiązków rodzinnych, a także wskazując na świadomą zmianę stylu życia.

Z kolei J. Rumgay³⁷ opisuje badania, dotyczące readaptacji społecznej kobiet, które popełniły przestępstwo. Wskazano w nich związek pomiędzy dostrzeganiem przez nie możliwości zdobycia alternatywnej, pożądananej i akceptowanej społecznie tożsamości a wzrostem wiary we własne siły i osiągnięcie sukcesu. Poznanie nowego schematu bycia matką pozwoliło im na podejmowanie tej roli w sposób społecznie akceptowany i dało im poczucie sukcesu oraz pozytywnie wpłynęło na poczucie własnej skuteczności, co z kolei prowadziło do wzmocnienia nabytej nowej tożsamości.

Wyniki badań J.E. Cobbina³⁸, dotyczące czynników wspierających społeczną readaptację skazanych kobiet wskazują natomiast, że były więźniarki przed recydywą chroni szeroko pojęte

³⁶ G. McIvor, J. Jamieson, C. Murray (2000), *Study examines gender differences in desistance from crime*, „Offender Programs Report”, 1(4), s. 9.

³⁷ J. Rumgay (2004), *Script for safer survival: Pathways out of female crime*, „Howard Journal of Criminal Justice”, 4(43), s. 414–415.

³⁸ J.E. Cobbina (2010), *Reintegration success and failure: Factors impacting reintegration among incarcerated and formerly incarcerated women*, „Journal of Offender Rehabilitation”, 3(49), s. 210–232.

zaangażowanie w tworzenie relacji, w działania generatywne oraz podjęcie odpowiedzialności. Wymienić tu można: małżeństwo, zobowiązania rodzinne i rodzicielskie; świadomość braku akceptacji dla przestępczego stylu życia ze strony rówieśników, rodziny i społeczeństwa; zaangażowanie w życie religijne, świadomość konsekwencji związanych z życiem przestępczym oraz powstrzymanie się od zażywania substancji odurzających. Respondentki wskazywały również na czynniki, które pomogłyby im w zerwaniu z życiem przestępczym i w readaptacji społecznej: związek z rodziną, przyjaciółmi i innymi kobietami, które stanowiły pozytywne modele; wsparcie ze strony społeczeństwa w postaci zakwaterowania, pomocy w znalezieniu pracy itp.; wsparcie ze strony personelu więziennego, szczególnie kobiet; bezpieczne środowisko życia, które redukuje poczucie traumy; programy podnoszące poziom wiedzy na temat zdrowia, rodzicielstwa, możliwości zdobywania pracy, terapii uzależnień prowadzone w instytucji resocjalizacyjnej i w środowisku lokalnym oraz zdolność do podjęcia pracy i samodzielnego utrzymania się. Z perspektywy oddziaływań resocjalizacyjnych istotne wydaje się wspieranie wysiłków kobiet na rzecz zmiany dotychczasowego życia, w aspekcie wsparcia emocjonalnego i praktycznej pomocy w realizacji zobowiązań, wynikających z nieprzestępczego stylu życia.

Reasumując rozważania dotyczące wybranych koncepcji resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnych oraz w wyniku przeglądu badań nad efektywnością readaptacji społecznej, można wysnuć wniosek, że nadrzędnym problemem readaptacji społecznej osób skazanych w Polsce jest zarówno brak systemowej organizacji sieci wsparcia instytucjonalno-społecznego, jak i regulacji prawnych udrażniających poziomą, a nie pionową współpracę pomiędzy podmiotami zaangażowanymi w pracę na rzecz osób opuszczających jednostki penitencjarne.

Dostrzeżenie możliwości i ograniczeń aktualnej perspektywy readaptacji społecznej osób opuszczających jednostki penitencjarne stanowi ważny element diagnozy i oceny aktualnych rozwiązań. Nie wystarczy jednak poprzestawać na ocenie stanu obecnego, należy raczej wskazywać i szukać rozwiązań, by efektywnie zarządzać zasobami systemu readaptacji społecznej. Literatura przedmiotu wskazuje na teoretyczne i empiryczne przesłanki ewolucji dotychczasowych rozwiązań, a społeczna edukacja inkluzyjna oswaja w dyskursie publicznym kwestie osób wymagających wsparcia społecznego, bowiem ich instytucjonalna zmiana jest nieefektywna i nieekonomiczna. Nurt *community corrections*

i idea modelu readaptacji społecznej bazującej na potencjale środowiska lokalnego stają się coraz bardziej popularne, o czym świadczyć może stale zwiększająca się liczba instytucji i organizacji pomocowych³⁹. Współpraca służb i społeczeństwa wydaje się być cechą konstytutywną nowoczesnego systemu readaptacji społecznej, stąd zmiany w tym zakresie wymagają odejścia od modelu „silosowo-fasadowego” ku modelowi „kooperatywnemu”.

Przestępczość w Polsce i powrotność do przestępstwa należą do podstawowych determinantów implikujących poczucie bezpieczeństwa społecznego i osobistego obywateli⁴⁰. Dlatego też przeorientowanie sposobu myślenia i zarządzania wsparciem społecznym oraz rezygnacja z populizmu penalnego wydają się być nieodzowne dla efektywnego zarządzania zasobami readaptacyjnymi.

Uwzględniając założenia poszczególnych koncepcji readaptacyjnych i wyniki badań prowadzonych w tym zakresie, można dostrzec nagłą konieczność przebudowania polskiego systemu readaptacji społecznej osób zwalnianych z jednostek penitencjarnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym. Konieczne jest zatem opracowanie integracyjnej, komplementarnej systemowo strategii readaptacji społecznej, współzależnej i spójnej z jej składowymi, zgodnie z dotychczasowym stanem wiedzy i badań w tym zakresie, przy uwzględnieniu głosów wskazujących na (nie) przydatność dotychczasowych założeń⁴¹.

Tylko holistyczne, systemowe rozwiązanie pozwoli na wypracowanie efektywnej procedury postępowania pomocowego wobec osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i przestępczością. Wymaga to powołania interdyscyplinarnego zespołu ekspertów: naukowców, praktyków, przedstawicieli instytucji pomocowych zaangażowanych teoretycznie i praktycznie w działania na rzecz readaptacji społecznej, którzy mając oparcie w badaniach, znając możliwości i ograniczenia podejmowanych przez siebie oddziaływań, mogą skutecznie przyczynić się do opracowania skutecznego modelu wsparcia społecznego. **Dlatego w zakresie**

³⁹ <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/>[dostęp: 26.02.2021].

⁴⁰ S. Grzesiak (2019), *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, w: L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa, s. 107–124.

⁴¹ S. Grzesiak (2021), *Changing the social readaptation system for social security: from “silo” solutions to the integration approach – the case of Poland*, „Journal of Security and Sustainability Issues”, nr 11, s. 91–101.

optymalizacji polskiego systemu readaptacji społecznej skazanych rekomenduje się, aby:

1. Przy pracach nad modyfikacją dotychczasowego systemu readaptacji społecznej należy uwzględnić wyniki badań naukowych i głosy krytyczne na temat tego, które elementy oddziaływań i dlaczego nie znajdują zastosowania. Efektywna strategia systemowego wsparcia społecznego musi być oparta na dowodach naukowych, katalaksji wiedzy i praktyki oraz *evidence-based practice*. Bowiernie tylko wiedza i praktyka uzupełniona o solidne badania empiryczne dotyczące podejmowanych działań readaptacyjno-reintegracyjnych i ich efektów, pozwolą na właściwe wydatkowanie czasu, energii i środków, które są do dyspozycji instytucji pomocowych. Należy podkreślić, że wiedza (...) *maksymalnie ścisła, maksymalnie pewna, maksymalnie ogólna, maksymalnie prosta o maksymalnej zawartości informacji*⁴² jest podstawą do planowania i implementacji skutecznych interwencji wspierających, a także pozwala na weryfikację poglądowych opinii na temat powrotu skazanych do społeczeństwa oraz prowadzenia działań w obszarze destygmatyzacji społecznej⁴³. Badania empiryczne są poparte określoną metodologią, która pozwala określić, na ile i w jakich warunkach podejmowane działania przynoszą najwięcej korzyści w obszarze: indywidualnym, instytucjonalnym czy społecznym. Szczególnie cenne dla realizatorów działań zmianotwórczych, ale i wymagające metodologicznie, są badania z obszaru kryminologii i penitencjarystyki prowadzone w perspektywie longitudinalnej, które przedmiotem swej analizy czynią okres anamnezy i katamnezy przestępczej czy problemowej. Rygoryzm metodyczny osadzony na kontinuum czasowym pozwala na określenie trajektorii wzlotów i upadków w biografii osoby znajdującej się w trudnej sytuacji życiowej, tym samym dostarcza wiedzy na temat indywidualnych uwarunkowań kryminogennych, a także zasobów readaptacyjnych, jakie należałoby uruchomić w konkretnym przypadku.

⁴² T. Pilch (2001), *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 23.

⁴³ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa.

2. Konieczna jest okresowa analiza komparatystyczna rozwiązań readaptacyjnych stosowanych w innych państwach. Poznanie zagranicznych rozwiązań systemowych związanych z resocjalizacją i readaptacją społeczną skazanych daje możliwość zaadaptowania skutecznych praktyk. Jednakże implementację zagranicznych rozwiązań należy prowadzić bardzo ostrożnie i stopniowo, dostosowując je do polskich realiów i stanu prawnego, tak by nie doszło do bezmyślnej implementacji czegoś, co niekoniecznie może się sprawdzić z uwagi na odmienne uwarunkowania społeczno-kulturowo-prawne.
3. Niezbędne jest kompleksowe ujmowanie proponowanych rozwiązań readaptacyjnych. Zarządzanie zmianą indywidualną i społeczną powinno obejmować całość działań z zakresu metodyki readaptacyjno-reintegracyjnej, działań wzajemnie się uzupełniających, popartych wiedzą i empirią oraz warsztatem metodycznym, a nie ograniczać się tylko do realizacji jednostkowego działania w oderwaniu od struktur społeczeństwa obywatelskiego, a zwłaszcza społeczności lokalnych⁴⁴. W tym obszarze prewencję recydywy przestępczej należy traktować *sensu largo* jako całokształt wpływów instytucji, organizacji i społeczeństwa wobec osoby opuszczającej zakład karny z zachowaniem spójności celów. Nie można zawężać działań readaptacyjnych tylko do realizacji pojedynczego programu czy określonego postępowania interwenienta. Dopiero pluralizm działań, ich powtarzalność, stabilność i ukierunkowanie na zakładane cele może być efektywnym wyznacznikiem realizacji zadań i funkcji w zakresie pomocy i wsparcia indywidualnego, grupowego, lokalnego czy instytucjonalnego.
4. Kolejną immanentną cechą skutecznych interwencji pomocowo-wspierających jest ich interdyscyplinarność oraz metodyczna różnorodność. Interdyscyplinarność stanowi klucz do wiedzy na temat czynników ryzyka i czynników chroniących⁴⁵. Jest podstawą do opracowywania i ewaluacji skutecznych strategii profilaktycznych. Ponadto pozwala na elastyczny dobór metod działań eliminujących

---

⁴⁴ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przypadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016, poz. 2305).

⁴⁵ A.H. Fidelus (2012), *Determinanty readaptacji społecznej...*

lub redukujących optymalnie wpływ znaczących czynników ryzyka, albo powodujących ich osłabianie poprzez wzmocnienie czynników chroniących. Interdyscyplinarność pozwala na holistyczne ujęcie określonych działań pomocowych, a także wymiarów jego wsparcia w sytuacji wykluczenia społecznego osób skazanych, która może być mniej lub bardziej biograficznie epizodyczna.

5. Efektywność systemowej strategii readaptacyjnej wymaga również holistycznych oddziaływań. Całokształt postępowania instytucjonalnego i pozainstytucjonalnego wobec osoby zwalnianej z jednostki penitencjarnej winna dotyczyć wszystkich sfer rozwoju człowieka: fizycznej (biologicznej), psychicznej, społeczno-kulturowej i duchowej. Najczęściej jednak działania resocjalizacyjno-readaptacyjne dotyczą sfery społeczno-kulturowej, działania terapeutyczne sfery psychiczno-fizycznej, natomiast sfera duchowa, z którą związany jest system norm i wartości człowieka, niejednokrotnie pozostaje zaniedbanym obszarem readaptacyjnym. Tymczasem medycyna dowodzi, że proces zdrowienia człowieka wymaga nie tylko zabiegów *stricte* medycznych związanych ze stanem zdrowia fizycznego pacjenta, ale równie istotna jest jego kondycja psychiczna, stąd konieczność wsparcia procesu leczenia farmakologicznego działaniami terapeutycznymi, psychologicznymi, obecnością bliskich czy zaangażowaniem przedstawicieli grup wyznaniowych czy religijnych. Badania empiryczne wskazują na konieczność leczenia człowieka nie tylko w obszarze jego fizykałności czy psychiki, ale także duchowości, która może mieć istotny wpływ na zaburzenia psychosomatyczne, a także behawioralne⁴⁶. Należy podkreślić, że wśród skazanych opuszczających jednostki penitencjarne są osoby, które nie oczekują ani oddziaływań resocjalizacyjnych, ani readaptacyjnych i wobec których nie ma potrzeby podejmowania takich oddziaływań, ale rezygnacja z tego typu działań wobec nich musi wynikać z dogłębnej diagnozy resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnej.

---

⁴⁶ M. Galanter, L. Glickman, H. Dermatis, K. Tracy, C. McMahon (2009), *Znaczenie duchowości pacjentów w procesie leczenia*, „Psychiatria po Dyplomie”, t. 6, nr 1; J. Mastalski (2006), *Aksjologiczne wymiary walki ze stresem*, „Sztuka Leczenia”, t. 13, nr 1–2.

6. Systemowa strategia readaptacyjna wymaga również kompetentnych i zaangażowanych osób, odpowiedzialnych za wsparcie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym czy przestępczością. Niezwykle istotne jest, by osoby pomagające były profesjonalistami posiadającymi wiedzę, umiejętności i kompetencje prakseologiczne niezbędne do ich praktycznego zastosowania. Działania readaptacyjno-reintegracyjne podejmowane wobec osób opuszczających jednostki penitencjarne, ale również tych, które znajdują się w trudnej sytuacji życiowej lokującej ich na marginesie życia społecznego, z uwagi na swą „płynną naturę”, powinny być ciągłym poszukiwaniem skutecznych rozwiązań postpenitencjarnych i inkluzyjnych. Jednakże bogactwo literatury przedmiotu i wielość koncepcji dotyczących działań pomocowych, ich skuteczności i warunków udzielania wsparcia zamiast pomagać, paradoksalnie może utrudniać jej udzielanie, powodując pewnego rodzaju zagubienie u adepta pracy readaptacyjno-reintegracyjnej, co z kolei może rzutować na jakość działań podejmowanych przez niego w przestrzeni instytucjonalno-społecznej. Posiadanie wiedzy w zakresie wsparcia społecznego pozwala na niwelowanie błędów w praktyce readaptacyjno-reintegracyjnej i ukierunkowuje na skuteczne interwencje inkluzyjne. Poszukiwania te w przypadku realizatorów zadań z zakresu wsparcia społecznego należałoby wpisać w ich proces samodoskonalenia zawodowego, w którym nie powinni być osamotnieni, szczególnie na etapie wdrażania projektów, jakimi są m.in. programy wolnościowe⁴⁷, programy wspierające materialnie i niematerialnie⁴⁸, programy integracji ze środowiskiem i przy udziale tego środowiska lokalnego⁴⁹.

⁴⁷ A. Iwanowska (2013), *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa.

⁴⁸ <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/konkursy/pomoc-post-penitencjarna/> [dostęp: 20.02.2021]; A. Lewicka-Zelent, S. Stasiorowski (2021), *Mechanizmy finansowe wspierające oddziaływania Służby Więziennej na rzecz readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia–Psychologia”, 33(4), 49–67.

⁴⁹ Stowarzyszenie LUDZIE LUDZIOM z Wrocławia, <http://ludzieludziom.pl/> [dostęp: 20.02.2021]; Fundacja POMOST z Zabrze, <https://www.fundacja-pomost.pl/strona-glowna> [dostęp: 20.02.2021]; Stowarzyszenie Penitencjarne PATRONAT, <http://www.patronat.eu/> [dostęp: 20.02.2021].

Postępowanie schematyczne, rutynowe i powierzchowne nie przynosi oczekiwanych efektów, a może nawet szkodzić i zniechęcać do podejmowania jakiegokolwiek aktywności ze strony beneficjentów oddziaływań pomocowo-wspierających⁵⁰. Dlatego tak ważne jest, by nieustannie pogłębiać i aktualizować wiedzę w tym zakresie oraz zapoznawać się z najnowszymi osiągnięciami nauki, by cały projekt i wszystkie zaplanowane w nim działania były skrupulatnie i kompleksowo przemyślane. Jeśli program czy projekt nie ma solidnych podstaw teoretycznych, teleologicznych i metodycznych, to jego implementacja nic nie zmieni, poza oczywistym przyrostem dokumentacji.

7. Niezbędnym elementem skutecznej strategii pomocowej jest również współpraca pomiędzy instytucjami i osobami zaangażowanymi w realizowane działania readaptacyjne. Zarządzanie zmianą w prewencji recydywy przestępczej nie jest działaniem jednej osoby (wychowawcy, psychologa, kuratora sądowego, pracownika socjalnego) czy nawet jednej instytucji (jednostki penitencjarnej, kuratorskiej służby sądowej, ośrodków pomocy społecznej), ale winno opierać się na sieci ich współpracy⁵¹. Istnieje szereg różnych instytucji⁵², które w ramach zadań powierzanych im

---

⁵⁰ Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 10.11.2021]; K. Marzec-Holka, K. Mirosław-Nawrocka, J. Moleda (red.) (2014), *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, Warszawa 2014.

⁵¹ T. Bulenda, R. Musidłowski (red.) (2003), *System penitencjarny i post-penitencjarny w Polsce*, Warszawa; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy ludzkich zachowań*, Warszawa.

⁵² Np.: Służba Więzienna, Kuratorska Służba Sądowa, Ośrodki Pomocy Społecznej, Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, Powiatowe Urzędy Pracy, Jednostki Samorządu Terytorialnego, Noclegownie i Schroniska dla Bezdomnych (samorządowe oraz prowadzone przez organizacje trzeciego sektora np. Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta), Kościoły i związki wyznaniowe, podmioty niepubliczne – trzeciego sektora, które w swoich działaniach statutowych pomagają osobom opuszczającym jednostki penitencjarne, ale także osobom pokrzywdzonym czy zajmują się szeroko rozumianą edukacją obywatelską (np. Wrocławskie Towarzystwo Opieki nad Więźniami, Stowarzyszenie Penitencjarne Patronat, Polskie Towarzystwo Penitencjarne, Stowarzyszenie Klinika art. 44 KKW, Stowarzyszenie Pomocy Ludzie ludziom); instytucje kulturalne i artystyczne: teatry, domy kultury, grupy artystyczne; placówki opiekuńczo-wychowawcze i resocjalizacyjne dla dzieci i młodzieży (Domy Dziecka,

ustawowo, prowadzonej działalności statutowej czy indywidualnej potrzeby pomagania wpisują się w systemową strategię readaptacyjną. Kooperacja różnych podmiotów na zasadach wzajemności, może być nie tylko owocna w działalności readaptacyjno-reintegracyjnej, dzięki wzajemnemu wsparciu i wymianie doświadczeń wielu różnych specjalistów, ale jest wręcz niezbędna, jeśli podejmowane działania mają być efektywne. Tego typu działania mają również dodatkowe atuty, gdyż ich beneficjenci chętniej biorą udział w tego typu spotkaniach, m.in. z uwagi na to, że nie utożsamiają osób wspierających z więziennym „aparatem opresyjnym”. Implikuje to konieczność przeorganizowania zasad współpracy instytucji zajmujących się wsparciem społecznym. Takie działanie jest związane z solidarnościowym wzmacnianiem poczucia bezpieczeństwa publicznego w zakresie jego osobistego i społecznego odbioru.

8. Jeżeli interwencje zmianotwórcze mają być skuteczne, to prowadzenie oddziaływań resocjalizacyjno-readaptacyjnych w warunkach instytucjonalnych wymaga ich utrwalania i kontynuacji w środowisku wolnościowym⁵³. Dlatego współpraca jednostek penitencjarnych z różnorodnymi instytucjami i organizacjami społecznymi wydaje się być naturalną kontynuacją działań w tym zakresie podjętych jeszcze na etapie wykonywania kary pozbawienia wolności.

Konkludując, należy pamiętać, że proces zarządzania zmianą w zakresie oddziaływań resocjalizacyjno-readaptacyjnych nie oznacza, że zmniejsza się ryzyko wystąpienia problemu. Realizacja wszelkich form pomocy i wsparcia powinna uwzględniać podstawowe zasady skutecznych interwencji korekcyjnych⁵⁴ oraz być wyzwaniem dla całej administracji w procesie zarządzania zmianą rozumianą jako triada: zmiana indywidualna u skazanego, zmiana instytucjonalna w myśleniu o działaniach podejmowanych

---

Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy, Młodzieżowy Ośrodek Adaptacji Społecznej) i opiekuńcze dla dorosłych (Dom Pomocy Społecznej, środowiskowe Domy Pomocy Społecznej); uczelnie wyższe (pracownicy naukowo-dydaktyczni, doktoranci, studenci kół naukowych); wolontariusze.

⁵³ B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja”, nr 1, s. 116–118. M. Sztuka (2007), *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penalnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, nr 1.

⁵⁴ B. Stańdo-Kawecka (2010), *O koncepcji resocjalizacji...*

wobec osób marginalizowanych oraz zmiana społeczna w przypadku udziału podmiotów zewnętrznych w prowadzeniu działalności readaptacyjno-inkluzyjnej.

Nawet jeśli działania interwencyjne wydają się logiczne, umocowane w teorii czy zdroworozsądkowe i zasadne z praktycznego punktu widzenia, to nie ma gwarancji, że przyniosą one korzyści lub uzyska się pożądaný efekt, który w przypadku pracy z drugim człowiekiem jest zawsze tylko antycypowany. Nie zmienia to jednak faktu konieczności prowadzenia tego typu oddziaływań, które są realizacją oczekiwań społecznych względem służb resocjalizacyjno-readaptacyjnych, ale również partycypacji społecznej w reintegracji osób skazanych. Współpraca różnych instytucji i środowisk w tym zakresie winna być przede wszystkim efektywna. Można zatem przyjąć, że dbałość o wyznaczniki skuteczności prowadzonych przez te podmioty oddziaływań jest warunkiem niezbędnym do reorganizacji systemu readaptacji społecznej w Polsce, która powinna przejawiać się w jakości:

- *merytorycznego opracowania strategii działania* już na etapie jej wstępnej konceptualizacji;
- *wdrożenia i ewaluacji działań* w postaci implementacji konkretnych rozwiązań;
- *funkcjonowania instytucji wspierających*⁵⁵, lokującej się na kontinuum od instytucji/organizacji uczącej się do instytucji/organizacji bezmyślnej⁵⁶, poprzez wysokie umiejętności i kompetencje posiadane przez jej pracowników, ich aktywność i zaangażowanie w podejmowane działania czy tworzenie atmosfery miejsca przez interwenta wspierającego (jakość funkcjonowania instytucji wspierających dotyczy również tzw. miękkich kategorii).

Optymalizowanie współpracy różnorodnych instytucji i organizacji jest koniecznością wynikającą z zasad solidarności społecznej. Należy bowiem pamiętać, że aby zmiana wywołana u skazanego wskutek prowadzonych interwencji resocjalizacyjnych i terapeutycznych w okresie odbywania przez niego kary pozbawienia wolności była trwała, niezbędne jest kontynuowanie

⁵⁵ A. Kojder (2001), *Patologia instytucji*, w: W. Kuczyński (red.), *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*, Warszawa, s. 1018–1019.

⁵⁶ „Institutionalthoughtlessness” – instytucjonalna bezmyślność rozumiana jako „trwanie i toczenie” się instytucji bez zwracania uwagi na rzeczywiste potrzeby jej beneficjentów; E. Crawley, R. Sparks (2005), *Hidden Injuries? Researching the experiences of older men in English prisons*, „Howard Journal of Criminal Justice”, 44(4), s. 345–356.

pracy z ekswiężeniem w warunkach wolnościowych, w kolejnym, pożądanym etapie inkluzji społeczno-kulturowej⁵⁷.

Postulowane elementy i cechy systemowej, integracyjnej strategii readaptacji społecznej oparte są na koncepcjach rekomendujących konieczność odejścia od dotychczasowego „silosowego” modelu wsparcia społecznego i jednocześnie wskazują na potrzebę scalania i zacieśniania interdyscyplinarnej współpracy w dochodzeniu do metacelu, jakim jest pozytywna integracja społeczna. Jednocześnie zakładają zindywidualizowane podejście metodyczne, dostrzegające i uwzględniające różnorodność sposobów pracy z jednostkami potrzebującymi pomocy i wsparcia oraz ze zróżnicowanymi grupami osób. Wymaga to podjęcia wysiłku zarówno przez beneficjentów wspomagania reintegracyjnego, jak i instytucji oraz organizacji świadczących taką pomoc, a także wytycza kierunki, w oparciu o które należy podążać, planując i realizując działania zmierzające do pozytywnej zmiany instytucjonalno-społecznej, a w konsekwencji prewencji recydywy przestępczej.

---

⁵⁷ S. Grzesiak (2017), *Włączanie wykluczonych w kulturę – metodyczne konteksty działań socjalizacyjno-kulturowych wychowawców penitencjarnych*, w: A. Haratyk, N. Zayachkivska (red.), *Rozwój polskiej i ukraińskiej teorii i praktyki pedagogicznej na przestrzeni XIX–XXI wieku*, t. 7, Wrocław, s. 269–281.

Beata Maria Nowak

METODYKA PRACY POSTPENITENCJARNEJ W ZAKRESIE PRZYGOTOWANIA EKSWIĘŹNIÓW DO PODEJMOWANIA WYSIŁKÓW READAPTACYJNYCH I REINTEGRACYJNYCH

Readaptacja społeczna jest rozumiana jako proces mający na celu ponowne przystosowanie się osób skazanych do życia społecznego poprzez przyjęcie obowiązujących w nim standardów¹ oraz do czynnego i samodzielnego funkcjonowania, a także przyjęcia i prawidłowego pełnienia ról społecznych – zawodowych, rodzinnych i innych, związanych z podstawowymi sferami ludzkiej egzystencji². Proces readaptacji społecznej osób skazanych na karę izolacji więziennej aktywowany jest w miejscu osadzenia, którym jest jednostka penitencjarna, zaś kończy się wraz z rozpoczęciem kolejnego, a zarazem finalnego etapu poprawy moralnej – reintegracji społecznej³. Oddziaływania z zakresu readaptacji społecznej dotyczą osób z deficytami zdolności adaptacyjnych oraz osób, które wskutek różnorodnych względów utraciły zdolności tego rodzaju.

---

¹ H. Machel (2012), *Dewiacyjna tożsamość grupowa skazanych a ich readaptacja i reintegracja społeczna*, w: W. Ambroziak, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków, s. 42–43.

² W. Ambroziak (2008), *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, w: *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań–Gdańsk, Warszawa–Kalisz.

³ K. Biel (2018), *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych skazanych Centrum Integracji „Prodomo” w Krakowie*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, nr 1.

W świetle obowiązującego prawa, osoby zwalniane z zakładów karnych i ich rodziny powinny otrzymać wsparcie udzielane przez państwo i społeczeństwo w postaci pomocy postpenitencjarnej, głównie w formie materialnej, medycznej, pośrednictwie w pozyskaniu zatrudnienia i zakwaterowania, a także porad prawnych (art. 41 § 1 k.k.w.⁴). Działania te mają na celu ułatwienie ekswięźniom wpasowanie się w ramy życia społecznego, a w szczególności mają przeciwdziałać ich powrotowi do przestępstwa. Szczególnie intensywnymi oddziaływaniami readaptacyjnymi powinni być objęci więźniowie w okresie do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed zakończeniem wykonywania kary. Jest to czas niezbędny na przygotowanie osoby osadzonej do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, kluczowy dla nawiązania kontaktu z kuratorem sądowym lub podmiotami mogącymi wspomóc jego wysiłki przystosowawcze i reintegracyjne (art. 164 k.k.w.). W okresie przygotowującym osadzonego do radzenia sobie po wyjściu na wolność, powinien on w miarę możliwości odbywać karę w zakładzie karnym usytuowanym najbliżej miejsca stałego pobytu (art. 165 § 1 k.k.w.). Należy podkreślić, że osadzonemu, którego postawa wskazuje, że będzie przestrzegał porządku prawnego na wolności, można zezwolić na opuszczenie zakładu karnego w wymiarze 14 dni (łącznie), w celu poszukiwania i uzyskania zatrudnienia i mieszkania po zwolnieniu (§ 2 k.k.w). Ma on bowiem prawo do przepustek umożliwiających mu także kontakt z rodziną.

Osobom odbywającym karę izolacji więziennej pomoc postpenitencjarna jest udzielana przede wszystkim w celu przygotowania ich do powrotu do społeczeństwa po trudnym, a często też traumatycznym okresie izolacji więziennej. Z kolei pomoc postpenitencjarna udzielana rodzinom więźniów i ekswięźniów pełni funkcję wspomagającą w powrocie systemu rodzinnego do względnej funkcjonalności, szczególnie wspierającą w adaptacji członków rodziny do ponownej, fizycznej obecności czasowo odizolowanego członka rodziny.

Psychospołeczna sytuacja osób skazanych po zakończeniu kary izolacji więziennej i wyjściu na wolność

Kara pozbawienia wolności jest jedną z najsurowszych sankcji przewidzianych w polskim kodeksie karnym. Jest to kara dolegliwa,

---

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U.2021 poz. 53 z późn. zm.).

z licznymi psychospołecznymi konsekwencjami nie tylko dla osób skazanych, ale również dla ich rodzin⁵. Niesie ona ze sobą także obciążenia dla pozostałej części społeczeństwa, związane z funkcjonowaniem sieci jednostek penitencjarnych oraz z kosztami utrzymania więźniów. Zasadniczym celem kary pozbawienia wolności jest odizolowanie sprawców przestępstw i praca resocjalizacyjno-penitencjarna nad ich poprawą moralną, ukierunkowana na wzbudzenie pozytywnej motywacji i zaangażowania osadzonych w proces zmian wewnętrznych, a finalnie doprowadzenie do takiej zmiany ich postaw, zachowań i stosunków z otoczeniem społecznym, by zostały zwiększone ich szanse na pozytywną readaptację i reintegrację społeczną. Więzienie jest jednak instytucją totalną, cechującą się z góry określonym i sztywnym kontekstem społecznym, blokującym proces ponownego uspołecznienia, adekwatnego do wolnościowych wymogów społecznych, pełniącą funkcję karną, eliminacyjną, resocjalizacyjną, odstrasżającą i chroniącą społeczeństwo przed zaburzeniami ładu społecznego i przestępczością. Jest także miejscem, w którym osadzeni narażeni są na negatywne skutki długotrwałej izolacji więziennej oraz doświadczają zjawisk określanych mianem: stygmatyzacja, standaryzacja, depersonalizacja, prizonizacja, które znacznie utrudniają przebieg pożądanych transformacji osobowościowych.

Więzienie jest instytucją, w której przestępcy doświadczają deprivacji większości potrzeb⁶: biologicznych (ograniczona i kontrolowana aktywność fizyczna); sensoryczno-informacyjnych (znaczne ograniczenie doznań zmysłowych i kanałów informacyjnych); emocjonalnych (rozłąka z osobami bliskimi i ograniczenie lub zerwanie więzi uczuciowych); seksualnych (znaczne ograniczenie lub pozbawienie kontaktów seksualnych). Niemożność ich zaspokojenia może skutkować między innymi impulsywnymi reakcjami i destruktywnymi działaniami więźniów wobec innych osadzonych. Społeczność więzienna funkcjonuje bowiem w warunkach izolacyjnych, co w połączeniu z indywidualnymi cechami i predyspozycjami osadzonych może prowadzić do eskalacji zachowań agresywnych. Na osoby odbywające karę pozbawienia wolności działają także

---

⁵ A. Wróbel-Chmiel (2018), *Dolegliwości uwięzienia odczuwane przez skazanych długoterminowych – sprawców zabójstw*, „Probacja”, nr 3, 29–49.

⁶ A. Wróbel-Chmiel (2018), *Dolegliwości uwięzienia...*, s. 30–31; W. Kędzierski (2015), *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki”, nr 1(1), s. 41; M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.) (2016), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa.

liczne sytuacje stymulujące konflikty⁷: deprywacyjny charakter więzienia, rozbieżność celu uwięzienia w poglądach osadzonych czy podkultura dewiacyjna typu penitencjarnego.

Praca resocjalizacyjno-penitencjarna w specyficznym środowisku zakładu karnego stwarza wiele trudności zarówno organizacyjnych, jak i związanych z relacjami międzyludzkimi. Tym bardziej że role społeczne pełnione przez więźniów i funkcjonariuszy Służby Więziennej są zdecydowanie odmienne od tych, które pełnione są w warunkach wolnościowych. Zagrożenie dla przebiegu pracy penitencjarnej i bezpieczeństwa zakładu karnego mogą stanowić więziennne struktury i procesy grupowe ulegające ciągłym przemianom, co z kolei może prowadzić do ekstremalnych sytuacji, skutkujących utratą zdrowia lub życia osób w nich przebywających, zarówno więźniów, jak i funkcjonariuszy Służby Więziennej.

Przebywanie w warunkach izolacyjnych wpływa negatywnie na psychikę więźniów także z uwagi na cechy środowiska fizycznego i społecznego zakładu karnego, cechy indywidualne osadzonych oraz ilość i jakość podejmowanych przez nich interakcji⁸. Izolacja i rygor więzienny wpływają na uprzedmiotowienie jednostki, kształtują postawy bierności i zależności od innych, ograniczają możliwości dokonywania wyborów i ponoszenia odpowiedzialności za podjęte decyzje. Dość poważnym problemem występującym w środowisku więziennym jest agresja i przemoc. Przyczyny ciągłego utrwalania i rozwijania się agresywności u osadzonych lokowane są m.in. w⁹: cechach instytucji izolacyjnych, klimacie społecznym instytucji

⁷ J. Wach (2014), *Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych*, Warszawa, s. 198.

⁸ S. Grzesiak (2015), *Konflikt i ryzyko w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: D. Kowalczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, Wrocław, s. 140–157

⁹ A.H. Buss, M. Perry (1992), *The Aggression Questionnaire*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 63, s. 452–459, s. 452–459; E. Goffman (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot; A. Kwieciński, T. Kalisz (2013), *Bezpieczeństwo osobiste osadzonych w okresie izolacji penitencjarnej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, nr 7, s. 57–82; E. Dytky (2018), *Uwarunkowania autoagresji wśród skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 98; B.Ł. Skowroński, E. Talik (2018), *Stres a strategie radzenia sobie*, „Psychiatria Polska”, 52 (3), s. 525–542; A. Nawój-Śleszyński (2018), *Populacja więzienna w Polsce po nowelizacji systemu prawa karnego ustawą z 20 lutego 2015 roku*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, nr 48; T. Kalisz (2017), *Znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności: bezpieczeństwo osobiste skazanych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, nr 11, s. 225–243, s. 227.

karnych, ponadprzeciętnym poziomie agresywności osób odbywających karę pozbawienia wolności czy zwiększonym ryzyku wystąpienia agresywnych prowokacji.

Reasumując, ścieżka poprawy moralnej przestępców rozpoczyna się już w miejscu ich osadzenia. Nie jest to proces łatwy, gdyż przebiega w warunkach izolacji społecznej, w miejscu nagromadzenia osób wykolejonych społecznie, organizujących tzw. podkulturę przestępczą, kontestującą i w wielu przypadkach niszczącą efekty oddziaływań resocjalizacyjnych. Nie można zatem przewidzieć, czy skazany opuszczający zakład karny będzie trwale zresocjalizowany i pozytywnie zaadaptuje się do warunków, rytmu i wymogów życia społecznego. Proces przechodzenia do statusu eksdewianta jest bowiem determinowany wieloma czynnikami, zarówno tymi o charakterze systemowym i intencjonalnym (pomoc penitencjarna i postpenitencjarna), jak też nieintencjonalnym oraz warunkowany jest cechami indywidualnymi skazanych (m.in. osobowościowymi, charakterologicznymi), hamującymi proces resocjalizacji i readaptacji społecznej. Te ostatnie są jednak względnie kontrolowane i mogą być poddawane korekcji¹⁰. Dlatego też już w trakcie pobytu w zakładzie karnym, a szczególnie w okresie przygotowawczym do opuszczenia jednostki penitencjarnej, skazani powinni być kompetencyjnie przygotowywani do konstruktywnego radzenia sobie z problemami w sposób zgodny z oczekiwaniami społecznymi oraz do podejmowania interakcji środowiskowych oraz poszukiwania niezbędnej pomocy i wsparcia społecznego w środowisku wolnościowym. Większość skazanych obawia się jednak, że po wyjściu na wolność zderzy się z wieloma problemami przystosowawczymi (praca, mieszkanie, trudności w odbudowywaniu więzi społecznych) oraz kryzysem egzystencjalnym¹¹. Dochodzi do tego niedostateczny poziom współpracy między instytucjami zobligowanymi do udzielania systemowej pomocy postpenitencjarnej byłym więźniom oraz ich rodzinom¹².

---

¹⁰ B. Urban (2007), *Ewolucja zaburzeń w zachowaniu a profilaktyka i resocjalizacja w środowisku otwartym*, w: I. Pospiszyl, M. Konopczyński (red.), *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, Warszawa.

¹¹ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa; D. Pstrąg (2009), *Obawy skazanych związane z adaptacją do życia na wolności*, w: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej*, Rzeszów.

¹² B.M. Nowak (2016a), *An innovative training programme for the staff of social integration and assistance institutions, supporting their professional qualifications for working with persons at risk of social exclusion*,

Relacje między ekswięźniami a pracownikami tych instytucji są często zaburzone, a wielu byłych więźniów nie ubiega się o pomoc penitencjarną z uwagi na fakt, iż rzadko mogą oni liczyć na dobre przyjęcie i wsparcie ze strony pracowników instytucji pomocowych. Pracownicy instytucji pomocowych mają jednak dość dobrą orientację w potrzebach więźniów opuszczających zakłady karne. Najczęściej dostrzegają konieczność udzielenia im pomocy psychologicznej, wsparcia informacyjnego, a także pomocy w poszukiwaniu pracy, pomocy prawnej i wsparcia w organizacji życia. Podkreślają przy tym, że najmniej potrzebna jest byłym więźniom pomoc rzeczowa i finansowa¹³.

Pomoc postpenitencjarna w warunkach wolnościowych

Byli więźniowie i ich rodziny często doświadczają wielu niekorzystnych czynników indywidualnych i społecznych. Stanowią grupę szczególnego ryzyka, podatną na dyskryminację, defaworyzowaną na rynku pracy oraz w innych sferach życia społecznego, zagrożoną wykluczeniem powiązanim: ekonomicznym, mieszkaniowym i relacyjnym¹⁴.

W procesie zakorzenienia ekswięźniów w nowej rzeczywistości znaczącą rolę odgrywa ich osobowościowa orientacja aksjologiczna,

---

w: I. Niewiadomska, W. Augustynowicz (red.), *Inclusion – psychosocial aspects. Psychoprevention studies*, Lublin; M. Marczak (red.) (2009), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków.

¹³ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*; A. Szymanowska, G. Korwin-Szymanowski (2009), *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, w: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów; Pindel E. (2009), *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, w: Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków.

¹⁴ Nowak B.M. (2019), *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswięźniów poszukujących zatrudnienia*, „Probacja”, nr 1, 13–32; B.M. Nowak (2019a), *Praca jako czynnik chroniący ekswięźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia–Psychologia*, 32(3), 289–306; H. Machel (2010), *Resocjalizacja penitencjarna: istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1; H. Machel (2007), *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa.

określająca preferencje wartości i norm w różnorodnych sytuacjach społecznych¹⁵. Równie ważne jest poczucie kontroli, które determinuje zachowania oraz informuje o stopniu jego przystosowania się i radzenia sobie w różnych sytuacjach¹⁶. Jak wskazują badania empiryczne, więźniów cechuje najczęściej zewnętrzne poczucie kontroli. Przebywanie w opresyjnym środowisku więziennym obliguje ich do podporządkowania się i respektowania sytuacji kontroli, co skutkuje obniżonym poczuciem sprawstwa¹⁷.

Punktem wyjścia do właściwych oddziaływań resocjalizacyjnych i readaptacyjnych, podejmowanych zarówno w przestrzeni penitencjarnej, jak i postpenitencjarnej jest zatem praca nad modyfikacją przekonań osób skazanych o sobie i ich dotychczasowym sposobie postępowania oraz nad reorientacją poczucia kontroli z zewnętrznego na wewnętrzne. Osoby z wewnętrznym poczuciem kontroli charakteryzuje bowiem postrzeganie sukcesów i porażek jako skutku własnych działań. Posiadają one bardziej realny obraz siebie, wyższy poziom samooceny oraz stopień samoakceptacji i samodzielności niż osoby z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli. Są także bardziej niż one odporne na stres, bardziej sprawne i efektywne oraz dojrzałe emocjonalnie i społecznie¹⁸. Należy jednak podkreślić, że pozytywne efekty readaptacji i reintegracji społecznej są warunkowane także profesjonalnie prowadzonymi działaniami (re)edukacyjnymi, ukierunkowanymi na opanowanie i ugruntowanie przez skazanych kompetencji życiowych, społecznych i zawodowych.

Jak stanowi Kodeks karny wykonawczy¹⁹, pomocy postpenitencjarnej w warunkach wolnościowych udzielają ekskwiziom

---

¹⁵ I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, W. Augustynowicz (2010), *Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. Raport z badań z rekomendacjami*, Lublin.

¹⁶ W. Wosińska (2004), *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk.

¹⁷ B.M. Nowak (2017c), *Poczucie lokalizacji kontroli u skazanych powracających do przestępstwa a postrzeganie przez nich własnych rodzin pochodzenia*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, vol 2, nr 25, s. 163–182; K. Belniak (2014), *Poczucie kontroli u sprawców przestępstw agresywnych*, „Acta Universitatis Lodziensis”, nr 18; K. Strzelczyk (2010), *Poczucie kontroli u skazanych uczestniczących w więziennej terapii uzależnień*, „Studia z Psychologii KUL”, nr 16.

¹⁸ S. Nowicki, B.R. Strickland (1973), *A Locus Of Control Scale For Children*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, 40, s. 148–154.

¹⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).

uprawnione do tego organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego, kuratela sądowa, pomoc społeczna oraz stowarzyszenia, fundacje, organizacje, instytucje, jak również kościoły i inne związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania (art. 38 k.k.w. § 1 i 2). Przedstawiciele tych podmiotów mogą uczestniczyć w radach oraz innych organach kolegialnych (art. 39 § 1 k.k.w.) – powoływanych przez Prezesa Rady Ministrów, Ministra Sprawiedliwości lub podległe mu organy oraz wojewodów – świadczących pomoc skazanym i ich rodzinom lub też koordynujących współdziałanie społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi (Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym) [art. 40 § 1 k.k.w.].

Przewidziane w Kodeksie karnym wykonawczym działania postpenitencjarne mają charakter prewencyjny i ukierunkowane są na utrwalenie efektów oddziaływań resocjalizacyjnych oraz pomyślną i zgodną z oczekiwaniami społecznymi – readaptację i pełną reintegrację społeczną ekskwiźniów. W tym celu utworzony został Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (dalej: Fundusz), którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości (art. 43 § 1 k.k.w.). Główne cele Funduszu obejmują: pomoc pokrzywdzonym przestępstwem, osobom im najbliższym i świadkom, przeciwdziałanie przestępczości oraz pomoc postpenitencjarną. Odpowiednie środki przeznaczane są zwłaszcza na pomoc medyczną, psychologiczną, rehabilitacyjną, prawną oraz materialną, która udzielana jest przez jednostki niezaliczane do sektora finansów publicznych i niedziałające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje (§ 8 ust. 1 k.k.w.). Oprócz wyżej wskazanych podmiotów wsparcie finansowe ze środków Funduszu otrzymują także jednostki sektora finansów publicznych w zakresie zadań ustawowych (§ 8 ust. 1, pkt 1a k.k.w.). Wsparcie Funduszu ukierunkowane jest na:

- ochronę interesów osób pokrzywdzonych przestępstwem i świadków, prewencji przestępczości oraz likwidacji skutków pokrzywdzenia przestępstwem, realizowanych w postaci szkoleń kompetencyjnych oraz propagowania alternatywnych metod rozwiązywania konfliktów, w szczególności mediacji w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych (§ 8 ust. 1, pkt 1b i 1c k.k.w.);
- edukację z zakresu przeciwdziałania przemocy i przestępczości, prowadzoną w szczególności przez pracowników placówek oświatowych i ochrony zdrowia oraz funkcjonariuszy Policji w formie programów

ukierunkowanych na profilaktykę zachowań przestępczych, w tym przemocowych (§ 8 ust. 1, pkt 1e k.k.w.);

- pomoc postpenitencjarną osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz osobom im najbliższym, udzielaną przez Służbę Więzienną oraz zawodowych kuratorów sądowych w formie pomocy psychologicznej świadkom i osobom im najbliższym (§ 8 ust. 2, pkt 2a k.k.w.);
- wsparcie i rozwój systemu pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem i świadkom, przeciwdziałanie przyczynom przestępczości oraz niesienie pomocy postpenitencjarnej, podejmowanej lub powierzonej przez dysponenta Funduszu danym podmiotom, poprzez (§ 8 ust. 4 k.k.w.):
  - promowanie systemu pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem i świadkom oraz pomocy postpenitencjarnej, wspieranie inicjatyw oraz przedsięwzięć realizowanych na rzecz poprawy sytuacji osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz skutecznej readaptacji skazanych;
  - podejmowanie przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, w tym dotyczących przyczyn i uwarunkowań przestępczości oraz jej zapobiegania;
  - refundację kosztów związanych z organizowaniem i prowadzeniem studiów podyplomowych, kursów dokształcających i szkoleń w przedmiotowym zakresie;
  - realizację badań naukowych i prac rozwojowych (podejmowanie, organizowanie i zlecenie) oraz współpracy z innymi jednostkami, ukierunkowaną na diagnozowanie sytuacji oraz potrzeb osób pokrzywdzonych przestępstwem, świadków oraz osób skazanych, a także identyfikację przyczyn i uwarunkowań przestępczości, jej profilaktykę i prewencję oraz przeciwdziałanie powrotności do przestępstwa;
  - upowszechnianie wiedzy na temat praw osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz mediacji w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych, jak też na temat innych, alternatywnych metod zapobiegania konfliktom i ich rozwiązywania;
  - promowanie i wspieranie działań na rzecz rodzin zagrożonych dysfunkcyjnością, w szczególności odnoszących się do profilaktyki i terapii uzależnień oraz rozwiązywania konfliktów w rodzinie.

Dalsza część opracowania odnosi się do metodyki pracy postpenitencjarnej, czyli osadzonym na gruncie prawa polskiego, wystandaryzowanym podejściu do rozwiązywania problemów osób skazanych oraz kompetencji realizatorów wspomagających proces readaptacji i reintegracji ekswięźniów.

Metodyka pracy oraz kompetencje zawodowe realizatorów wspomagania postpenitencjarnego

Praca postpenitencjarna na rzecz osób skazanych wymaga od jej realizatorów posiadania szczególnych kompetencji osobistych oraz zawodowych, wypracowanych w toku profesjonalnego kształcenia oraz adekwatnych do zasobów i specyficznych potrzeb beneficjentów. Jak dotąd nie istnieje w Polsce zawód, który uprawniałby do prowadzenia specjalistycznych działań na rzecz wspomagania skazanych w ich wysiłkach readaptacyjnych. Zadania w omawianym zakresie są rozproszone, realizowane przez różne instytucje i pracujące w nich osoby w sposób nie zawsze profesjonalny, a często wybiórczy i intuicyjny.

Praca postpenitencjarna wymaga posiadania przez jej realizatorów określonego zestawu kompetencji zawodowych²⁰. Ogólnie rzecz ujmując, na *kompetencje zawodowe* składają się *kompetencje funkcjonalne*, tzw. twarde, obejmujące wiedzę i umiejętności z zakresu wykonywanych czynności zawodowych oraz *kompetencje behawioralne*, tzw. miękkie, warunkujące efektywną realizację czynności zawodowych. We współczesnej myśli ekonomicznej wyodrębniane są także dwie inne kategorie należące do kompetencji zawodowych: *kompetencje progowe* związane z czynnościami wykonywanymi na danym stanowisku oraz *kompetencje różnicujące* pracowników pod względem poziomu umiejętności psychospołecznych warunkujących efektywność wykonywanych zadań zawodowych²¹. Najbardziej

---

²⁰ Zob.: A. Węgliński (2013), *Zasoby osobiste i kompetencje zawodowe kuratorów sądowych niezbędne w pracy z osobą dozorowaną z problemem alkoholowym*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXXII, s. 343–364; E. Grudziwska (2017), *Kompetencje zawodowe kuratorów sądowych*, „Praca Socjalna”, nr 3(34), s. 39–47; R. Opora, Ł. Wirkus (2021), *Funkcjonowanie Kuratorskiej Służby Sądowej przed i w czasie pandemii COVID–19*, Warszawa.

²¹ R. Boyatzis, A. de la Fuente, A. Ciccione (2002), *Human Capital in a Global and Knowledge-based Economy. Final report. Instituto de Analisis Economico (CSIC)*, Barcelona.

adekwatny do potrzeb beneficjentów wspomaganego readaptacyjnego jest poniższy katalog kompetencji:

- *kompetencje osobiste*, na które składają się m.in.: zarządzanie sobą w czasie; radzenie sobie ze stresem i emocjami; automotywacja; efektywna komunikacja czy twórcze rozwiązywanie problemów. Są to kompetencje rozwijane na bazie dyspozycji osobowościowych, pełniące funkcję wspomagającą wykonywanie czynności zawodowych (wzorce zachowań i zasoby wiedzy). Stanowią one kapitał, który wraz z motywacją prowadzi jednostkę do samorealizacji oraz osiągania satysfakcji z realizacji obowiązków pracowniczych. Ten typ kompetencji determinuje jakość wykonywanych zadań (rzetelność, szybkość, precyzja). Umożliwia najbardziej skuteczne zarządzanie sobą oraz wykorzystanie w pracy zawodowej posiadanych kwalifikacji i zdolności, zasobu wiedzy ogólnej, specjalistycznej i doświadczenia. Poziom kompetencji osobistych jest powiązany z aktywnością zawodową²² – ma wpływ na ogólne zadowolenie z życia i decyduje o tym, czy człowiek efektywnie poszukuje pracy i czy potrafi się w tej pracy utrzymać. Kompetencje osobiste determinowane są zarówno biologicznie [siła układu nerwowego i temperament (wytrzymałość, nastrój, impulsywność)], jak i społecznie (aspiracje, poczucie umiejscowienia kontroli, potencjał rozwojowy, wysiłek ukierunkowany na rozwój). Badania wykazały, że osoby o wysokim poziomie kompetencji osobistych są aktywne w wielu obszarach i dziedzinach życia. Wykonywana przez nich praca wymagająca mobilizacji własnych zasobów, adaptacji do nowych sytuacji, podejmowania licznych interakcji (także w sytuacjach trudnych), skutkuje wzrostem satysfakcji życiowej oraz stanowi dobry grunt dla rozwoju nowych kompetencji osobistych;
- *kompetencje społeczne* są złożonymi umiejętnościami determinującymi skuteczność radzenia sobie w różnego typu sytuacjach życiowych²³ oraz wskazują na skuteczność interpersonalną i efektywność zadań realizowanych w kontakcie z innymi ludźmi. Nabywane są w toku treningu

²² A. Brzezińska, R. Kaczan, K. Piotrowski, P. Rycielski (2008), *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*, „Nauka”, nr 3, s. 97–123.

²³ A. Matczak (2007), *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, Warszawa.

społecznego, którego intensywność warunkowana jest cechami temperamentu i osobowości (ekstraintrowersja, reaktywność, lęk efektywność). Ich efektywność zależna jest od możliwości intelektualnych jednostki; warunków środowiskowych i oddziaływań wychowawczych oraz wpływów szkoleniowych i terapeutycznych²⁴. W skład kompetencji społecznych wchodzi także: strategie interpretacji i planowania sytuacji społecznych, kreowania postaw i emocji oraz przyjmowania wartości pomagających w osiągnięciu celów²⁵. Są to umiejętności niezwykle istotne dla podejmowania skutecznych działań postpenitencjarnych. Wysoki poziom kompetencji społecznych powiązany jest z zadaniowym stylem reagowania oraz strategią poszukiwania kontaktów towarzyskich i jest istotnym czynnikiem chroniącym przed wypaleniem zawodowym. Pozwala na przejawianie optymalnych zachowań prowadzących do zaspokojenia potrzeby statusu i władzy oraz prowadzi do głębokiej internalizacji ról zawodowych i innych ról społecznych²⁶. W pracy postpenitencjarnej istotne są następujące umiejętności społeczne²⁷: udzielania wzmocnień społecznych i wywierania wpływu; współodczuwania i podejmowania ról innych ludzi; rozwiązywania problemów; obrony własnych praw z poszanowaniem praw innych osób (asertywność). Równie ważna jest sprawna komunikacja werbalna i niewerbalna oraz wysoki poziom inteligencji społecznej;

- *kompetencje menedżerskie*, kluczowe dla sprawnego zarządzania instytucją (aspekt strategiczny) oraz zasobami ludzkimi (organizacja pracy), rozumiane najczęściej jako oczekiwania względem zachowań, umiejętności i innych cech pracowników sprzyjających osiągnięciu sukcesu w pracy.

²⁴ A. Matczak (2001), *Temperament a kompetencje społeczne*, w: W. Ciarowska, A. Matczak (red.), *Różnice indywidualne: wybrane badania inspirowane Regulacyjną Teorią temperamentu Profesora Jana Strelaua*, Warszawa.

²⁵ P. Smółka (2006), *Jak skutecznie szkolić umiejętności interpersonalne?*, w: B. Kaczmarek, M. Stencel (red.), *Komunikowanie się: problemy i perspektywy*, Lublin.

²⁶ M. Agryle (1999), *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa.

²⁷ J.F. Terelak, J. Bałdys (2003), *Płeć psychologiczna a kompetencje społeczne u kobiet na stanowiskach kierowniczych średniego szczebla*, w: S.A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, Wrocław.

W skład kompetencji menedżerskich wchodzi głównie elementy działania społecznego takie jak: planowanie; podejmowanie decyzji; organizowanie; motywowanie; kontrolowanie. Są to tzw. kompetencje miękkie mające charakter uniwersalny, aspekt społeczny oraz wspomagający współpracę z innymi²⁸. Kompetencje menedżerskie wyznaczają kluczowe role pełnione przez osoby je posiadające²⁹: *inspirator* – ma on za zadanie przewodzić innym oraz wskazywać na pomysł lub naprowadzać na właściwą drogę do rozwiązania problemu; *organizator* – rola ta powiązana jest ze skutecznością opartą na kompetencjach umożliwiających rozwiązanie problemów; *mediator* – pełnienie tej roli polega na stymulacji pracy zespołowej poprzez sprawną komunikację, co umożliwi wymianę wiedzy i doświadczeń oraz wprowadzanie niekonwencjonalnych sposobów wyjścia z trudnych i nierozwiązywalnych sytuacji.

- *kompetencje specjalistyczno-techniczne*, wynikające z charakteru i specyfiki pracy na danym stanowisku³⁰ oraz związane ze specjalistycznymi zadaniami przewidzianymi dla danej grupy stanowisk i specyficznymi zakresami wiedzy lub umiejętności. W dużej mierze decydują one o efektywności realizowanych zadań związanych ze specyfiką zawodu, stanowiska lub funkcji.

Praca z podmiotem trudnym, traumatyzowanym, niejednokrotnie wciąż zaburzonym, nieprzystosowanym do nowej rzeczywistości i zagubionym w gąszczu nieznanymi mu wcześniej wymogów społecznych oraz jego dysfunkcyjną rodziną, wymaga posiadania wiedzy interdyscyplinarnej z zakresu psychologii, prawa, penitencjarystyki, pracy socjalnej, zarządzania, nauk o bezpieczeństwie oraz złożonych umiejętności warunkujących efektywność radzenia sobie w różnych sytuacjach, w tym radzenia sobie ze stresem i presją czasu, jak też wysokich sprawności komunikacyjnych. Stąd też dla efektywności i skuteczności pracy postpenitencjarnej kluczowy jest wysoki poziom następujących umiejętności interpersonalnych: nawiązywania kontaktu z innymi; zarządzania przekazem niewerbalnym i werbalnym; prowadzenia negocjacji; rozwiązywania

²⁸ G. Yukl (2006), *Leadership in Organizations*, New Jersey.

²⁹ Oleksyn, za: M. Kazak (2017), *Kompetencje menedżerskie we współczesnej organizacji*, „Journal of Modern Management Process”, nr 1(2), s. 92.

³⁰ G. Filipowicz (2004), *Zarządzanie Kompetencjami Zawodowymi*, Warszawa.

konfliktów; pracy zespołowej; przejawiania zachowań asertywnych; wywierania wpływu i obrony przed manipulacją.

Instytucjonalna ewolucja strukturalno-organizacyjna wymaga od służb społecznych systematycznego doskonalenia kompetencji zawodowych, zwłaszcza w zakresie aktualizacji wiedzy ogólnej i specjalistycznej oraz nabywania nowych umiejętności. Współcześnie obserwowane są także zmiany w sferze organizacji pracy. Tworzone są wielofunkcyjne zespoły pracownicze oraz stanowiska i role przypisane do określonych procesów, a nie jak dotychczas – do funkcji³¹. Zauważalne są także w tego typu instytucjach wyraźne modyfikacje strukturalne, implikujące istotne zmiany w sferze zarządzania organizacją.

Odnosząc się do metodyki pracy postpenitencjarnej, należy przytoczyć propozycję sformułowaną przez A. Fidelusa³² w zakresie ramowego postępowania metodycznego z ekswięźniami, ujętą w następujące etapy:

1. *Diagnoza relacyjnych i interakcyjnych powiązań oraz identyfikacja wielorakich różnicowań zachodzących w danej przestrzeni* – rozpoznanie podatności i zdolności środowiska lokalnego oraz rozwijanie i udzielenie wsparcia w aspekcie inkluzji byłych osadzonych;
2. *Praca nad poszukiwaniem osobowych i społeczno-przestrzenne zasobów oraz eliminowanie deficytów* – jest to optymalne rozwiązanie w przypadku działań krótkoterminowych, skoncentrowanych na rozwiązaniu problemu;
3. *Wzmacnianie motywacji ekswięźniów w kierunku indywidualnego rozwoju i wspieranie ich w przezwyciężaniu wyzwań życiowych* wynikających zarówno z potrzeb materialnych, jak i relacji społecznych, a w razie konieczności współkształtowanie współżycia w konkretnych przestrzeniach;
4. *Przejście od analizy przypadku do badania przestrzeni życiowej* wraz z jego terytorialnością i uwzględnieniem zapotrzebowania ludności zamieszkującej daną miejscowość;
5. *Budowanie sieci powiązań* zarówno w zakresie poziomów, jak i ich społecznej przestrzeni z szerszymi obszarami oddziaływania pomocniczego oraz ciągłym staraniem się o ulepszenie kooperacji i koordynacji społeczno-socjalnej oferty i usług;

---

³¹ R. Wood, T. Payne (2006), *Metody rekrutacji i selekcji pracowników oparte na kompetencjach*, Kraków.

³² A. Fidelus (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa.

6. *Samopomoc i samoorganizacja* – odkrywanie i wspieranie kompetencji zawartych w przestrzeni życiowej określonej grupy osób przy odpowiednim wyważeniu proporcji profesjonalnej interwencji z posiadanymi zasobami na danym obszarze społecznym – zadbanie o aktywizację sił i możliwości adresatów, ale też wrażliwość wobec przesadnego wysiłku;
7. *Kooperacja i koordynacja* – główne zadanie polega na powiązaniu i integracji różnych działań i aktorów z konkretnym przypadkiem i sytuacją przy jednoczesnym zadbaniu o różnorodność działań (współpraca pracowników socjalnych, asystentów rodziny, kuratorów sądowych);
8. *Ponadgrupowa i ponadresortowa orientacja* – polega na unikaniu nadmiernej biurokracji przy organizacji pomocy oraz na łączeniu działań pomocowych nie w profilu instytucjonalnych struktur, ale według potrzeb adresatów.
9. *Równoważąca i pośrednicząca działalność na rzecz rozwoju kompetencji* – tworzenie, podtrzymywanie i rozwijanie ponadsektorowych struktur i projektów w wąskim i średnim zakresie oddziaływania;
10. *Spoleczno-socjalno-polityczne zaangażowanie*: rozwijanie wiedzy i praktyki na podstawie dobrze zabezpieczonej interdyscyplinarnej wiedzy na polu społeczno-socjalnej polityki.

Poniżej zostaną zaprezentowane szczegółowe metodyki pracy dwu służb społecznych kluczowych w procesie readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych – kuratorów sądowych i pracowników socjalnych.

Metodyka pracy kuratorów sądowych w zakresie udzielania ekswięźniom pomocy postpenitencjarnej

Instytucja kurateli sądowej stanowi pomocnicze, wykonawcze zaplecze sądów. Jest to instytucja silnie sformalizowana, której pracownicy funkcjonują w układzie obwarowanych prawnie stosunków międzyludzkich oraz wykonują swoje zadania w oparciu o aktualny stan prawny określony w ustawie o kuratorach sądowych³³. Jak stanowi art. 1, kuratorzy sądowi są powołani do prowadzenia działań ukierunkowanych na udzielanie osobom skazanym pomocy i wsparcia o charakterze readaptacyjnym

³³ Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 167).

(wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym) w oparciu o wydane orzeczenia sądu.

Wykonywanie zadań określonych w ustawie wymaga od kuratora posiadania kompetencji w postaci szerokiej, interdyscyplinarnej wiedzy oraz specyficznych umiejętności, na czele ze zdolnością do wywierania wpływu i umiejętnością sprawnej komunikacji interpersonalnej. Równie ważne są cechy osobowe kuratorów, ich zdolność do kreowania konstruktywnych relacji interpersonalnych oraz jakość kontaktu resocjalizacyjnego³⁴. Kuratorzy zawodowi powinni stanowić zatem grupę homogeniczną pod względem kwalifikacji formalnych, z pełnym zestawem kompetencji praktyczno-moralnych i technicznych³⁵, do których zaliczyć można między innymi:

- *rzetelną wiedzę* w zakresie prawa, socjologii, psychologii i pedagogiki oraz umiejętności psychologiczno-pedagogiczne;
- *umiejętności menedżerskie*, takie jak: działanie pod presją, nadawanie priorytetów zadaniom oraz zdolność podejmowania decyzji;
- *umiejętności organizacyjne* w zakresie zaspokajania potrzeb życiowych osoby dozorowanej/nadzorowanej i jej rodziny;
- *umiejętności techniczne* – posługiwanie się narzędziami, metodami i technologią cyfrową w celu stosowania różnych technik umożliwiających osiągnięcie założonych celów;
- *umiejętność prowadzenia oddziaływań* w oparciu o właściwy dobór metod i technik, adekwatnych do wyników diagnozy psychologicznej i pedagogicznej;
- *umiejętność nawiązywania kontaktu z rodzinami osób dozorowanych/nadzorowanych i efektywnej z nimi współpracy*;
- *wiedzę i umiejętności z zakresu opracowywania programów wspomagających proces readaptacji skazanych, uwzględniających sytuację ich rodzin*.

Skuteczność działań i oddziaływań, do których zobowiązani są kuratorzy sądowi wykonujący dozory/nadzory, determinowana jest czynnikami prawno-organizacyjnymi oraz społeczno-środowiskowymi, wśród których kluczową jest sytuacja osobista i życiowa

---

³⁴ B.M. Nowak (2014a), *Kompetencje do pracy readaptacyjnej z osobami szczególnie zagrożonymi wykluczeniem społecznym – ekswiężnikami i ich rodzinami*, w: M. Kowalski, A. Knocińska, P. Frąckowiak (red.), *Resocjalizacja – edukacja – polityka społeczna. Współczesne konteksty teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, Środa Wielkopolska.

³⁵ M. Heine (2008), *Funkcjonowanie kurateli sądowej w nowych realiach normatywnych*, w: M. Konopczyński, B.M. Nowak (red.), *Resocjalizacja – ciągłość i zmiana*, Warszawa.

osób dozorowanych/nadzorowanych oraz instytucjonalna infrastruktura wspierająca, dostępna w środowisku ich życia. Dla osiągnięcia założonych celów istotna jest pozycja społeczna kuratorów sądowych, ich predyspozycje osobowościowe, orientacja profesjonalna (poziom wykształcenia i motywy wyboru zawodu) oraz poziom kompetencji zawodowych³⁶. Nie bez znaczenia są także dyspozycje osobowe kuratorów preferowane przez beneficjentów działań postpenitencjarnych, w tym członków rodzin osób dozorowanych. Od kuratorów oczekują oni najczęściej okazywania im *życzliwości*, *cierpliwości* i *otwartości*; sprawnej komunikacji, skutecznego wywierania wpływu; empatii oraz sprawności w organizowaniu pomocy i wsparcia społecznego³⁷.

W pracy postpenitencjarnej niezwykle istotna jest umiejętność sprawnej komunikacji interpersonalnej, będąca podłożem wpływu resocjalizacyjnego. W kontakcie z osobą dozorowaną i jej rodziną kuratorzy wchodzi bowiem w transakcje konfliktowe, wynikające z różnic w systemach (kodach) komunikowania się³⁸. Stąd też relacje na linii kurator – osoba dozorowana, osadzone są na gruncie niezgodności wzajemnych oczekiwań. Nawijając relacje formalno-prawne, kuratorzy posługują się kodem rozwiniętym wynikającym ze zdolności postrzegania wydarzeń w odległej perspektywie czasowej oraz stosowania subtelnych rozróżnień słownych³⁹. Z kolei osoby dozorowane posługują się zazwyczaj kodem znacznie uboższym, gdyż posiadają bardziej uproszczony (prymitywny) obraz świata, zależnie od poziomu ich wykształcenia, światopoglądu i innych cech osobowych. W związku z tym, by móc wywierać skuteczny wpływ na osoby dozorowane, kuratorzy muszą poznać jej przekonania, wartości, przemyślenia i doświadczenia, a następnie dopasować do tego swój język komunikacji. Jest to proces wymagający od kuratorów zdolności empatycznych, sprawności diagnostycznych oraz umiejętności komunikacyjnych⁴⁰. W pracy kuratorów sądowych istotne jest także poczucie

³⁶ H. Machel (2007), *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa; R. Opora (2006), *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk.

³⁷ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa.

³⁸ E. Berne (1987), *W co grają ludzie*, Warszawa.

³⁹ Bernstein za: Z. Nęcki (1996), *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.

⁴⁰ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*, s. 339–351; B.M. Nowak (2010), *Uwarunkowania skuteczności pracy kuratorskiej*, „Szkice Podlaskie”, z. 17/18, s. 291–300.

odpowiedzialności za osoby dozorowane oraz siebie samych, za własne postawy, zachowania i poziom kompetencji zawodowych. Poczucie odpowiedzialności powiązane jest z konstruktywnym działaniem zawodowym przejawiającym się w sumienności i rzetelności w wykonywaniu obowiązków służbowych, autentyczności w relacjach międzyludzkich, uczciwości, przyzwoitości i poczuciu własnej wartości⁴¹. Należy jednak podkreślić, że czynniki wpływające na jakość i skuteczność pracy kuratorskiej stanowią skomplikowaną konfigurację sprzężonych ze sobą elementów i nie można ustawić ich hierarchicznie w oparciu o kryterium siły ich wpływu. Kompetencje są bowiem strukturą dynamiczną, wymagającą systematycznej aktualizacji i doskonalenia. Stąd też na kuratorów sądowych nałożony jest obowiązek stałego podnoszenia kwalifikacji zawodowych poprzez uczestnictwo w szkoleniach i innych formach doskonalenia zawodowego (art. 10 Ustawy). Zadania związane z doskonaleniem zawodowym kuratorów sądowych wykonywane są między innymi przez Krajowe Stowarzyszenie Kuratorów Sądowych, oferujące szereg szkoleń, wykładów i konferencji z zakresu metodyki pracy postpenitencjarnej⁴².

Do wykonywania zawodu kuratora uprawnione są osoby posiadające dyplom studiów wyższych, niezależnie od ukończonego kierunku. Jak stanowi art. 5 ust. 1, pkt 4 ustawy o kuratorach sądowych⁴³, kuratorem może zostać osoba, która ukończyła wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych. Po spełnieniu powyższych wymagań oraz przedłożeniu informacji z Krajowego Rejestru Karnego, kandydat może zostać aplikantem kuratorskim (art. 72). Aplikacja kuratorska trwa rok i ma na celu praktyczne zapoznanie aplikanta z zadaniami kuratora sądowego (teoretyczne i praktyczne) oraz z metodyką pracy, organizacją i działalnością sądu, zakładów resocjalizacyjnych dla nieletnich, placówek opiekuńczo-wychowawczych i leczniczo-terapeutycznych oraz zakładów penitencjarnych. Aplikant kuratorski składa egzamin przed komisją egzaminacyjną. W ten sposób sprawdzana jest przydatność aplikanta do wykonywania zawodu kuratora (art. 71;

⁴¹ B.M. Nowak (2014a), *Kompetencje do pracy readaptacyjnej...*

⁴² <http://kurator.webd.pl/category/metodyka> [dostęp: 25.11.2021].

⁴³ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. 2020r., poz. 167).

75 pkt 1; 78 pkt 1). Wyżej wskazane kryteria naboru do pracy kuratorskiej nie dają jednak pełnej gwarancji profesjonalnego przygotowania kandydata do pracy ze skazanymi. Tym bardziej że Ustawa o kuratorach przewiduje także funkcję kuratora społecznego, czyli osoby, która spełnia kryteria określone w przytoczonym wyżej art. 5 ust. 1 pkt 1–3 lub posiada co najmniej wykształcenie średnie lub średnie branżowe oraz doświadczenie w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, opiekuńczej lub wychowawczej (art. 84 ust. 1 pkt 2).

Wracając do meritum zagadnienia – w celu wykonywania obowiązków służbowych, kuratorzy zawodowi sprawujący dozór, są uprawnieni do (art. 9):

- odwiedzania w godzinach od 7⁰⁰ do 22⁰⁰ osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych;
- żądania okazania przez osobę objętą dozorem dokumentu pozwalającego na stwierdzenie jej tożsamości;
- żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od osób objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd;
- dostępu do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem;
- przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych;
- żądania od Policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych.

W celu zapewnienia ochrony społeczeństwu, zaś osobom dozorowanym ochrony przed powrotnością do przestępstwa, działalność służb probacyjnych ukierunkowana jest na eliminację czynników kryminogennych wpływających na powrotność do przestępstwa⁴⁴. Cel ten osiągnąć jest w toku realizacji dwu podstawowych zadań. Pierwsze dotyczy identyfikacji indywidualnych czynników ryzyka recydywy, czyli obszarów problemowych związanych z obecnością czynnika kryminogennego (*ocena ryzyka*), zaś drugie – zaplanowania i realizacji interwencji nakierowanych na rozpoznane czynniki (*szacowanie ryzyka*). Aby móc rzetelnie realizować powyższe zadania, kuratorzy powinni być wyposażeni w skuteczne

⁴⁴ Wójcik D. (red.) (2010), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa.

strategie interwencyjne oraz mieć do dyspozycji wystandaryzowane narzędzia do oceny potrzeb kryminogennych⁴⁵. W nowej metodyce wykonywania dozoru identyfikacja czynników ryzyka polega na korekturze lub eliminacji. Czynniki te z jednej strony określają poziom zagrożenia osoby dozorowanej powrotnością do przestępstwa, zaś z drugiej – są przedmiotem oddziaływań resocjalizacyjnych⁴⁶. Badania przeprowadzone przez A. Węglińskiego⁴⁷ wykazały, że badani kuratorzy skutecznie motywują osoby dozorowane do podejmowania wysiłków w celu dokonania zmiany w społecznym funkcjonowaniu. W dłuższym okresie wykonywania dozoru, w fazie zaawansowanej pojawia się bowiem u osób dozorowanych istotne zmniejszenie występowania czynników kryminogennych oraz korzystne zmiany w ich dynamice – zmniejszenie podejrzliwości i nieufności, impulsywności oraz skłonności niszczycielskich w relacjach. Świadczy o tym efektywność prowadzonych dozorów – brak powrotności do przestępstwa w okresach trwania analizowanych dozorów.

Metodyka pracy kuratorów sądowych jest oparta na katalogu czynności wskazanych w Ustawie o kuratorach sądowych. Do ich podstawowych obowiązków należą (art. 11):

- występowanie z wnioskiem o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka;
- przeprowadzanie wywiadów środowiskowych na życzenie sądu;
- współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego oraz organizacjami społecznymi działającymi w oparciu o statut zawierający zapis upoważniający do podejmowania działań związanych z opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym;

---

⁴⁵ A. Węgliński (2020), *Efektywność wykonywania kar wolnościowych charakteru probacyjnego w zróżnicowanych grupach ryzyka przestępczości powrotnej osób dozorowanych*, „Probacja”, nr 3; B. Stańdo-Kawecka (2014), *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. XXXIII.

⁴⁶ A. Węgliński (2020), *Efektywność wykonywania kar...*; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków; D.A.J. Andrews, Bonta (2010), *Rehabilitating criminal justice policy and practice*, *Psychology, „Public Policy, and Law”*, vol. 16, nr 1.

⁴⁷ A. Węgliński (2020), *Efektywność wykonywania kar...*

- organizacja i kontrola pracy podległych kuratorów społecznych, a także innych podmiotów uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów;
- zgłaszanie sądowi przyczyn opóźnień w postępowaniu wykonawczym lub innych niedociągnięć i nieprawidłowości w działaniu pozasądowych podmiotów wykonujących orzeczone środki.

Kurator prowadzący dozór jest zobowiązany do⁴⁸:

- zbierania co najmniej raz na 6 miesięcy informacji o zachowaniu skazanego/sprawcy przestępstwa;
- przeprowadzania wywiadu przed wystąpieniem do sądu z wnioskiem (art. 173 § 2 pkt 3 – 9a k.k.w.) o:
  - zmianę okresu próby w sprawach dotyczących wykonywania postanowienia o warunkowym zwolnieniu;
  - podjęcie postępowania warunkowo umorzonego;
  - ustanowienie, rozszerzenie lub zmianę obowiązków w okresie próby, o zwolnienie od wykonania tych obowiązków albo o oddanie pod dozór lub zwolnienie od dozoru;
  - odroczenie lub o przerwę w wykonaniu kary lub o odwołanie odroczenia lub przerwy w wykonaniu kary;
  - warunkowe zwolnienie lub o odwołanie warunkowego zwolnienia;
  - zarządzenie wykonania kary, której wykonanie warunkowo zawieszono, oraz o wykonanie kary zastępczej;
  - wykonanie kary ograniczenia wolności;
  - zawieszenie, podjęcie oraz umorzenie postępowania wykonawczego.
- występowania do instytucji i właściwych urzędów oraz osób fizycznych w celu uzyskania informacji o sposobie realizacji obowiązków nałożonych na skazanego/sprawcę przestępstwa;
- pozyskiwania od skazanego lub sprawcy przestępstwa informacji o przebiegu okresu próby i sposobie wykonywania nałożonych obowiązków na skazanego/sprawcę przestępstwa oraz dokonywania ich weryfikacji;

---

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 969).

- bezzwłocznego powiadamiania sądu o popełnieniu przestępstwa lub o innym rażącym naruszeniu porządku prawnego przez skazanego/sprawcę przestępstwa.

Realizując czynności związane z przygotowaniem skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, po otrzymaniu decyzji komisji penitencjarnej lub orzeczenia sądu penitencyjnego, kurator (§ 13 rozporządzenia):

- 1) *sporządza program wolnościowy* we współdziałaniu ze skazanym oraz w oparciu o analizę akt penitencyjnych i akt sprawy karnej oraz po rozpoznaniu sytuacji rodzinnej i środowiskowej skazanego;
- 2) *współdziała ze środowiskiem rodzinnym i społecznym*, przygotowując je do powrotu skazanego;
- 3) *współorganizuje pomoc postpenitencyjną*, współdziałając ze skazanym i służbą penitencyjną zakładów karnych, organami administracji rządowej, samorządu terytorialnego oraz innymi podmiotami, ukierunkowaną na rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny oraz kształtowanie umiejętności samodzielnego rozwiązywania trudności życiowych;
- 4) *współdziała ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami, instytucjami i innymi podmiotami*, zaangażowanymi w niesienie pomocy w społecznej readaptacji skazanych.

W myśl § 14 rozporządzenia, kurator zawodowy dla dorosłych, utrzymujący kontakt ze skazanym, któremu udzielono przerwy w wykonaniu kary pozbawienia wolności:

- raz na 3 miesiące sprawdza wykorzystanie przez skazanego przerwy zgodnie z jej celem oraz wykonanie nałożonych na niego obowiązków;
- pozyskuje od skazanego niezbędne informacje, dotyczące jego zachowań i działań podejmowanych podczas przerwy;
- niezwłocznie powiadamia sąd penitencyjny lub składa wnioski o odwołanie przerwy w karze, w sytuacji niezgłoszenia się skazanego najpóźniej w ciągu 7 dni od zwolnienia z zakładu karnego lub stwierdzenia okoliczności, że skazany nie korzysta z odroczenia w orzecznym celu, rażąco narusza porządek prawny lub nie wykonuje nałożonych na niego obowiązków (art. 156 § 3 k.k.w.).

Ponadto, kurator zawodowy dla dorosłych (§ 15 rozporządzenia):

- zgłasza sądowi przyczyny przewlekłości postępowania wykonawczego oraz potrzebę zobowiązania Policji do udzielenia kuratorowi stosownej pomocy w wykonywaniu czynności;

- uczestniczy w posiedzeniach sądu, dotyczących osób znajdujących się w okresie próby, pod dozorem lub tych, na które mają obowiązek utrzymywania kontaktów z zawodowym kuratorem sądowym;
- sygnalizuje jednostkom nadrzędnym organów i instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego oraz organom statutowym stowarzyszeń i organizacji przypadki bezzasadnej odmowy udzielenia mu żądanej pomocy;
- prowadzi na bieżąco dokumentację pracy z osobą dozorowaną.

Podstawą rzetelnego wykonywania dozoru jest wywiad środowiskowy zlecany przez sąd kuratorowi sądowemu w sytuacji, gdy niezbędne jest ustalenie danych co do właściwości i warunków osobistych oraz dotychczasowego sposobu życia oskarżonego (art. 214 § 1 i 9 k.p.k.)⁴⁹.

Po powierzeniu dozoru przez sąd, wstępną grupą czynności wykonywanych przez kuratora jest analizowanie akt sprawy karnej, innych źródeł informacji o skazanym (§ 7 ust. 1, pkt 1) oraz założenieteczki dozoru, w której kurator umieszcza następujące kopie dokumentów⁵⁰: dane osobopoznawcze skazanego, wywiady środowiskowe, opinie biegłych lekarzy psychiatrów, psychologów, seksuologów oraz specjalistów do spraw uzależnień. Kurator prowadzący określony dozór zapoznaje się także z przebiegiem i wynikami dotychczasowych dozorów wykonywanych przez innych kuratorów (§ 7 ust. 1, pkt 2). W przypadku zastosowania zwolnienia warunkowego i opuszczenia zakładu karnego przez skazanego, ważną czynnością kuratorską jest przeanalizowanie dostępnej dokumentacji sporządzonej przez właściwą jednostkę penitencjarną (w tym opinii na temat zachowania skazanego, orzeczeń czy wniosków). Kopie tych dokumentów dołącza do teczeki prowadzonego dozoru (§ 7 ust. 1, pkt 3).

Kolejny zestaw czynności kuratorskich odnosi się do psychospołecznej sytuacji skazanego (§ 7 pkt 4–10) – jej rozpoznania, zdiagnozowania, oceny i zaprojektowania odpowiednich działań

---

⁴⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. 2022, poz. 1375); Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003, Nr 108 poz.1018).

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 969).

ukierunkowanych na rozwiązywanie problemów skazanego, a także określenia czynników i warunków niesprzyjających skutecznym oddziaływaniom resocjalizacyjnym oraz kontrolnym w okresie próby. Kurator ocenia, wybiera i stosuje optymalne metody oddziaływań na skazanego, w tym nawiązuje kontakt z rodziną skazanego, z osobami z jego otoczenia (środowiska) oraz z dzielnicowym w sytuacji, gdy osoba podlegająca dozorowi została skazana za przestępstwo z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej. Kurator może także rozpocząć współpracę ze stowarzyszeniami, instytucjami i organizacjami społecznymi zlokalizowanymi w miejscu zamieszkania osoby dozorowanej, gdy w jego przekonaniu potrzebuje ona pomocy w readaptacji społecznej. Chodzi tu przede wszystkim o wykorzystanie wszystkich możliwości wspomagających przy rozwiązywaniu problemów ekswieźnia. Podobne działania podejmuje kurator w odniesieniu do właściwej jednostki Policji oraz innych instytucji i organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego, w celu zgromadzenia informacji na temat skazanego i jego funkcjonowania w środowisku życia. Ważne w kontekście readaptacyjnym jest nawiązanie kontaktu z pracodawcą osoby dozorowanej i pozyskanie informacji na temat pełnionej przez nią roli pracownika, w tym jej postaw i zachowa (§ 7 ust. 2, pkt 3 Ustawy).

Podstawową metodą stosowaną w dozorze kuratorskim jest *case work*, czyli praca z indywidualnym przypadkiem na rzecz osoby dozorowanej i jej rodziny, którą poprzedza *case study* – rozpoznanie i analizę sytuacji życiowej osoby dozorowanej. Coraz bardziej pożądane jest jednak działanie kuratorów w oparciu o metodę zarządzania przypadkiem (*case management*), w której kurator jest menedżerem przypadku. To na nim leży obowiązek zapewnienia osobom dozorowanym dostępu do usług społecznych, adekwatnie do zdiagnozowanych potrzeb oraz udziału w programach wspomagających readaptację i reintegrację społeczną⁵¹. Zresocjalizowanie osoby dozorowanej oznacza zaistnienie reorientacji nawyków percepcyjnych i emocjonalnych, również w kierunku respektowania przepisów prawa⁵². Brak powrotności do przestępstwa jest zatem efektem oczekiwanym i wskazującym na skuteczność oddziaływań kuratorskich, gdyż resocjalizacja wolnościowa co do

⁵¹ A. Węgliński (2020), *Efektywność wykonywania kar...*

⁵² Z. Bartkowicz (2008), *Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Lublin.

zasady ma doprowadzić do zmian korzystnych dla osoby dozorowanej, umożliwiających jej powrotne, bezkolizyjne wpasowanie się w życie społeczne⁵³.

W wersji klasycznej metoda indywidualnych przypadków realizowana jest w trzech etapach (wywiad – diagnoza – interwencja) wymagających profesjonalnego działania i etycznego postępowania. Jest to metoda wyprowadzona z klinicznego, medycznego modelu pracy z pacjentem i na początku XX wieku przeniesiona na grunt pracy socjalnej. Praca postpenitencyjna z zastosowaniem tej metody realizowana jest w przestrzeni życiowej osoby dozorowanej siłami środowiska i jego infrastruktury pomocowo-wspierającej oraz siłami tkwiącymi w społeczności lokalnej⁵⁴. Na zasadach obowiązujących w pracy z indywidualnym przypadkiem (stosowanych w resocjalizacji i pracy socjalnej) oparta jest metodyka postpenitencyjnych oddziaływań kuratorskich⁵⁵:

- *zasada akceptacji* – kurator jest zobowiązany do akceptacji osoby dozorowanej z jej zaletami, wadami oraz bez względu na popełniony czyn przestępczy;
- *zasada bliskiego kontaktu* – kurator powinien dążyć do nawiązania pozytywnych relacji z osobą dozorowaną, opartych na wzajemnej szczerości;
- *zasada optymizmu pedagogicznego* – polegająca na udzieleniu przez kuratora pomocy osobie dozorowanej w wytworzeniu wewnętrznej motywacji do zmiany postaw i zachowań oraz podejmowania wysiłków reintegracyjnych;
- *zasada indywidualizacji* – w działaniach postpenitencyjnych wymagane jest indywidualne podejście kuratora do problemów osoby dozorowanej i jej rodziny;

---

⁵³ B.M. Nowak (2011a), *Skuteczność oddziaływań resocjalizujących w percepcji kuratorów sądowych*, w: A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków, s. 339–351; A. Baładynowicz (2009), *Probacyjny model kurateli sądowej w Polsce*, „Probacja”, nr 3–4.

⁵⁴ S. Stasiorowski (2019a), *Metody pracy resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach karnych*. *Prawo karne i kryminologia*, Warszawa; D. Lalak (1995), *Teoretyczny i praktyczny sens metody indywidualnych przypadków*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), „Pedagogika społeczna”, wyd. 2, Warszawa.

⁵⁵ M. Kalinowski (2004), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, w: F. Kozaczuk, B. Urban (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Rzeszów.

- *zasada współuczestnictwa* – kurator zobowiązany jest do aktywnego udzielania pomocy osobie dozorowanej i jej rodzinie;
- *zasada kompleksowego traktowania* – kurator powinien brać pod uwagę wszelkie uwarunkowania i możliwości mogące mieć wpływ na poprawę zachowania i sytuacji życiowej osoby dozorowanej i jej rodziny;
- *zasada systematyczności* – kurator jest zobowiązany do systematycznych kontaktów z osobą dozorowaną i realizacji założonych celów;
- *zasada kształtowania perspektyw* – zadaniem kuratora powinno być aktywowanie u osoby dozorowanej zdolności do przewidywania i planowania własnej przyszłości – wyznaczania konstruktywnych celów, podejmowania decyzji i dążenia do ich realizacji;
- *zasada szybkiego reagowania* – kurator jest zobowiązany do natychmiastowego podjęcia czynności postpenitencjarnych oraz natychmiastowej reakcji na wszelkie nieprawidłowości w postępowaniu i sytuacji życiowej osoby dozorowanej;
- *zasada współpracy z środowiskiem* – kurator pełni rolę koordynatora oraz inicjatora działań środowiskowych, w ramach których współpracuje z dostępnymi w środowisku lokalnym instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz eks- więźniów oraz innymi podmiotami o charakterze edukacyjnym, kulturalnym czy sportowym;
- *zasada praworządności i humanizmu* – kurator zobowiązany jest do przestrzegania zasad etycznych wynikających z Kodeksu etyki kuratorskiej.

Stosowanie metody *case worku* wymaga od kuratora posiadania specyficznych umiejętności: rozładowywania lęku, gniewu i niepewności; wytworzenia atmosfery nadziei, życzliwości, akceptacji i zaufania; identyfikacji przyczyn trudności życiowych; doboru środków i form pomocy (informacja, interwencja, ingerencja); mobilizowania sił wyzwalających wewnętrzną motywację do podjęcia starań o zmianę niewłaściwych zachowań.

Początkiem dozoru kuratorskiego jest przeprowadzenie diagnozy wyjściowej, złożonej z trzech etapów⁵⁶.

- *diagnoza wstępna*, opisująca rodzaj zaburzonego zachowania u dozorowanego, jego formę i charakter, stan psychiczny,

⁵⁶ A. Paszkiewicz (2006), *Wychowanie resocjalizujące w środowisku otwartym – zarys teorii*. Trans Humana, Białystok, s. 19–20, 23.

funkcjonowanie w środowisku, poziom wykojenia przestępczego oraz stosunek do norm prawnych i obyczajowych;

- *diagnoza genetyczna*, związana z identyfikacją przyczyn zaburzeń zachowania dozorowanego;
- *diagnoza prognostyczna*, przewidująca podatność dozorowanego na oddziaływania i dokonywanie zmian w zachowaniu.

Po dokonaniu diagnozy następuje etap planowania oddziaływań podejmowanych przez kuratora wobec osoby dozorowanej⁵⁷:

- *faza otwierająca* proces resocjalizacji – uświadomienie osobie dozorowanej celów i skuteczności działań podejmowanych wspólnie z kuratorem sądowym;
- *faza badania* możliwości wykorzystania potrzeb dozorowanego w procesie resocjalizacji;
- *faza pracy* nad rozwiązaniem problemów utrudniających poprawne funkcjonowanie osoby dozorowanej w społeczeństwie;
- *faza zakończenia* procesu planowania.

W pracy kuratora sądowego z osobą dozorowaną stosowane są najczęściej⁵⁸:

- *metody bezpośrednie* w formie rozmów z osobą dozorowaną, ukierunkowane na wzmocnienie jej pozytywnego myślenia, omówienie aktualnej sytuacji życiowej, pobudzenie do działania, korygowania nieskutecznych zachowań, proponowanie rozwiązań problemów na drodze dyskusji;
- *metody pośrednie*, ukierunkowane na powiadomienie instytucji pomocowych o trudnej sytuacji osoby dozorowanej i konieczności udzielenia jej pomocy oraz skierowanie jej do: ośrodków pomocy, poradni specjalistycznych, szpitali itp., agend pomocy społecznej, pośredników pracy, instytucji kształcących osoby dorosłe;
- *metody rozwiązywania problemów w sytuacji kryzysu*;
- *metoda wywiadu terapeutycznego*, stosowana w sytuacji, gdy negatywizm dozorowanej jest przyczyną jego konfliktu z otoczeniem;
- *metoda psychoterapii podtrzymującej* (wymagająca wsparcia specjalistycznego), stosowana w sytuacji, gdy skazany

⁵⁷ A. Bałandynowicz (1996), *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa, s. 115.

⁵⁸ S. Bębas (2014), *Metody i formy oddziaływań wychowawczych kuratorów sądowych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXXIII, s. 130–147.

opuszcza zakład karny (pierwszy etap dozoru), nie radzi sobie z realizacją wytyczonych celów i jest zniecierpliwiony brakiem efektów własnych wysiłków readaptacyjnych;

- *metoda psychoterapii wentylującej* (wymagająca wsparcia specjalistycznego), ukierunkowana na identyfikację przez dozorowanego własnych, negatywnych cech osobowości, blokujących mu konstruktywne wpasowanie się w nurt życia społecznego;
- *metoda refleksyjnej dyskusji nad sytuacją życiową* – jej celem jest wytworzenie realistycznego obrazu sytuacji, mobilizującego dozorowanego do podjęcia prób rozwiązania problemów;
- *metoda refleksyjnej dyskusji nad efektami samodzielnie podejmowanych działań* readaptacyjnych i reintegracyjnych – jest to udzielanie pomocy dozorowanemu w ocenie jakości jego własnych działań naprawczych i interakcji ze społeczeństwem;
- *metoda dyskusji o subiektywnych odczuciach i reakcjach* osoby dozorowanej na otaczającą ją rzeczywistość społeczną, stanowiąca podstawę do weryfikacji istotnych problemów i przyjętych dla nich rozwiązań;
- *metoda analizy odczuć i motywacji*, stosowana w sytuacji, gdy dozorowany osiągnął już pewien stopień samoświadomości (wiedzy o sobie) – chodzi tu o udzielenie mu pomocy w zrozumieniu przeszłości oraz udzieleniu wyjaśnień dotyczących przyczyn trudności w przestrzeganiu porządku prawnego i społecznego.

Skuteczne zakończenie dozoru wskutek pozytywnej readaptacji społecznej wymaga dystansowania się kuratora osoby dozorowanej poprzez stopniowe ograniczanie z nią kontaktów.

Metodyka pracy socjalnej w zakresie udzielania ekswiężniom pomocy postpenitencjarnej

W kontekście zagrożenia skazanych wykluczeniem społecznym i powrotnością do przestępstwa znaczącą rolę w przeciwdziałaniu tym zjawiskom pełnią instytucje i podmioty, których działalność ukierunkowana jest na niesienie pomocy i wsparcia byłym więźniom i ich rodzinom. Wśród nich – oprócz bezpośrednio dedykowanej ekswiężniom kurateli sądowej – znajduje się pomoc społeczna jako instytucja polityki społecznej państwa, której konstytutywnym

zadaniem jest wspieranie osób i rodzin w przezwyciężaniu trudnych sytuacji życiowych, z którymi podmioty te nie mogą sobie poradzić w oparciu o własne możliwości i uprawnienia. Pomoc społeczna dysponuje szeregiem skutecznych programów z zakresu readaptacji i aktywizacji zawodowej oraz reintegracji społecznej. Dają one szansę ekskwiźniom na dokonanie konstruktywnych zmian życiowych w osobistym i rodzinnym funkcjonowaniu oraz na poprawne wpasowanie się w nurt życia społecznego.

Pracownicy socjalni stanowią kwalifikowaną część służb społecznych. Są oni realizatorami zadań z zakresu pomocy społecznej. Metodyka pracy oraz kompetencje pracowników socjalnych – podobnie jak w przypadku kuratorów sądowych – wynikają z zadań i kompetencji zawodowych określonych w akcie prawnym najwyższej rangi, czyli w Ustawie o pomocy społecznej⁵⁹. W świetle jej zapisów osoby aspirujące do wykonywania zawodu pracownika socjalnego muszą spełniać co najmniej jeden z następujących warunków:

- legitymować się dyplomem ukończenia kolegium pracowników służb społecznych;
- posiadać dyplom ukończenia studiów na kierunku praca socjalna lub w zakresie pracy socjalnej;
- posiadać ukończone studia wyższe o specjalności przygotowującej do zawodu pracownika socjalnego na jednym z kierunków: pedagogika, pedagogika specjalna, politologia, polityka społeczna, psychologia, socjologia, nauki o rodzinie;
- posiadać ukończone studia podyplomowe z zakresu metodyki i metodologii pracy socjalnej w uczelni realizującej studia na kierunku praca socjalna lub w zakresie pracy socjalnej, po uprzednim ukończeniu studiów na jednym z wyżej wymienionych kierunków.

Dopuszczenie do wykonywania zawodu pracownika socjalnego jest zatem obwarowane posiadaniem wysokich kwalifikacji zawodowych. W trakcie praktyki zawodowej, wykonując zadania w ramach pomocy społecznej, pracownicy socjalni mogą zdobywać stopnie specjalizacji zawodowej: I stopień z zakresu pracy socjalnej (uzupełnienie wiedzy i doskonalenie umiejętności zawodowych) i II stopień z zakresu pracy socjalnej (pogłębienie wiedzy i doskonalenie umiejętności pracy z wybranymi grupami

---

⁵⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn.zm.), Rozdział 2, Art. 116. 1.

osób korzystających z pomocy społecznej). Taki tok przygotowania zawodowego pracowników socjalnych sprzyja rzetelnemu wykonywaniu szerokiego spektrum zadań wymagających posiadania interdyscyplinarnej wiedzy i szczególnych kompetencji. Z uwagi na specyfikę beneficjentów pomocy społecznej, pracownicy socjalni powinni dysponować wiedzą z zakresu funkcjonowania psychospołecznego osób pozostających bez pracy, w tym ekszwieżniów, wiedzą na temat psychologicznych skutków radzenia sobie w sytuacji braku pracy oraz posiadać znajomość aktualnej sytuacji na lokalnym rynku pracy (regulacje prawne, instytucje zajmujące się poradnictwem zawodowym i kształceniem zawodowym, metody rekrutacji i selekcji pracowników oraz identyfikacja otwartego i ukrytego rynku ofert pracy).

Należy podkreślić, że pracownicy socjalni pełnią niebagatelną rolę w społecznym wspomaganie ekszwieżniów w poszukiwaniu zatrudnienia. Reagując na ich potrzeby oraz potrzeby pozostałych beneficjentów pomocy społecznej, muszą jednak dysponować specyficznymi umiejętnościami⁶⁰:

- inspirowania innych do tworzenia sieci powiązań partnerów lokalnego rynku pracy;
- wymiany informacji z instytucjami rynku pracy w zakresie posiadanych kompetencji;
- analizy sytuacji na rynku pracy pod kątem identyfikacji pracodawców;
- współpracy z instytucjami zajmującymi się poradnictwem zawodowym, kształceniem zawodowym;
- posługiwania się technikami telekomunikacyjnymi i informatycznymi.

Wykonując zadania z zakresu wspomaganie kompetencyjnego osób i rodzin w zakresie poszukiwania i utrzymania pracy, pracownicy socjalni muszą posiadać specjalistyczne umiejętności w zakresie: badania preferencji zawodowych; identyfikacji uzdolnień osobistych i zawodowych; sporządzania prognozy zatrudnienia; opracowywania sposobów pozyskiwania ofert pracy; identyfikacji potrzeb pracodawców oraz znajomości zasad uczenia się osób dorosłych.

Do zadań pracowników socjalnych należą w szczególności⁶¹:

---

⁶⁰ J. Pauli, A. Kłós, T. Musielski, S. Lipke, M. Sosnowski (2011), *Standardy pracy socjalnej z osobami pozostającymi bez pracy (raport z badań)*, Warszawa.

⁶¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn.zm.), Rozdział 2, Art. 119. 1.

- praca socjalna i przeprowadzanie rodzinnych wywiadów środowiskowych;
- dokonywanie analizy, diagnozy i oceny zjawisk indywidualnych i społecznych;
- formułowanie opinii w zakresie zapotrzebowania na świadczenia z pomocy społecznej oraz kwalifikowanie do uzyskania tych świadczeń;
- udzielanie informacji, wskazówek, porad i pomocy (zgodnie z zasadami etyki zawodowej) w zakresie rozwiązywania spraw życiowych osobom, rodzinom, grupom i społecznościom lub zaspokajanie ich niezbędnych potrzeb życiowych;
- pomoc w uzyskaniu specjalistycznego poradnictwa, terapii lub innych form pomocy w zakresie możliwości rozwiązywania problemów przez właściwe instytucje państwowe, samorządowe i organizacje pozarządowe;
- pobudzanie społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych;
- współdziałanie z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania problemów oraz skutków negatywnych zjawisk społecznych;
- inicjowanie nowych form pomocy oraz inspirowanie do tworzenia instytucji świadczących usługi społeczne;
- współuczestniczenie w inspirowaniu, opracowaniu, wdrożeniu oraz rozwijaniu regionalnych i lokalnych programów pomocy społecznej ukierunkowanych na podniesienie jakości życia;
- inicjowanie lub współuczestniczenie w działaniach profilaktycznych mających na celu zapobieganie lub łagodzenie problemów społecznych.

Zadania te muszą być wykonywane z zachowaniem tajemnicy służbowej, zasad etyki zawodowej, zasady dobra podmiotu wspomaganego, obowiązku udzielania pełnej informacji osobom zgłaszającym się o pomoc oraz przeciwdziałania praktykom niehumanitarnym i dyskryminującym osobę, rodzinę lub społeczność.

Do obowiązków pracowników socjalnych zaliczyć trzeba także podnoszenie kwalifikacji i samokształcenie. Utrzymaniu wysokiego poziomu świadczonych usług, wzmacnianiu kompetencji zawodowych, udzielaniu wsparcia adekwatnego do potrzeb oraz identyfikacji źródeł problemów i trudności pojawiających się

w trakcie wykonywania czynności wspomagających, służą profesjonalnie prowadzone superwizje⁶².

Pomoc społeczna udzielana jest między innymi osobom mającym trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego⁶³. Właściwe spożytkowanie pobieranych świadczeń przez ekswięźniów jest zabezpieczone określonymi warunkami – w sytuacji stwierdzenia ich marnotrawienia, celowego niszczenia lub korzystania w sposób niezgodny z przeznaczeniem świadczenia mogą zostać ograniczone, wstrzymane lub cofnięte. Podstawą do ograniczenia wysokości lub rozmiaru świadczenia, odmowy jego przyznania, cofnięcia lub wstrzymania świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej jest⁶⁴:

- brak współdziałania osoby lub rodziny z pracownikiem socjalnym lub asystentem rodziny, w rozwiązywaniu trudnej sytuacji życiowej;
- odmowa zawarcia kontraktu socjalnego lub/i niedotrzymanie jego postanowień;
- nieuzasadniona odmowa podjęcia zatrudnienia, innej pracy zarobkowej przez osobę bezrobotną;
- nieuzasadniona odmowa podjęcia lub przerwanie szkolenia, stażu, przygotowania zawodowego w miejscu pracy, wykonywania prac interwencyjnych, robót publicznych, prac społecznie użytecznych;
- odmowa lub przerwanie udziału w działaniach w zakresie integracji społecznej realizowanych w ramach Programu Aktywizacja i Integracja⁶⁵;
- odmowa podjęcia leczenia odwykowego w zakładzie leczenia odwykowego przez osobę uzależnioną.

Prawo do świadczeń z pomocy społecznej nie przysługuje skazanym odbywającym karę pozbawienia wolności, z wyjątkiem osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie dozoru elektronicznego. Prawo do świadczeń zawieszane jest także osobie tymczasowo aresztowanej. Co więcej,

---

⁶² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn.zm.), Rozdział 2, art. 121a.

⁶³ Ibidem, Rozdział 1, art. 7, pkt 12.

⁶⁴ Ibidem, Rozdział 1, art. 11, pkt 1 i 2.

⁶⁵ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U.2022, poz. 690) – Rozdział 12a, *Program Aktywizacja i Integracja*, Art. 62a, *Program Aktywizacja i Integracja*.

za okres tymczasowego aresztowania tego typu świadczenia nie są udzielane⁶⁶.

Po zakończeniu kary izolacji skazani powracają zazwyczaj do miejsca zamieszkania przed uwięzieniem. Jednym z obowiązkowych **zadań własnych gminy**⁶⁷ jest praca socjalna oraz pomoc osobom mającym trudności w przystosowaniu się do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. Działania w tym zakresie są ukierunkowane między innymi na:

- przyznawanie i wypłacanie zasiłków specjalnych celowych;
- przyznawanie i wypłacanie pomocy na ekonomiczne usamodzielnienie (zasiłki, pożyczki, pomoc w naturze);
- zapewnienie miejsc w domach pomocy społecznej i ośrodkach wsparcia o zasięgu gminnym oraz kierowanie do nich osób wymagających opieki;
- opracowanie i realizację projektów socjalnych;
- współpracę z powiatowym urzędem pracy w zakresie upowszechniania ofert pracy, przekazywania informacji o wolnych miejscach pracy, usługach poradnictwa zawodowego oraz realizacji Programu Aktywizacja i Integracja.

Zadania zlecone gminom przez **administrację rządową**⁶⁸, to m.in.:

- prowadzenie i rozwój infrastruktury ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi;
- realizacji zadań wynikających z rządowych programów pomocy społecznej, ukierunkowanych na ochronę poziomu życia osób, rodzin i grup społecznych oraz rozwój specjalistycznego wsparcia.

Z kolei **do zadań własnych powiatu**⁶⁹ przynależy pomoc w integracji ze środowiskiem osobom mającym trudności w przystosowaniu się do życia. W ośrodkach pomocy społecznej powoływane mogą być zespoły, których członkami są specjaliści z zakresu pracy socjalnej, pracy z rodziną oraz inni specjaliści realizujący zadania usług pomocy społecznej w zakresie integracji społecznej (zespoły: pracy socjalnej, usług pomocy społecznej, pracy socjalnej i usług pomocy społecznej⁷⁰).

⁶⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn. zm.), Rozdział 1, art. 13.1.

⁶⁷ Ibidem, Rozdział 1, art. 17. 1.

⁶⁸ Ibidem, Rozdział 1, art. 18. 1.

⁶⁹ Ibidem, Rozdział 1, art. 19, pkt 7.

⁷⁰ Ibidem.

Do zadań samorządu województwa⁷¹ należy natomiast realizacja programów z zakresu: przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, pomocy społecznej, profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, współpracy z organizacjami pozarządowymi – po konsultacji z powiatami. Samorząd województwa zobligowany jest również do diagnozowania i monitorowania wybranych problemów społecznych w regionie czy koordynowania działań na rzecz sektora ekonomii społecznej w regionie.

Uprawnieni do pomocy społecznej członkowie rodzin ekswięźniów mogą między innymi wnioskować o zasiłek okresowy ze względu na długotrwałą chorobę, niepełnosprawność, bezrobocie, możliwość utrzymania lub nabycia uprawnień do świadczeń z innych systemów zabezpieczenia społecznego. Mogą także korzystać z uprawnień do pobrania zasiłku celowego na pokrycie części lub całości kosztów związanych z zakupem żywności, leków i leczenia, ogrzewania, odzieży, niezbędnych przedmiotów użytku domowego, drobnych remontów i napraw w mieszkaniu⁷². Ekswięźniom bezdomnym oraz ich rodzinom⁷³, niemającym dochodu oraz możliwości uzyskania świadczeń w oparciu o przepisy o świadczeniach opieki zdrowotnej, może być przyznany zasiłek celowy na pokrycie części lub całości wydatków na świadczenia zdrowotne. Osoba bezdomna może zostać objęta indywidualnym programem wychodzenia z bezdomności, ukierunkowanym na wspieranie jej w rozwiązywaniu jej problemów życiowych, w szczególności rodzinnych i mieszkaniowych, oraz pomocy w uzyskaniu zatrudnienia. Program powinien być dostosowany do sytuacji osoby bezdomnej oraz zawierać klauzulę dotyczącą aktywnego jej uczestnictwa w jego realizacji⁷⁴. Należy podkreślić, że pomoc udzielana w formie tymczasowego schronienia w noclegowni nie wymaga przeprowadzenia rodzinnego wywiadu środowiskowego, ani też wydania decyzji administracyjnej. Formą zasiłku celowego jest także bilet kredytowany.

Zapisy ustawy są szczególnie ważne w odniesieniu do bezdomnych ekswięźniów, którzy skazani byli na długoterminowe kary pozbawienia wolności i recydywistów, nieradzących sobie

⁷¹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn.zm.), Rozdział 1, art. 21, pkt 1, 3a i 4a.

⁷² Ibidem, Rozdział 1, art. 38. 1.

⁷³ Ibidem, Rozdział 1, art. 48.

⁷⁴ Ibidem, Rozdział 1, art. 49. 1.

z problemami i ponoszącymi porażki w kolejnych próbach ponownego włączenia się w nurt życia społecznego⁷⁵.

Praca socjalna prowadzona jest na rzecz poprawy sytuacji osób i rodzin w ich środowisku życia, w celu rozwinięcia lub wzmocnienia aktywności i samodzielności życiowej podmiotów wspomaganym, we współpracy ze społecznością lokalną. Praca socjalna może być realizowana w oparciu o projekt socjalny, z wykorzystaniem metod i technik adekwatnych do wyników do diagnozy indywidualnej i środowiskowej oraz z poszanowaniem godności osoby i jej prawa do samostanowienia. Wobec osób i rodzin nieradzących sobie z życiowymi wyzwaniami i problemami, prowadzone są działania w zakresie:

- poradnictwa prawnego, realizowanego przez udzielanie informacji o obowiązujących przepisach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego, ochrony praw lokatorów;
- poradnictwa psychologicznego w postaci diagnozowania, profilaktyki i terapii;
- poradnictwa rodzinnego i terapii rodziny, obejmujących problemy funkcjonowania rodziny.

Z kolei na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu organizowane są interdyscyplinarne działania (interwencja kryzysowa), ukierunkowane na przywrócenie równowagi psychicznej i zdolności do samodzielnego radzenia sobie. Działania te mają charakter profilaktyczny związany z zapobieganiem utrwalenia reakcji kryzysowej i jej przejścia w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej. Osobom i rodzinom w stanie kryzysu udzielana jest natychmiastowa, specjalistyczna pomoc psychologiczna, a w zależności od wyników diagnozy – również poradnictwo socjalne lub prawne. W sytuacjach szczególnie dotkliwych i uzasadnionych koniecznością zmiany miejsca zamieszkania, w ramach interwencji kryzysowej oferowane jest schronienie do 3 miesięcy w postaci tymczasowego pobytu w noclegowni, schronisku dla osób bezdomnych lub schronisku dla osób bezdomnych z usługami opiekuńczymi.

W ramach pomocy społecznej części ekswięźniów oferowana jest także pomoc w formie usług opiekuńczych lub specjalistycznych usług opiekuńczych. Pomoc ta udzielana jest osobom wymagającym częściowej opieki i pomocy w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych z uwagi na wiek, chorobę lub

⁷⁵ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

niepełnosprawność. Istnieje także możliwość przyznania nieodpłatnej usługi opiekuńczej, specjalistycznej usługi opiekuńczej lub posiłku oferowanego przez ośrodki wsparcia. Dla osób z zaburzeniami psychicznymi, które w wyniku upośledzenia niektórych funkcji organizmu lub zdolności adaptacyjnych, wymagają wsparcia w procesie dochodzenia do samodzielności życiowej, a także ich integracji społecznej, przeznaczone są środowiskowe domy samopomocy lub kluby samopomocy dla osób z zaburzeniami psychicznymi, będące miejscami całodobowego pobytu. W tego typu placówkach świadczone są usługi w ramach indywidualnych lub zespołowych treningów samoobsługi i treningów umiejętności społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem nauki, rozwijania lub podtrzymywania umiejętności w zakresie czynności dnia codziennego i funkcjonowania w życiu społecznym. Są to jednak oddziaływania krótkotrwałe, a tym samym niezapewniające osiągnięcia trwałych rezultatów, gdyż pobyt w tego typu ośrodkach nie może być jednorazowo dłuższy niż 3 miesiące, z możliwością przedłużenia do 6 miesięcy w szczególnych przypadkach. Za całodobową usługę ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi beneficjenci ponoszą koszty w wysokości 70% uzyskiwanych dochodów własnych, proporcjonalnie do okresu pobytu⁷⁶.

Podobnie jak w przypadku postpenitencjarnych oddziaływań kuratorskich, podstawową metodą pracy socjalnej jest *case work* poprzedzony *case study*, czyli rozpoznanie i analiza sytuacji życiowej ekswieźnia. *Case study* polega na przeprowadzeniu rodzinnego wywiadu środowiskowego przez pracownika socjalnego zajmującego się danym przypadkiem w celu ustalenia aktualnej sytuacji osobistej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej osób i rodzin korzystających lub ubiegających się o świadczenia z pomocy społecznej. Sposób i terminy przeprowadzenia rodzinnego wywiadu środowiskowego, wzór kwestionariusza wywiadu rodzinnego oraz inne niezbędne wzory dokumentów określa w drodze rozporządzenia minister właściwy ds. zabezpieczenia socjalnego⁷⁷. W myśl zapisów cytowanej Ustawy, w razie konieczności pracownik socjalny może przeprowadzić wywiad środowiskowy w asyście funkcjonariusza Policji lub może być wspierany przez innego pracownika

⁷⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn.zm.), Rozdział 1, art. 51b, pkt 3.

⁷⁷ Stan aktualny: Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 8 kwietnia 2021 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U.2021.893).

socjalnego z terenu gminy właściwej dla miejsca pobytu osoby diagnozowanej.

Podstawowym narzędziem diagnostycznym pracowników socjalnych jest kwestionariusz rodzinnego wywiadu środowiskowego, który jest wypełniany przez pracowników socjalnych w postaci papierowej lub elektronicznej za pomocą systemu teleinformatycznego udostępnianego bezpłatnie oraz zapewniającego niezmienność i integralność danych uzyskanych od osoby, z którą został przeprowadzony rodzinny wywiad środowiskowy. Pracownik socjalny może zawrzeć kontrakt socjalny z osobą lub rodziną znajdującą się w trudnej sytuacji życiowej, w celu określenia sposobu i zakresu współdziałania w rozwiązywaniu problemów oraz wzmocnienia aktywności i samodzielności życiowej, zawodowej podmiotów wspomaganych lub przeciwdziałania ich wykluczeniu społecznemu. W przypadku osoby bezdomnej, kontrakt socjalny zawiera pracownik socjalny ośrodka pomocy społecznej właściwego dla miejsca jej pobytu, we współdziałaniu z pracownikiem socjalnym ośrodka pomocy społecznej właściwego dla miejsca ostatniego stałego miejsca jej zameldowania. Za realizację zapisów kontraktowych odpowiada pracownik socjalny z ośrodka właściwego dla miejsca pobytu osoby bezdomnej. Zapisy kontraktu muszą uwzględniać indywidualne cechy osoby podpisującej kontrakt socjalny⁷⁸. Kontrakt socjalny zawierany jest w postaci pisemnej umowy między osobą ubiegającą się o pomoc a ośrodkiem pomocy społecznej (ma to na celu wzmocnienie skuteczności działania podopiecznego i wspomagającego go pracownika socjalnego). Osoba zainteresowana bierze udział w redagowaniu treści kontraktu, sama wskazuje na źródła swych problemów, ustala własne możliwości i sposoby ich rozwiązywania. Pomoc ma charakter przejściowy i zakłada wykształcenie u korzystających z niej osób odpowiednich postaw w celu pokonania życiowych trudności. Niestety w Polsce kontrakt socjalny jest niedoceniany i rzadko stosowany.

Powyższy przegląd szerokiego spektrum obowiązków i kompetencji wymaganych od pracowników socjalnych ukazuje konieczność ich systematycznego rozwoju w sferze osobistej, społecznej i zawodowej. Działalność pracowników socjalnych wymaga bowiem wykonywania szerokiego zestawu czynności specjalistycznych z uwagi na zróżnicowane grupy beneficjentów pomocy społecznej, w tym ekswięźniów i ich wieloprotblemowe rodziny.

⁷⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn. zm.).

Z uwagi na konieczność utrzymywania stałych interakcji z osobami wykazującymi różnorakie zaburzenia emocjonalne, komunikacyjne czy dotkniętymi uzależnieniem, pracownicy socjalni muszą posiadać szczególne dyspozycje oraz określone cechy osobowości⁷⁹, należą do nich:

- *komunikatywność*, kluczowa z uwagi na: kontakt z klientami; udział w interwencjach; podejmowanie współpracy i współdziałania z instytucjami i innymi podmiotami realizującymi usługi społeczne; wymianę informacji z innymi pracownikami socjalnymi, kuratorami, wolontariuszami czy też przedstawicielami innych zawodów;
- *kreatywność, innowacyjność, umiejętność planowania*, zdolności niezbędne w planowaniu pracy z klientem, działań interwencyjnych, pomocowych i doradczych oraz kreowaniu nowych rozwiązań;
- *zdolność logicznego, analitycznego myślenia*, kluczowe w analizowaniu problemu klienta i jego otoczenia, istniejących rozwiązań, danych czy przepisów prawa;
- *elastyczność w działaniu*, istotna dla prowadzenia interwencji socjalnej, diagnozy problemu klienta, wyboru właściwego rozwiązania;
- *tolerancja dla poglądów i przekonań innych*, ułatwiająca planowanie wsparcia oraz obiektywną diagnozę i orzecznictwo;
- *odporność emocjonalna, samokontrola* – niezbędne w realizacji form wsparcia i terapii;
- *nastawienie na ciągły rozwój*, istotne z uwagi na obowiązkowy udział w szkoleniach, samokształcenie, poszukiwanie dobrych praktyk i prowadzenie własnych badań.

Pracownicy socjalni zobligowani są także do niesienia klientom pomocy w poszukiwaniu pracy. Większość bezrobotnych beneficjentów pomocy społecznej, w tym znacząca liczba osób opuszczających zakłady karne, to osoby ogólnie niesprawne w poruszaniu się w szerszych układach społecznych, bezradne w zderzeniu z wymogami pracodawców. Badania nad porażką readaptacyjną recydywistów penitencjarnych wykazały⁸⁰, że pracodawcy przejawiają najczęściej postawę akceptującą wobec byłych więźniów w roli

⁷⁹ B.M. Nowak (2014a), *Kompetencje do pracy readaptacyjnej...*

⁸⁰ B.M. Nowak (2019), *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswięźniów poszukujących zatrudnienia*, „Probacja”, nr 1, s. 13–32.

pracowników. W większości przypadków ujawnienie faktu pobytu w zakładzie karnym wiąże się zwykle z odmową przyjęcia do pracy. Taka reakcja dotyczy zwykle byłych więźniów do 30 roku życia, słabo wykształconych i skazanych na karę izolacji w zakładzie typu zamkniętego. Bardziej tolerancyjni w tym zakresie są pracodawcy z terenów wiejskich i małomiasteczkowych, którzy w większości zainteresowani są jedynie umiejętnościami adekwatnymi do rodzaju pracy, a zwłaszcza przydatnymi do wykonywania prac fizycznych, przyjmujący ekswięźniów niewykwalifikowanych i nisko wynagradzanych. Poważne problemy z pozyskaniem zatrudnienia mają przede wszystkim seniorzy wychodzący na wolność oraz byli więźniowie długoterminowi, którzy w większym stopniu doświadczają także negatywnych skutków stygmatyzacji⁸¹ oraz marginalizacji społecznej⁸².

W zakresie wspomagania readaptacyjnego i inicjatyw lokalnych podejmowanych na rzecz zatrudniania ekswięźniów w przestrzeni postpenitencjarnej nadal mamy do czynienia ze stagnacją systemową w zakresie wyrównywania szans ekswięźniów na pozyskanie stałego zatrudnienia. Należy jednak podkreślić, że w ramach aktywnej polityki społecznej pomoc udzielana osobom znajdującym się w szczególnie trudnej sytuacji i mających małe szanse na znalezienie pracy w sektorze rynkowym, w tym ekswięźniom, ukierunkowana jest na zwiększanie poziomu ich aktywności zawodowej i zatrudnienia. Wdrażany w polskim systemie pomocy społecznej model aktywizacji oparty jest na warunkowym trybie przyznawania świadczeń. Zasada warunkowej pomocy określa bowiem, że pomoc finansowa dla osób zdolnych do pracy może być przyznana tylko na czas zdobywania kwalifikacji zawodowych niezbędnych do podjęcia pracy.

Kilku kategoriom, które wydają się grupami większego ryzyka niż te, które uznano za będące w szczególnej sytuacji na rynku pracy, dedykowane jest zatrudnienie socjalne. Dotyczy to również osób opuszczających zakłady karne, mających trudności w integracji ze

---

⁸¹ B.M. Nowak (2017), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie reintegracji społecznej ekswięźniów i ich rodzin*, w: I. Mudrecka (red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, Warszawa; A. Fidelus (2013), *Stygmatyzacja byłych więźniów jako skutek procesu społecznej readaptacji*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1, s. 107–135.

⁸² J. Florczykiewicz (2013), *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 22, s. 153–187.

środowiskiem oraz w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej, a które nie są uprawnione do głównych świadczeń pieniężnych z ubezpieczenia i zaopatrzenia społecznego (w tym zasiłków dla bezrobotnych i świadczeń przedemerytalnych)⁸³. Ponadto, osoby te muszą wykazać się udziałem w programach pomocy społecznej i programach terapeutycznych (np. indywidualny program wychodzenia z bezdomności). Zatrudnienie socjalne polega na możliwości uczestnictwa w zajęciach organizowanych przez centra integracji społecznej kluby integracji społecznej i zatrudnienia wspieranego ukierunkowanych na reintegrację społeczną, których celem jest odbudowanie i podtrzymanie kompetencji społecznych i umiejętności pełnienia ról społecznych w miejscu pracy oraz miejscu zamieszkania lub pobytu oraz zajęciach związanych z reintegracją zawodową ukierunkowaną na kształcenie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy.

Do centrum integracji społecznej kierowani są ekswiężniowie przez ośrodki pomocy społecznej i przyjmowani po podpisaniu indywidualnego programu zatrudnienia socjalnego. Uczestnicy zajęć realizują indywidualny program w ciągu 11 miesięcy, otrzymując świadczenie integracyjne w wysokości zasiłku dla bezrobotnych, po czym mogą uczestniczyć w zatrudnieniu wspieranym przez Centrum Integracji Społecznej oraz poza nim lub też mogą podjąć wspólną działalność w formie spółdzielni socjalnej. W okresie uczestnictwa w zajęciach, kierownik Centrum może przyznać uczestnikowi motywacyjną premię integracyjną, biorąc pod uwagę aktywną postawę i postępy w reintegracji społecznej i zawodowej. Zatrudnienie realizowane jest w ramach indywidualnego programu zatrudnienia socjalnego lub kontraktu socjalnego i może być realizowane w formie⁸⁴:

- prac społecznie użytecznych;
- skierowania do pracy na podstawie umowy zawartej między starostą właściwym dla siedziby Centrum, gminy lub organizacji pozarządowej a pracodawcą, w której pracodawca zobowiązuje się do zatrudnienia skierowanego uczestnika przez okres nie krótszy niż 6 miesięcy, a starosta do refundowania pracodawcy części wynagrodzenia danej osoby przez okres pierwszych 6 miesięcy i w wysokości nieprzekraczającej: 100% zasiłku dla bezrobotnych;

⁸³ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2020, poz. 176), art. 1.

⁸⁴ Ibidem, art. 16 ust. 2.

- rzecznictwa oraz poradnictwa zawodowego, psychologicznego i społecznego dla osób realizujących prace społecznie użyteczne, podejmujących zatrudnienie, działalność gospodarczą, zakładających lub przystępujących do spółdzielni socjalnej.

Z kolei kluby integracji społecznej mają nieco inną formułę, gdyż uczestnictwo w nich jest dobrowolne, pod warunkiem realizacji kontraktu socjalnego. Kluby organizują szereg działań na rzecz readaptacji i reintegracji społecznej, a w szczególności: działania mające na celu pomoc w znalezieniu pracy oraz przygotowanie do podjęcia zatrudnienia lub podjęcia działalności w formie spółdzielni socjalnej; prace społecznie użyteczne i roboty publiczne; staże i poradnictwo prawne oraz działalność samopomocową w zakresie zatrudnienia, spraw mieszkaniowych i socjalnych. Klub integracji społecznej może realizować także działania w zakresie integracji społecznej bezrobotnych w celu kształtowania ich aktywnej postawy w życiu społecznym i zawodowym. Okres uczestnictwa w klubie integracji społecznej jest ustalany indywidualnie z każdym z uczestników. Zakończenie uczestnictwa w jest potwierdzone zaświadczeniem⁸⁵.

Reasumując, w oparciu o zaprezentowany w opracowaniu zestaw zagadnień nawiązujący do metodyki pracy postpenitencjarnej, sformułowano następujące **wnioski i rekomendacje**:

1. **Konieczne jest pełne i komplementarne uzawodowienie kuratorów**, gdyż w polskim systemie kształcenia zawód kuratora nie jest legitymizowany ukończeniem specjalistycznych studiów wyższych zawodowych lub magisterskich. Dotychczasowe kryteria naboru do pracy kuratorskiej nie dają pełnej gwarancji profesjonalnego przygotowania kandydatów do pracy ze skazanymi odbywającymi wyrok kary pozbawienia wolności i ekswiężniami. W przypadku zachowania dotychczasowych standardów należy podjąć działania doszkalcące już pracujących kuratorów sądowych, które będą realizowane w toku dwuletnich, certyfikowanych studiów podyplomowych, unifikujących i aktualizujących wiedzę oraz umiejętności osób legitymujących się wykształceniem wyższym z zakresu różnych dziedzin i dyscyplin naukowych. Z kolei w sytuacji zmiany standardów należy utworzyć jednolite, interdyscyplinarne

---

⁸⁵ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2020, poz. 176), art. 18.

studia magisterskie o profilu praktycznym na kierunku Kuratela sądowa, uwzględniające ścieżkę kształcenia kuratorów penitencjarnych i/lub studia uzupełniające magisterskie na kierunku Kuratela sądowa i penitencjarna. Program studiów powinien uwzględniać spektrum wiedzy teoretycznej z zakresu nauk społecznych oraz silną podbudowę kompetencyjną w postaci umiejętności zapewniających ich absolwentom metodyczne, skuteczne i w pełni profesjonalne działanie i oddziaływanie resocjalizująco-readaptacyjne. W programie studiów należy także uwzględnić mentoring, zastępujący dotychczasową aplikację kuratorską. Pięcioletnie studia magisterskie na kierunku Kuratela sądowa i/lub Kuratela sądowa i penitencjarna, zapewnią mocne, metodyczne i w pełni profesjonalne przygotowanie kadr do pracy w jednym z kluczowych obszarów wymiaru sprawiedliwości.

2. Praca postpenitencjarna kuratorów sądowych z osobami dozorowanymi przebiega dwutorowo. Po pierwsze, związana jest z uruchamianiem ich potencjałów w celach readaptacyjnych, a po drugie, z angażowaniem w ten rozwój sił środowiskowych. W pracy postpenitencjarnej świadczonej przez kuratorów sądowych i pracowników socjalnych na rzecz ekswiżnów, stosowana jest głównie klasyczna metoda *case work*. Postęp cywilizacyjny zmusza jednak do poszukiwania metod innowacyjnych i dostosowanych do rzeczywistości społeczno-gospodarczej w zakresie rozwiązywania wielorakich i wielopłaszczyznowych problemów społecznych. **Do metodyki pracy postpenitencjarnej należy zatem wprowadzić nową formułę postępowania, tzw. *case management***, czyli prowadzenie *case study* z uwzględnieniem nowej perspektywy działania pomagającego – menedżera przypadku⁸⁶. Chodzi przede wszystkim o to, by skrócić czas do podjęcia interwencji poprzez połączenie etapu opracowywania diagnozy indywidualnej, wywiadu środowiskowego i rodzinnego. Można to uczynić poprzez przyznanie dostępu kurateli sądowej do elektronicznej bazy kwestionariuszy rodzinnego wywiadu środowiskowego, będącej w dyspozycji instytucji pomocy

⁸⁶ A. Smrokowska-Reichmann (2013), *Zarządzanie przypadkiem – Case Management (CM) w pracy socjalnej*, w: A. Skowrońska (red.), *Nowe kierunki i tendencje w organizacji i zarządzaniu pomocą społeczną*, Warszawa.

społecznej. Użyteczność tego zabiegu wynika z faktu, iż w ten sposób system teleinformatyczny nie tylko skróci czas do podjęcia interwencji, zapewni niezmiennosc i integralność danych uzyskanych od osoby, z którą został przeprowadzony rodzinny wywiad środowiskowy, ale także wyeliminuje przypadki powielania wywiadów przez poszczególne podmioty wspomagające. Kolejny etap pracy postpenitencjarnej metodą *case management* obejmuje planowanie, realizację i monitoring, po którym następuje etap końcowy, czyli ewaluacja z dokumentacją. Chodzi o zgromadzenie w jednym miejscu i poprawne uporządkowanie dokumentów oraz przyporządkowanie teczek osoby wspomaganego do osoby zarządzającej danym przypadkiem. W ten sposób ograniczone zostaje zjawisko tzw. drzwi obrotowych, czyli przemieszczania się osób poszukujących wspomaganego pomiędzy różnymi instytucjami – z różnym skutkiem.

Praca z indywidualnym przypadkiem wiąże się z postrzeganiem skazanego jako osoby trudnej, tkwiącej w sieci wielorakich problemów. Co gorsza – jest to mu komunikowane, co osłabia mocne strony i prowadzić może do blokady pożądanej zmiany. Przeciwdziała temu zjawisku nowa, zmodyfikowana **formuła prowadzenia–kierowania–zarządzania przypadkiem**, w której osoba dozorowana traktowana jest jako równoprawna i współodpowiedzialna za wybór możliwości i ścieżki prowadzącej do zmiany. W ten sposób zarządzanie przypadkiem pozwala zinternalizować inność osoby wspomaganego, zamiast postrzegać ją jako sprawcę/ofiarę dysfunkcji, społeczności czy innej patologii. To podejście otwiera możliwość podjęcia dialogu i sporządzenia oraz wspólnego opracowania kontraktu postpenitencjarnego, wzorowanego np. na kontrakcie socjalnym.

Opisana wyżej strategia, stanowiąca zindywidualizowany pakiet usług adekwatnych do osobistych potrzeb osoby dozorowanej, jest korzystna zarówno w wymiarze indywidualnym (zadowolenie osoby dozorowanej z możliwości pokonania trudności i rozwiązania różnorodnych problemów), jak i w społecznym: działanie jest adekwatne do potrzeb, ekonomiczne i dobre jakościowo,

bo jest monitorowane i kontrolowane⁸⁷. Wdrożenie opisanej wyżej strategii wymaga jednak wypracowania nowego modelu pracy postpenitencjarnej, opartego na zasobach skazanego oraz zintegrowanych usług oferowanych przez różne instytucje, zogniskowanych w jednym pakiecie pod konkretny, indywidualny przypadek. Aby tak się stało, niezbędna jest modernizacja systemowa w kierunku zmiany strukturalno-organizacyjnej systemu postpenitencjarnego oraz zmiana świadomości społecznej w odniesieniu do modernizacji ścieżki wspomaganie: z „od jednostki do instytucji”, na „od jednostki do pakietu usług”.

Programy przygotowujące kuratorów sądowych do pracy postpenitencjarnej w nowej formule metodycznej powinny być dopasowane do posiadanych przez nich zasobów. Powinny być nie tylko atrakcyjne, aktywujące ich osobiste zaangażowanie i wewnętrzną motywację do zmiany, ale też trafne w odniesieniu do potrzeb i pełnionych ról społecznych.

3. Pracownicy socjalni nie są w sposób wystarczający przygotowani do udzielania pomocy postpenitencjarnej. Programy wspomagające rozwój szerokich kompetencji pracowników instytucji pomocowych, powinny być dopasowane do posiadanych przez nich zasobów oraz powinny dostarczać pogłębionej wiedzy z zakresu penitencjarystyki i pracy z osobami dotkniętymi negatywnymi skutkami izolacji więziennej. **W związku z tym rekomenduje się utworzenie studiów doskonalących dla pracowników socjalnych na kierunku Metodyka pracy postpenitencjarnej.**
4. Praca postpenitencjarna jest mało efektywna, o czym świadczy wysoki wskaźnik recydywy. Działania w tym zakresie są rozproszone i niejednokrotnie dublowane przez różnorodne instytucje i organizacje, zaś współpraca międzyinstytucjonalna opierająca się na zależnościach hierarchicznych i quasi-hierarchicznych, czyli więziach pionowych – nie jest funkcjonalna. **Na poziomie wsparcia lokalnego najbardziej właściwe jest budowanie zarówno pionowych, jak i poziomych sieci współpracy międzyinstytucjonalnej (*networkingu*), w związku z czym modyfikacje systemowe**

⁸⁷ Mirowska M. (2014), *Innowacyjna formuła prowadzenia przypadku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, t. XXIII, s. 180–181.

powinny być ukierunkowane na zogniskowanie działań postpenitencjarnych w postaci lokalnej, klastrowej sieci wspomagania readaptacyjnego, z instytucją koordynującą, zarządzającą przypadkiem (*case management*).

Należy zaprojektować także cykl szkoleń komplementarnych, ukierunkowanych na wzmocnienie kompetencji zawodowych pracowników instytucji wspierających i pośredniczących w readaptacji społecznej i zawodowej skazanych. Wskazane jest doskonalenie współdziałania oraz udroźnienie komunikacji międzyinstytucjonalnej i interpersonalnej pomiędzy pracownikami różnych instytucji realizujących zadania i oddziaływania problemowo ze sobą sprzężone.

Zasadne jest wprowadzenie centralnej platformy informacyjnej – Systemu Zarządzania Informacją o Więźniach (na wzór rozwiązania przyjętego przez Irlandzką Służbę Więzienną). Platforma informacyjna byłaby pomocna nie tylko w szybkim i sprawnym przepływie informacji wewnątrz systemu penitencjarnego, ale także w rzetelnym przygotowaniu i sprawnym przejściu skazanych z więzień do wolnościowych środowisk życia oraz konstruktywnemu zakorzenieniu się w nich. Finalnie prowadziłaby do zmniejszenia ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa po zwolnieniu skazanego z jednostki penitencjarnej.

5. W sposób niedostateczny rozpoznawane są zdolności i możliwości przystosowawcze więźniów i ekswięźniów. W celu kształtowania zdolności readaptacyjnych ekswięźniów, podstawą oddziaływań powinno być opracowywanie indywidualnej „mapy umiejętności przystosowawczych”, ukierunkowanej na rzetelne rozpoznanie czynników ryzyka oraz czynników chroniących. Może ona służyć także wzmacnianiu oddziaływań resocjalizacyjnych wobec więźniów, ekswięźniów i ich rodzin, a także sprzyjać pozytywnej readaptacji i reintegracji społecznej.

Programy szkoleń i treningów kompetencyjnych realizowane w ramach działań postpenitencjarnych oparte powinny być na metodach interaktywnych (gry sytuacyjne V. Satir, metody twórczej resocjalizacji oraz techniki teatru improwizacji), **znacznie zwiększających szansę na destygmatyzację społeczną zarówno osób dozorowanych, jak i ich rodzin.**

6. Usługi oferowane ekswiężniom w ramach pomocy społecznej w formie usług opiekuńczych lub specjalistycznych usług opiekuńczych (zaspokajanie niezbędnych potrzeb życiowych z uwagi na wiek, chorobę lub niepełnosprawność) są krótkoterminowe. Oferowane są osobom wymagającym częściowej opieki i pomocy. Indywidualne lub zespołowe treningi samoobsługi i umiejętności społecznych są jednak oddziaływaniami krótkotrwałymi, a tym samym nie zapewniają osiągnięcia trwałych rezultatów, gdyż pobyt w tego typu ośrodkach nie może być jednorazowo dłuższy niż 3 miesiące, z możliwością przedłużenia do 6 miesięcy w szczególnych przypadkach. Biorąc pod uwagę trudności związane z ograniczeniami występującymi przede wszystkim u ekswiężniów-seniorów, osób chorych lub niepełnosprawnych oraz konieczność wypracowania u nich kompetencji życiowych w toku treningów samoobsługi i umiejętności społecznych, rekomenduje się wydłużenie standardowego okresu pobytu w ośrodkach opiekuńczych i specjalistycznych do 8 miesięcy, z możliwością przedłużenia do 12 miesięcy w uzasadnionych przypadkach. Jest to zasadne z uwagi na doprowadzenie osób wspomaganych do samodzielności funkcjonalnej poprzez wypracowanie trwałych zdolności życiowych oraz istotne zwłaszcza dla tych ekswiężniów, którzy odbywali wyroki długoterminowe i są dodatkowo obciążeni nasilonymi, negatywnymi skutkami izolacji więziennej. **Poważne trudności w readaptacji społecznej mają przede wszystkim skazani długotrwale przebywający w warunkach izolacyjnych i zmagający się z pogłębiającymi się problemami psychicznymi.** Nie radzą sobie oni kompetencyjnie i nie znajdują często zatrudnienia. **Dlatego też powinno się wprowadzić dla tej grupy ekswiężniów znacznie niższe opłaty za całodobową usługę ośrodków wsparcia dla osób z zaburzeniami psychicznymi.**
7. W pracy postpenitencjarnej zaniedbana jest sfera wspomagania rodzin ekswiężniów. Działania w tym zakresie są szczególnie istotne, gdyż deficyty z obszaru indywidualnych zasobów psychospołecznych członków rodziny z problemem postpenitencjarnym przekładają się na ich systemy rodzinne – wpływają na ich funkcjonowanie i dotyczą głównie niedostatku zasobów wewnętrznych. **Dla wytyczenia zakresu pomocy postpenitencjarnej istotne jest zatem rzetelne zdiagnozowanie poziomu psychospołecznych zasobów**

zarówno exwiężnia, jak i członków jego rodziny. Wyniki badań nad rodzinami w kryzysie wskazują, że zasoby psychospołeczne tego typu rodzin (zasoby wewnętrzne) są determinowane cechami socjodemograficznymi⁸⁸: *wiek* – osoby w wieku średnim wykazują nasiloną tendencję do odwracania uwagi od źródła stresu przez podejmowanie interakcji towarzyskich i wspólne spędzanie czasu z przyjaciółmi; *plcią* – w sytuacjach trudnych kobiety wykazują większe deficyty w zakresie stosowania stylu zadaniowego niż mężczyźni, a mężczyźni zdecydowanie niższy od kobiet poziom kompetencji w zakresie skutecznego działania w sytuacjach wymagających bliskiego kontaktu; *poziomem wykształcenia* – największe deficyty w sprawności i efektywności poruszania się w rzeczywistości społecznej oraz stosowania skutecznych strategii zaradczych wykazują osoby z wykształceniem podstawowym i zawodowym.

W osiąganiu wysokiej skuteczności pracy postpenitencjarnej zarówno prowadzonej w warunkach izolacyjnych (przygotowanie do wyjścia na wolność), jak i wolnościowych, znacząca jest znajomość czynników ryzyka i czynników chroniących skazanych przed powrotnością do przestępstwa i ponownym wykluczeniem społecznym. W ich identyfikacji powinny być brane zasoby warunkujące trafne prognozowanie przystosowania osobistego i rodzinnego osób skazanych⁸⁹: *zarządzające*, m.in. zdolność do porządkowania systemu wartości; radzenie sobie w aktualnych sytuacjach trudnych; doświadczenie zysków w zasobach podmiotowych; *stanu* – doświadczenie trudności psychicznych; spostrzeganie zysków w zasobach stanu; spostrzeganie oceny społecznej typu: niezdecydowany – uległy; *strategiczne*, m.in. niskie ryzyko uzależnień; działania asertywne; umiejętność inicjowania współpracy społecznej; *materialne* – spostrzeganie zysków w podstawowych zasobach materialnych; *energetyczne*: spostrzeganie zysków w zasobach – poczucie siły oraz w zasobach energetycznych

⁸⁸ B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie...*

⁸⁹ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*; I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, W. Augustynowicz (2010), *Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. Raport z badań z rekomendacjami*, Lublin; S.E. Hobfoll (2006), *Stres, kultura i społeczność. Psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk.

osób najbliższych; dysponowanie czasem pracy; przypisywanie wartości zabezpieczeniom finansowym; spostrzeganie zysków. Zwiększenie możliwości przystosowawczych ekswięźniów osiągać można poprzez precyzyjne dopasowanie ich zasobów do wymogów środowiska. Należy wskazać, że wśród składników zasobów energetycznych znajduje się czynnik związany z percepcją rodziny przez ekswięźniów. Jest to czynnik silnie chroniący i warunkujący w znaczący sposób ich pozytywną readaptację społeczną. Jak wykazały badania środowiska życia osób skazanych⁹⁰, rodziny z problemem penitencjarnym naznaczone są głębokimi deficytami, zwłaszcza w odniesieniu do radzenia sobie w różnorodnych sytuacjach społecznych. Nie tylko ekswięźniowie, ale także członkowie ich rodzin wykazują liczne braki kompetencyjne. W miarę pogłębiania się kryzysu wzrasta u nich poczucie lęku wywołanego niemożnością rozwiązania nawarstwiających się problemów, zwłaszcza że w miarę pojawiania się kolejnych sytuacji trudnych przyjmują najczęściej emocjonalny lub unikowy styl radzenia sobie ze stresem. **Praca postpenitencjarna powinna być zatem ukierunkowana na równoległą pracę ze skazanymi oraz członkami ich rodzin. Konieczne jest organizowanie profesjonalnie przygotowanych treningów kompetencyjnych, dostosowanych do wyników diagnozy indywidualnej i środowiskowej.**

8. Niemal we wszystkich państwach europejskich programy pracy penitencjarnej i postpenitencjarnej są opracowywane przez wysokiej klasy specjalistów z wielu dyscyplin naukowych oraz praktyków i są dopuszczane do wdrożenia po wnikliwej analizie i oszacowaniu siły ich wpływu na specyficznego odbiorcę i uzyskaniu akredytacji. Programy te mają silną podbudowę teoretyczną i dostosowane są do zakresu i nasilenia potrzeb pojawiających się w przestrzeni penitencjarnej i wolnościowej. **Postuluje się, by również w polskich jednostkach penitencjarnych były realizowane wyłącznie wystandaryzowane programy resocjalizacyjne i readaptacyjne o wysokim stopniu skuteczności.** Programy te powinny być opracowywane przez teoretyków i praktyków wywodzących się z różnych dyscyplin oraz

---

⁹⁰ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*; B.M. Nowak (2020), *(Nie) skazani na wykluczenie...*

testowane w toku badań pilotażowych. Powinny być one systematycznie ewaluowane i dostępne w utworzonej centralnej bazie programów reintegracyjnych.

9. Z uwagi na kumulację negatywnych skutków izolacji więziennej i niską skuteczność resocjalizacji penitencjarnej, najbardziej korzystne byłoby ograniczenie bezwzględnej kary pozbawienia wolności (do niezbędnego minimum) wobec przestępców skazanych na kary krótkoterminowe i w oparciu o ideę sprawiedliwości naprawczej częstsze zastępowanie jej karami alternatywnymi o charakterze wolnościowym⁹¹.

---

⁹¹ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*; A. Wróbel-Chmiel (2018), *Dolegliwości uwięzienia odczuwane przez skazanych długoterminowych – sprawców zabójstw*, „Probacja”, nr 3, s. 29–49.

Mariusz Kuryłowicz

SYSTEM POMOCY POSTPENITENCJARNEJ JAKO ELEMENT ZINTEGROWANEGO SYSTEMU READAPTACJI

Dokonując próby obiektywnego spojrzenia na podjęty niniejszym opracowaniem przedmiot rozpatrywania, należy pochylić się nad kilkoma istotnymi kwestiami. Właściwe jest, aby ustalić pewną ścieżkę, drogę wprowadzającą oraz próbę wyjaśnienia sposobu postrzegania, jak i rozumienia efektywności systemu pomocy postpenitencjarnej. Zasadne wydaje się także, aby rozważania rozpocząć od wyjaśnienia kilku kluczowych definicji, takich jak: oddziaływania penitencjarne, pomoc postpenitencjarna – w znaczeniu przygotowania skazanego do życia na wolności, jak i pomoc postpenitencjarna – czyniona tuż po odbyciu kary. Wyjaśnienie tych elementów stanowić będzie próbę spojrzenia na składowe procesy resocjalizacji oddziaływujących na system pomocy postpenitencjarnej. Na każdym etapie procesu resocjalizacji ujawnia się nić powiązania z ewentualną potrzebą uruchomienia przedmiotowego systemu. Szersze spojrzenie nakazuje, aby dokonać refleksji także na każdym etapie procesu karnego, czyli: postępowania przygotowawczego, postępowania głównego, postępowania odwoławczego i postępowania wykonawczego. W każdym z tych elementów pojawić się mogą informacje mogące mieć wpływ na skuteczność systemu pomocy postpenitencjarnej. Podnosząc świadomie niniejszą kwestię, należy zwrócić uwagę na **wrażliwość systemu resocjalizacji**, a w nim podsystemu pomocy postpenitencjarnej. Można też pokusić się o stwierdzenie mówiące o systemie resocjalizacji i systemie readaptacji społecznej, gdzie łącznikiem pomiędzy tymi systemami będzie podsystem pomocy postpenitencjarnej. Wysoce trudno jednoznacznie ocenić wyodrębniony system pomocy postpenitencjarnej, po pierwsze – ze

względu na jego zależność, przede wszystkim od procesu resocjalizacji, po drugie – czynników mogących wpłynąć na jego efekt końcowy, a pojawiających się na każdym etapie procesu karnego. Nie bez znaczenia pojawia się tu także potrzeba uwzględnienia tego, co się wydarzyło w życiu jednostki przed osadzeniem (tj. wychowanie, rodzina, środowisko, motyw popełnienia przestępstwa, charakter popełnionego przestępstwa, czas wykrycia przestępstwa, czas prowadzenia czynności przez organy ścigania, czas osadzenia do ewentualnego skazania itd.). Całość pokazuje skomplikowany charakter niniejszej refleksji. Jednakże uwzględnienie w rozważaniach znaczenia pojęcia system daje pewien obraz komplementarnego spojrzenia na przedmiot rozważania. System w ujęciu synergicznym jest to (...) *zbiór elementów wyodrębniony z danej rzeczywistości, powiązanych ze sobą akcją, reakcją i interakcją wytwarzających więcej razem, aniżeli każdy z tych elementów wytworzyłby z osobna (...)*¹.

Na przestrzeni XIX i XX w. pojawiały się inicjatywy pomocy skazanym powracającym z więzienia np. w postaci stowarzyszeń takich jak Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności czy też Galicyjskie Stowarzyszenie Opieki nad Uwolnionymi Więźniami, jak również inicjatyw powołania aktów prawnych takich jak np. *Projekt ustawy towarzystwa pomocy dla wychodzących z zakładów więziennych*. Na początku XX wieku zatwierdzono Ustawę normalną towarzystw opieki nad osobami uwolnionymi z więzień (patronatów), gdzie do dziś funkcjonują spadkobiercy tej inicjatywy, np. Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”².

Przedmiotowe rozważania wskazują, iż na budowę współczesnego systemu pomocy postpenitencjarnej składa się między innymi: znajomość historii penitencjarystyki, nauk o bezpieczeństwie, pedagogiki, troski o drugiego człowieka oraz świadomości powrotu jednostki do społeczeństwa. Już w (...) 1807 roku *Julian Ursyn Niemcewicz w Memoriale o nowym systemie więzień ustanowionych w Stanach Zjednoczonych Ameryki* (...) wskazuje na wagę prewencji jako skutecznego środka walki z przestępczością. Zdaniem Niemcewicza (...) *pokój, bezpieczeństwo, szczęście społeczne są uzależnione od mądrości i sprawiedliwości środków używanych dla zapobiegania przestępczości* (...). Pojęciem

¹ M. Kuryłowicz (2019), *Zasoby systemu bezpieczeństwa państwa – Służba Więzienna*, w: T. Kośmider, M. Strzelec (red.), *Rozważania nad problematyką bezpieczeństwa publicznego. Przeciwdziałania zagrożeniom. Rola służb*, Warszawa, s. 108.

² Zob.: <http://www.patronat.eu/> [dostęp: 30.09.2022].

profilaktyki Niemcewicz obejmuje również opiekę nad osobami opuszczającymi zakłady karne. W 1819 roku Ksawery Potocki w (...) *Uwagach do projektu ogólnego i szczególnego polepszenia administracji i stanu więzień publicznych w Królestwie polskim podkreśla wagę pomocy udzielanej zwalnianym więźniom (...)*³. Na uwagę zasługuje również wskazana przez Andrzeja Zamojskiego potrzeba opieki postpenitencjarnej. Zamojski (...) *był autorem projektu zmierzającego do przygotowania więźniów do współżycia ze społeczeństwem po ich wyjściu z więzienia. Osobisty kontakt Zamojskiego z więźniami doprowadził go do ciekawych spostrzeżeń w dziedzinie palącego problemu, oczekującego w Polsce na rozwiązanie – opieki nad więźniami zwolnionymi. Podkreślając niedostatki pracy reedukacyjnej w więzieniu, Zamojski stwierdza, że więzień „karę wycierpiawszy jest rzucony na bruk bez opieki” (...). Kara według poglądów Zamojskiego (...) nie powinna być zemstą, ale karą na poprawę (...). Zamojski sugeruje rozwiązanie zagadnienia opieki nad więźniem przez tworzenie zakładów przejściowych. Porównuje on więźniów do chorych w szpitalu: (...) *W szpitalu, po ciężkiej chorobie do zdrowia powracający przechodzi przez oddział konwalescentów, gdzie do zwykłej strawy i powietrza przywyka. Czy nie można urządzić zakładu dla więźni, do zdrowia moralnego przychodzących w które by się pogodzić mogli ze społecznością (...)*⁴. Krótki przegląd losów Penitencjarystyki doprowadza nas do stanowiska T. Bulendy wskazującego, iż (...) *wykonanie kary pozbawienia wolności wynika przede wszystkim z jej ustawowego unormowania i orzekania przez sądy (...)*⁵. Czyli można również powiedzieć, iż efektywność kary pozbawienia wolności w części zależna jest od wymiaru sprawiedliwości. Natomiast system pomocy postpenitencjarnej swoją problematyką dotyka szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, ale także obszaru pomocy społecznej. Stąd też prezentowane podejście do trzech filarów przedmiotowego systemu, tj. więziennictwa, kurateli sądowej i pomocy społecznej.*

³ P. Wierzbicki (1966), *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa, s. 20–21.

⁴ P. Wierzbicki (1966), *Opieka postpenitencjarna...*, s. 21.

⁵ T. Bulenda (2020), *Wybrane paradoksy i dylematy penitencjarne. Ku lepszemu usensowieniu i zwiększeniu efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: T. Bulenda, A. Nawój-Sleszyński (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości, VI Kongres penitencjarny*, Warszawa, s. 92.

Henryk Machel wskazuje, iż (...) więzienie i kara pozbawienia wolności towarzyszą społeczeństwu od starożytności. Mimo narastającej stale krytyki tych instytucji, jak dotąd, ludzkość niczego zastępczego nie wymyśliła. Tak zwane kary alternatywne w postaci ograniczenia wolności lub grzywny, albo może jeszcze inne, mają zastosowanie jedynie wobec pewnej liczby przestępców. Dzieje się tak z dwóch powodów. Pierwszy to pewna tradycja kodyfikacji karnych i wymiaru sprawiedliwości skłaniająca bardziej do orzekania kar pozbawienia wolności niż innych. Drugi to osobliwa rzeczywistość społeczna, kreująca poważnych i niebezpiecznych przestępców, wobec których nie można zastosować kar alternatywnych. Taką sytuację zauważa się w wielu nie tylko europejskich państwach aspirujących do miana państw o wysokiej kulturze prawnej. Taka sytuacja jest także w Polsce. W Polsce ze względu na mizerne usytuowanie ekonomiczne wielu „drobnych” przestępców samoistna kara grzywny jest bardzo często nieściągalna, co zapewne w odczuciu społecznym obniża jej prestiż. Zatem również jej prewencyjność (...)⁶.

W ostatnich latach zauważono również niepokojące zjawisko. Wynika ono zarówno z analizy i krytyki piśmiennictwa podniesionego tytułem opracowania, jak i obserwacji działalności różnych środowisk naukowych oraz działalności formacji mundurowej, jaką jest Służba Więzienna. Konkludując, można pokusić się i przytoczyć niniejsze stwierdzenie: (...) *paradoksem jest fakt, że nauka ma większe profity czyniąc rzeczywistość więzienną przedmiotem swojego poznania aniżeli rzeczywistość więzienna z nauki* (...)⁷. Dostrzegalne są oczekiwania podmiotów wykonujących karę pozbawienia wolności oraz instytucji i organizacji z nimi współpracujących skierowanych do środowiska naukowego, a dotyczących propozycji rozwiązań mogących pomóc przy realizacji założonych celów. Dokonując dalszej analizy i krytyki piśmiennictwa, odnajdujemy również stanowiska, które wskazują ewidentnie na potrzebę uzupełniania się nawzajem dwóch światów, świata nauki i świata praktyki. (...) *Realizacja założeń resocjalizacyjnego modelu prawa karnego wychowawczego wymaga od służby penitencjarnej znajomości wyników badań dotyczących przyczyn różnych zjawisk patologicznych (a zwłaszcza przestępczości), indywidualnej prognozy,*

⁶ H. Machel (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk, s. 8.

⁷ T. Bulenda (2020), *Wybrane paradoksy i dylematy...*, s. 99.

*typologii sprawców, tendencji rozwojowych, struktury, obyczajów środowisk patologicznych itd. Właściwe spełnianie obowiązków, umożliwiające osiągnięcie celu wykonania kary, nie jest możliwe bez posiadania wiedzy wynikającej z badań nad patologiami społecznymi. Kształtowanie społecznie pożądanej postawy danej osoby wymaga znajomości tych czynników, które spowodowały u niej wystąpienie zachowań społecznie nieakceptowanych. Analiza przyczyn tych zachowań musi poprzedzać wybór indywidualnych metod terapeutycznych, wychowawczych czy resocjalizacyjnych. Dokładna znajomość osobowości danej jednostki, jej dotychczasowego życia i procesów motywacyjnych, musi w decydujący sposób wpływać na wybór odpowiednich środków zaradczych, w tym również środków oddziaływania penitencjarnego (...)*⁸. Podniesione kwestie oraz uzyskane w skutek prowadzonych działań informacje mogą mieć znaczący wpływ na efektywność systemu pomocy penitencjarnej, stąd też ich przywołanie.

Uwzględniając powyższe, wyłania się szansa na podkreślenie znaczenia złożoności systemu resocjalizacji i readaptacji, a w nim systemu pomocy postpenitencjarnej, gdzie znaczącą rolę odgrywa termin – oddziaływania penitencjarne. Ogólnie rzecz ujmując, można powiedzieć, że są to wszelkie podjęte działania (na osi czasu) zmierzające do pozytywnej zmiany postawy osoby skazanej odbywającej karę pozbawienia wolności. Główny akt prawny ustalający zasady wykonania kary pozbawienia wolności (Kodeks karny wykonawczy) w art. 67⁹ określa cele jej wykonania. Przedmiotowe oddziaływania muszą mieć charakter zindywidualizowany. Realizacja niniejszych oddziaływań w ramach wypełnienia ustalonych celów kary pozbawienia wolności odbywa się w zakładzie karnym, stąd też mowa o oddziaływaniach penitencjarnych, za realizację których odpowiada formacja Służby Więziennej. Jednym z zadań dedykowanych Służbie Więziennej wymienionych w Ustawie o Służbie Więziennej¹⁰ jest: (...) *prowadzenie oddziaływań penitencjarnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych, zajęć z zakresu kultury*

⁸ B. Hołyst (2013), *Zagrożenia ładu społecznego. Tom 1*, Warszawa, s. 42.

⁹ Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. Nr 90, poz. 557) tj. z dnia 18 listopada 2020 r. (Dz.U. z 2021 r. poz. 53), art. 67 (stan prawny na dzień 09.11.2021 r.)

¹⁰ Ustawa o Służbie Więziennej z dnia 9 kwietnia 2010r., tj. z dnia 21 maja 2021 r. (Dz.U. z 2021 r. poz. 1064) (stan prawny na 05.11.2021 r.).

*fizycznej i sportu oraz specjalistycznych oddziaływań terapeutycznych (...)*¹¹. Kolejną regulacją prawną w tym zakresie jest Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych¹², a szczegółowe zasady prowadzenia przedmiotowych oddziaływań odnajdujemy w Zarządzeniu nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych¹³. Realizacja założonych celów poprzez prowadzenie wyżej wymienionych działań ma niewątpliwie ogromny wpływ na efektywność systemu postpenitencjarnego. Wszystkie czynności prowadzone w trakcie tzw. oddziaływań penitencjarnych, poparte odpowiednią diagnozą i realizowane zgodnie ze standardami, poddane permanentnej ewaluacji mogą wypracować w zachowaniu skazanego potrzebę wewnętrznej zmiany, a tym samym spowodować większą efektywność systemu pomocy postpenitencjarnej (jeżeli taka w ogóle zaistnieje).

Kolejną kwestią jest przybliżenie znaczenia pojęcia pomocy postpenitencjarnej. Jak sama nazwa wskazuje, przedmiotowa pomoc dotyka przestrzeni po odbyciu kary pozbawienia wolności. Niemniej jednak rozpoczyna się w trakcie jej odbywania. Tym samym staje się naturalnym łącznikiem pomiędzy systemem resocjalizacji a systemem readaptacji. W niektórych źródłach można odnaleźć stwierdzenia o nadrzędności systemu readaptacji nad systemem resocjalizacji. Inne mówią o systemie readaptacji, w którym umiejscowiony jest podsystem resocjalizacji, a w nim podsystem pomocy postpenitencjarnej. Czasami mowa jest o systemie rehabilitacji społecznej. Z punktu widzenia niniejszego opracowania, zasadne jest, aby umiejscowić system pomocy

¹¹ Ustawa o Służbie Więziennej z dnia 9 kwietnia 2010r., tj. z dnia 21 maja 2021 r., Art. 2 pkt. 2 ppkt 1 (Dz.U. z 2021 r. poz. 1064), (stan prawny na 05.11.2021r.).

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych z dnia 14 sierpnia 2003 r. (Dz.U. 2013, poz. 1069).

¹³ Zarządzeniu nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

postpenitencjarnej właśnie na styku czasu odbywania kary i czasu po odbyciu kary (bezpośrednio), lecz ten czas nie może być zbyt długi. Prowadzone rozważania nie prowadzą do rozstrzygnięcia, który system jest ważniejszy ani który właściwszy. Jest to zagadnienie, które przez wiele lat w pedagogicznej przestrzeni naukowej było podnoszone i nadal jest obszarem prowadzenia dociekań. W świetle przepisów pomoc postpenitencjarną udziela się osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz im najbliższym¹⁴. Tak jak wspomniano wcześniej, niniejsza pomoc jest odpowiednio dedykowana i ma określone ramy czasowe¹⁵. Kodeks karny wykonawczy w części dotyczącej zwalniania skazanych z zakładów karnych i warunków udzielania im pomocy reguluje przedmiotową kwestię w art. 164, art. 165, art. 167a¹⁶. Powyższa kwestia wskazuje na ogólne zasady związane ze zwalnianiem skazanego z zakładów karnych, jak również warunków udzielania mu pomocy. W strukturze organizacyjnej zakładów karnych i aresztów śledczych, w dziale penitencjarnym wyodrębniona jest rola wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej. Wychowawca ten przede wszystkim dba o realizację założeń przytoczonych już wcześniej zawartych w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości. W praktyce właśnie Ci wychowawcy w imieniu kierownictwa jednostek penitencjarnych starają się współpracować z instytucjami i organizacjami wolnościowymi. Przykładem tutaj może być współpraca ze Stowarzyszeniem Penitencjarnym Patronat (w ramach umowy finansowej) w zakresie udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz osobom im najbliższym. Stowarzyszenie Patronat w ramach powyższej umowy świadczy pomoc osobom opuszczającym jednostki penitencjarne poprzez np. zapewnienie miejsca pobytu. Skazani mogą się ubiegać o zakwaterowanie w placówce zarówno po odbyciu całości kary, jak i też po otrzymaniu warunkowego przedterminowego zwolnienia. Istnieje również możliwość, iż po otrzymaniu zgody sądu na

¹⁴ Szczegóły w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. (Dz.U. z 2017 r. poz. 1760) tj. z dnia 20 marca 2019 r. (Dz.U. z 2019 r. poz. 683) § 38.

¹⁵ Ibidem, § 41.

¹⁶ Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.) art. 164, 165, 167a.

odbycie dalszej części kary w systemie dozoru elektronicznego, po wcześniejszym uzgodnieniu ze stowarzyszeniem, skazany ma szansę przebywać w tym ośrodku. Mieszkańcy ośrodka poza zapewnieniem dachu nad głową, całodziennego wyżywienia, zaspokojenia niezbędnych potrzeb, mają możliwość skorzystania z konsultacji psychoterapeuty uzależnień, porad radcy prawnego, a także możliwość uczestniczenia w organizowanych zajęciach korekcyjno-edukacyjnych. Powyższa organizacja udziela również wsparcia osobom nieobjętym pomocą stacjonarną w formie żywności, odzieży i obuwia, pościeli, środków czystości, czy też poradnictwa specjalistycznego. Wychowawca ds. pomocy penitencjarnej organizuje również szereg zajęć z tzw. aktywizacji zawodowej. Spotkania grupowe mają na celu uzmysłowienie podopiecznym, iż praca stanowi jeden z najważniejszych mierników wartości człowieka i jego pozycji w społeczeństwie, dzięki której możliwa jest samorealizacja, rozwijanie umiejętności czy nawet kształtowanie własnej osobowości. Skazani w ramach przedmiotowych zajęć nabywają także praktyczne umiejętności, takie jak np. pisanie życiorysu czy sporządzanie listu motywacyjnego. Aktywizacja skazanych stanowiła ponadto istotny i spójny element projektu pt. Podniesienie kwalifikacji zawodowych więźniów w celu ich powrotu na rynek pracy po zakończeniu odbywania kary pozbawienia wolności, podczas prowadzonych szkoleń kursowych w ramach programu POWER (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020). W ramach przedmiotowego programu realizowane były między innymi takie kursy jak: brukarz, monter sieci elektrycznych z uprawnieniami do 1 kv i SEP, spawacz MAG-135 oraz kurs opiekun osób niepełnosprawnych lub kurs ogólnobudowlany. Wychowawca ds. pomocy postpenitencjarnej współprowadzi również programy readaptacyjne np. w Zakładzie Karnym w Białymstoku prowadzono programy takie jak: Tacy sami – za kratami, w roku 2018 r. przedstawiciele Powiatowego Urzędu Pracy przeprowadzili szkolenie dla grupy 23 skazanych, którego celem było nabycie umiejętności poruszania się na rynku pracy, ze szczególnym uwzględnieniem osób niepełnosprawnych. Wychowawca ds. pomocy postpenitencjarnej wśród wielu realizowanych zadań prowadzi także czynności niezbędne do uzyskania przez osadzonego dokumentu tożsamości. Ww. wychowawca zapoznaje skazanych z trybem postępowania w sprawach wydawania dokumentu, ich unieważniania, wymiany, zwrotu lub utraty, udziela niezbędnej pomocy w wypełnianiu kwestionariuszy. Ponadto organizuje osadzonemu wykonanie zdjęcia na

terenie zakładu karnego. W razie potrzeby opiniuje również wnioski o zapomogę na pokrycie kosztów wykonania fotografii oraz innych niezbędnych związanych z uzyskaniem dokumentu tożsamości, który w dalszej kolejności przekazuje do działu finansowego wraz z decyzją dyrektora. Rola wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej w wielu przypadkach musi być pełniona w sposób interdyscyplinarny. Współpracuje on w wielu kwestiach, chociażby prowadząc czynności niezbędne do uzyskania przez osadzonego świadczeń emerytalnych, rentowych oraz orzeczeń o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności. Wykonuje je we współpracy z funkcjonariuszem lub pracownikiem do spraw zatrudnienia osadzonych, funkcjonariuszem lub pracownikiem podmiotu leczniczego dla osób pozbawionych wolności. Funkcjonariusz lub pracownik do spraw zatrudnienia osadzonych wydaje określone odrębnymi przepisami formularze niezbędne do ubiegania się o uzyskanie świadczeń emerytalnych i rentowych oraz sporządza zaświadczenia o wykonywaniu pracy podczas odbywania kary pozbawienia wolności oraz udziela stosownych informacji o zasadach ich zastosowania. Z kolei funkcjonariusz lub pracownik podmiotu leczniczego wystawia i wydaje osadzonym niezbędną dokumentację medyczną, w celu dołączenia do wniosku osadzonego o wydanie orzeczenia o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności; tym samym wydaje określone przepisami druki, niezbędne do ich wypełnienia i przedłożenia odpowiednim organom, informuje osadzonych o obowiązującym trybie postępowania, a w szczególności o konieczności powiadamiania służby zdrowia o wyznaczonych przez zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności terminach posiedzeń lub konieczności uzupełnienia dokumentacji medycznej, a także koordynuje stawiennictwo osadzonego w siedzibie wojewódzkiego lub powiatowego zespołu do spraw orzekania o niepełnosprawności lub organizuje posiedzenia zespołu na terenie zakładu karnego. Rolą wychowawcy do spraw pomocy postpenitencjarnej z kolei jest poinformowanie osadzonego o możliwości ubiegania się o uzyskanie świadczeń rentowych, emerytalnych albo orzeczeń o niepełnosprawności lub o stopniu niepełnosprawności. Interdyscyplinarne działanie widać również przy realizacji pomocy rzeczowej, stanowiącej ekwiwalent świadczenia. Wychowawca do spraw pomocy postpenitencjarnej przyjmuje wniosek o pomoc rzeczową, opiniuje go, a decyzję dyrektora przekazuje zgodnie z właściwością działowi kwatermistrzowskiemu lub finansowemu, celem realizacji pomocy rzeczowej. Skazanemu zwalnianemu z jednostki

penitencjarnej, który nie dysponuje wystarczającymi środkami własnymi i nie ma zapewnionych na wolności dostatecznych środków utrzymania, dyrektor zakładu karnego może udzielić pomocy pieniężnej w chwili zwolnienia w wysokości do 1/3 przeciętnego wynagrodzenia pracowników lub jej odpowiedni ekwiwalent (w myśl art. 166 § 3 Kodeksu karnego wykonawczego). Powyższe ma charakter fakultatywny, albowiem każdy wniosek osoby pozbawionej wolności jest rozpatrywany indywidualnie, na podstawie dokonanej analizy sytuacji osobistej, rodzinnej, materialnej i zdrowotnej osadzonego. W myśl powyższego przepisu, zwolnienie stanowi moment opuszczenia jednostki penitencjarnej przez osobę pozbawienia wolności. Potrzeby skazanych są weryfikowane zawsze z właściwymi merytorycznie komórkami tj.: dział finansowy, dział kwatermistrzowski. Ostateczną decyzję o udzieleniu pomocy (w oparciu o zebrane informacje) podejmuje zawsze dyrektor zakładu karnego. Co do zasady, wychowawca do spraw pomocy postpenitencjarnej przyjmuje wniosek o przyznanie pomocy pieniężnej, opiniuje go oraz informuje osadzonego o sposobie załatwienia wniosku, natomiast decyzję przekazuje działowi finansowemu. Opiniując wniosek o przyznanie pomocy pieniężnej, można wskazać inny zakres oraz formę pomocy niż określona we wniosku osadzonego, jeżeli z oceny informacji o osadzonym wynika, że będzie ona bardziej racjonalna dla osiągnięcia celu pomocy (§ 64 Zarządzenia nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej). Każdorazowo przed opuszczeniem zakładu karnego przez osoby pozbawione wolności, skazany informowany jest o instytucjach udzielających niezbędnej pomocy celem zabezpieczenia potrzeb socjalno-bytowych po opuszczeniu zakładu karnego, tj.: zawodowy kurator sądowy, ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra rodzinne, wojewódzkie i powiatowe urzędy pracy oraz wskazywane są inne organizacje zajmujące się więźniami i byłymi skazanymi (stowarzyszenia, fundacje). Administracja więzienna wydaje wychodzącemu na wolność dokumenty, odzież i inne przedmioty, w tym pieniądze z depozytu finansowego, jeżeli nie zostały zatrzymane albo zajęte w drodze zabezpieczenia lub egzekucji, aktualne wyniki badań lekarskich, zaświadczenie o zatrudnieniu w czasie pobytu w zakładzie karnym, zaświadczenie o odbywaniu nauki oraz uzyskanych kwalifikacjach zawodowych, w tym informację o uzyskanej w czasie odbywania kary pomocy postpenitencjarnej. Wychowawca do spraw pomocy penitencjarnej przekazuje, za zgodą osadzonego, informacje o potrzebie udzielenia skazanemu pomocy po zwolnieniu (finansowej, jak i rzeczowej)

właściwym instytucjom i organizacjom, tj.: ośrodkom pomocy społecznej, zgodnie z deklarowanym przez zwalnianego miejscem zamieszkania¹⁷.

Zgodnie z treścią § 40 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej pomocy udziela się na wniosek osoby zainteresowanej lub z urzędu. Istotną kwestią jest także fakt, że (§ 40 ust. 5)¹⁸ osoby pozbawione wolności i zwalniane z zakładów karnych lub aresztów śledczych składają wniosek do właściwego dyrektora jednostki penitencjarnej, zaś osoby zwolnione z jednostek penitencjarnych oraz osoby im najbliższe taki wniosek kierują do zawodowego kuratora sądowego – właściwemu co do miejsca pobytu osoby uprawnionej do uzyskania takiego wsparcia (kuratorzy zawodowi działają przy sądach rejonowych).

Osobom zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych, a także ich rodzinom pomocy z Funduszu udziela się na czas niezbędny, do momentu otrzymania pomocy na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, nie dłużej jednak niż przez 3 miesiące od dnia zwolnienia, chyba że konieczność przedłużenia tego okresu do 6 miesięcy wynika ze szczególnych okoliczności, takich jak choroba lub czasowa niezdolność do pracy. Podobny tryb został określony w stosunku do pomocy rodzinom osób pozbawionych wolności – na okres nie dłuższy niż przez 3 miesiące (wyjątkowo do 6 miesięcy) od dnia osadzenia członka rodziny w zakładzie karnym lub areszcie śledczym (§ 41 ust. 2, 3 Rozporządzenia z dnia 13 września 2017 r.).

Skazanemu, który nie ma możliwości zarobkowania oraz nie posiada niezbędnych środków materialnych, dyrektor jednostki penitencjarnej może przyznać miesięczną zapomogę w wysokości do 1/10 przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników (art. 114 k.k.w.).

Każdy wniosek powinien zawierać precyzyjne uzasadnienie wskazujące, jakiej pomocy oczekuje osoba go składająca. Ponadto, należy do pisma załączyć wszystkie istotne dokumenty potwierdzające okoliczności w nim wskazane. Z kolei osoby zwolnione z zakładu karnego są zobowiązane do okazania również świadectwa zwolnienia. Jeżeli wniosek nie spełnia powyższych warunków,

¹⁷ Opis czynności realizowanych przez wychowawcę ds. pomocy postpenitencjarnej – doświadczenia własne M. Kuryłowicz, B. Wawreniuk.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. (Dz.U. 2019, poz. 683 z późn. zm.) § 4 ust. 5.

a w szczególności nie jest wystarczająco uzasadniony bądź jest uzasadniony w sposób niepełny, niezrozumiały, wnioskodawca może wówczas zostać wezwany do jego uzupełnienia. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, do czasu uzupełnienia dokumentu, wniosek nie będzie rozpatrywany. Jeżeli decyzja odmowna została podjęta w wyniku nieuwzględnienia wniosku skazanego, podlega ona zaskarżeniu do sądu penitencjarnego na podstawie art. 7 k.k.w. Decyzję sprzeczną z prawem może także uchylić Dyrektor Okręgowy Służby Więziennej albo Dyrektor Generalny Służby Więziennej.

Ponadto wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej przed czasem pandemii COVID-19 praktykowali organizację spotkań z pracownikami MOPR, których celem było zapoznanie podopiecznych, zagrożonych problemem bezdomności, z infrastrukturą pomocową dla osób nieposiadających stałego zameldowania lub stałego źródła dochodu. Przeprowadzone prelekcje zaowocowały zwiększeniem poziomu wiedzy skazanych na temat form udzielania wsparcia osobom znajdującym się w kryzysie (na podstawie Listu Intencyjnego o Partnerskiej Współpracy z dnia 12 listopada 2015 r. podpisanego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Centralny Zarząd Służby Więziennej w sprawie zasad współpracy w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu osób zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych). Przytoczone powyżej informacje pochodzą z doświadczeń własnych autora opinii, wywiadu z wychowawcą ds. pomocy postpenitencjarnej oraz analizy aktów prawnych¹⁹.

W analizowanych aktach prawnych, a przede wszystkim w Kodeksie karnym wykonawczym, jak również z doświadczeń własnych, wyłania się istotna rola kuratora sądowego²⁰ (kurator zawodowy i kurator społeczny). (...) *Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu i wykonują swoje zadania w środowisku podopiecznych, także na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz*

¹⁹ Doświadczenia własne – M. Kuryłowicz, B. Wawreniuk.

²⁰ Zob. Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. Nr 98, poz. 1071), tj. z dnia 13 grudnia 2019 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 167) (stan prawny 10.11.2021 r.).

*lecniczo-rehabilitacyjnych (...)*²¹. Obowiązki kuratora określone są w art. 11²². Jak zauważamy w punkcie 3 przywołanego przepisu, współpraca z wymienionymi instytucjami i organizacjami ma kluczowe znaczenie dla realizacji założonych celów dla tej grupy zawodowej. Jednocześnie wskazuje na podmiot, który w zakresie swoich obowiązków winien naturalnie łączyć dwa światy, tego za murem tzw. wolnościowego i tego wewnątrz zakładów karnych (penitencjarnego). Dodatkowo, w zakresie działania kuratora okręgowego, tj. w art. 37 pkt 2. ppkt 12 omawianego aktu prawnego należy nadzór nad udzielaniem pomocy postpenitencjarnej. Kolejnym aktem prawnym dotyczącym podniesionego niniejszym opracowaniem problemu jest Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 969). Paragraf 1 pkt 1. stanowi, iż niniejsze (...) *Rozporządzenie określa sposób i tryb wykonywania czynności przez kuratorów sądowych, stowarzyszenia, organizacje, instytucje i osoby godne zaufania, którym powierzono sprawowanie dozoru, a także sposób i tryb wykonywania dozoru stosowanego w związku z orzeczonymi karami, środkami karnymi, zabezpieczającymi i profilaktycznymi oraz tryb wyznaczania przedstawicieli przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje (...)*²³. Podnoszona kwestia wprost wpisuje się w temat opracowania. Ponadto zauważalną kwestią jest to, iż kurator sądowy stanowi podstawowy element systemu pomocy postpenitencjarnej. W świetle niektórych opinii (...) w procesie pokonywania przez więźnia barier readaptacyjnych zasadniczą rolę odgrywa kurator zawodowy (...)²⁴, co wskazuje, iż większa odpowiedzialność w tym zakresie spoczywa na kuratorach aniżeli na Służbie Więziennej czy też pracownikach socjalnych.

W literaturze przedmiotu można dostrzec wiele stanowisk podkreślających znaczenie roli kuratora w procesie powrotu osoby skazanej do społeczeństwa np. „biorąc powyższe pod uwagę, nie będzie odkryciem, że oddziaływanie na osobę

²¹ Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. 2020 r. poz. 167 z późn. zm.), Art. 1 i Art. 3.

²² Ibidem, art. 11.

²³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 969).

²⁴ T. Jedynak, K. Stasiak (red.) (2010), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, wyd. 2, Warszawa, s. 425.

osadzoną w więzieniu, jej rehabilitacja i integracja społeczna powinny się rozpocząć jeszcze w trakcie odbywania kary, a optymalnym rozwiązaniem byłoby rozpoczęcie pracy z więźniem od momentu jego przybycia do zakładu karnego aż do wyjścia na wolność, a nawet jeszcze w okresie readaptacji po odzyskaniu wolności. Istotną rolę odgrywają na tym polu kuratorzy²⁵. Tym samym uznajemy, iż jednym z kluczowych elementów wchodzących w skład systemu pomocy postpenitencjarnej jest służba kuratora sądowego.

Zapisy Rozdziału II Kodeksu karnego wykonawczego²⁶ wskazują na organy postępowania wykonawczego. Zaznaczona powyżej współpraca kuratora sądowego jako organu postępowania wykonawczego z organem postępowania wykonawczego komisją penitencjarną ma za zadanie wypełnić założenia art. 164 k.k.w. Przegląd aktów prawnych dotyczących systemu pomocy postpenitencjarnej w kontekście realizujących ją bezpośrednio podmiotów wyznaczonych przez administrację państwową wydaje się być w miarę kompletny. Postawione zadania wyznaczonym grupom zawodowym, katalog podmiotów i instytucji współpracujących w tym zakresie winien dać pewnego rodzaju optymizm (bynajmniej w tej kwestii). W tym miejscu należy również zadać pytanie o rzetelność i staranność wykonywania obowiązków, jak również o poziomą współpracę pomiędzy poszczególnymi instytucjami czy organizacjami, skoro pojawiają się oddolne komentarze o takiej potrzebie.

Do wspomnianej grupy dołącza istotny element systemu pomocy postpenitencjarnej, czyli sektor pomocy socjalnej. Jednym z zadań zawartych w Ustawie o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz.U. Nr 64, poz. 593)²⁷ są właśnie trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. To wskazanie wprost wskazuje, kto może być beneficjentem przedmiotowej pomocy. Niemniej jednak katalog powodów do udzielenia pomocy społecznej nie zamyka się wyłącznie na tej przesłance, a wymienione są w ww. ustawie²⁸. Powyższe zapisy dedykowane są samorządom i wpisują się w katalog zadań

²⁵ D. Wójcik (red.) (2010), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa, s. 70.

²⁶ Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.) Rozdział II, art. 2.

²⁷ Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn. zm.).

²⁸ *Ibidem*, art. 7.

własnych o charakterze obowiązkowym np. gminy. Ponadto, gminy i powiaty winny opracować strategię rozwiązywania problemów społecznych, a samorząd województwa strategię w zakresie polityki społecznej.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, iż w obecnie funkcjonującym systemie pomocy postpenitencjarnej funkcjonują trzy główne filary (instytucje), tj. więziennictwo, kuratela sądowa i pomoc społeczna. Ważnym elementem tegoż systemu są również istniejące w tej przestrzeni organizacje pozarządowe. Efektywność systemu pomocy postpenitencjarnej opiera się w głównej mierze na jego jakości oraz na zaangażowaniu wszystkich jej uczestników. Narzędzia przygotowane przez administrację rządową w tym wymiarze wydają się być w miarę kompletne. Niemniej jednak niezbędną kwestią w tej przestrzeni byłaby permanentna ewaluacja podejmowanych działań oraz monitoring lub weryfikacja skuteczności proponowanych i realizowanych programów readaptacyjnych bądź kompletna nowa strategia readaptacji społecznej skazanych.

Badania nad efektywnością systemu pomocy postpenitencjarnej są badaniami dość skomplikowanymi i trudnymi do wykonania. Wpływ na to ma wiele podnoszonych już w opracowaniu kwestii. Wyodrębniają się tu co najmniej trzy grupy czynników, poczynając od samej postawy skazanego (np. zjawisko ingracjacji, manipulacja, cechy osobowościowe itp.), procesu resocjalizacji i jego ewaluacji, do działalności podmiotów odpowiedzialnych za pomoc postpenitencjarną (jakość wykonywanych czynności, efektywność systemu, ewaluacja działań).

Nie ulega wątpliwości, iż trzeba inicjować wszelkie działania mogące umożliwić byłym osadzonym powrót do społeczeństwa, jak również wykazywać wszelką troskę, aby nie powrócili oni na przestępczą ścieżkę, lecz badana rzeczywistość w tej przestrzeni musi być poddawana badaniom właściwym, gruntowym, holistycznym, longitudinalnym. Analiza uzyskanych wyników powinna dać szansę na zbudowanie odpowiednich modeli. W trosce o ich rzetelność należałoby ustalić także odpowiednie wskaźniki.

Dokonując dalszej analizy przedmiotowego obszaru, należałoby pochylić się nad rzeczywistością więzienną. Pomoc postpenitencjarna odzwierciedlona jest w statystykach Służby Więziennej. Szczegółowe dane przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Liczba udzielonych świadczeń osadzonym z FPPoPP-FS w latach 2019–2020

Rodzaj świadczenia	Liczba świadczeń		Wartość udzielonej pomocy (w zł)		Średnia wartość świadczenia (w zł)	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Ogółem	87 971	96 248	9 281 922	8 622 246	105	90
Pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub schronienia w ośrodku dla bezdomnych	13	11	29 688	20 400	2 284	1855
Okresowe dopłaty do zobowiązań czynszowych	87	71	14 478	10 438	166	147
Poradnictwo prawne, promocja zatrudnienia, aktywizacja zawodowa	545	287	30 744	27 617	56	96
Szkolenia i kursy podnoszące kwalifikacje zawodowe	1 334	758	1 890 262	1 171 425	1 417	1545
Programy podnoszące kompetencje społeczne, w tym zwłaszcza przeciwdziałanie agresji, przemocy, uzależnieniom	18798	9 493	1 903 157	1 053 569	101	111
Zakup materiałów, narzędzi, wyposażenia, odzieży, obuwia niezbędnych dla realizacji programów, kursów, pracy nieodpłatnej	14830	18 310	1 492 898	2 222 988	101	121
Specjalistyczne leczenie lub rehabilitacja lecznicza	3	3	550	2 800	183	933
Transport specjalny, przejazd do miejsca pobytu, nauki, terapii, pracy	141	157	79 701	85 939	565	547

Uzyskiwanie dowodów osobistych lub innych dokumentów	7 266	4 648	114 793	85 415	16	18
Badania specjalistyczne niezbędne do kwalifikowania do programów, szkoleń, kursów, pracy nieodpłatnej	236	241	9 785	9 770	41	41
Grupowe ubezpieczenia osób zakwalifikowanych do programów, szkoleń, kursów, pracy nieodpłatnej	7	0	1 106	0	158	–
Promowanie i wspieranie przedsięwzięć służących skutecznej readaptacji skazanych	178	1	9 252	2	52	2
Pomoc rzeczowa	19210	38676	1 378 309	1 478 307	72	38
Pomoc pieniężna	25323	23592	2 327 199	2 453 576	92	104
Prowizje i opłaty bankowe	0	0	0		0	0
Inne	–	–	–	–	–	–

Źródło: Biuro Penitencjarne CZSW, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp 2.12.2021 r.)

Analizując prezentowane dane dotyczące liczby udzielonych świadczeń w ramach pomocy postpenitencjarnej, można zobaczyć, że ich liczba wzrosła w 2020, w stosunku do roku 2019. Niemniej jednak rok 2020 naznaczony był czasem pandemii, więc niewątpliwie miało to wpływ na wszelkie podejmowane działania w obszarze przedmiotowego systemu. Zauważalny jest również spadek wartości udzielanych świadczeń, co może być właśnie spowodowane tym zjawiskiem. Analizując powyższy katalog udzielanych świadczeń, można odnieść wrażenie, że jest kompletny i wyczerpujący. Niemniej jednak brakuje odniesienia do jego efektywności. Jak już wielokrotnie wspomniano w opracowaniu, badanie tego obszaru jest wyjątkowo trudne w realizacji, stąd też ich niewielka ilość w dostępnej literaturze. Wielość zmiennych, które należałoby uwzględnić, projektując przedmiotowe badanie,

może rodzić niepewność w dostrzeżeniu ich wszystkich, a przynajmniej tych, mogących mieć znaczenie przy ostatecznym wyniku. Oczywiście należy podejmować kolejne trudy badawcze, poszukiwać nowych rozwiązań, permanentnie je ewaluować, a zarazem uwzględniać różnice kulturowe, jak również pokoleniowe w zmieniającej się populacji osób opuszczających więzienia. Ponadto powyższa statystyka nie uwzględnia nakładu pracy z osobą pozbawioną wolności od początku jej umiejscowienia w jednostce penitencjarnej, gdzie skutek wielu prowadzonych oddziaływań penitencjarnych mogło dojść do trwałej zmiany prezentowanych postaw. Interesującym wyzwaniem wydawałoby się, aby zbadać np. powiązanie prowadzonych oddziaływań z udzieloną pomocą postpenitencjarną czy programów resocjalizacyjnych z deklarowaną potrzebą pomocy postpenitencjarnej itd.

Konkludując, system pomocy postpenitencjarnej opiera się na trzech filarach, tj. więziennictwo, kuratela sądowa i pomoc społeczna. Niezbędne jest jednak, aby również społeczeństwo partycypowało w odbywaniu kary przez osoby skazane. Tak w wielu przypadkach się dzieje. Stanowi o tym wiele umów o współpracy z dyrektorami zakładów karnych, jak i wiele innych inicjatyw lokalnych społeczności skierowanych do jednostek penitencjarnych. Ostatnie pięć lat (poza czasem pandemii), a w nich między innymi wzrost zatrudnienia skazanych oraz zwiększenie dostępności systemu dozoru elektronicznego, napawa optymizmem w tym obszarze. Na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat pokazało się wiele inicjatyw mających na celu wzmocnienie systemu pomocy postpenitencjarnej. Jedną z nich była idea wprowadzenia kuratora zawodowego do zakładu karnego w celu przygotowania skazanego do zwolnienia, która to (...) *narodziła się już w połowie lat siedemdziesiątych w środowisku kuratorów białostockich. W okresie tym przyjęto prekursorską praktykę udziału kuratora zawodowego w posiedzeniach sądu penitencjarnego, na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku, rozpatrującego wnioski o warunkowe zwolnienie oraz orzeczenie nadzoru ochronnego. Kurator miał za zadanie udzielać skazanemu informacji odnośnie zasad i obowiązków okresu próby, a także o możliwościach i źródłach otrzymania pomocy. Kuratorzy wskazywali ponadto, że wbrew funkcjonującym stereotypom ich zadaniem jest pomoc skazanym w przewyżczeniu problemów, a nie jedynie kontrola warunkowo zwolnionych. Współpraca kuratorów z administracją więzienną została przerwana w latach 80-tych. Na ogólnopolskich konferencjach kuratorów zawodowych organizowanych*

w latach 1980–1986, przedstawiciele okręgu białostockiego nadal jednak podnosili potrzebę powrotu do modelu ścisłej współpracy ze służbą penitencjarną w celu ułatwienia skazanym powrotu do społeczeństwa. Z inicjatywy środowiska białostockiego także do rozporządzenia o kuratorach wprowadzono przepisy umożliwiające kuratorom kontakt z osobami pozbawionymi wolności (...) ²⁹. Te cenne doświadczenia spowodowały iż (...) w 1990 r. powstał białostocki oddział Patronackiego Stowarzyszenia Penitencjarnego „Patronat”. Jego działalność stanowiła weryfikację potrzeby udziału kuratorów w procesie przygotowania skazanych do zwolnienia. W ramach zadań statutowych kuratorzy pełnili dyżury w Areszcie Śledczym w Białymstoku, interweniowali w sprawach leczenia skazanych, ich zatrudnienia, transportu do innych jednostek, prowadzili mediację w konfliktach pomiędzy więźniami i funkcjonariuszami więziennymi, a także udzielali poręczeń przy wnioskach o warunkowe zwolnienie. W oparciu o doświadczenia zdobyte podczas dyżurów w zakładzie karnym oraz wykorzystując rozwiązania funkcjonujące w państwach Europy Zachodniej, kuratorzy białostoccy opracowali projekt modelu kurateli penitencjarnej. Projekt ten zyskał aprobatę Prezesa Sądu Rejonowego w Białymstoku, Naczelnika Rejonowego Aresztu Śledczego w Białymstoku oraz Kuratora Wojewódzkiego. Warunki do realizacji idei kuratora penitencjarnego powstały w okręgu białostockim w końcu 1992 r. W okresie tym zwiększyła się liczba etatów kuratorskich, kuratorzy dzięki cyklicznym szkoleniom z udziałem wychowawców i psychologów więziennych poznali zasady odbywania kary, a środowisko więźniaków, od lat utrzymujące kontakty z kuratorami, było dostatecznie przygotowane i otwarte na nową koncepcję stałych dyżurów kuratora w jednostce penitencjarnej. Dzięki temu możliwe stało się wprowadzenie z dniem 2 listopada 1993 r. do Aresztu Śledczego w Białymstoku pierwszego kuratora penitencjarnego w Polsce. Kuratorzy penitencjarni realizowali szereg działań na potrzeby sądu penitencjarnego, kuratorów sądowych wykonujących środki probacyjne, ale przede wszystkim na rzecz skazanych, w tym m.in. czynności, które miały na celu przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego. Kuratorzy podejmowali pracę ze skazanymi na 4–5 miesięcy przed nabyciem przez nich uprawnień do warunkowego przedterminowego zwolnienia. Przy uczestnictwie

---

²⁹ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa 2013, s. 18.

skazanego opracowywali program wolnościowy, a w jego ramach prowadzili doradztwo w sprawach rodzinnych i socjalno-bytowych, pomagali w rozwiązywaniu problemów osobistych, analizowali przewidywane trudności adaptacyjne, wskazywali sposoby przewycięzania problemów, a także nawiązywali kontakty z organizacjami powołanymi do niesienia pomocy skazanym. Tym samym praca białostockich kuratorów nie tylko torowała drogę do wprowadzenia tej instytucji w innych zakładach karnych, ale także stworzyła podstawy powołanej do życia w k.k.w. z 1997 r. instytucji przygotowania do zwolnienia z zakładu karnego (...) ³⁰. Obecnie prowadzonych jest wiele stowarzyszeń i fundacji, które to z różnym efektem realizują pomoc osobom opuszczającym mury więzienne. Wiele inicjatyw do przedmiotowego problemu nie podchodzi interdyscyplinarnie, holistycznie i długofalowo.

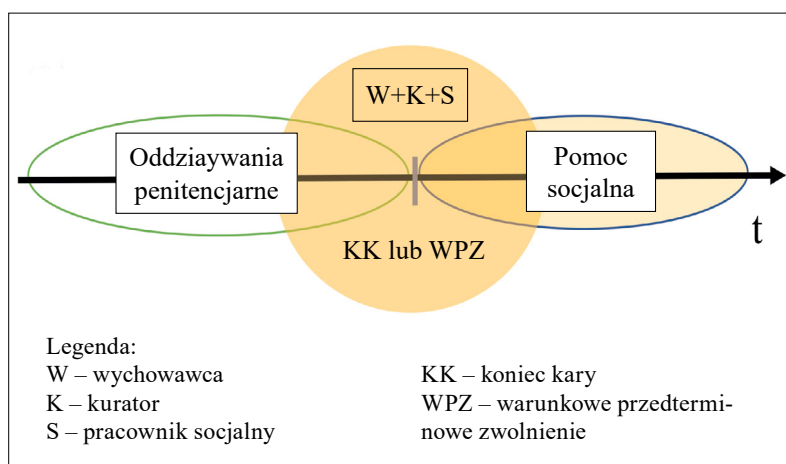
Uwzględniając obecny stan systemu pomocy postpenitencjarnej, propozycją na tę chwilę może być włączenia pracownika socjalnego do pracy z osadzonymi, którzy w niedługiej przyszłości będą opuszczać zakład karny. Trzy filary spotkają się w jednym momencie na osi czasu odbywania kary przez osobę skazaną. Z pewnością ta współpraca zaowocowałaby wyczyszczeniem szumów komunikacyjnych pomiędzy wspomnianymi filarami. Samo wprowadzenie pracownika socjalnego może mieć niewielką korzyść, jeżeli nie będzie spójnego programu readaptacyjnego. W myśl teorii zarządzania (Griffin), aby mieć szansę na osiągnięcie zakładanych celów w sposób sprawny i skuteczny, należy przede wszystkim posiadać odpowiednie nakłady z otoczenia, czyli tzw. zasoby. Nasuwa się tu pewna refleksja, która to ujęta w ramy projektu badawczego mogłaby mieć szansę powodzenia. W konsekwencji można byłoby pokusić się o stworzenie całkiem nowego, oryginalnego systemu resocjalizacji i readaptacji w Polsce. W pierwszej kolejności należałoby znaleźć odpowiedź na niżej wymienione problemy:

- Jakiego zasobu brakuje w systemie pomocy postpenitencjarnej?
- Który z zasobów jest niewystarczający bądź nieaktywny?
- Czy w obecnie funkcjonującym systemie prawnym pojawia się jakakolwiek bariera lub luka uniemożliwiająca realizację przedmiotowych założeń?
- Na jakim poziomie jest jakość działalności wszystkich elementów systemu?

³⁰ A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do...*, s. 19.

- Czy prowadzone są procesy ewaluacyjne programów (poczynając od programu resocjalizacyjnego, poprzez programy readaptacyjne, programy przygotowania do zwolnienia, a kończąc na programach socjalnych)?
- Czy istnieją istotne braki kompetencji na poszczególnych szczeblach, zaobserwowane u osób realizujących założenia systemu pomocy postpenitencjarnej?
- Jak funkcjonuje proces zarządzania systemem pomocy postpenitencjarnej i jak funkcjonują jego poszczególne elementy?
- Jaki czas jest niezbędny lub wystarczający do udzielania pomocy postpenitencjarnej?
- Czy kontrakt socjalny zawierany dopiero po wyjściu z więzienia nie mógłby być zawierany jeszcze w trakcie odbywania kary?
- Jaką rolę w systemie mogą odegrać inne systemy, takie jak SDE czy też TMSA?

Większość z wyżej wymienianych roboczych problemów po ich wyjaśnieniu może stać się przyczynkiem do zbudowania **Zintegrowanego Systemu Readaptacji**. Jak wspomniano powyżej, pewne koncepcje, zamysły w środowisku naukowo-praktycznym już się pojawiają. Na tej podbudowie wypracowano stanowisko o potrzebie wprowadzenia trzech podmiotów do zintegrowanej współpracy z osobą powracającą do społeczeństwa, co pokazuje poniższy rysunek.

Rys. 1. Koncepcja ZSR

Źródło: Opracowanie własne

Powyższy rysunek ukazuje koncepcję wprowadzenia do pracy z osadzonym – pracownika socjalnego, a inspiracją była koncepcja wprowadzenia kuratora do pracy z więźniami w trakcie odbywania kary. Istnieje też propozycja wyodrębnienia w strukturze działów penitencjarnych wychowawcy prowadzącego indywidualne programy readaptacyjne. Wychowawca ten przedmiotowe programy prowadziłyby wraz z kuratorem i pracownikiem socjalnym. Jeden program, trzech współpracujących i współprowadzących. Wspólna partycypacja na każdym etapie pomocy postpenitencjarnej da większą szansę jej powodzenia. W myśl teorii R.W. Griffina da to szansę osiągnięcia złożonych celów w sposób sprawny i skuteczny. Jest to jednak jedynie zarys koncepcji.

Reasumując, należy powołać interdyscyplinarny zespół do opracowania założeń **Zintegrowanego Systemu Readaptacji (ZSR)**. Prace zespołu winny uwzględnić katalog nakładów, możliwości, procesów, jakie są obecnie w zasobach systemu. Następnie dokonać ich ewaluacji oraz wypracować model zakładanych efektów.

CZĘŚĆ III

RESOCJALIZACJA I READAPTACJA SPOŁECZNA W WYBRANYCH PAŃSTWACH EUROPEJSKICH

Małgorzata Boczkowska

SYSTEMY PENITENCJARNE W ŚWIETLE REGULACJI MIĘDZYNARODOWYCH

Środki i metody mające na celu społeczną readaptację skazanych przebywających w zakładach karnych oraz opuszczających je, są przedmiotem wielu dyskusji na forum międzynarodowym. Możliwość wypracowania strategii, dotyczącej powrotu do życia społecznego osób skazanych odbywających kary izolacji więziennej to proces bardzo trudny, ale jakże istotny z punktu widzenia zarówno czynników zewnętrznych, takich jak gospodarka, ekonomia czy polityka, jak i czynników wewnętrznych, psychologicznych. Od XIX wieku teoretycy i praktycy zajmujący się problematyką wykonywania kary pozbawienia wolności, uczestniczą w Kongresach Penitencjarnych organizowanych początkowo przez Międzynarodową Komisję Penitencjarną, następnie przez Międzynarodową Komisję Karną i Penitencjarną (utworzoną w 1918 roku) oraz aktualnie przez Organizację Narodów Zjednoczonych. Spotkania te mają na celu analizę porównawczą regulacji prawnych związanych z wykonywaniem kary pozbawienia wolności w różnych krajach oraz stosowania tych regulacji w praktyce i wypracowywanie nowych, bardziej skutecznych i efektywnych metod pracy ze skazanymi. Do dnia dzisiejszego aktualne pozostaje pytanie postawione na I Kongresie Penitencjarnym w 1846 r.: „Jakich zasad trzymać się należy w krajach europejskich, aby więzienia były zawsze karą, a nigdy szkołą zepsucia; aby w zakładach pogodzony był ścisły wymiar sprawiedliwości karzącej ze względami ludzkości?”¹

Stosowanie kary pozbawienia wolności stało się narzędziem do walki z przestępczością. Wieloletnia praktyka w tym zakresie

---

¹ J. Górny (1980), *Rola międzynarodowych kongresów penitencjarnych w rozwoju teorii i praktyki wykonywania kar*, Warszawa, s. 44.

zrodziła szereg kolejnych niewiadomych, pojawiły się dylematy dotyczące poszukiwania właściwych sposobów postępowania ze skazanymi w celu przygotowania ich do ponownej adaptacji społecznej bez tworzenia nowych konfliktów. Wciąż nie wypracowano jednak konkretnego rozwiązania tego problemu, tym bardziej niniejsza analiza aktualnego stanu programowego państw europejskich wydaje się być zasadna. Biorąc pod uwagę doświadczenia związane z funkcjonowaniem kary pozbawienia wolności oraz wynikające z niej negatywne skutki dla skazanych, właściwa wydaje się dalsza koncentracja na poszukiwaniu i wprowadzaniu rozwiązań przyczyniających się do tego, by zakładów karnych nie opuszczali ludzie bardziej aspołeczni niż w chwili wejścia do nich².

Niemniej jednak udało się wypracować różne zasady, które odnoszą się do tematyki wykonywania kary pozbawienia wolności i pozwalają na zmianę rzeczywistości więziennej. Zostały one spisane w aktach powszechnie obowiązujących, które należą do tzw. *hard law*, czyli prawa mającego moc wiążącą. Zawierają one także regulacje dotyczące skazanych w kontekście ich przynależności do grupy społecznej i okresu ich pobytu w więzieniu. Wśród takich aktów wyróżnić możemy:

- Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności podpisane w Rzymie 4 listopada 1950 r.³;
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r.⁴;
- Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania lub karania przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r.⁵;

---

² P. Moczydłowski (1994), *Więziennictwo – od systemu totalitarnego do demokratycznego*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, nr 8, s. 12; A. Wąsek (1991), *Kara pozbawienia wolności w Danii*, w: O. Górniak (red.), *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga ofiarowana profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*, Katowice, s. 191.

³ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U.1993.61.284.

⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U.1977.38.167

⁵ Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. Dz.U. 1989 nr 63 poz. 378.

- Europejską konwencję o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu sporządzoną w Strasburgu w dniu 27 listopada 1987 r.⁶

Oprócz aktów należących do *hard law*, opracowane zostały także regulacje określane mianem *soft law*, wśród których najważniejszą z nich są *Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z przestępcami*. Zostały one uchwalone w 1955 roku na I Kongresie ONZ i przyjęte w formie rezolucji przez Radę Społeczno-Gospodarczą ONZ w 1957 roku⁷. Reguły te mają na celu zabezpieczenie praw skazanych podczas ich pobytu w więzieniu oraz promowanie modelu oddziaływania opartego na idei progresji i społecznej rehabilitacji więźniów⁸. Dokument ten zawiera szczegółowe wytyczne dotyczące przygotowania skazanych do życia na wolności, rozpoczynając od momentu przekroczenia przez nich bram więzienia. Kładzie także szczególny nacisk na zachęcanie i wsparcie skazanych w zakresie nawiązywania i budowania prawidłowych relacji z podmiotami mającymi ułatwić społeczną readaptację, co w konsekwencji ma ustabilizować sytuację życiową skazanych. Podkreślenia wymaga fakt, iż twórcy reguł minimalnych uwzględnili fakt różnic ekonomicznych, prawnych, społecznych i geograficznych między państwami, wskazując, że nie będą one miały zastosowania w każdym czasie i miejscu. M. Płatek wskazuje, że Reguły te wyrażają normy ogólne, które mogą mieć zastosowanie zarówno w nowoczesnych, demokratycznych państwach prawnych, jak i w krajach, gdzie systemy penitencjarne są na niskim poziomie⁹. Na gruncie prawa europejskiego problematyka ta została podjęta w *Europejskich Regułach Więziennych* [Zalecenie Rec (2006) 2-rev], przyjętych w dniu 1 lipca 2020 r. przez Komitet Ministrów

⁶ Europejska Konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., Dz.U.1995.46.238.

⁷ Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury ich efektywnego realizowania, zatwierdzone przez Radę Społeczno-Gospodarczą – rezolucja 663 C I (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r., „Archiwum Kryminologii” 1989, t. XVI, s. 277 i n.

⁸ L. Stodolska (2004), *Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami oraz ochrona prawna osadzonych w: Zagadnienia penitencjarne: skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz, s. 8.

⁹ M. Płatek (1997), *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „Studia Iuridica”, XXXIV.

Rady Europy¹⁰. Zawierają one ostateczną wersję poprawionych i zmienionych Europejskich Reguł Więziennych. Podstawowym założeniem tego dokumentu w przeciwieństwie do pierwotnej jego wersji jest wsparcie w przejściu z życia w izolacji do życia społecznego. Położono akcent na skazanych jako pełnoprawnych członków społeczeństwa, nie zaś alienacji. Istotna pozostaje konieczność zapewnienia skazanym udziału w zajęciach integrujących i resocjalizujących. Ponadto wskazano, iż okres odbywania kary ma być swego rodzaju szkołą kształtującą konkretne umiejętności życiowe osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych. Podkreślono rolę instytucji społecznych, edukacji, szkoleń, kursów, pomocy finansowej i socjalnej, a także wsparcie w znalezieniu pracy i mieszkania po opuszczeniu zakładu karnego.

Wśród regulacji *soft law* można wyróżnić jeszcze Rekomendację w sprawie społecznej sytuacji więźniów¹¹, zgodnie z którą podstawowym czynnikiem podjęcia normalnego życia przez osadzonych są zatrudnienie i edukacja. Dlatego też polityka penitencjarna powinna być ukierunkowana w stronę prowadzenia przez skazanych społecznie odpowiedzialnego życia po odbyciu kary i wyjściu na wolność. Taka polityka ma służyć zmniejszeniu więziennej populacji i redukcji przypadków recydywy. W tym celu należy opracować i wdrożyć skuteczne programy postępowania ze skazanymi oraz nadzoru nad nimi po zwolnieniu (Rekomendacja 26).

Powyższe standardy międzynarodowe stanowią podstawę do twierdzenia, iż kwestie związane ze społeczną readaptacją i resocjalizacją skazanych są istotnym zagadnieniem, nie tylko z punktu widzenia wykonywania kary pozbawienia wolności, ale także z szerszej, ogólnospołecznej perspektywy. Mechanizmy legitymizacji tego zagadnienia powinny opierać się na podmiotowej akceptacji wszystkich członków społeczeństwa.

W kontekście polskiego systemu penitencjarnego powyższa analiza stanowi punkt wyjścia do dalszych rozwiązań prawnych.

Polityka karna poszczególnych krajów świata opiera się głównie na kontroli, zastraszaniu i ubezwłasnowolnieniu skazanych, jednakże wspomagana jest różnymi programami readaptacyjnymi

¹⁰ Zalecenie Rec (2006) 2–rev, Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy przyjęte dnia 1 lipca 2020 roku w sprawie Europejskich Reguł Więziennych.

¹¹ Rekomendacja 914 (1981), *Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie społecznej sytuacji więźniów*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 205–210.

i resocjalizacyjnymi. Wielu praktyków zweryfikowało wpływ takich programów na skazanych. Według Międzynarodowego Centrum Studiów Więziennych (ICPS)¹², obejmujących analizę 223 krajów, pomimo stałego spadku wskaźnika przestępczości, Stany Zjednoczone zajmują pierwsze miejsce pod względem liczby więźniów – odnotowuje się aż 629 więźniów na 100 000 osób. W krajach europejskich wskaźnik ten jest mniejszy. W Turcji, zajmującej pierwsze miejsce na podium rankingowym ICPS w tym obszarze, wskaźnik ten wynosi 347. Białoruś (345) i Rosja (325), to również kraje europejskie, których populacja więzienna wynosi powyżej 300 więźniów na 100 000 osób. Liczby te wskazują, że w wyżej wymienionych państwach europejskich populacja więzienna stanowi ponad połowę populacji więźniów Stanów Zjednoczonych. W Polsce, która na tle międzynarodowym zajmuje 73 miejsce, w Europie plasuje się na miejscu 7, z liczbą więźniów 189 na 100 000. Jest to wskaźnik stosunkowo wysoki, zwłaszcza w kontekście omawianych poniżej systemów penitencjarnych wybranych krajów tego regionu. Analiza rozwiązań z zakresu readaptacji społecznej skazanych stosowanych w Norwegii (59), Finlandii (50) i we Włoszech (92) wydaje się więc uzasadniona w kontekście ewentualnych poszukiwań nowych rozwiązań ulepszających system readaptacji i resocjalizacji w naszym państwie. Dane statystyczne prezentujące liczbę więźniów na całym świecie zamieszczone są w Aneksie (zał. nr 1).

Analizy systemów penitencjarnych różnych państw odnoszą się do problemu przestępczości powtórnej, czyli recydywy. Pomimo że wiedza dotycząca tego zjawiska jest uporządkowana znacznie lepiej niż kiedykolwiek, nadal nie ma klarownych wytycznych dotyczących sposobu postępowania ze skazanymi w taki sposób, by w wolnościowych warunkach życia społecznego nie powrócili do aktywności przestępczej. Analizując wyniki badań dotyczących recydywy, wskazać należy, iż recydywiści stanowią grupę wysokiego ryzyka w porównaniu z przestępcami uwięzionymi po raz pierwszy. Wielokrotnie próbowano zidentyfikować czynniki, które wpływają na powtarzające się wskaźniki przestępstw i uznano, że jest to problem znacznie bardziej złożony

---

¹² Międzynarodowe Centrum Studiów Więziennych (ICPS), World Prison-Brief, 2021 r., <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 15.11.2021 r.].

i trudny, głównie z uwagi dobór grup reprezentatywnych¹³. Mechanizmy powrotności do przestępstwa mogą dostarczyć badaczom wielu informacji na temat względnego zagrożenia dla bezpieczeństwa publicznego stwarzanego przez różnego rodzaju przestępców oraz skuteczności podejmowanych wobec nich oddziaływań resocjalizacyjnych.

W Niemczech i Holandii stosowano różne podejścia do kary pozbawienia wolności. W tych krajach nacisk kładzie się na rehabilitację i resocjalizację, a nie tylko na karę. Więzienie jest stosowane rzadziej niż w innych państwach europejskich i przez krótszy okres czasu. Sankcje, takie jak grzywny, okres próbny i służba społeczna, są stosowane jako alternatywa dla kary pozbawienia wolności, w szczególności w przypadku przestępstw bez użycia przemocy. Warunki i praktyki w zakładach poprawczych mają przypominać życie w społeczności. Ostatecznym celem takich rozwiązań jest zwiększenie bezpieczeństwa publicznego¹⁴. Z kolei kraje skandynawskie uważane są za modele udanych praktyk resocjalizacyjno-penitencjarnych. Wśród nich prym wiodzie Norwegia, która ma jeden z najniższych wskaźników recydywy na świecie. Ten kraj koncentruje się bardziej na rehabilitacji, a mniej na karze. Norweska filozofia karna jest taka, że tradycyjne, represyjne więzienia nie działają, a humanitarne traktowanie więźniów zwiększa ich szanse na udaną reintegrację społeczną¹⁵. Osiągnięte jest to za pomocą „przewodniej zasady normalności”, co oznacza, że z wyjątkiem swobody przemieszczania się, więźniowie zachowują wszystkie inne prawa, a życie w więzieniu w dużym stopniu przypomina życie na wolności¹⁶. Rząd norweski gwarantuje wszystko to, co jest możliwe, aby ekswięźniowie posiadali mieszkania, zatrudnienie, dostęp do edukacji, a także opiekę zdrowotną i leczenie uzależnień, jeśli zachodzi taka potrzeba. Generalnie rzecz ujmując, państwa skandynawskie posiadają jeden z najbardziej liberalnych i praktycznych systemów penitencjarnych świata. Nacisk położony jest na resocjalizację, readaptację społeczną i jak najwcześniejszą pracę ze skazanymi. To,

¹³ S. Fazel & R. Yu (2011), *Psychotic disorders and repeat offending: systematic review and meta-analysis*, „Schizophrenia Bulletin”, 37(4), s. 800–810.

¹⁴ R. Subramanian & A. Shames (2013), *Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States*. Center on Sentencing and Corrections, Vera Institute for Justice.

¹⁵ W.L. Adams (2011), *Sentenced to Serving the Good Life in Norway*, „Time”.

¹⁶ G. Ploeg (2013), *Norway is Doing Something Right*, „New York Times”.

co wyróżnia skandynawskie prawo karne od innych europejskich systemów, wiąże się z humanitarną resocjalizacją, redukcją szkód, a także z rozwiniętą ekologią. W odróżnieniu do innych krajów, norweskie więzienie stara się zamiast kar stosować edukację i rozwijać społeczną świadomość osób w nim osadzonych.

Małgorzata Boczkowska

ROZWIĄZANIA SYSTEMOWE W ZAKRESIE READAPTACJI SPOŁECZNEJ SKAZANYCH, W NORWEGII, FINLANDII I WŁOSZECH

1) Rozwiązania stosowane w norweskim systemie penitencyjnym

Większość skrajnie negatywnych opinii dotyczących osób przebywających w zakładach karnych nieprzypadkowo nawiązuje do miejsca, w którym jest odraźniająco, przestrzeni z wydzieloną i drastycznie ograniczoną, brudną celą, niemiłą atmosferą, nieludzkim traktowaniem, wykorzystywaniem oraz fatalnym jedzeniem. Zdecydowanie inne jest postrzeganie norweskiego systemu penitencyjnego. Biorąc za przykład stosowane w nim rozwiązania, nie można oprzeć się wrażeniu, że więzień traci wprawdzie wolność, jednak nie traci godności, pozostającej pod ochroną państwa. Jak wskazuje się w różnych opracowaniach i badaniach systemu norweskiego, takie podejście do ochrony godności człowieka ma wymierny wpływ na proces resocjalizacji. Godziwe warunki życia więźniów mają być dla nich motywacją i umocnić wiarę, że zmiana ich niepożądanych postaw jest możliwa. W ten sposób do możliwego minimum ogranicza się poczucie alienacji i stygmatyzacji osób skazanych¹.

W Norwegii sposób wykonywania wyroków określa Storting, czyli władza ustawodawcza. Regulacje dotyczące wykonywania kar w zakładach karnych oraz poza nimi określone są w ustawie o wykonywaniu kar. Celem sankcji karnej jest przede wszystkim

---

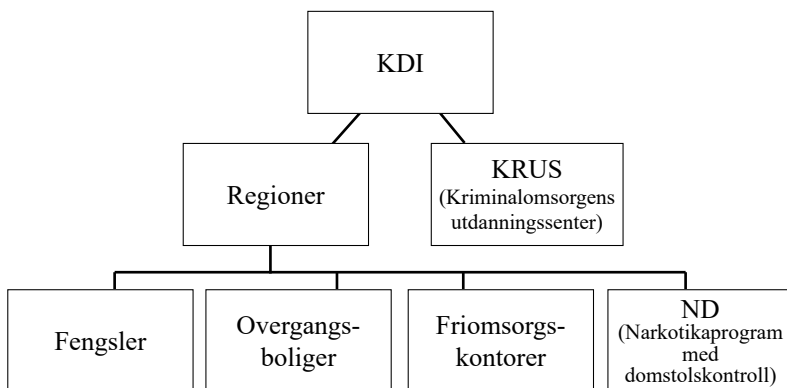
¹ K. Niklewicz (2018), *System penitencyjny w Norwegii*, w: D. Michalski, K.D. Ryś (red.) (2018), *Systemy penitencyjne państw skandynawskich*, Olsztyn, s. 21–32.

oddziaływanie resocjalizacyjne, a więc odstraszenie, zniechęcanie, uniemożliwienie popełniania nowych przestępstw. Ponadto, kara ma także przyczyniać się do budowania ładu społecznego i porządku publicznego.

Struktura i organizacja więziennictwa

Norweska Służba Więziennictwa i Probacji podlega nadzorowi Ministerstwa Sprawiedliwości i Reagowania w Sytuacjach Nadzwyczajnych. Opieka więzienna jest ustrukturyzowana i zorganizowana na trzech poziomach, co przedstawia poniższy schemat.

Rys. 1. Schemat organizacji więziennictwa w Norwegii²

Legenda:

KDI – Poziom pierwszy stanowi Dyrekcja – Służba Więziennictwa i Probacji (KDI) ponosi najwyższą odpowiedzialność zawodową i administracyjną za opiekę karną.

Regiony, w liczbie pięciu w Norwegii, znajdują się na drugim poziomie odpowiedzialności w norweskiej służbie więziennictwa i odpowiadają za wykonywanie wyroków na obszarze danego

regionu, zapewniając jednocześnie szerokie wykorzystanie zasobów oraz dobrą współpracę z innymi obszarami.

KRUS – Ośrodek szkolno-edukacyjny Norweskiej Służby Więziennictwa i Probacji. Jest to centrum kształcenia Norweskiej Służby Więziennictwa i Probacji, które oferuje dwuletnie studia podyplomowe w zakresie edukacji penitencjarnej

(kształcenie funkcjonariuszy zakładu karnego) i jest jedynym miejscem w Norwegii, w którym można szkolić funkcjonariuszy zakładu karnego. Ponadto, prowadzone są także liczne prace badawcze oraz oferowane kształcenie agencyjne brygadzystów, a także kształcenie ustawiczne i doksztalające pracowników służby więziennej i partnerów.

² <https://www.russamtalen.no> [dostęp: 25.11.2021 r.].

W ramach norweskiego systemu penitencjarnego uregulowanego głównie w norweskiej ustawie o egzekucji wyroków, możemy wyróżnić kilka poziomów rygoru. W omawianym państwie istnieją więzienia o wysokim rygorze, zakłady karne o rygorze złagodzonym oraz zakłady półotwarte. Ponadto, niektórzy skazani odbywają karę pozbawienia wolności w oddziałach o zastrzonym rygorze, stanowiących miejsce dla więźniów niebezpiecznych. Takich skazanych na początku umieszcza się w zakładach o rygorze zastrzonym, by później w miarę zbliżającego się końca odbywania kary przenosić ich do oddziałów o coraz łagodniejszym rygorze. W niektórych przypadkach możliwe jest również odbywanie kary poza więzieniem, np. w szpitalu lub w domu z systemem dozoru elektronicznego lub bez niego. Więźniowie mają również możliwość ubiegania się o przeniesienie do preferowanej przez siebie instytucji. Zakład karny może być również wybierany ze względu na działalność szkoleniową. W przypadku skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach półotwartych i otwartych preferowane są różne formy nauczania realizowane poza zakładem karnym czy też uczestnictwo w specjalnie organizowanych kursach³.

Domy przejściowe w Norwegii są mniej restrykcyjne niż więzienia i mają jasne systemy kontroli. W Norwegii znajdują się także zakłady karne przystosowane specjalnie dla kobiet oraz tzw. **Więzienia imigracyjne** [*Dept Kriminalomsorgen Innlandet*], o wysokim poziomie bezpieczeństwa dla skazanych obcokrajowców. Wśród nich wyróżnić można zakład karny Kongsvinger, który przyjmuje cudzoziemców mających zostać deportowanymi po odbyciu kary lub takich, którzy w krótkim czasie mają zostać przewiezieni do krajów swojego pochodzenia. Za wykonanie kar w stosunku do nieletnich odpowiada tzw. Rada Konfliktów.

W Norwegii funkcjonują trzy typy zakładów karnych:

- **zakład karny o zastrzonym rygorze:** ten typ reprezentuje drugie pod względem wielkości **więzienie Halden** (funkcjonuje od 2010 r.)⁴. Znajduje się w nim 251 miejsc dla osadzonych, z czego kilkanaście z nich dla osób tymczasowo aresztowanych. Skazani odsiadują wyroki w celach jednoosobowych, wykonując jednocześnie pracę lub edukując się,

³ Brosjyre for utenlandskeinnnsatte – POLSK (2019), *Odbywanie kary więzienia. Broszura dla cudzoziemców osadzonych w norweskich więzieniach*, Oslo, <https://foreninger.uio.no/jussbuss/saksomrader/fengselsrett/brosjyrer/brosjyrepolsk.pdf> [dostęp: 23.09.2022 r.].

⁴ <https://haldenfengsel.no/> [dostęp: 20.11.2021 r.].

a czas wolny spędzają na rozwijających ich zainteresowania zajęciach. Organizowane na terenie zakładu karnego warsztaty mają na celu także podnoszenie umiejętności zawodowych więźniów. Do każdego funkcjonariusza więziennego przydzielonych jest trzech skazanych, mających status podopiecznych, których relacje z funkcjonariuszami są przyjazne, pełne szacunku, zrozumienia i zainteresowania. Trudności, które pojawiają się w trakcie odbywania kary, zwłaszcza w kontaktach z funkcjonariuszami, rozwiązywane są na bieżąco, bez konieczności pisania skarg;

- **zakładem typu otwartego jest więzienie Bastoy⁵**, które jako jedyne w Norwegii usytuowane zostało na wyspie. Jego lokalizacja znajduje się zaledwie 75 kilometrów od Oslo. Ponadto warto zaznaczyć, że jest to jedyne na świecie więzienie „ekologiczne”. Więźniowie w nim przebywający pracują samodzielnie na jego samowystarczalność – zasilane jest ono energią słoneczną, produkuje żywność na własne potrzeby, jest ogrzewane drewnem i oddaje do recyklingu wszystko, co tylko jest możliwe. Cały zakład karny wygląda jak swego rodzaju wioska czy osada. Skazani prowadzą tam codzienne życie, mieszkają w drewnianych domkach i pracują na farmie. Wolny czas spędzają na rozrywkach, takich jak m.in. jazda konna, pływanie, łowienie ryb, korzystanie ze spa czy biblioteki. Ponadto mają oni dostęp do sieci i Internetu. Podobnie jak w zakładzie karnym Halden Prison, w którym przeprowadzane są liczne szkolenia zawodowe dla osadzonych, a obcokrajowcy (cudzoziemcy odbywający karę izolacji więziennej) mają zapewnione kursy języka angielskiego i norweskiego. Węzienie Bastoy nie jest monitorowane;
- **więzienie o wysokim stopniu ryzyka recydywy – Ringerike⁶** utrzymuje najwyższy poziom bezpieczeństwa. Jest otoczone murem i posiada rozbudowany system monitoringu. Nie ma tam jednak wież strażniczych. W więzieniu Ringerike zatrudnieni są nauczyciele, prawnicy, pielęgniarki i lekarze oraz duchowni i osoby zajmujące się pomocą społeczną. Funkcjonuje w nim szkoła, kuchnia, biblioteka,

---

⁵ <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/kino-prywatna-plaza-zadnych-krat-to-bastoy-wiezienie-luksusowe-liberalne-i-ekologiczne-11970.html> [dostęp: 20.11.2021].

⁶ <http://www.ringerikefengsel.no/> [dostęp: 20.11.2021 r.].

zakład ślusarski i inne. Ten zakład karny wyposażony jest również w salę gimnastyczną, sklepy oraz tzw. pokoje aktywności.

Oprócz wykonywania kary pozbawienia wolności czy aresztu, w norweskich zakładach karnych funkcjonuje także **system dozoru elektronicznego**, polegający na wykonaniu bezwarunkowej kary pozbawienia wolności w warunkach wolnościowych z użyciem bransolety monitorującej. W trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności z użyciem dozoru elektronicznego możliwe jest wykonywanie przez skazanych pracy zawodowej czy podjęcie kształcenia zawodowego, w zależności od obszaru objętego dozorem oraz jego możliwości. Warunkiem jest jednak zakaz przebywania poza domem, zakładem pracy lub szkołą. Orteza, czyli bransoleta monitorująca umiejscowiona wokół kostki u nogi, rejestruje obecność skazanego w miejscu jego zamieszkania. O dozór elektroniczny mogą ubiegać się osoby skazane na karę nie dłuższą niż sześć miesięcy lub takie, którym brakuje sześciu miesięcy do warunkowego zwolnienia. Co ważne, osoby, które ukończyły 18 lat i mieszkają w jednym gospodarstwie domowym z osobą skazaną, muszą wyrazić na to zgodę. Z dniem 1 września 2020 r. weszła w życie nowelizacja ustawy o wykonywaniu kar, która wprowadziła zmiany w norweskim programie dozoru elektronicznego. Uregulowano kwestię osób skazanych trwale ubezwłasnowolnionych, dla których ustawodawca przewidział możliwość zwolnienia z pewnych ograniczeń ustawowych, tym samym dając im dodatkowe prawo – wykonywania kary z kontrolą elektroniczną. Ponadto, dodatkowe uprawnienia otrzymały także zakłady penitencjarne, którym zezwolono na używanie innych rodzajów dozoru w postaci technologii cyfrowych, takich jak technologia śledzenia (GPS), połączenia wideo i teledetekcja.

W norweskim systemie penitencjarnym istnieją również inne środki oddziaływania karnego, do których możemy zaliczyć tzw. **kary społeczne**⁷. Jedną z nich jest grzywna, którą można zastąpić inną karą w sytuacji, w której osoba zobowiązana do jej zapłacenia nie jest w stanie zrealizować tego obowiązku. W takim przypadku możliwe jest wykonywanie pracy społecznej zamiast odbywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym. Jeśli zatem istnieją przesłanki wykonania kary grzywny, Służba

⁷ <http://russamtalen.no/wp-content/uploads/2010/03/H%C3%A5ndbok-om-Russamtalen.pdf> [dostęp 20.11.2021].

Więziennictwa i Probacji ustala jej wymiar (od 2 do 240 godzin) oraz czas jej wykonania (od 20 dni do 8 miesięcy). Jeden dzień kary uzupełniającej odpowiada dwóm godzinom grzywny. Jedna godzina grzywny trwa 60 minut. Ważne jest, aby skazany przebywał na terenie Norwegii oraz miał tam stałe miejsce zamieszkania, bowiem odbywając karę grzywny, musi jednocześnie stawiać się w celach kontrolnych, w wyznaczonym miejscu i czasie. Możliwość starania się o przyznanie zastępczej kary pozbawienia wolności w postaci grzywny następuje na wniosek skazanego, który składa go do KSB ustnie lub pisemnie. Wniosek jest przekazywany do właściwego urzędu kuratorskiego w powiecie zamieszkania osoby skazanej. W dalszej kolejności kurator kontaktuje się z osobą wnioskującą i zaprasza na rozmowę. Po otrzymaniu zgody od kuratora na taką formę kary Służba Więziennictwa i Probacji ustala liczbę godzin grzywny, czas jej wykonania oraz szczegółową jej treść. Nad całym procesem przyznania takiej możliwości odbycia kary czuwa kurator.

W Norwegii istnieje również **program ND**, czyli wykonywanie wyroków na wolności jako alternatywa dla kary pozbawienia wolności. Program ten skierowany jest do osób uzależnionych od narkotyków oraz skazanych za przestępstwa związane z uzależnieniem od narkotyków – zarówno narkomanów, jak i osoby pośredniczące w obrocie narkotykami. Aby skazany mógł wziąć udział w programie ND, musi być zmotywowany i chętny do podjęcia działania na rzecz walki z uzależnieniem. Do udziału w programie kieruje skazanego kurator, który po indywidualnej rozmowie przekazuje swoje rekomendacje dla ND. Zaznaczyć należy, że jest to program indywidualny, a jego treści mają charakter rehabilitacyjny i zapobiegający przestępczości i dotyczą m.in. leczenia odwykowego, profilaktyki zdrowia fizycznego i psychicznego, gospodarowania finansami czy aktywnego wypoczynku. W przeciwieństwie do innych środków karnych, w tym przypadku to sądy nadzorują skazanego odbywającego karę. Podczas spotkań z osobą skazaną sędzia weryfikuje jej postępy i efekty resocjalizacji.

Osoba skazana musi stawić się w sądzie wraz z opieką penitencjarną, zarówno na spotkaniu wstępnym, spotkaniach statusowych, przejściach fazowych, jak i we wszelkich sprawach karnych.

W Norwegii wymierzana jest również tzw. **kara wspólnotowa** będąca formą kary w postaci pracy społecznej. Minimalny czas pracy w tym przypadku wynosi 30 godzin, zaś maksymalny 420

godzin. Średni wymiar tej kary w norweskim systemie penitencjarnym to 70 godzin. Najczęstszym rodzajem kary wspólnotowej są prace społeczne w organizacjach o charakterze wolontarystycznym, instytucjach społecznych, kościołach, szkołach czy przedszkolach. Liczba godzin pracy wspólnotowej zawiera się w przedziale od 30 do 420 godzin, a czas jej realizacji zwykle nie przekracza jednego roku. Treść takiego środka karnego może także składać się z różnych programów ukierunkowanych na zmianę, realizowanych w formie indywidualnych rozmów, leczenia, mediacji w Radach ds. Konfliktów i innych środków, adekwatnych do rodzaju i wagi przestępstwa. W szczególnych przypadkach również kurator ustala dodatkowe warunki wykarczające poza te określone przez sąd. Warto nadmienić, że jeżeli skazany ponownie naruszy warunki wykonywania kary, kurator może wnieść sprawę do sądu rejonowego z żądaniem wykonania kary subsydiarnej w całości lub w części.

Łączna liczba zakładów karnych w Norwegii wynosi 33 jednostki składające się z 58 więzień. Oficjalna pojemność systemu więziennictwa Norwegii wynosi 3638 (dane na dzień 7.08.2021 r.). Poziom obłożenia (na podstawie oficjalnych możliwości) wynosi 83,4% (dane na dzień 7.08.2021 r.), co oznacza, że więzienia w Norwegii nie są zapełnione i posiadają wolne miejsca dla ewentualnych skazanych⁸. W okresie od 2000 r. do 2010 r. odsetek więźniów sukcesywnie wzrastał. Przełom nastąpił w 2016 r., gdy nastąpił spadek liczby osadzonych. Utrzymujący się wciąż trend spadkowy w populacji osadzonych jest wyrazem stosowania innowacyjnych rozwiązań penitencjarnych oraz pojawiania się nowych, efektywnych programów naprawczych. Ponadto polityka karna w całej Norwegii jest tak zorganizowana, że liczba przestępstw wciąż maleje. Od 2010 roku spada również liczba więźniów tymczasowo aresztowanych.

Norweski system penitencjarny oparty jest na zasadach humanistycznych, gwarantujący więźniom bogaty program socjalny, prawo do kształcenia i dostęp do systemu opieki zdrowotnej. Każde więzienie w Norwegii dysponuje szeroką ofertą programów kształcenia. W okresie odbywania kary pozbawienia wolności skazanym przysługują takie same prawa do nauki jak osobom pozostającym na wolności. Kluczową rolę w norweskim systemie

---

⁸ Międzynarodowe Centrum Studiów Więziennych (ICPS), World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/world-prison-brief-data> [dostęp 21.11.2021 r.].

penitencjarnym odgrywają strażnicy więzienni, który to zawód wykonują w większości kobiety⁹.

Opieka zdrowotna również jest zbliżona podobna do tej, która przysługuje wszystkim obywatelom Norwegii. Zakłady karne są stronami umów podpisywanych z podmiotami świadczącymi opiekę stomatologiczną. Najważniejszym aktem prawnym regulującym ten obszar jest ustawa o prawach pacjenta (*pasient-ogbrukerrettighetsloven*). Należy podkreślić, że norweski system zdrowia zdecydowanie bliższy jest traktowaniu skazanych jako pacjentów, którzy po odpowiedniej terapii wrócą do zdrowia niż kryminalistów bez szans na odnalezienie się w społeczeństwie po odbyciu kary i nieuniknionym powrocie do przestępstwa¹⁰.

Prawo do świadczeń NAV (norweskiej administracji pracy i opieki społecznej) uzależnione jest od członkostwa skazanych w systemie ubezpieczeń *folketrygden*. Każda osoba zamieszkująca na terenie Norwegii jest na ogół członkiem krajowego systemu ubezpieczeń. Więźniom przysługuje prawo do indywidualnej oceny stanu zdrowia i zapotrzebowania na świadczenia opieki społecznej w okresie pozbawienia wolności. Zaliczyć można do nich m.in. zaopatrzenie w odzież czy np. okulary korekcyjne.

Każdemu skazanemu przysługuje prawo do odwiedzin, o które można wnioskować pod pewnymi warunkami. Ogólna reguła mówi, iż odwiedziny powinny odbywać się raz w tygodniu i trwać co najmniej godzinę. W uzasadnionych przypadkach skazany może wnioskować o wydłużenie tego czasu w sytuacji, gdy rodzina przybywa z daleka. Odwiedziny są nadzorowane, a rozmowy monitorowane. W więzieniach o zaostrzonym rygorze obowiązuje zakaz kontaktu fizycznego. Żaden zakład karny w Norwegii nie może monitorować rozmów osadzonych z ich pełnomocnikami. Ponadto, więźniowie mogą otrzymywać i nadawać korespondencję, która w więzieniach o zaostrzonym rygorze jest poddawana kontroli w różny sposób – od otwierania i czytania listów po poddawanie ich inspekcji z udziałem sprzętu technicznego lub wyszkolonych psów. W tym typie zakładu karnego więźniowie mogą wykonywać rozmowy telefoniczne, ale ich czas nie powinien przekroczyć 20 minut na tydzień. Warto podkreślić

⁹ M. Płatek (2007), *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Warszawa, s. 370 – 380.

¹⁰ Oficjalna strona Rikosseuraamuslaitos – Instytucji Sanekcji karnych, <http://www.ringerikefengsel.no> [dostęp 07.11.2021 r.].

także kwestię wydatków związanych z połączeniami, które ponoszą więźniowie ze swojej diety.

Dla zapewnienia możliwości utrzymania kontaktu ze światem zewnętrznym w trakcie odbywania kary w jednostce penitencjarnej, dopuszczono realizację urlopu lub przepustki. Osadzonemu przysługuje 18 dni rocznie takiego urlopu. W przypadku posiadania dzieci, osadzonym przyznawane jest do 30 dni urlopu rocznie. Mając na uwadze względy bezpieczeństwa, po odbyciu części kary, Służba Więziennictwa i Probacji może udzielić osadzonemu krótkiego urlopu, jeżeli uzasadniają to szczególne i ważne powody lub gdy udzielenie urlopu będzie miało istotny wpływ na dalsze wykonywanie kary. Oprócz urlopów skazanym przysługuje wyjście na przepustkę w towarzystwie strażników więziennych. Takie wyjścia odbywają się z ważnych powodów, takich jak np. istotne wydarzenia w najbliższej rodzinie, konieczność odbycia leczenia czy wizyta u lekarza.

Programy resocjalizacyjne i readaptacyjne¹¹

Na szczególną uwagę zasługuje **Program Motywator**, funkcjonujący również w Polsce dzięki współpracy Służb Więziennych obu państw. Program ten zwrócił szczególną uwagę przedstawicieli polskiego Centralnego Zarządu Służby Więziennej, którzy odwiedzili jednostkę penitencjarną Ila w Oslo. W latach 2014–2015 wypracowano szereg porozumień mających usprawnić działanie programu. Następnie rozpoczęto prace nad podręcznikiem, który poddano procesowi adaptacji do polskich warunków penitencjarnych i przetłumaczono na język polski. Program ten jest nowoczesną propozycją oddziaływań skierowaną do osadzonych, której celem jest wzbudzenie ich motywacji do konstruktywnej zmiany, jaką można zapoczątkować podczas pobytu w zakładzie karnym. Program opiera się na dwóch głównych filarach, tj.: Dialogu Motywującym oraz Transteoretycznym modelu zmiany. Zarówno sam program, jak i sposób jego wdrożenia w jednostkach penitencjarnych pozwala projektować i prowadzić oddziaływania resocjalizacyjne w nieco innej formule, niż jest to powszechnie realizowane. Jego innowacyjność polega m.in. na tym, że program:

- wymaga pracy i współpracy całego pionu penitencjarnego (wychowawcy, psychologzy), nie zaś tylko samych trenerów;

¹¹ <http://www.ringerikefengsel.no> [dostęp: 28.11.2021 r.].

- cechuje otwarty katalog celów, bowiem cele programu = konstruktywne cele uczestnika, co pozwala na dostęp do programu szerokiego zakresu potencjalnych kandydatów;
- jest tzw. programem niskoprogowym – praktycznie każdy osadzony może aplikować do udziału w nim;
- poza wersją grupową ma także wymóg kontynuowania pracy z osadzonym w kontakcie indywidualnym z wychowawcą;
- zasady pracy oparte są na stadiach zmiany i Dialogu Motywującym prowadzonym w toku cyklu spotkań grupowych oraz nielimitowanych spotkań indywidualnych.

Norweskie działania programowe realizowane są w ramach odbywania kary i skierowane do osadzonych w formie warsztatów, treningu czy też ustrukturyzowanych rozmów. Za główny cel przyjmuje się przekazywanie wiedzy oraz motywowanie skazanych do zmiany i budowania kompetencji do życia bez przestępstw. Programy te realizowane są w formie grupowej lub indywidualnej, a uczestnictwo w nich jest dobrowolne. Każdy skazany ma prawo zgłoszenia swojego udziału w programie.

Warto też wspomnieć o innych programach funkcjonujących w Norwegii mogących stanowić inspirację do dalszych zmian na gruncie polskiego systemu penitencjarnego. Na przykład Zakład karny Ringerike Prison ma w swojej ofercie następujące programy (praca w grupach 4–7-osobowych):

- 1) **Program *Radzenie sobie z gniewem – Model opieki karnej*** (16 godzin). Jest to program, wywodzący się z angielskiego zarządzania ANGER, który został następnie zaktualizowany i wdrożony w nowej wersji na terenie Norwegii. Treść tego programu oscyluje wokół szeroko rozumianego zarządzania stresem. Skazani mający problemy z umiejętnością radzenia sobie ze złością czy agresją mogą skorzystać z tego programu w celu zrozumienia swoich słabości i wypracowania modelu zarządzania nimi. Program trwa 2 tygodnie, spotkania odbywają się cyklicznie przez 8 sesji łącznie, prowadzonych przez 2 szkoleniowców;
- 2) **Program *Tata – Międzynarodowy Program Rozwoju Dziecka pod auspicjami Church's City Mission*** (16 godzin). ICDP (International Child Development Program) jest programem poradnictwa dla rodziców, w szczególności ojców, którzy chcą zadbać o relacje z dziećmi w trakcie odbywania kary izolacji więziennej. Najważniejszymi celami programu są:

- promowanie pozytywnego postrzegania dziecka i nastawienia do niego;
- wpływanie na zrozumienie przez rodzica/opiekuna, jak ważna dla rozwoju dziecka jest interakcja między nim a dzieckiem;
- promowanie postrzegania siebie przez rodzica/opiekuna jako kompetentnego i wzorowego.

Podczas cyklu 8 spotkań poruszane są różne tematy, m.in. umiejętność bycia dobrym ojcem, opieka nad dzieckiem, kształtowanie kompetencji emocjonalnych, a także umiejętności wyznaczania granic, konsekwencji i planowania. Program ten to nie tylko teoria, ale także praktyka.

- 3) Krótki Program Uzależnienia** (8 godzin). Jest to program stworzony na wzór modelu duńskiego. Skierowany jest do wszystkich osadzonych chcących podjąć działania zmierzające do walki z nałogiem. Terapia trwa 8 godzin, podczas których budowana jest motywacja do zmiany i zaangażowanie do samodzielnego wyjaśniania, co należy zmienić. Uczestnicy tego programu mają także zdobyć wiedzę na temat przyczyn, dla których popadli w nałóg oraz alternatywy dla niego. Ważnym elementem jest również nawiązanie kontaktu – relacji interpersonalnych. Dlatego program przewiduje dialog między uczestnikami a służbą socjalną i służbą zdrowia. Celem jest zdobycie przez osadzonych wiedzy i świadomości istnienia problemu oraz wzbudzenie motywacji do szukania pomocy.
- 4) Program *Rozmowy po rosyjsku*** (indywidualnie). W ramach działań na rzecz zwalczania zażywania przez więźniów narkotyków, opracowano alternatywę dla zwykłych reakcji, takich jak organizacja czasu wolnego. Jest to program przeznaczony dla wszystkich osadzonych, którzy uzyskają pozytywny wynik testu moczu i uznają problem zażywania substancji psychoaktywnych za własny oraz chcą uczestniczyć w leczeniu uzależnień. Rozmowy dotyczą istoty problemu i wiedzy na jego temat. Celem jest zapobieganie zażywania środków odurzających w przyszłości – nabycie umiejętności dokonywania świadomego wyboru opartego o wiedzę i decyzję o utrzymaniu samokontroli¹².
- 5) Program *Rozmowy rodzinne pod auspicjami Urzędu Ochrony Rodziny***. Norweskie urzędy opieki rodzinnej

¹² www.russamtalen.no [dostęp: 25.11.2021 r.].

zapewniają leczenie i poradnictwo w przypadku wystąpienia w rodzinie trudności, konfliktów lub kryzysów (ustawa o urządach rodzinnych). Więzienie Ringerike współpracuje z Urzędem Opieki Rodzinnej Ringerike w zakresie wsparcia rodzin z problemem penitencjarnym. Wywiady z osadzonymi i członkami ich rodzin przeprowadzane są przez terapeutów rodzinnych na wizytowym oddziale więzienia.

Programy postpenitencjarne¹³

Norweska Służba Więziennictwa i Probacji zapewnia skazanym jak najlepsze warunki do życia po odbyciu kary izolacji więziennej. Władze publiczne, organizacje i osoby prywatne oferują ekswieźniom wsparcie w uzyskaniu zakwaterowania, edukacji, pracy czy innych środków mogących przyczynić się do przyjęcia przez nich zgodnego z prawem stylu życia. Z uwagi na fakt, że wśród osób zwolnionych największym problemem jest samotność, Służba Więziennictwa i Probacji – jeszcze na etapie pobytu skazanego w jednostce penitencjarnej – współpracuje z organizacjami non profit, oferującymi osadzonym spotkania i zajęcia grupowe, podczas których mogą oni porozmawiać o nękających ich problemach. Członkowie organizacji pośredniczą w kontaktach osadzonych z użytkownikami portali społecznościowych. Z kolei system opieki zdrowotnej Nav działa w ten sposób, że jeszcze przebywając w więzieniu, osadzony może nawiązać kontakt z Nav i kontynuować leczenie po opuszczeniu zakładu karnego. Na rzecz skazanych opuszczających zakłady karne prężnie działają organizacje charytatywne, np. Sieć Czerwonego Krzyża i Misja Miejska Kościoła, które oferują ekswieźniom bogaty program społeczny. Ministerstwo Sprawiedliwości i Gotowości Kryzysowej udostępnia corocznie środki na Program Grantowy dla organizacji non profit działających w obszarze opieki karnej – jest to tzw. Fundusze Post 70. Za zarządzanie tymi funduszami odpowiada Norweska Służba Więziennictwa i Probacji (KDI)¹⁴.

Konkludując, system penitencjarny w Norwegii kładzie ogromny nacisk na proces reintegracji ekswieźniów, oferując im pomoc w wejściu na rynek pracy (programy aktywizacji zawodowej, pomoc w poszukiwaniu pracy, świadczenia dla bezrobotnych),

¹³ <https://www.kriminalomsorgen.no/> [dostęp: 25.11.2021 r.].

¹⁴ www.russamtalen.no [dostęp: 25.11.2021 r.].

kontynuowaniu nauki czy dostęp do mieszkań (*housingsupport*)¹⁵. Nie sposób także pominąć szerokiej oferty programów resocjalizacyjnych, stawiających na pierwszym miejscu człowieka – istotę ludzką, a dopiero w dalszej kolejności przestępcę. Liczne programy naprawcze, leczenie uzależnień, koncentracja wokół grupy społecznej, dają możliwość i realną szansę na powrót ekskwiżniów do życia społecznego i funkcjonowania bez przekraczania granic prawnych.

2) Rozwiązania stosowane w systemie penitencjarnym Finlandii

Na tle innych państw skandynawskich wyróżnia się nieco Finlandia. Z punktu widzenia polityki karnej czy systemów penitencjarnych jest ona najciekawszym przykładem dobrych praktyk pracy z więźniami. Wysoka skuteczność działań resocjalizacyjnych prowadzonych przez Służbę Więzienną oraz efektywne rozwiązania w zakresie readaptacji społecznej ekskwiżniów wpływają niewątpliwie na znaczne obniżenie populacji skazanych w zakładach karnych. Świadczy o tym fakt, że liczba uwięzionych w Finlandii spadła o dwie trzecie od lat sześćdziesiątych¹⁶.

W fińskim systemie karnym sądy wydają orzeczenia, które przechowywane są w systemie decyzyjno-informacyjnym krajowego systemu wymiaru sprawiedliwości, z którego Krajowa Jednostka Egzekucyjna Departamentu Penitencjarnego pobiera informacje na temat wykonywanych kar pozbawienia wolności czy sankcji społecznych (służba społeczna, kara dozoru) oraz wyroków w zawieszeniu. Następnie organ egzekucyjny bada formę, rodzaj i możliwość wykonalności tych wyroków, a wykonalne orzeczenia przesyła do ośrodka oceny sytuacji – Urzędu ds. Sankcji gminnych lub zakładu karnego zlokalizowanego w pobliżu miejsca zamieszkania lub pobytu skazanego.

W Finlandii **areszt tymczasowy** nie jest karą, lecz środkiem przymusu stosowanym w trakcie śledztwa i procesu. Ma on na celu zabezpieczenie śledztwa przez policję lub zapobieżenie ucieczce podejrzanego. Za wykonanie tymczasowego aresztowania odpowiada Departament Sankcji Karnych i Policja. Podejrzanego można zatrzymać na dłużej niż 4 dni w sytuacji popełnienia

¹⁵ M. Bhuller i in., za: I. Fajfer-Kruczek (2021), *Zarys systemu probacji w Norwegii kontekście osób nieletnich*, „Probacja”, nr 4, s. 115–128.

¹⁶ <https://pol.worldtourismgroup.com/how-did-finland-become-prison-break-capital-europe-35231> [dostęp: 06.11.2021 r.].

przez niego poważnego przestępstwa, po wcześniejszym wydaniu postanowienia przez sąd rejonowy. W przeciwnym razie uczynić tego nie można. W 2019 r. wprowadzono dodatkowe środki karne stanowiące alternatywę dla tymczasowego aresztowania w postaci **zakazu podróżowania**. Oznacza to, że sąd może nałożyć wzmocniony zakaz podróżowania nadzorowany za pomocą środków technicznych, w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstwa przed wydaniem wyroku. Policja jest odpowiedzialna za egzekwowanie zaostrożonego zakazu podróżowania, a Instytut ds. Sankcji Karnych jest odpowiedzialny jedynie za nadzór techniczny. Istnieje także możliwość zastosowania **tymczasowego aresztowania pod nadzorem** w sytuacji, gdy kara jest mniejsza niż 2 lata pozbawienia wolności. Za wykonanie i nadzór tej sankcji odpowiada Departament Sankcji Karnych.

Wśród stosowanych sankcji karnych w Finlandii wyróżnia się **karę pozbawienia wolności**, w wymiarze od 14 dni do 12 lat. Przy nakładaniu kary łącznej maksymalny okres wynosi 15 lat. Przy wykonywaniu kar łączny okres pozbawienia wolności nie może przekroczyć 20 lat. Funkcjonuje również **kara dożywotniego pozbawienia wolności**, która jest możliwa w przypadku popełnienia tylko niektórych przestępstw. Skazany może zostać zwolniony z jej odbywania najwcześniej po 12 latach pozbawienia wolności. Osoby, które nie ukończyły 21 lat, mogą zostać zwolnione po 10 latach odbywania kary izolacji więziennej. W kwestii warunkowego zwolnienia skazany może zwrócić się do Sądu Apelacyjnego w Helsinkach, który takie sprawy rozpatruje. Z kolei **kara pozbawienia wolności do dwóch lat** może być karą warunkową i może jej towarzyszyć **grzywna** lub jeśli zwolnienie warunkowe trwa osiem miesięcy lub więcej – od 14 do 120 godzin pracy społecznej. Alternatywnie do pracy społecznej sprawca może zostać skazany na karę zawieszenia w wyniku dozoru.

Podobnie jak w Norwegii, **kary wspólnotowe** są rodzajem sankcji karnych. Do jednej z nich zaliczamy **pracę społeczną**, czyli nieodpłatną pracę na cele społeczne, która wynosić może co najmniej 14 i maksymalnie 240 godzin w okresie nie dłuższym niż 8 miesięcy. Praca społeczna może zostać nałożona również jako kara dodatkowa do kary pozbawienia wolności w zawieszeniu, ale pod warunkiem, że **warunkowa kara pozbawienia wolności** wynosi osiem miesięcy lub więcej. W takim przypadku czas trwania prac społecznych wynosi maksymalnie 120 godzin. Osoba, która została skazana na pracę społeczną, ma obowiązek świadczenia pracy w interesie publicznym, w swoim

wolnym czasie. Z wykonania tej kary sporządza się plan kary, który zawiera informacje o miejscu jej wykonywania, harmonogramie i warunkach wykonywania, stanowiących warunki odbywania tej kary przez skazanego. Zamiast świadczenia pracy na cele społeczne skazany może ją również odbyć w wymiarze 30 godzin, **uczestnicząc w programach walki z narkomanią lub w innych programach przeciwko recydywie**. Takie kursy organizowane są we współpracy z lokalnymi klinikami.

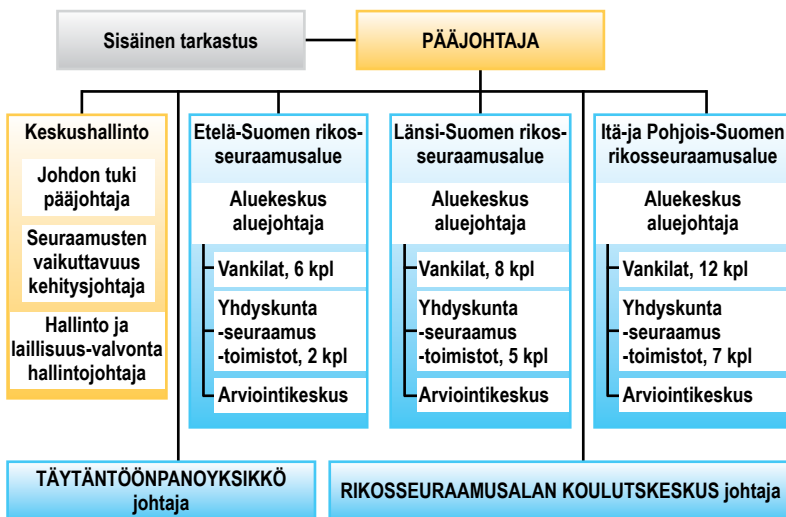
Zwolnienie warunkowe przysługuje skazanemu bezwzględnie pozbawionemu wolności, który może resztę kary odbyć w areszcie pod nadzorem lub bez niego. Celem tej kary jest zapobieganie recydywie poprzez zwiększanie zdolności i umiejętności życia wolnego od przestępstw. W okresie próbnym nadzór trwa maksymalnie trzy lata. W uzasadnionych przypadkach osoba nadzorująca może zaproponować wcześniejsze zakończenie nadzoru.

Podobnie jak u skandynawskiego sąsiada, w Finlandii istnieje możliwość odbycia kary poza zakładem karnym, gdzie skazany jest nadzorowany elektronicznie. Surowość tej kary w systemie sankcji karnych Finlandii umiejscowiona jest pomiędzy pracą społeczną a karą pobawienia wolności i zastępuje część krótkich, bezwarunkowych kar pozbawienia wolności. Zasadą jest, że kara ta może zostać nałożona maksymalnie na sześć miesięcy. Kara dozoru elektronicznego wymaga również posiadania przez skazanego mieszkania, a także zgody osób z nim mieszkających. Skazany musi dostosować się do ustalonego programu dziennego składającego się m.in. z pracy, udziału w szkoleniach i programach oraz zajęciach rehabilitacyjnych.

Struktura i organizacja więziennictwa

Fińskie zakłady karne składają się z centralnych jednostek administracyjnych – trzech okręgów karnych i jednostki egzekucyjnej (Rysunek 2). Finlandia jest podzielona na trzy obszary sankcji karnych, którymi są: Obszar Sankcji Karnych Południowej Finlandii (ESRA), Obszar Sankcji Karnych Finlandii Zachodniej (LSRA) oraz Obszar Sankcji Karnych w Finlandii Wschodniej i Północnej (IPRA)¹⁷.

¹⁷ <https://www.rskk.fi/fi/> [dostęp online: 24.11.2021 r.].

Rys. 2. Schemat organizacyjny systemu penitencjarnego w Finlandii¹⁸

Obszary sankcji karnych składają się z ośrodka regionalnego (*alke*), ośrodka oceny (*arke*), urzędów ds. sankcji społecznych, więzień i innych jednostek odpowiedzialnych za wykonywanie wyroków. Centralna jednostka administracyjna (*Keha*) fińskiego więzienia znajduje się w Helsinkach. Administracja centralna składa się z trzech jednostek i audytu wewnętrznego. Za edukację i szkolenie dyplomowe z zakresu sankcji karnych, a także za utrzymanie i uzupełnianie umiejętności zawodowych odpowiada Ośrodek Szkolenia Sankcji Karnych (RSKK).

Misją zakładów karnych w Finlandii jest przede wszystkim przyczynianie się do zabezpieczenia życia społecznego za pomocą utrzymania legalnego i bezpiecznego systemu egzekwowania sankcji, a także przyczynianie się do minimalizowania recydywy i rozwoju mechanizmu wykluczenia utrwalającego przestępczość. Celem głównym działalności zakładu karnego jest egzekwowanie sankcji karnych. Pracownicy wymiaru sprawiedliwości i inni funkcjonariusze instytucji są odpowiedzialni za zgodne z prawem i bezpieczne wykonanie wyroków oraz takie zaplanowanie kary,

¹⁸ J. Tuomiranta, *Etelä-Suomen rikosseuraamusalueen virka-koiratoiminnan kehittäminen*, Laurea 2020, s. 9.

<https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/337439/Tuomiranta.pdf?sequence=5&isAllowed=y> [dostęp online: 26.11.2021 r.].

aby skazany mógł rozwinąć swoją zdolność do życia wolnego od przestępstw. Fińska polityka karna stawia na pierwszym miejscu człowieka, który po odbyciu kary – dzięki licznym szkoleniom z zakresu zarządzania sobą – ma realne szanse na stanie się pełnoprawnym członkiem społeczeństwa.

W Finlandii funkcjonują więzienia otwarte i zamknięte. Istnieją również sekcje otwarte zakładów zamkniętych i szpitale przy więzieniach, w tym dla skazanych wymagających pomocy psychiatrycznej. Łącznie funkcjonuje 15 zakładów zamkniętych oraz 11 otwartych, wśród których wyróżnia się także domy przejściowe i szpitale więzienne. Więzienia zamknięte, podobnie jak w Norwegii, są zakładami o zaostrożnym rygorze oraz przeznaczone są dla osób niebezpiecznych, takich jak np. członkowie grup przestępczych. Funkcjonowanie więzień otwartych reguluje natomiast Ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności. Zgodnie z jej przepisami więzienia otwarte są niezależnymi instytucjami podporządkowanymi zakładom zamkniętym¹⁹.

W celu umieszczenia skazanego w zakładzie karnym otwartym poddaje się go ocenie i weryfikacji, czy będzie się stosował do zasad więziennych oraz czy nie dokona ucieczki. Musi on również wyrazić gotowość do podjęcia pracy, udziału w szkoleniach zawodowych oraz zajęciach resocjalizacyjnych. Ponadto, co bardzo istotne, z uwagi na fakt, iż w Finlandii duża liczba osadzonych cierpi z powodu uzależnienia od alkoholu i narkotyków, podczas umieszczania ich w otwartym więzieniu zobowiązują się oni do niezażywania substancji odurzających. W tym obszarze funkcjonuje surowa i efektywna kontrola, która polega na przeprowadzeniu w sposób losowy odpowiedniego testu. W 2020 roku przeprowadzonych zostało prawie 30 000 testów w więzieniach otwartych. Spożycie narkotyków podczas odbywania kary jest także jednym z najczęstszych powodów przeniesienia osadzonego z zakładu otwartego do więzienia zamkniętego.

W Finlandii procedura penitencjarna wygląda podobnie jak w Norwegii. Najczęściej po odbyciu części kary w więzieniu zamkniętym przenosi się osadzonego do więzienia otwartego. To działanie jest pierwszym krokiem w stronę reintegracji społecznej i częścią stopniowego uwalniania. Skazany może być również umieszczony od razu w więzieniu otwartym, ale jeśli wyrok jest dłuższy niż 2 lata, wykonanie kary pozbawienia wolności rozpoczyna się w więzieniu zamkniętym. Osoby z karami krótszymi

---

¹⁹ M. Płatek (2007), *Systemy penitencjarne...*, s. 415–416.

niż 2 lata są umieszczane albo w więzieniu zamkniętym, albo w więzieniu otwartym, w zależności od wyników oceny. Nie ma ram czasowych na przebywanie w więzieniu otwartym. W więzieniu otwartym mogą odbywać karę osadzeni skazani na dożywocie.

Spośród wielu otwartych zakładów karnych funkcjonujących w Finlandii warto wyróżnić²⁰:

- **Więzienie Kerava** znajdujące się kilka kilometrów na północ od Helsinek. W tym miejscu więźniowie prowadzą szklarnię i małą hodowlę zwierząt. Raz w roku na wiosnę otwierają więzienie dla miejscowej społeczności. Podczas tej pracy zarabiają oni 8 USD za godzinę. Ponadto, posiadają telefony komórkowe oraz mają możliwość robienia zakupów w miejscowej wiosce, nadzorują połowy i wyprawy na kemping, a także mogą studiować na miejscowym uniwersytecie. Zatrzymani, którzy pracują, muszą płacić czynsz za więzienie, a ci, którzy zdecydują się studiować, otrzymują specjalną dotację²¹.
- **Więzienie** niedaleko Helsinek **na wyspie Suomenlinna**, gdzie znajduje się jedna z największych atrakcji turystycznych wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO – twierdza Sveaborg, przy której odnawianiu pracują więźniowie. Więzienie umieszczono w samym sercu miasta celowo. Żyje w nim 70 osadzonych, którzy odbywają kary od pół roku do 2 lat pozbawienia wolności. Mieszkają w drewnianych barakach ze wspólną kuchnią, łazienką i sauną. Każdy z nich posiada elektroniczną bransoletę. Więźniowie mają zapewnioną swobodę działania. Warunki w więzieniu są zbliżone do życia na wolności, a kontrola ograniczona jest do pojedynczych kamer. Funkcjonariusze więzienni mają głównie za zadanie rejestrację wejść i wyjść osób skazanych poza obręb więzienia.

Od roku 2010 nastąpił wyraźny spadek liczby skazanych w fińskich więzieniach. Taki trend może być wyrazem ciągłego doskonalenia systemu penitencjarnego, który na pierwszym miejscu stawia przygotowanie skazanych do readaptacji społecznej,

---

²⁰ Criminal Sanctions region of Southern Finland prison rules of the open prison ward of Kerava Prison, Effective from 16 February 2016, https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/jarjestyssaannot/jarjestyssaannotenglanti/VzXpyovcl/Kev_A_jarjestyssaanto_160216_EN.pdf [dostęp: 30.11.2021 r.].

²¹ <https://pol.worldtourismgroup.com/how-did-finland-become-prison-break-capital-europe-35231>[dostęp: 30.11.2021 r.].

nie zaś izolację. Z kolei populacja więźniów tymczasowo aresztowanych spadła w Finlandii o prawie 3 punkty procentowe. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w rozwiązaniach polityki karnej i penitencjarnej, która zwiększyła nacisk na kary alternatywne oraz w obostrzeniach wynikających z pandemii SARS-CoV-2.

W Finlandii więźniowie mają zapewniony program socjalny, w tym uczestnictwo w różnych formach aktywności, takich jak praca, nauka czy uczestnictwo w zajęciach zorganizowanych. Od 2006 r. obszar ten został wzmocniony nowymi przepisami. Zgodnie z regułą 26.2. ERW – 2006, kadra więzienna ma obowiązek zapewnienia więźniom różnych form aktywności w taki sposób, by była to działalność sensowna i pożyteczna²². Każdy program socjalny wiąże się z wykonywaniem pracy, której zasadę stanowi normalność, co oznacza, że praca więzienna powinna odpowiadać pracy wolnościowej. Metody pracy są również zgodne z metodami ogólnie stosowanymi w rehabilitacji zawodowej. Zakład penitencjarny jest zobligowany do doskonalenia pracy skazanych, oceny ich sprawności funkcjonalnej oraz procesów współpracy, które ułatwiają przechodzenie skazanych do odpowiednich dla nich usług na etapie zwolnienia i wyjścia na wolność.

Wykonywanie pracy przez osadzonych wiąże się z podejmowaniem przez nich różnych aktywności, do których należą m.in. zarządzanie finansami w więzieniach, pielęgnacja i utrzymanie nieruchomości i dziedzińców, a także praca w warsztatach. Wytwarzane przez więźniów produkty są sprzedawane instytucjom państwowym i miejskim, przedsiębiorcom lub bezpośrednio konsumentom. Niektóre produkty pozostają do użytku w więzieniach, np. meble czy odzież więzienna. Ponadto, w zakładach karnych osadzeni mogą się kształcić, zdobywając realne stopnie zawodowe. Funkcjonariusze nadzorujący skazanych odpowiadają za program kształcenia swoich podopiecznych, współpracując z zewnętrzną instytucją edukacyjną. Zakłady karne organizują dla osadzonych prace z zakresu stolarstwa, przemysłu metalowego, prac ogrodniczych i rolniczych, prac budowlanych, tekstylnych, odzieżowych, pakowania i prac montażowych oraz prac warsztatowych – motoryzacyjnych. Osadzeni w zakładach otwartych mogą pracować poza nim na podstawie zezwolenia na wykonywanie pracy cywilnej²³.

²² M. Płatek (2007), *Systemy penitencjarne...*, s. 428.

²³ <https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index.html> [dostęp: 30.11.2021 r.].

Więźniowie dysponują czasem wolnym, podczas którego mogą ćwiczyć, odbywać spotkania duchowe, uczestniczyć w interaktywnych grupach dyskusyjnych, np. organizowanych przez SPR, AA lub NA. W kilku więzieniach odbywają się również zajęcia artystyczne i rzemieślnicze z przewodnikiem, a także grupowe wizyty poza zakładem karnym, w bibliotece, na basenie, obozie, zawodach sportowych.

Zakłady karne świadczą w szerokim zakresie opiekę zdrowotną. Na mocy ustawy o chorobach zakaźnych, zobowiązano władze więzień do walki z zakażeniami, m.in. wirusem HIV czy zapaleniem wątroby. Każdemu więźniowi przekazywany jest zestaw higieniczny zawierający instrukcje używania środków antykonceptyjnych oraz czyszczenia i usuwania sprzętu do iniekcji. Rozdawane są także środki do dezynfekcji osobistej. Przychodnia więzienna ma również dostęp do sprzętu czyszczącego. Zapewnione są również bezpłatne szczepienia przeciwko wirusowemu zapaleniu wątroby typu A i B. Ponadto, z uwagi na fakt, iż ok. 80% więźniów ma problemy wynikające z zażywania substancji psychoaktywnych, w zakładach karnych prowadzony jest program leczenia uzależnień. Realizacja tego programu powierzona została Więzienniej Jednostce Opieki Zdrowotnej (VTH), w ramach której odbywa się ocena rodzaju i stopnia uzależnienia, leczenie detoksykacyjne, praca w zakresie redukcji uzależnień, leczenie psychiatryczne oraz leczenie substytucyjne i podtrzymujące. Prowadzone są również terapie indywidualne i grupowe, a także w ramach resocjalizacji, działania mające na celu podniesienie umiejętności codziennych i społecznych skazanego, pomoc w podjęciu nauki zawodu lub życiu zawodowym, lub przygotowanie w inny sposób do wyjścia na wolność.

Każdy skazany ma prawo do kontaktu ze światem zewnętrznym. Służyć mają temu odwiedziny rodziny, prowadzenie korespondencji, rozmowy telefoniczne, wyjścia na przepustki czy obozy rodzinne. Zezwolenie na połączenie telefoniczne na własny koszt możliwe jest również poza placówką, chociaż w większości zakładów karnych skazani dzwonią w wyznaczonych porach przy użyciu zakupionych samodzielnie kart telefonicznych. Przed rozpoczęciem rozmowy więźniowie informują administrację o zamiarze wykonania telefonu wraz ze wskazaniem osoby, z którą chcą się skontaktować. Rozmowa jest kontrolowana, szczególnie w więzieniach zamkniętych. Rozmowy z obrońcą, prawnikiem czy władzą więzienną nie mogą podlegać kontroli administracji więziennej. Osadzeni mają również nieograniczone prawo do pisania listów,

które zgodnie z przepisami zostają poddane sprawdzeniu lub przeczytaniu, zwłaszcza w sytuacji podejrzenia przemytu substancji zabronionych. Bez kontroli natomiast odbywa się korespondencja między organami nadzorczymi czy adwokatem a skazanym.

Niezwykle istotna jest także najszersza możliwość korzystania z wizyt czy spotkań z rodzinami i osobami bliskimi. Zapewnia się ją w dogodnym dla gości czasie, zazwyczaj w weekendy i po godzinach pracy. Więzienia posiadają sale spotkań, w których bliscy mogą odbywać wizyty w warunkach domowych, bez dozoru, z możliwością nawiązania bliskiego kontaktu. Osadzeni mogą także ubiegać się o zgodę na udział w ważnym wydarzeniu poza zakładem karnym. Zezwolenie może być wydawane maksymalnie na pół dnia.

Skazany ma prawo do urlopu po upływie dwóch trzecich czasu odbywania kary lub też z innych ważnych powodów. Pozwolenie na przepustkę można otrzymać na 3 dni w ciągu dwóch miesięcy. O tym, czy skazany otrzyma zgodę na urlop, decyduje Dyrektor Generalny Instytutu Sankcji Karnych. W niektórych przypadkach podróż za zezwoleniem na wyjazd może być opłacona z funduszy państwowych. Jeżeli więzień spełnia warunki zezwolenia na wyjazd, okres nieobecności liczy się jako okres kary.

Przygotowania do wyjścia na wolność rozpoczynają się na długo przed opuszczeniem zakładu karnego. W przypadku osadzonych wykonujących krótkie wyroki, takie przygotowania mogą rozpocząć się zaraz po rozpoczęciu odbywania kary w zakładzie karnym. W przypadku osób z długimi wyrokami planowanie wyjścia z więzienia rozpoczyna się na około sześć miesięcy przed zwolnieniem, począwszy od oceny warunków skazanego do życia w społeczeństwie, po oszacowanie jego sytuacji socjalnej. W ramach przygotowań do zwolnienia, za zgodą skazanego, nawiązana zostaje współpraca z ośrodkami socjalnymi oraz instytucjami dysponującymi zasobami mieszkaniowymi i gminnymi urzędami pracy zlokalizowanymi w miejscu jego zamieszkania. W sytuacji umieszczenia zwolnionego więźnia w systemie dozoru elektronicznego, w przygotowanie planu zwolnienia zaangażowany jest także również Urząd ds. Sankcji społecznych. Warto podkreślić, że w ramach wsparcia dla zwolnionych więźniów funkcjonuje i realnie działa wiele organizacji oraz podmiotów trzeciego sektora, np. Fundacja Pomoc, Coaching Association czy KRIS Suomenkeskustliitto. Współpraca Ministerstwem Spraw Społecznych i Zdrowia ze Stowarzyszeniem Fińskich Władz Lokalnych i Regionalnych zaowocowała zorganizowaniem wsparcia dla skazanych, ujętego

w modelu współpracy między gminami, Departamentem Sankcji Karnych i innymi zainteresowanymi stronami²⁴.

Programy resocjalizacyjne i readaptacyjne²⁵

W fińskim systemie penitencjarnym realizowanych jest kilka programów naprawczych. Wszelkiego rodzaju kursy lub zajęcia resocjalizacyjne zawarte w programie dziennym oddziału więziennego ukierunkowane są na poprawę zdolności więźniów do życia wolnego od przestępstw. W prace rehabilitacyjne zaangażowane są różne grupy pracowników. Oprócz zajęć grupowych rehabilitacja psychospołeczna obejmuje zażywanie środków odurzających i pracę socjalną, a także pracę psychologów i pastorów. Wśród licznych działań znajdują się programy motywacyjne, kryminalne, rehabilitacji uzależnień, zwiększania umiejętności codziennych i zdolności społecznych. Powstają również nowe programy tworzone przez ekspertów zewnętrznych i członków Departamentu Sankcji Karnych. Wśród nich warto wymienić te, które aktualnie są akredytowane:

- *Pięć debat na temat zmiany (VKM)*: ogólny program motywacyjny;
- *Zarządzanie gniewem (SUHA)*: krótkoterminowy program skuteczności w przypadku impulsywnej przemocy;
  - *Program dobrowolnej zmiany (OMA)*: długoterminowy program dla więźniów stosujących umyślną przemoc;
  - *KROK* – grupowy program efektywnościowy dla przestępców seksualnych;
  - *Nowy kierunek* – indywidualny program oddziaływania na przestępców seksualnych;
  - *Anti-addictions® (AR)*: krótkoterminowy program motywacyjny dotyczący zażywania przez więźniów środków psychoaktywnych;
  - *Barsbehind® (KT)*: długoterminowy program w zakresie problemów związanych z uzależnieniami,
  - *Spółeczna rehabilitacja więzień*: długoterminowy społeczny program reagowania na problemy związane z nadużywaniem substancji odurzających.

Warto wskazać także programy ogólne, w tym **Program umiejętności poznawczych (CS)**, kierowany do przestępców z wadami

²⁴ <https://kris.fi> [dostęp: 23.11.2021 r.].

²⁵ <https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/implementationof-communitysanctions.html> [dostęp: 23.11.2021 r.].

myślenia i umiejętności rozwiązywania problemów; VKM – pięć debat o zmianie (*Beteende Samtal Förändring*, BSF), przeznaczony dla bardzo szerokiego kręgu więźniów, którego celem jest motywowanie do podejmowania decyzji w zakresie uzyskania potencjalnych pozytywnych zmian postaw i zachowań. Innym wartościowym programem jest **Program umiejętności myślenia w miejscu pracy** – angielski program poznawczo-behawioralny opracowany przez Janet McLellan i Emmę Preece, doskonalący umiejętności rozwiązywania problemów, krytycznego myślenia i postrzegania perspektywy przestępcy oraz podkreślenie znaczenia wykorzystania tych umiejętności w miejscu pracy. Równie interesujący jest **Program motywacyjny i dyskusyjny VINN dla kobiet** (*VINN-samtalegruppe dla kvinnor*), wymagający chęci dzielenia się swoimi doświadczeniami z innymi, doceniania możliwości dokonania zmian i otwartości na różne opcje życiowe²⁶. Jednym z ciekawszych wydaje się być nowy program – **Dialog naprawczy w poważnych przestępstwach** (*Vakavien rikosten Jälkikäsitelly*), prowadzony jest wspólnie ze służbą więzienną i organizacją pozarządową – obecnie w ramach partnerstwa fińskiego instytutu ds. Zdrowia i opieki społecznej. Ofiara, krewny lub współsprawca poważnego przestępstwa (zabójstwo, usiłowanie zabójstwa, napaść kwalifikowana, przestępstwo seksualne) mogą rozważyć, czy chcą się spotkać twarzą w twarz z ofiarą w celu konfrontacji. Takie spotkania odbywają się w obecności dwóch osób w sposób profesjonalny moderujących rozmowę. Sprawca lub ofiara mogą podjąć taką inicjatywę samodzielnie. Jak wynika ze wstępnych badań, więźniowie ocenili te spotkania jako ułatwiające im w dużym stopniu proces reintegracji po wyjściu z więzienia. Innym rodzajem programu jest **Dialog naprawczy między sprawcą a członkami jego rodziny**, mający na celu zminimalizowanie konsekwencji przestępstwa dla spójności rodziny. Prowadzone są również inne praktyki naprawcze, m.in. mediacja lub dialog naprawczy między dwoma więźniami²⁷. Powyższe programy realizowane są w formie bezpośrednich lub wahałowych spotkań więźniów z ofiarami lub przedstawicielami ofiar.

Konkludując, w zakresie polityki karnej Finlandia przeszła ewolucję, począwszy od lat 60., kiedy to była jednym z najbardziej restrykcyjnych krajów europejskich. Ogrom włożonej pracy, przemyślana strategia, a przede wszystkim zasadnicza zmiana

²⁶ <https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index.html> [dostęp: 27.11.2021 r.].

²⁷ <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=404> [dostęp: 27.11.2021 r.].

w sposobie myślenia od bezwzględnego izolowania przestępców w kierunku otwartości na motywowanie ich do zmiany i przygotowanie do reintegracji społecznej sprawiły, że Finlandia jest teraz jednym z niewielu krajów, w którym przestępczość wciąż maleje. Liczne programy i rozwiązania naprawcze dedykowane więźniom i ich rodzinom są przykładem dobrych praktyk powrotności skazanych do życia społecznego.

3) Rozwiązania stosowane w systemie penitencyjnym Włoch

Dla zrozumienia włoskiego systemu karnego niezbędne wydaje się nakreślenie ogólnych ram administracyjnych, politycznych i prawnych. Włochy są państwem scentralizowanym pomimo ciągłych nacisków na autonomiczność regionów. Oznacza to, że w obszarze polityki penitencjarnej system ten znajduje się pod kontrolą rządu centralnego i Ministerstwa Sprawiedliwości. W ramach tego urzędu funkcjonuje Departament Więziennictwa, który odpowiedzialny jest za egzekwowanie sankcji karnych.

Włoski system penitencjarny wprowadzony został *ustawą 354/1975 Przepisy o więziennictwie oraz o wykonywaniu środków pozbawienia wolności i ograniczenia wolności*²⁸. Podlegał on przez szereg lat zmianom wskutek licznych interwencji regulacyjnych. Aktualne przepisy przewidują różne sposoby wykonania kary, w tym karę całkowitego pozbawienia wolności oraz częściowego ograniczenia wolności. System obejmuje wewnętrzną i zewnętrzną strefę karną, a więc więziennictwo oraz probację²⁹.

We Włoszech więzienia podzielone są na zakłady karne dla dorosłych, którymi zarządza Departament Administracji Penitencjarnej Ministerstwa Sprawiedliwości oraz na zakłady karne dla nieletnich zarządzane przez Departament do Spraw Nieletnich. Ponadto funkcjonują tam również ośrodki i instytucje, w których wykonywane są środki zabezpieczające, w tym m.in. sądowy

²⁸ Ustawa 354/1975 Przepisy o więziennictwie oraz o wykonywaniu środków pozbawienia wolności i ograniczenia wolności, znowelizowana dekretem Legislacyjnym 2 października 2018 r., N. 124 Reforma systemu penitencjarnego w zakresie życia więziennego i pracy penitencjarnej, w wykonaniu delegacji, o której mowa w art. 1 pkt 82, 83 i 85 lit. g), h) i r) ustawy nr. 103. (18G00150), zwana dalej „ustawą penitencjarną”.

²⁹ Ciccotti R. (1969), *Un sistema di trattamento penitenziario*, „Quaderni di criminologia clinica”, 4, s. 421–469, s. 422.

szpital psychiatryczny ze wspólnotą psychiatryczną, kolonia rolnicza, dom pracy czy domy opieki³⁰. Administracja penitencyjna podzielona została na regiony, w których poszczególne sekcje zarządzają zakładami karnymi dla dorosłych. Zgodnie z art. 59 ustawy penitencjarnej, więzienia dla dorosłych dzielą się na:

- zakłady tymczasowego aresztowania (156 zakładów);
- zakłady wykonywania wyroków (42 więzienia);
- zakłady wykonywania środków zabezpieczających (6 instytutów);
- ośrodki obserwacyjne.

Zakłady karne dla nieletnich to odrębna kategoria więzień, należąca do działalności probacyjnej. Ten sztywny i schematyczny system opiera się na reedukacji młodocianych przy wykorzystaniu warunków mających stymulować dobre zachowanie poszczególnych skazanych. Więzienia te zarządzane są przez zewnętrzne urzędy tzw. UEPE, których zadaniem jest wprowadzenie młodych ludzi krok po kroku w nowe życie społeczne, wolne od przestępstw. Cały proces opiera się na 3 fazach, które polegają na:

Faza pierwsza (15–30 dni) to etap wejścia do zakładu karnego, w ramach którego skazanemu proponuje się obserwacje zachowań i pracę ze specjalistami z zakresu pedagogiki, psychologii, religii.

Faza druga (zmienna w zależności od popełnionego czynu) jest to etap, w którym rozważa się stopniowe warunkowanie więźniów poprzez nagrody materialne i duchowe, takie jak m.in. wyróżnienia, przedłużone wizyty rodzinne, wręczanie paczek i prezentów oficjalnie przez pracowników socjalnych, przeniesienie do więzienia w pobliżu domu rodzinnego, awans do trzeciego etapu oraz przyznanie „dobrej” teczki osobistej. Z kolei sankcje obejmują naganę, usunięcie z pracy, izolację, przymus i relegację w pierwszej fazie³¹.

Faza trzecia (6 miesięcy – 1 rok) to etap, który polega na zastosowaniu warunkowego zwolnienia po uprzedniej ocenie więźnia. Po weryfikacji jego zachowania oraz stwierdzeniu, że dalsze przedłużanie kary pozbawienia wolności mogłoby przynieść odmienne do zamierzonych skutki, skazanego zwalnia się warunkowo z odbywania kary.

Głównym obszarem działalności UEPE jest wykonywanie zadań związanych z readaptacją skazanych i ich resocjalizacją.

³⁰ G. Velotti (1975), *La disciplina penitenziaria*, „Rassegna studi penitenziari”, s. 447–462.

³¹ Ibidem, s. 450–462.

Interwencja ta odbywa się w 4 obszarach, o których mowa w art. 72 ustawy penitencjarnej i innych przepisów dotyczących egzekucji karnej:

- czynności pomocowe i kontrolne dla osób podlegających okresowi próbnemu i okresowemu w służbie społecznej;
- działania wspierające dla osadzonych w domu i przy wykonywaniu prac użyteczności publicznej oraz sankcje alternatywne do zatrzymania;
- działalność dochodzeniowa dotycząca sytuacji indywidualnej i społeczno-rodzinnej osób, które ubiegają się o objęcie środkami alternatywnymi wobec detencji i okresu próbnego. Na wniosek wymiaru sprawiedliwości zajmujący się nadzorem prowadzą dochodzenia w celu zastosowania zmiany, rozszerzenia lub uchylecia środków bezpieczeństwa;
- doradztwo dla zakładów karnych w celu promowania sukcesu leczenia penitencjarnego³².

UEPE współpracuje również z lokalnymi społecznościami, stowarzyszeniami wolontariuszy, spółdzielniami socjalnymi, publicznymi i prywatnymi agencjami społecznymi, a także Policją, działając na rzecz reintegracji społecznej i ochrony bezpieczeństwa publicznego. Warto również nadmienić, że we Włoszech funkcjonują oddziały przeznaczone dla osadzonych, którzy korzystają z sytemu półotwartego, tzn. wychodzą rano, wykonują swoje obowiązki (praca, nauka, spotkania z bliskimi), a na noc wracają do więzienia. Takie oddziały są usytuowane bardzo blisko murów zewnętrznych więzienia i mają podstawowe zabezpieczenia ochronne.

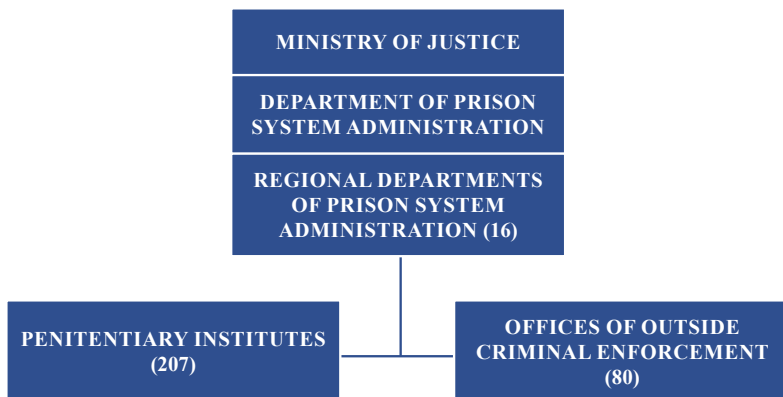
Struktura i organizacja więziennictwa

Włoski system więziennictwa jest nadzorowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Bezpośrednio podległy Ministerstwu Sprawiedliwości jest Departament Więziennictwa, który odpowiedzialny jest za egzekwowanie sankcji karnych oraz stoi na straży działalności 16 Regionalnych Departamentów Więziennictwa. Elementami systemu są również Instytuty Penitencjarne i Zewnętrzne Biura Egzekwowania Środków karnych (Rysunek 3). Taka struktura pozwala na lepsze zarządzanie i jest nieco zbliżona do polskiego systemu więziennictwa.

---

³² Ministerstwo Sprawiedliwości Włoch, <https://www.giustizia.it> [dostęp 29.11.2021 r.].

We Włoszech funkcjonuje łącznie 206 zakładów karnych, w tym 189 zakładów karnych dla dorosłych oraz 17 dla nieletnich³³ (stan na dzień 31.12.2020 r.). Oficjalna pojemność systemu więziennictwa wynosi 50 851 (dane na dzień 31.10.2021 r. – bez zakładów karnych dla nieletnich), zaś obłożenie zakładów karnych według oficjalnych możliwości wynosi 106,8%.

Rys. 3. Organization chart of prison system³⁴

Zauważyć należy, że osadzeni obcokrajowcy stanowią 31,9% całej populacji więziennej, czyli prawie 1/3 wszystkich skazanych. Warto nadmienić, że pomimo niewielkiego przekroczenia dopuszczalnego obłożenia zakładów karnych system więziennictwa we Włoszech jest wydolny. Ostatnie zmiany regulacyjne dotyczące wdrożenia alternatywnych kar dla przestępców mają na celu zwolnienie miejsc w zakładach karnych. Wprowadzane reformy są więc narzędziem do obniżenia tego wskaźnika, co też się dzieje aktualnie. Według danych na dzień 31.10.2021 r. tendencja w zakresie populacji więźniów aresztowanych na etapie postępowania przygotowawczego nie jest oczywista. O ile na przełomie lat 2000–2005 dało się zauważyć znaczny spadek, o tyle w kolejnych 5 latach nastąpił wzrost liczby osób tymczasowo aresztowanych. Dopiero od ostatnich 10 lat obserwujemy

³³ <https://www.prisonstudies.org/country/italy> [dostęp 28.11.2021 r.].

³⁴ Opracowanie własne na podstawie danych ze strony Ministerstwa Sprawiedliwości Włoch, <https://www.giustizia.it> [dostęp online: 22.11.2021 r.].

swe Włoszech spadek tego wskaźnika, który w 2021 r. wyniósł 16 815, co stanowi 31,3% całej populacji więźniów³⁵.

Analizując włoski system penitencjarny, należy podkreślić, że w tym kraju kładzie się nacisk na konstytucyjne znaczenie godności ludzkiej. Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi, zwłaszcza konstytucji włoskiej, więźniom przysługują liczne prawa, a wśród nich prawo do relacji emocjonalnych i rodzinnych, prawo do zdrowia, do edukacji, pracy i kultu wyznaniowego³⁶. Reforma ustawy penitencjarnej (L.354/1975) wprowadziła szereg zasad, które do tej pory nie były w ogóle w kręgu jakichkolwiek rozważań. Jednym z zasadniczych filarów tej reformy jest egzekwowanie rehabilitacyjnej funkcji kar. Oznacza to nacisk na readaptację i resocjalizację więźniów, nie zaś izolację od społeczeństwa oraz stygmatyzację. Przewidziano także w art. 13 tej ustawy indywidualne podejście do leczenia, które w myśl tego przepisu powinno być dostosowane do osobistych, społecznych i sądowych potrzeb skazanego. W art. 15 ustawy penitencjarnej czytamy, że więzień ma również prawo do indywidualnego traktowania poprzez zapewnienie mu instrumentów umożliwiających edukację, pracę, działalność sportową, rekreacyjną i kulturalną, możliwość kultywowania religii oraz kontakty z rodzinami osadzonych i światem zewnętrznym.

Włoski system penitencjarny opiera się na trzech obszarach działalności resocjalizacyjnej:

- *kultura*, która daje więźniom szansę na rozwój osobisty i możliwość zdobywania i doskonalenia wiedzy;
- *sport*, będący gwarantem dobrostanu psychofizycznego i integralności, a także możliwością doskonalenia umiejętności motorycznych i zmniejszania napięć nieodłącznie związanych z zatrzymaniem;
- *dodatkowe zajęcia w czasie wolnym*, stanowiące okazję do spotkań towarzyskich oraz wyrażania swojej kreatywności i umiejętności osobistych.

Podejście to ma na celu zmotywowanie osadzonych do zmiany postaw życiowych, a następnie przekazanie ich innym. Już od momentu przekroczenia murów zakładu karnego prowadzona jest obserwacja więźniów, nakierowana na indywidualizację procesu resocjalizacyjnego. Dodatkowym elementem jest również

³⁵ Międzynarodowe Centrum Studiów Więziennych, World Prison Brief, 2021 r., <https://www.prisonstudies.org/country/italy> [dostęp 28.11.2021 r.].

³⁶ https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_3.page [dostęp: 28.11.2021 r.].

pozyskiwanie i analiza danych sądowych, klinicznych, psychologicznych więźniów przed ich umieszczeniem w zakładach karnych. Wychwycenie braków w tych obszarach na tak wczesnym etapie ma zapewnić dopracowanie efektywnego, indywidualnego programu resocjalizacyjnego. Nadmienić należy również, że w 2016 r. we Włoszech odnowiono porozumienie między Ministerstwem Sprawiedliwości a Ministerstwem Edukacji w sprawie rozwoju edukacji w więzieniach zarówno dla dorosłych, jak i dla nieletnich. W ramach tej działalności powołano Krajowy Komitet ds. Równości, mający za zadanie pobudzanie i koordynację ustaleń zawartych w porozumieniu.

Wracając do przepisów ustawy penitencjarnej, art. 12 i 19 nakazują prowadzenie bibliotek w każdym więzieniu, składających się z książek i recenzji dobranych według kryteriów zapewniających wyważoną reprezentację pluralizmu kulturowego istniejącego w społeczeństwie zewnętrznym. Z kolei bazowym elementem programu socjalnego dla więźniów jest praca, która stanowi fundament procesu rehabilitacji. Ustawa penitencjarna w art. 20 określa główne cechy tej pracy, wskazując, że nie może być uciążliwa oraz ma być wynagradzana. Wynagrodzenie to zależy od kategorii więźnia zatrudnionego przez administrację zakładu karnego i jest ustalane na podstawie faktycznie wykonanych zadań. Pracodawcy zewnętrzni mają również możliwość zatrudnienia skazanych, dzięki temu korzystają z ulgi podatkowej (520 EUR ulgi podatkowej miesięcznie na każdego zatrudnionego pracownika) oraz ulg podatkowych z tytułu ubezpieczenia społecznego (95% redukcji składek za cały okres rekrutacji w areszcie).

Skazani mają również zapewnione prawo do nauki, na którą przewidziano szereg subwencji ekonomicznych i świadczeń dla osadzonych korzystających z różnych form kształcenia i szkolenia zawodowego. Zgodnie z art. 45 ustawy, uczęszczanie na kursy przygotowujące do zawodu wiąże się z otrzymywaniem przez więźnia zasiłku godzinowego zgodnie z rozporządzeniem ministra. Kursy mogą być organizowane w godzinach pracy tylko wówczas, gdy niemożliwe jest ich przeprowadzenie w godzinach innych niż nauka lub praca. W takim przypadku więźniowie biorący udział w kursie otrzymują za wykonaną pracę wynagrodzenie w wysokości proporcjonalnej do liczby godzin faktycznie

wykonywanej pracy, poza świadczeniem, o którym mowa w ust. 1, za godziny uczęszczania na kurs³⁷.

Osadzeni we włoskich więzieniach mają prawo do opieki zdrowotnej. W 2018 r. zwiększono rolę państwowej służby zdrowia w zakładach karnych, co gwarantuje terminową obsługę, badanie lekarskie skazanego przy wejściu do zakładu oraz ciągłość prowadzonego leczenia. Zgodnie z przepisami ustawy penitencjarnej więźniowie mają prawo do świadczeń zdrowotnych takich jak: diagnostyka, leczenie, rehabilitacja i profilaktyka na takim samym poziomie jak pozostali obywatele kraju. Misją systemu opieki zdrowotnej skazanych jest nie tylko reagowanie na potrzeby, ale także proaktywność, przewidywanie ewentualnych potrzeb, gwarantowanie codziennego wizytowania chorych więźniów. We włoskim systemie penitencjarnym prawo do zdrowia rozumiane jest jako dynamiczna równowaga psychofizyczna z kontekstem społecznym, w którym żyje człowiek. Zgodnie z art. 11 ustawy w zakresie opieki zdrowotnej więźniom gwarantowane są: służba zdrowia i służba farmaceutyczna odpowiadająca na potrzeby profilaktyczne i zdrowotne osadzonych, co najmniej jeden specjalista psychiatra, przeniesienie do szpitali cywilnych lub innych zewnętrznych miejsc opieki skazanych i osadzonych wymagających leczenia lub badań diagnostycznych, których nie można przeprowadzić w zakładzie karnym, współpraca administracji penitencjarnej z lokalnymi, szpitalnymi i pozaszpitalnymi pracownikami służby zdrowia, w porozumieniu z regionem i zgodnie z wytycznymi Ministerstwa Zdrowia. Z praktycznego punktu widzenia każdy więzień ma prawo do posiadania własnego lekarza. System zapewnia także więźniom możliwość zbadania ich na własny koszt. W trakcie badania lekarskiego lub w czasie terapii odwykowej w zakładzie karnym osadzony jest poddawany ze względów bezpieczeństwa i poszanowania prywatności jedynie wzrokowej i pozasłuchowej kontroli dokonywanej przez funkcjonariusza policji więziennej, chyba że wyraźnie zażąda tego personel medyczny. Ten rodzaj kontroli zapewnia personelowi medycznemu Policja Penitencjarna nawet przy okazji badań lekarskich lub hospitalizacji skazanego. Takie podejście do zdrowia osadzonych to wynik długotrwałego procesu zmian systemowych³⁸.

³⁷ https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_3.page [dostęp 28.11.2021 r.].

³⁸ <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=207> [dostęp 28.11.2021 r.].

Regulacje znajdujące się w art. 29 i 31 konstytucji włoskiej stanowią, że każdy skazany ma prawo do relacji emocjonalnych i rodzinnych. Dodatkowo, zgodnie z art. 28 ustawy penitencjarnej stwierdza, że „szczególna troska jest poświęcona utrzymaniu, poprawie lub przywróceniu więzi więźniów i osadzonych z rodzinami”. Znaczenie relacji rodzinnych wynika z nastawienia na proces resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej. Podkreśla się, że izolacja od rodziny będącej pierwotną grupą społeczną, w której kształtują się określone wzorce zachowań, a w szczególności poczucie bezpieczeństwa, akceptacji czy stabilności, ma negatywny wpływ na proces powrotu skazanych do normalności. Przepisy ustawy przewidują także, że oprócz członków rodzin więźniów mogą odwiedzać również inne osoby (art. 18, PA). Wizyty te nie są wizytami małżeńskimi i odbywają się pod kontrolą Policji Penitencjarnej, która ma jedynie charakter wizualny. Wizyty odbywają się w obiektach zamkniętych bez przegród lub na terenach otwartych specjalnie do tego przeznaczonych. Obecnie obowiązujące prawo nie przewiduje, by widzenie ze współmałżonkiem lub konkubentem odbywało się bez wizualnej kontroli pracowników Policji Penitencjarnej. Zaznaczyć należy, że w systemie włoskim osadzeni nie korzystają z oddzielnych pomieszczeń do widzeń odpłatnych.

Programy resocjalizacyjne i readaptacyjne³⁹

We włoskim systemie penitencjarnym realizowanych jest kilka programów naprawczych, na które warto zwrócić uwagę. Jednym z nich jest **program TempioPausania – jawor**, który zrodził się z nurtu konfliktu społecznego związanego z powstaniem więzienia o zaostrowym rygorze w mieście Nuchis. Zakład ten skupiał przestępców z dalekich miejsc, m.in. Sardynii czy Sycylii, którzy dopuścili się poważnych przestępstw i odbywali tam kary dożywotniego pozbawienia wolności. Mieszkańcy TempioPausania obawiali się kontroli i wpływu rodzin uwięzionych tam przestępców. Niepokoje te oraz narastający konflikt i dysonans pomiędzy więźniami a lokalną społecznością wzbudziły zainteresowanie lokalnych władz. Zaowocowało to współpracą rady miasta z zakładem karnym, organizacjami pozarządowymi i uczelniami wyższymi w celu zbudowania dobrych relacji między osadzonymi a społecznością lokalną. Początkowo projekt ten był wspierany finansowo przez Region Sardynii, zaś obecnie prowadzony jest

³⁹ Ibidem.

przez zespół ds. sprawiedliwości naprawczej na Wydziale Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu w Sassari. Podstawową misją tego projektu jest stworzenie wspólnoty opartej na integracji społecznej. Głównym narzędziem są tzw. spotkania naprawcze, obejmujące serię spotkań, podczas których w kontakcie bezpośrednim budowane są więzi i nawiązywane relacje, identyfikujące jednocześnie zasoby i kanały dla rozwoju poczucia wspólnoty i budowania pokojowych podejść do rozwiązywania konfliktów społecznych. Spotkania te mają charakter otwarty. Uczestniczą w nich zarówno skazani, sędziowie, wolontariusze, funkcjonariusze, jak i przedstawiciele trzeciego sektora, administratorzy, organy ścigania, nauczyciele i studenci. **Program *TempioPausania*** zainicjował praktyki naprawcze, w które zaangażowana jest cała społeczność. Zapoczątkowały one szereg innych działań związanych z rozwiązywaniem konfliktów społecznych, m.in. powstały poradnie dla ofiar przestępców, świadczące wsparcie psychologiczne.

Innym projektem jest ***Building Bridges***, który łączy organizacje PrisonFellowship, czyli stowarzyszenie krajowych ministerstw chrześcijańskich działających w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, w obrębie 7 krajów, takich jak Czechy, Niemcy, Węgry, Holandia, Portugalia, Włochy i Hiszpania oraz dwie instytucje badawcze – Uniwersytet w Hull, Wielka Brytania i Makam Research, Austria. Program ten skierowany jest zarówno do zakładów karnych, jak i instytucji oraz organizacji zewnętrznych. Od samego początku ten program budowania mostów społecznych był oparty na najbardziej zaawansowanej wiedzy w zakresie sprawiedliwości naprawczej i doświadczaniu wiktyimizacji⁴⁰. Podkreślenia wymaga fakt, iż ten program naprawczy oraz inne, w których zaangażowana jest ofiara, są prowadzone z poszanowaniem godności oraz z uwzględnieniem wszystkich okoliczności. Programy te zmierzają do osiągnięcia celów, takich jak: rozliczalność sprawy; uznanie doświadczenia wiktyimizacji i naprawienie przestępstwa; zaangażowanie społeczności w proces odszkodowawczy, także w celu zwiększenia poczucia zabezpieczenia społecznego oraz ograniczenie recydywy.

Konkludując, Włochy przez długi czas stosowały podejście restrykcyjne do więźniów, izolując ich od społeczności lokalnych. Ostatnie reformy prawa są przykładem wychodzenia naprzeciw potrzebom skazanych. Otwarcie na reintegrację

⁴⁰ <https://www.europris.org/epis/kms/?detail=40> [dostęp 28.11.2021 r.].

społeczną, zwiększenie liczby programów socjalnych, umożliwienie osadzonym dostępu do edukacji, rekreacji i dbałość o ich dobre samopoczucie daje wymierne efekty i sprawia, że lepiej integrować skazanych, niż izolować ich społecznie.

Reasumując, powyższa prezentacja rozwiązań stosowanych w wybranych europejskich systemach penitencjarnych pozwala na postawienie tezy, że większość z nich znalazłaby miejsce w polskiej rzeczywistości karnej. Warto podkreślić, że kraje skandynawskie przez bardzo długi okres podchodziły do karania w sposób niezwykle restrykcyjny. Zmiana mentalności, odwaga oraz chęć przekraczania tego, co wydawało się niemożliwe, okazały się aktywatorami efektywnych zmian w polityce karnej państw skandynawskich. Włochy również rozpoczęły intensywne reformowanie tego obszaru społecznego, stawiając na wartości humanistyczne oraz proces naprawczy i dostosowawczy skazanych do ponownego, bezkolizyjnego funkcjonowania w społeczeństwie. Nastawienie na normalizację życia w zakładach karnych, a przede wszystkim aktywizacja osadzonych poprzez zajęcia integrujące, rekreacyjne, edukacyjne, motywowanie ich do podejmowania pracy oraz stworzenie możliwości podtrzymywania więzi emocjonalnych z najbliższymi, to z pewnością elementy, które powinny znaleźć się w każdym systemie penitencjarnym. Więźniowie są przede wszystkim ludźmi, członkami grup społecznych, którzy w pewnym momencie zeszli z drogi prawa na drogę przestępstwa. Izolacja, wykluczenie społeczne oraz stygmatyzacja takich zachowań prowadzi jedynie do akceptacji roli przestępcy. Upodmiotowienie skazanych to przyjęcie koncepcji więźnia-obywatela, co oznacza zagwarantowanie skazanemu korzystania z praw i wolności z ograniczeniami ustawowymi. Wciąż jednak na nowo wybrzmiewa pytanie, co zrobić, by więzienia nie były jedynie przechowalnią, ale by dawały także poczucie bezpieczeństwa społecznego nie tylko w czasie odbywania kary przez więźniów, ale także po jego opuszczeniu. Jak działać, by zarówno skazani, jak obywatele każdego państwa mogli czuć się bezpiecznie i pewnie? Po szczegółowej analizie różnych systemów penitencjarnych i realizowanych w nich programach naprawczych nasuwa się jedna odpowiedź – należy zapewnić osadzonym takie warunki, by nie zatracili swojego człowieczeństwa, należy ich integrować, resocjalizować i aktywizować społecznie w oparciu o spektrum społecznie pożądanых postaw, zachowań oraz pełnionych ról zawodowych i rodzinnych.

Damian Skowron

READAPTACJA SPOŁECZNA OSÓB SKAZANYCH W WIELKIEJ BRYTANII, IRLANDII I HISZPANII

Systemy penitencjarne wielu państw znacząco różnią się od siebie. O ile ich cele są ze sobą co do zasady zbieżne, o tyle ścieżki do ich dościa są na tyle różnorodne, że stosowne wydaje się ich poznanie i porównanie zwłaszcza w ich praktycznym aspekcie, oceniając ich skuteczność. Niektóre państwa w procesie resocjalizacji penitencjarnej współpracują z podmiotami prywatnymi, inne zaś wyłącznie opierają się na szczeblu państwowym, realizując poprzez oddziaływania resocjalizacyjno-penitencjarne oraz działania wspomagające readaptację społeczną, najważniejszy przyjęty finalny cel, którym jest reintegracja społeczna osób skazanych. Należy podkreślić, że we wszystkich systemach penitencjarnych państw europejskich szczególnie ranga nadawana jest przeciwdziałaniu przestępczości powtórnej.

1) System penitencjarny Wielkiej Brytanii

Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone można uznać za kreatorów systemów resocjalizacyjnych. W latach 90. XX wieku amerykańska idea „zero tolerancji” została implementowana na grunt prawa angielskiego wraz z surowym katalogiem kar, dając obywatelom zwiększone poczucie bezpieczeństwa. Aktualne tendencje w zakresie przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa wiążą się jednak z przyjętym modelem liberalnym, który przewiduje łagodniejsze kary dla sprawców czynów zabronionych – częściej stosowane są środki mniej rygorystyczne, takie jak probacja czy kara grzywny. Jest to tendencja spójna z wynikami licznych badań przeprowadzonych w Norwegii, Danii, Finlandii czy Hiszpanii, które

wskazują, że lepsze efekty prewencyjne osiągnąć są poprzez stosowanie kar nieizolacyjnych¹.

Uzasadniony i aktualny jest pogląd, że pobyt w zakładzie karnym wiąże się zawsze z negatywnym wpływem na osoby w nim przebywające, dla których dotkliwe są zarówno skutki długotrwałej izolacji więziennej, jak i wpływy podkultury więziennej².

W Wielkiej Brytanii żyje obecnie ponad 67 mln ludzi, zaś niebawem szybkie tempo wzrostu populacji spowoduje przekroczenie progu 68 mln³. Wielka Brytania jest trzecią najludniejszą wyspą świata, gdzie gęstość zaludnienia wynosi 279,8 osób/km². Społeczeństwo tworzą: Anglicy (80%), Szkoci (10%), Walijczycy (2%), resztę stanowią zaś imigranci, głównie z Europy, Azji i Afryki⁴. Populacja więźniów w tym kraju w stosunku do innych państw europejskich jest również duża – w październiku 2021 r. wynosiła ponad 80 tys. osób skazanych przebywających w 117 zakładach karnych⁵.

Funkcjonujący w Wielkiej Brytanii system penitencjarny jest zgoła odmienny od tego, jaki przyjęty został w większości krajów europejskich. Jego odmienność tkwi w stosowaniu systemu *common law* oraz w większym zaangażowaniu sędziów w wydawanie wiążących decyzji. Angielskiemu porządkowi prawnemu nie jest znany podział środków reakcji na popełnione przestępstwo: kary, środki karne czy środki zabezpieczające, kwalifikowane jako metody oddziaływania na sprawcę (*method of treatment*)⁶. W brytyjskim systemie sankcji karnych kara pozbawienia wolności stanowi karę główną, chociaż nie jest ona często stosowana w praktyce orzeczniczej sądów angielskich⁷. Zawsze jest jednak karą orzeczoną na konkretny okres. Podobnie jak w Polsce, określa się jej górny wymiar, ale zdarza się, że określone przestępstwa nie mają z góry określonej sankcji. Wiele czynów zabronionych określonych

¹ M. Płatek (2007), *Systemy państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej*, s. 323–324.

² K. Pospiszyl (2000), *Psychopatia*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 136.

³ <https://www.populationof.net/pl/united-kingdom/> [dostęp online 17.11.2021 r.].

⁴ <https://www.ons.gov.uk/> [dostęp online 17.11.2021 r.].

⁵ Prison population figures on October 2021 r., <https://www.gov.uk/government/statistics/prison-population-figures-2021> [dostęp online 17.11.2021 r.].

⁶ J. Skupiński (1971), *Problematyka przestępstw malej wagi w prawie angielskim*, „Studia Prawnicze”, nr 1, s. 144.

⁷ K. Tkaczyk (2008), *Współczesny system karania w Anglii i Walii* „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” R. XII, z. 1, s. 310.

jest w systemie *common law*. Sąd, orzekając w danej sprawie, nie ma z góry określonych sankcji, a czyni to samodzielnie, biorąc pod uwagę wagę popełnionego czynu i jego proporcjonalność w stosunku do innych orzekanych kar. Z kolei dożywotnia kara pozbawienia wolności (*life sentences*) stosowana jest – podobnie jak w Polsce – wobec sprawców najcięższych czynów zabronionych. Obligatoryjnie orzekana jest na przykład wobec sprawców zabójstw, którzy ukończyli 21 lat.

W Wielkiej Brytanii często stosowana jest krótkoterminowa kara pozbawienia wolności. Jej wymiar może mieć jednak dwojaki charakter. W pierwszym przypadku wymierzona jest w podziale na dwa okresy (*custody plus*), gdzie w początkowym okresie skazany przebywa w zakładzie karnym, zaś później wychodzi na wolność, ale jest zobligowany do przestrzegania obowiązków, jakie nałożył na niego sąd. Drugi przypadek to przerywany sposób odbywania kary (*intermittent custody*), który polega na tym, że skazany trafia do zakładu karnego na kilkanaście godzin w tygodniu.

Aby wymierzona kara (bez względu na jej rodzaj) była skuteczna, należy przyjąć pewne warunki, które jeśli zostaną wspólnie spełnione, kara będzie zarówno skuteczna, jak i sprawiedliwa. Zostały one zdefiniowane przez amerykańskich naukowców D.A. Andrews oraz J. Bonta w 2006 roku⁸. Otóż kara musi być:

- *maksymalnie intensywna* – niski poziom intensywności kary może prowadzić do tolerancji kary i efektów tymczasowych. Istnieje niskie ryzyko poniesienia od razu dotkliwej kary za pierwszym razem, jeśli sprawca nie popełni bardzo poważnego przestępstwa (np. zabójstwa);
- *natychmiastowa* – opóźnienie pomiędzy zachowaniem sprawcy a karą daje możliwość wzmocnienia innych zachowań. Przestępca, który popełnia przestępstwo, ale nie zostaje zatrzymany i osądzony, może być sprawcą kolejnych przestępstw;
- *konsekwentnie stosowana*;
- *adekwatna do winy i wymierzona w taki sposób, by nie było możliwości ucieczki*. Ucieczka niesie za sobą bardzo duże ryzyko powrotności do przestępstwa i powoduje utratę zaufania społecznego do „systemu”.

---

⁸ D.A. Andrews, J. Bonta (2006), *The psychology of criminal conduct* (4th ed.), Newark.

Wszystkie powyższe warunki odnoszą się do celów kary, ale nie do cech osoby, wobec której powinny zostać podjęte⁹. Dlatego też istotne jest, by zarówno w wymierzaniu kary, jak i w opracowywaniu planu resocjalizacyjnego dla osoby skazanej, przestrzegana była zasada indywidualizacji.

W Wielkiej Brytanii funkcjonuje kilka rodzajów więzień: lokalne (*localprison*), areszt więzienny (*remandprisons*), więzienie dla kobiet (oraz dla matek z dziećmi), więzienie dla młodocianych¹⁰.

Organem odpowiedzialnym za organizację więzień lokalnych nie jest Służba Więzienna, lecz sąd. Więzienia lokalne (lub miejscowe) położone są zarówno w dużych, jak i małych miastach. Ich lokalizacja powiązana jest zazwyczaj z położeniem sądu, który co do zasady działa na tym samym obszarze¹¹. Występują jednak przypadki, że sądy te są oddalone z uwagi na toczące się procesy czy spełnienie. Co do zasady w więzieniach lokalnych osoby skazane odbywają karę pozbawienia wolności (skazani po raz pierwszy) oraz areszt. Skazani są kierowani do więzień usytuowanych w pobliżu ich miejsca zamieszkania. Jednak szczególna, osobista sytuacja skazanego może skutkować jego umieszczeniem nieco dalej, ale w takiej odległości, by podtrzymywane były relacje rodzinne.

Z kolei areszt więzienny jest przeznaczony dla osób podejrzanych o popełnienie czynu zabronionego. Są to osoby czekające na pierwszą rozprawę oraz będące w trakcie procesu, ale jeszcze przed orzeczeniem winy¹². Czas spędzony w areszcie zalicza się na poczet wymiaru kary pozbawienia wolności orzeczonej przez sąd.

Więżenia dla kobiet znacząco różnią się od zakładów karnych dla mężczyzn. Można je podzielić na trzy kategorie: zamknięte, otwarte oraz lokalne¹³. Więzienia dla matek z dziećmi stanowią osobną kategorię w systemie więziennictwa. Nadrzędnym zadaniem takich placówek jest umożliwienie podtrzymywania relacji i rozwój więzi matka–dziecko przy jednoczesnej ochronie dziecka. W zdecydowanej większości przypadków to właśnie matka jest

---

⁹ D.A. Andrews, J. Bonta (2010), *Rehabilitating criminal justice policy and practice*, „Psychology, Public Policy, and Law”, vol. 16, nr 1, s. 42–43.

¹⁰ E. Łuczak, A. Chyczewska (2016), *System Penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja”, nr 4, s. 116–117.

¹¹ S. Ramage (2009), *English Prison Law*, New York, s. 75.

¹² Ibidem, s. 76.

¹³ E. Łuczak, A. Chyczewska (2016), *System Penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie...*, s. 18.

jedynym opiekunem dziecka. Z danych szacunkowych wynika, że aż 17 000 dzieci doświadcza tego, że ich mama trafia do więzienia¹⁴.

Z kolei młodociani przestępcy kierowani są do jednego z trzech typów zakładów zamkniętych:

- *Secure Training Centres* (STC) – dla młodzieży w wieku 17 lat lub młodszych;
- *Local Authority Secure Children's Homes* (LASCH) – dla dziewcząt i chłopców w wieku od 10 do 17 lat;
- *Young Offender Institutions* (YOI) – dla chłopców od 15 do 21 lat, pomimo że osoby od 18 do 21 lat zasadniczo nie mają styczności z osadzonymi poniżej 18. roku życia.

System Oceny Sprawców Przepęstw (OASys) rozpoczął swoje funkcjonowanie w 2001 roku i łączy w sobie najlepsze metody przewidywania wraz z ustrukturyzowaną oceną zawodową. Ma on na celu zapewnienie znormalizowanych ocen ryzyka i potrzeb przestępców, wiążąc je ze zindywidualizowanym wymiarem kary i planami zarządzania ryzykiem. Poprzez identyfikację potrzeb związanych z przestępczością oraz pomoc w kierowaniu przestępców na interwencje, OASys przyczynił się do zmniejszenia liczby recydywistów. Dane OASys były wykorzystywane na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym do planowania zasobów oraz do segmentacji obciążeń NOMS. Prawie siedem milionów ocen OASys jest obecnie zestawionych w krajowej bazie danych OASys¹⁵. System ten był pilotowany przed wdrożeniem, a intencją było, aby w miarę rozwoju bazy dowodowej system był z czasem ulepszany. W miarę jak usługi resocjalizacyjne są otwierane dla różnych nowych dostawców, przynoszą coraz więcej danych dotyczących programu i jego skuteczności. OASys został uznany za narzędzie zatwierdzone do użytku przez *Community Rehabilitation Companies* (CRC), a wyniki badań przyczyniły się również do rozwoju narzędzia *Risk of Serious Recidivism* (RSR). To ostatnie stanowi integralną część nowego systemu przydzielania spraw (przydzielanie spraw do krajowego systemu probacji lub do CRC), pomoc w zapewnieniu, że ochrona społeczeństwa pozostaje

¹⁴ S. Beresford (2018), *Report: What about me? The impact on children when mothers are involved in the criminal justice system*, s. 5–6.

¹⁵ *A compendium of research and analysis on the Offender Assessment System (OASys) 2009–2013 r.*, „Ministry of Justice Analytical Series”, July 2015, s. 1–2, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf [dostęp: 28.11.2021].

najważniejsza oraz że zasoby są wykorzystywane w sposób jak najbardziej wydajny i skuteczny.

Zakłady karne oraz kuratorzy stosują ujednolicony system szacowania ryzyka, potrzeb i reaktywności również w systemie OASys¹⁶. Za jego efektywność odpowiada Służba Kuratorska (*National Probation System*) oraz Służba Więzienna (*Prison Service*). OASys jest częścią zintegrowanego Narodowego Systemu Zarządzania Przestępcami (*national Offender Management System* – NOMS). Funkcje, jakie ma spełnić OASys, są bardzo szerokie. Do najważniejszych można zaliczyć: dokonanie oceny ryzyka ponownego popełnienia przestępstwa, zidentyfikowanie i sklasyfikowanie potrzeb przestępcy, oszacowanie zagrożenia dla ofiary w społeczności lokalnej, w której egzystuje przestępca, wskazanie dróg zabezpieczenia ofiary i otoczenia społecznego sprawcy, uszczegółowienie diagnozy poprzez badania specjalistyczne oraz dokonanie ewaluacji podjętych wobec sprawcy działań¹⁷.

System ten pozwala na identyfikację przyczyny popełnienia przestępstwa i środków zapobiegających powrotowi do przestępstwa. Jest on także stosowany do określenia, czy osadzony stwarza zagrożenie dla siebie i innych oraz do współpracy z osobą pozbawioną wolności w celu wyeliminowania zagrożenia. Zawarte w systemie informacje mogą posłużyć także do tworzenia profili kryminogennych. Na OASys składa się 5 głównych komponentów:

- kwestionariusz do oszacowania ryzyka popełnienia ponownego przestępstwa oraz czynników je warunkujących (*risk of reconviction and offending-related factors*);
- kwestionariusz do szacowania ryzyka wyrządzenia szkody sobie lub innym/popełnienia poważnego przestępstwa (*risk of serious harm to others, risk to the individual and other risk*);
- zestawienie informacji oraz wnioski (*summary sheet*);
- plan działania dla sprawcy (*sentence plan*);
- arkusz samooceny przestępcy (*self-assessment*)¹⁸.

¹⁶ M. Debidin, L. Fairweather (2009), *Intruduction to OASys and Research on OASys 2006 to 2009*, w: M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research Series”, 16, s. 1.

¹⁷ Ibidem, s. 2.

¹⁸ T. Tancred (2005), *Multi-Agency Public Protection Arrangements*, w: D.A. Crighton, G.J. Towl (red.), *Psychology in Probation Services*, Oxford, s. 110.

Skuteczność oraz efektywność interwencji mających na celu ograniczenie recydywy i ochronę społeczeństwa zależy od dokładnego oszacowania ryzyka i potrzeb przestępców. W Anglii i Walii, podobnie jak w innych krajach, dobra ocena jest zatem uznawana za punkt wyjścia w zarządzaniu przestępcami, a międzynarodowe przeglądy narzędzi do oceny przestępców zidentyfikowały cztery kluczowe fazy rozwoju:

- *narzędzia I generacji*: opierają się wyłącznie na subiektywnym, profesjonalnym osądzie;
- *narzędzia II generacji*: wykorzystują modele aktuarialne do przewidywania ponownego popełnienia przestępstwa, w oparciu o „statyczne” czynniki ryzyka, takie jak wiek i historia kryminalna. W wielu badaniach stwierdzono, że takie instrumenty aktuarialne przewyższają kliniczne lub zawodowe oceny przy dokonywaniu prognoz;
- *narzędzia III generacji*: służą ocenie ryzyka – mierzą zarówno dynamiczne, jak i statyczne czynniki ryzyka, umożliwiając ukierunkowanie interwencji na te dynamiczne czynniki oraz monitorowanie zmian w profilu przestępcy;
- *narzędzia IV generacji*: integrują one inne czynniki specyficzne dla przestępcy, ważne dla leczenia oraz umożliwiają planowanie i monitorowanie realizacji interwencji.

W Anglii i Walii narzędziem czwartej generacji stosowanym wobec dorosłych przestępców jest również OASys. W odniesieniu do młodych przestępców w wieku 10–17 lat stosuje się odrębne narzędzie, znane jako *Asset*. Dla dorosłych przestępców, którzy nie są oceniani za pomocą OASys, przygotowane jest narzędzie drugiej generacji – *Offender Group Reconviction Scale* (OGRS3), które przewiduje udowodnioną recydywę po roku i dwóch latach na podstawie wieku, momentu wydania wyroku, płci, liczby poprzednich sankcji oraz wieku (przy pierwszej sankcji) i bieżącego przestępstwa.

Dla każdej osoby pozbawionej wolności na czas równy lub dłuższy niż 12 miesięcy przygotowany jest plan w systemie OASys. Skazany uczestniczy w ocenie i otrzymuje do wglądu wszystkie notatki. W oparciu o ocenę sporządzany jest plan działania – czyli plan resocjalizacji indywidualnej. Może on na przykład określać sposób zmiany zachowania osadzonego lub sposób rozwiązania problemu z narkotykami lub alkoholem. Plan resocjalizacji ma wpływ na większość decyzji i zmienia się w trakcie wykonywania wyroku oraz po zwolnieniu. Każdemu

osadzonemu przydzielany jest kurator, który jest pracownikiem służby kuratorskiej¹⁹.

2) Hiszpański system penitencjarny

Hiszpański system penitencjarny uregulowany został przez ustawę z 1979 r., która w 1981 r. doczekała się gruntownej nowelizacji. Zarówno ustawa, jak i wydany dekret opierają się na koncepcji leczenia penitencjarnego ukierunkowanego na reedukację tak, aby zmiany zachodzące w osobowości więźnia służyły opracowaniu najlepszej, indywidualnej ścieżki reintegracji ze społeczeństwem. System resocjalizacyjny w Hiszpanii zbliżony jest do rozwiązań przyjętych przez państwa skandynawskie. Duży nacisk kładzie się na „przywracanie” więźniów społeczeństwu²⁰. Słusznie zakłada się, że kara izolacyjna w dużej mierze może negatywnie wpłynąć na skazanego. Hiszpania obok takich państw jak Norwegia, Portugalia czy Brazylia zniosła karę dożywotniego pozbawienia wolności, która została zastąpiona karami terminowymi²¹. Coraz częściej słyszalny jest głos, że kara dożywotniego pozbawienia wolności z resocjalizacją nie ma wiele wspólnego.

W hiszpańskim systemie więziennictwa istnieją realnie dwie różne administracje penitencjarne: administracja katalońska (która zależy od katalońskiego Departamentu Sprawiedliwości) i administracja hiszpańska. Pozostała część kraju objęta jest jurysdykcją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (od 1992 r.). Generalnie na podstawie tej samej ustawy penitencjarnej funkcjonują dwie różne oraz niezależne administracje z własnym personelem i budżetem. W Hiszpanii funkcjonuje 68 więzień hiszpańskich i 14 katalońskich. System penitencjarny podzielony jest na 4 stopnie penitencjarne, które odpowiadają różnym reżimom życia: reżim zamknięty (pierwszy stopień), półotwarty (drugi stopień: więźniowie mogą zacząć otrzymywać świadczenia

---

¹⁹ A. Barczykowska, S. Dzierżyńska-Breś, M. Muskała (2015), *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, s. 231.

²⁰ A. Kacprzak (2017), *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica”, nr 62, s. 69.

²¹ G.B. Szczygieł (2002), *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok, s. 32.

penitencjarne), trzeci stopień (reżim otwarty: więźniowie tylko śpią w więzieniu) oraz czwarty – zwolnienie warunkowe²².

System prawny dotyczący sfery więziennictwa w Hiszpanii znacząco zmienił się w ostatnich latach. Przełomem był nowy kodeks karny z 1996 r. Z kolei ważne zmiany zmotywowane postępem technologicznym oraz budową nowej infrastruktury penitencjarnej o wszechstronnym modelu funkcjonalnym, zostały zapoczątkowane przez Rozporządzenie Penitencjarne z 1996 r. (Dekret Królewski 190/96 z dnia 9 lutego 1996 r.). Z kolei zaś reforma z 2015 r. wprowadziła do systemu prawnego nowy tryb karny (tzw. rewidowalne trwale pozbawienie wolności) i zmodyfikowała charakter zwolnienia warunkowego, przekształcając je w tryb zawieszenia kary.

Powyższej nowelizacji zarzuca się duży wzrost osób skazanych przez wprowadzenie bardziej rygorystycznych kar, z jednoczesnym odejściem od praktyki ich zawieszenia. W porównaniu z większością krajów europejskich, kary orzekane w Hiszpanii są najdłuższe, chociaż *de facto* ich długość skracana jest poprzez uczestnictwo skazanych w programach terapeutycznych lub z uwagi na dobre zachowanie²³. Co do zasady można przyjąć, że dyrektywy wymiaru kar w myśl hiszpańskiego kodeksu karnego są podobne do tych zawartych w polskim kodeksie karnym. Jeśli przepisy hiszpańskiego kodeksu karnego przewidują karę za określony czyn, powinna być ona wymierzona w granicach przewidzianych za dokonanie przestępstwa²⁴. Okoliczności obciążające lub łagodzące, wynikające z jakiegokolwiek przyczyny o charakterze osobistym, jedynie zaostrzają lub łagodzą odpowiedzialność osób spełniających te okoliczności²⁵. Współsprawców przestępstwa dokonanego lub usiłowanego skazuje się na niższy wymiar kary niż sprawcę głównego, chyba że inne przepisy przewidują karalność za usiłowanie lub współsprawstwo²⁶.

Głównym celem hiszpańskich instytucji penitencjarnych jest reedukacja i resocjalizacja skazanych na kary pozbawienia wolności i środki karne, a także zatrzymanie i przetrzymywanie

²² M.A. Ocana, A.F. Cuellar (2019), *European Prison Observatory, Prison conditions in Spain*, s. 11.

²³ J. Cid (2005), *The penitentiary system in Spain. The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation*, s. 4.

²⁴ Art. 61 Criminal Code (por. Art. 14 § 1 Kodeksu karnego), <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/> [dostęp: 16.10.2022].

²⁵ Ibidem, art. 65 Criminal Code (por. Art. 21 § 1 Kodeksu karnego).

²⁶ Ibidem, art. 63 Criminal Code (por. Art. 18 Kodeksu karnego).

osób zatrzymanych, więźniów i skazanych. Są one również odpowiedzialne za udzielanie pomocy i wsparcia osadzonym i zwalnianym więźniom²⁷. Działalność penitencjarna prowadzona jest z zachowaniem gwarancji i w granicach określonych przez ustawy, rozporządzenia i orzeczenia sądowe²⁸. Zakłady penitencjarne obejmują: oddziały przedprocesowe; zakłady, w których odbywają się wyroki; zakłady specjalne²⁹. Zakłady te są wyposażone we wszystkich swoich obiektach w odpowiednie usługi, takie jak: indywidualne domy mieszkalne, izby chorych, szkoły, biblioteki, obiekty sportowe i rekreacyjne, warsztaty, dziedzińce, zakłady fryzjerskie, kuchnię, jadalnię, zindywidualizowane centra obsługi telefonicznej, zewnętrzny dział informacyjny, przyległe pomieszczenia dla kontaktów rodzinnych oraz ogólnie wszystkie te, które pozwalają na rozwój zorganizowanego życia społecznego i odpowiednią klasyfikację osadzonych³⁰.

Przyjęcie zatrzymanego, więźnia lub skazanego do któregośkolwiek z zakładów penitencjarnych następuje na podstawie nakazu lub zarządzenia właściwej władzy, z wyjątkiem przypadku dobrowolnego poddania się karze, o czym należy niezwłocznie powiadomić władzę sądową, która decyduje o tym, co jest właściwe oraz w przypadkach stanu alarmowego, wyjątkowego lub obłączenia, w których stosuje się przepisy odpowiednich ustaw szczególnych³¹. Dla każdego osadzonego zostają założone akta osobowe dotyczące jego sytuacji procesowej i penitencjarnej, o których będzie miał prawo być informowany, a dla każdego skazanego zostanie sporządzony protokół osobowościowy³². Niezależnie od ośrodka, w którym następuje przyjęcie osoby skazanej, natychmiast przeprowadza się pełną segregację, biorąc pod uwagę płeć, emocjonalność, wiek, pochodzenie, stan fizyczny i psychiczny oraz wymagania dotyczące leczenia³³.

---

²⁷ Art. 1 Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].

²⁸ Ibidem, art. 2.

²⁹ Ibidem, art. 7.

³⁰ Ibidem, art. 13.

³¹ Art. 15 ust 1. Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].

³² Ibidem, art. 15 ust. 2.

³³ Ibidem, art. 16.

Większość państw europejskich, w tym Hiszpania, nakłada na skazanych pozbawionych wolności obowiązek pracy³⁴. Organizacja pracy w warunkach izolacyjnych nie jest jednak łatwym zadaniem, stąd w wielu krajach obowiązek ten nie jest realizowany. W hiszpańskim systemie penitencjarnym praca traktowana jest jako prawo oraz obowiązek w przypadku, gdy stanowi ona podstawowy element leczenia³⁵. Wszyscy więźniowie są zobowiązani do pracy zgodnie z ich fizycznymi i psychicznymi predyspozycjami³⁶. Oczywiście istnieją wyjątki od tego nakazu. Są to m.in. osoby trwale niezdolne do jakiegokolwiek pracy, osoby otrzymujące świadczenie emerytalne, osoby powyżej 65 roku życia czy osoby poddawane leczeniu medycznemu, które nie mogą świadczyć pracy.

W hiszpańskim systemie penitencjarnym więźniowie mogą pracować zgodnie ze swoimi zdolnościami i upodobaniami. Administracja zakładów karnych jest odpowiedzialna za zarządzanie i kontrolę działań prowadzonych w ramach reżimu pracy w zakładach³⁷. Praca wykonywana przez więźniów wewnątrz lub na zewnątrz zakładów jest objęta jednym z następujących trybów:

- kształcenie zawodowe, któremu administracja przyznaje pierwszeństwo;
- studia zawodowe i kształcenie akademickie;
- produkcja w ramach systemu pracy lub na zasadzie spółdzielni, lub podobnych form zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem;
- działania zawodowe;
- usługi osobiste w ramach wspólnych usług pomocniczych zakładu;
- prace rzemieślnicze, intelektualne i artystyczne.

Wszystkie prace bezpośrednio produkcyjne wykonywane przez więźniów są wynagradzane i wykonywane w warunkach bezpieczeństwa i higieny pracy określonych w obowiązujących przepisach³⁸. Praca powinna być zgodna z sesjami terapeutycznymi

---

³⁴ Z. Hołda (1987), *Humanizacja a wykonywanie kary pozbawienia wolności w krajach Europy Zachodniej*, w: T. Szymanowski, A. Rzepliński (red.), *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa, s. 19.

³⁵ Art. 26 Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021]

³⁶ Ibidem, art. 29.

³⁷ Ibidem, art. 31.

³⁸ Art. 27. Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].

oraz z potrzebami edukacji na poziomie obowiązkowym. W tym celu administracja przyjmuje środki określone w rozporządzeniu, aby zapewnić realizację tych celów i zagwarantować skuteczność wyników³⁹.

Zwolnieni więźniowie, którzy zarejestrowali się w urzędzie pracy w ciągu piętnastu dni od zwolnienia i nie otrzymali odpowiedniej oferty pracy, mają prawo do zasiłku dla bezrobotnych na warunkach określonych w rozporządzeniu⁴⁰.

W każdym zakładzie karnym w Hiszpanii znajduje się szkoła, w której prowadzone są zajęcia dla więźniów, a w szczególności dla analfabetów i młodocianych więźniów. Nauczanie prowadzone w placówkach powinno być w miarę możliwości zgodne z obowiązującymi przepisami w zakresie edukacji i kształcenia zawodowego. Zarząd zakładu karnego wspiera zainteresowanie osadzonych nauką i zapewnia im odpowiednie warunki, aby ci, którzy nie mogą uczestniczyć w zajęciach na zewnątrz, mogli je odbywać korespondencyjnie, przez radio lub Internet⁴¹. Administracja więzienna organizuje zajęcia edukacyjne, kulturalne i zawodowe zgodnie z oficjalnym systemem tak, aby osadzeni mogli uzyskać odpowiednie kwalifikacje. Zmiana systemu i struktury nauczania lub pomocy wychowawczej dla osadzonych przewidziana w wyżej wymienionych umowach, jak również wszelkie inne zmiany, rozszerzenia lub rozszerzenie umów na nowe strony lub podmioty, muszą być zatwierdzone przez Zarząd Zakładu Karnego⁴². W każdym zakładzie znajduje się biblioteka zaopatrzona w książki odpowiadające potrzebom kulturalnym i zawodowym osadzonych, którzy mogą również korzystać z książek dostarczanych przez mobilne służby biblioteczne utworzone w tym samym celu przez administrację lub podmioty prywatne⁴³.

W celu indywidualizacji traktowania, po odpowiedniej obserwacji każdego więźnia, dokonuje się jego klasyfikacji i przydziela się do zakładu, którego system jest najbardziej odpowiedni dla przypisanego mu traktowania oraz w szczególnych przypadkach do najbardziej odpowiedniej grupy lub sekcji w ramach tego zakładu. Klasyfikacja uwzględnia nie tylko osobowość oraz indywidualną, rodzinną, społeczną i kryminalną przeszłość więźnia, ale także długość kary i środki karne, środowisko, do którego

---

³⁹ Ibidem, art. 28.

⁴⁰ Ibidem, art. 35

⁴¹ Ibidem, art. 55.

⁴² Ibidem, art. 56.

⁴³ Ibidem, art. 57.

prawdopodobnie powróci, oraz zasoby, udogodnienia i trudności istniejące w każdym przypadku i w każdym momencie dla powodzenia leczenia⁴⁴. Obserwacja więźniów tymczasowych jest ograniczona do zebrania jak największej ilości informacji o każdym z nich za pomocą dokumentacji i rozmów oraz bezpośredniej obserwacji ich zachowania, niezbędnych do ustalenia wewnętrznego podziału lub klasyfikacji na grupy, o których mowa w artykule szesnastym, a wszystko to w zakresie, w jakim jest to zgodne z zasadą domniemania niewinności. Po wydaniu wyroku skazującego powyższe informacje uzupełnia się o wyniki diagnozy psychologicznej, formułując na ich podstawie określenie typu kryminologicznego, zdolności przestępczej i przystosowania społecznego oraz uzasadnioną propozycję stopnia terapii i przeznaczenia do odpowiedniego typu zakładu⁴⁵.

Zmiany w zachowaniu więźnia są podstawą do dokonania nowej klasyfikacji, z propozycją przeniesienia go do zakładu o odpowiednim reżimie, lub w ramach tego samego zakładu, przeniesienia z jednej sekcji do innej, o innym reżimie. Postępy terapeutyczne i oddziaływania resocjalizacyjno-penitencjarne zależne są od modyfikacji tych obszarów lub cech osobowości więźnia, które są bezpośrednio związane z jego działalnością przestępczą. Przejawia się to w ogólnym zachowaniu osadzonego i wiąże ze wzrostem zaufania do niego i przypisywaniem mu coraz ważniejszych obowiązków. Najpóźniej co sześć miesięcy więźniowie muszą być poddawani indywidualnym badaniom w celu ponownego rozważenia ich poprzedniej klasyfikacji, a odpowiednia decyzja musi zostać podjęta i podana do wiadomości zainteresowanych stron. Jeżeli ten sam zespół po raz drugi powtarza klasyfikację pierwszego stopnia, osadzony może poprosić o złożenie mu kolejnej propozycji klasyfikacyjnej w centrum obserwacyjnym. To samo prawo stosuje się, gdy w tych samych okolicznościach osadzony osiągnął połowę długości kary⁴⁶. Dla określonych grup więźniów, w odpowiednich ośrodkach są organizowane programy oparte na zasadzie funkcjonowania społeczności terapeutycznej. Szczególną uwagę zwraca się na przestrzeganie prawa do organizacji tyłu sesji poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego i psychoterapii grupowej, ile

⁴⁴ Art. 63. Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].

⁴⁵ Ibidem, art. 64.

⁴⁶ Ibidem, art. 65.

uważa się za stosowne ze względu na program leczenia i kryteria selekcji, jak również na prowadzenie terapii behawioralnej⁴⁷.

3) Irlandzki system penitencjarny

W Irlandii, zgodnie z preferencjami ustawodawcy, pierwszeństwo mają kary nieizolacyjne. Sędzia nie jest związany regułą prymatu jednych dowodów nad innymi, a jedyne kryterium jego oceny to wiedza, własne doświadczenie i przekonanie co do podjętej decyzji⁴⁸. System irlandzkiej represji karnej opiera się na zasadzie proporcjonalności, w myśl której kara powinna odpowiadać ciężarowi popełnionego czynu, jakiego dopuścił się sprawca oraz odzwierciedlać stopień jego bezprawności⁴⁹. Jednocześnie, zgodnie z obowiązującą także w naszym kraju zasadą indywidualizacji winy, przy wyborze sankcji sędzia powinien uwzględnić całość okoliczności takich jak: sposób wypełnienia znamion czynu zabronionego (łac. *actus rea*), stosunek sprawcy do popełnionego czynu (łac. *mens rea*) oraz dostępne instytucje normatywne, czyli okoliczności łagodzące (ang. *mitigating factors*) i obciążające (ang. *aggravating factors*), mogące odnosić się zarówno do sprawy przestępstwa, jak i czynu zabronionego, którego się dopuścił⁵⁰. Do okoliczności łagodzących mających wpływ na sądowy wymiar kary zalicza się zazwyczaj współpracę z organami ścigania, osobistą sytuację sprawcy czy też jego przyznanie się da winy, zwłaszcza na wczesnym etapie postępowania. Do kategorii drugiej należą m.in.: poziom użycia przemocy, rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, istnienie wcześniejszych wyroków skazujących czy wywieranie manipulacji mentalnej na ofiarę (ang. *a serious impact on the victim*). Przytoczone wyliczenie nie wyczerpuje oczywiście zagadnienia i siłą rzeczy ma charakter przykładowy i wybiórczy, zarówno bowiem polskie, jak i irlandzkie sądy mają możliwość samodzielnego ustalania okoliczności łagodzących i obciążających według swej swobodnej oceny.

⁴⁷ Art. 66, Código Penitenciario, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].

⁴⁸ I. Jankowska-Prochot (2019), *Kara dożywotniego pozbawienia wolności w irlandzkim prawie karnym a wyrok w sprawie „Ice Queen Killer”*, „Prawo i Prokuratura”, nr 4, s. 55.

⁴⁹ I. O'Donnell (2004), *Imprisonment and Penal Policy in Ireland*, „The Howard Journal”, vol. 43, nr 3, July, s. 253.

⁵⁰ Art. 20 Kodeksu karnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 1444).

Irlandzki system więziennictwa uważany jest obecnie za jeden z bardziej postępowych na świecie, zwłaszcza w świetle różnych reform, które przeprowadzono w ostatniej dekadzie, w celu odzwierciedlenia międzynarodowych zaleceń i najlepszych praktyk w zakresie resocjalizacji więźniów, ich reintegracji ze społeczeństwem i szeroko zakrojonej walki z recydywą⁵¹.

Każda osoba skazana w Irlandii otrzymuje indywidualny plan resocjalizacji, określający jego potrzeby i preferencje w zakresie rehabilitacji i zdrowia, które znajdują odzwierciedlenie w kompleksowej ofercie resocjalizacyjnej, obejmującej szkolenia i edukację, zaangażowanie w życie rodzinne i społeczne, pracę i mieszkanie.

Irlandia wyróżnia się na tle innych państw z uwagi na fakt, iż wiele reform przeprowadzono w trudnym dla Irlandii okresie gospodarczym, przy znacznie obniżonych nakładach finansowych. Trudności gospodarcze po kryzysie finansowym w 2008 r. spowodowały wzrost ogólnego poziomu przestępczości w Irlandii. Szczególnie liczne były przypadki niewywiązywania się z obowiązku zapłaty grzywny, prawdopodobnie z powodu trudnej sytuacji finansowej. W 2011 r. powołano nowe kierownictwo Irlandzkiej Służby Więziennej, która dała początek dobrych reform. Jednocześnie silna wola polityczna zaowocowała przyjęciem przepisów mających na celu zmniejszenie przepełnienia więzień poprzez uczynienie kary pozbawienia wolności ostatecznością dla osób zalegających z grzywnami. W 2013 r. Bank Rozwoju Rady Europy (CEB) zainwestował w infrastrukturę więzienną, która jest budowana i obsługiwana zgodnie z Europejskimi Regułami Więziennymi. Część z tych funduszy zostało przeznaczonych na budowę nowego więzienia w Cork. Poprzedni obiekt, który funkcjonował od 1972 r., nie spełniał już podstawowych celów. Nowe więzienie w Cork zostało otwarte już w 2016 r. Zastosowano w nim nowe metody resocjalizacyjne, które okazały się być skuteczne.

Społeczne i ekonomiczne koszty przestępczości dla społeczeństwa są w Irlandii znaczne, w tym koszty zapobiegania przestępczości (takie jak patrolowanie przez policję, instalowanie bram, alarmów czy systemów monitoringu); koszty ponoszone przez ofiarę w wyniku przestępstwa; koszty reakcji na przestępstwo (system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych); koszty

---

⁵¹ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 4, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

alternatywne związane z przestępcami, którzy mogliby pracować i płacić podatki za przestępstwo (system sądownictwa karnego); oraz koszty alternatywne związane z przestępcami, którzy mogliby pracować i płacić podatki zamiast być pozbawieni wolności. Koszty te są trudne do określenia ilościowego, między innymi dlatego, że trudno jest oszacować prawdziwy koszt finansowy przestępstw z użyciem przemocy i zabójstw. Niektóre szacunki sugerują, że na przykład całkowity roczny koszt przestępczości w Anglii i Walii wynosi około 59 miliardów funtów, a w USA od 690 miliardów do 3,41 biliona dolarów⁵².

System penitencjarny w Irlandii opiera się na dwunastu podstawowych filarach. Po części można uznać je za programy resocjalizacyjne, chociaż nie wszystkie spełniają taką funkcję. Niemniej wszystkie dwanaście stanowią kompleksowy, spójny i uzupełniający się system wypracowany w ostatnich latach, wyznaczający nowoczesne podejście Irlandii do sposobu traktowania więźniów.

Zintegrowane zarządzanie wyrokami (ISM)

ISM można wprawdzie uznać za program resocjalizacyjny, ale jest on w większym stopniu usługą planowania i koordynacji ścieżek, która ma znaczący wpływ na resocjalizację. System optymalizuje świadczenie rzeczywistych usług resocjalizacyjnych wobec konkretnego skazanego. W przypadku więźniów skazanych na ponad rok pozbawienia wolności oraz wszystkich przestępców seksualnych, system jest efektywny, chociaż wymaga znacznych zasobów kadrowych. Integracja skazanego ze społecznością lokalną jest ostatecznym celem systemu, wskazującym ścieżkę, którą należy podążać podczas kluczowego przejścia na wolność⁵³.
Etapy i wyniki ISM w praktyce:

- *ocena przy pierwszej kontakcie* – krótko po przyjęciu do zakładu karnego skazany jest oceniany przez jednego z wyspecjalizowanych koordynatorów pod kątem potrzeb w zakresie zakwaterowania, edukacji i zachowań przestępczych;
- *skierowanie do działów edukacji i szkoleń w zakładzie karnym oraz do odpowiednich instytucji zajmujących się*

⁵² *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 6, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

⁵³ *Ibidem*, s. 12.

pomocą. Służby te dokonują własnej oceny i przekazują informacje zwrotne koordynatorowi ISM;

- *osobisty Plan Integracji* (PIP) – zawiera szczegółowe informacje o działaniach, które powinny zostać podjęte w czasie pobytu skazanego w zakładzie karnym;
- *przegląd efektów* – w przypadku więźniów o standardowym ISM przegląd PIP odbywa się co pół roku na podstawie pisemnych raportów sporządzonych przez zaangażowane służby i agencje, a także kapelanów i pracowników opieki zdrowotnej;
- *integracja w społeczności* (CI) – na rok przed końcem kary, ISM przechodzi w tryb CI, w którym celem jest ukończenie planu kary, osiągnięcie założonych celów oraz zorganizowanie konkretnych interwencji związanych ze zwolnieniem. Rozmowa CI przeprowadzana jest przez koordynatora ISM, wsparta skierowaniami i informacjami zwrotnymi od służb i agencji. W tym okresie koordynator ISM monitoruje plan CI, który w razie potrzeby może zostać dopracowany i zaktualizowany.

Edukacja jest podstawowym, zewnętrznie realizowanym programem resocjalizacyjnym dla więźniów w irlandzkich zakładach karnych. Jest to forma resocjalizacji, która uzupełnia braki w wykształceniu więźniów na poziomie podstawowym, średnim, a nawet wyższym. Organizacja edukacji w zakładzie karnym jest dość złożona i wymaga elastyczności zarówno od nauczycieli, jak i funkcjonariuszy więziennych. W Irlandii 4,7% osób przedwcześnie kończących naukę trafia do więzienia, w porównaniu z mniej niż 0,2% w przypadku osób, które ukończyły szkołę średnią. Ponad połowa irlandzkich więźniów opuściła szkołę przed ukończeniem 15 roku życia, a znaczna część z nich to analfabeci. Dlatego też osobom tym bardzo trudno jest powrócić na rynek pracy po wyjściu na wolność.

W Irlandii formalna edukacja więźniów odbywa się w ramach partnerstwa pomiędzy IPS a Education and Training Board Ireland (ETBI). Jest to organ o zasięgu krajowym świadczący usługi dla zakładów karnych za pośrednictwem lokalnych Rad ds. Nauki i Szkoleń (ETB), które są ustawowymi władzami oświatowymi odpowiedzialnymi za całą edukację, szkolenia i pracę z młodzieżą w Irlandii, finansowaną przez władze lokalne. W 2017 r. ETB zatrudniały około 200 nauczycieli w pełnym wymiarze godzin etatowych, w celu świadczenia usług edukacyjnych więźniom.

W IPS tradycyjnie dokonuje się wyraźnego rozróżnienia między edukacją a szkoleniem, mimo że obie formy nauczania mogą prowadzić do uzyskania formalnych kwalifikacji i obie są oferowane jako kluczowe elementy resocjalizacji w więzieniu. Szkolenia zawodowe są najdłużej działającym programem rehabilitacyjnym na świecie. W Irlandii ponad 900 więźniów uczestniczy codziennie w 126 warsztatach na terenie IPS, a towarzyszy im 378 pracowników. Szkolenia prowadzone są przez umundurowanych funkcjonariuszy więziennych, którzy uzyskali uprawnienia do ich prowadzenia. Większość z funkcjonariuszy posiada akredytacje do przyznawania więźniom odpowiednich kwalifikacji. Prawidłowo przeprowadzone zatrudnienie może zmniejszyć koszty operacyjne więzienia, a jednocześnie umożliwić odpowiednim więźniom podniesienie lub zmianę kwalifikacji w przydatnych dziedzinach pracy (w których mogą zdobyć uznane akredytacje lub kwalifikacje), a następnie otworzyć możliwości zatrudnienia po zwolnieniu. Powszechnym wyzwaniem jest niedostępność personelu nadzorującego podczas okresów szkoleniowych, co może skutkować skróceniem czasu pracy warsztatów poza świadczeniem podstawowych usług⁵⁴.

W ostatnich latach, w irlandzkich więzieniach zyskała na znaczeniu dostępność usług psychologicznych. Podstawą działalności Irlandzkiej Służby Psychologicznej Więziennictwa są, oparte na dowodach naukowych, interwencje w zakresie zdrowia psychicznego i interwencje związane z przestępstwami. Jednak nawet najlepsza interwencja psychologiczna jest tylko elementem konstrukcyjnym, który powinien być uzupełniony innymi pozytywnymi działaniami resocjalizacyjnymi. Najlepszą praktyką jest, aby interwencja psychologiczna poprzedzała wejście osadzonych do programów resocjalizacyjnych⁵⁵. IPS przyznaje, że kwestie związane ze zdrowiem psychicznym i zaburzeniami osobowości więźniów są dużym wyzwaniem w irlandzkich więzieniach, podobnie jak na całym świecie. Usługi psychologiczne były historycznie uznawane za ważny element dobrego samopoczucia i resocjalizacji więźniów. Po ukazaniu się *Strategii Usług Psychologicznych na lata 2016–18*, wszystkie irlandzkie więzienia świadczą obecnie usługi psychologiczne na znormalizowanym

---

⁵⁴ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 12, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

⁵⁵ *Ibidem*, s. 20.

poziomie w siedzibie IPS. W każdym zakładzie karnym zatrudniony jest zazwyczaj starszy psycholog oraz asystent psychologa, którzy wraz z kilkoma stażystami zaspokajają potrzeby w zakresie zdrowia psychicznego więźniów oraz związanymi z popełnionymi przez nich przestępstwami⁵⁶.

Terapia uzależnień najlepiej sprawdza się w perspektywie średnioterminowej, co oznacza, że trudno jest w sposób zorganizowany pomóc więźniom odbywającym krótkie wyroki. W Irlandii, przy bardzo wysokim odsetku nadużywających substancji psychoaktywnych i skazanych trafiających do zakładów karnych, istnieje ogromna potrzeba szybkiego działania. Konsekwencją tego jest fakt, że znaczne zasoby poradnictwa z zakresu uzależnień przeznaczane są na krótkoterminowe, doraźne interwencje, które w najlepszym wypadku mogą okazać się jedynie częściowo skuteczne. Wśród doradców ds. uzależnień pracujących w IPS panuje powszechne przekonanie, że 50–66% więźniów jest dotkniętych problemem uzależnienia od substancji psychoaktywnych w momencie przybycia do zakładu karnego. W raporcie z 2014 r. stwierdzono, że wśród ogółu irlandzkich więźniów odsetki osób zażywających konopie indyjskie i heroinę wynosiły odpowiednio 87% i 43%. W ciągu ostatniego, 2020 roku było to odpowiednio 69% i 30%, a w ciągu ostatniego miesiąca – 43% i 11%. Ponad połowa osób zidentyfikowanych z uzależnieniami nie chce (przynajmniej początkowo) zrezygnować z zażywania narkotyków, wierząc, że już nic nie można w tym zakresie zrobić. Problemem jest także oferta poradnictwa, która wciąż jest niewystarczająca. Średnio 40% więźniów zgłasza się z prośbą o pomoc, ale tylko sześciu na dziesięciu z nich ma do niej dostęp. Zaprzestanie nadużywania substancji psychoaktywnych otwiera więźniom drogę do korzystania z innych usług resocjalizacyjnych dostępnych w zakładzie karnym.

Programy probacyjne

W Irlandii wpływ więziennej służby kuratorskiej na efekty resocjalizacji jest istotny, ponieważ bierze ona udział w przygotowaniach więźniów do zwolnienia równoległe z poradnictwem innych służb resocjalizacyjnych. Grupy wolontariuszy, takie jak *Cork Alliance Centre*, wnoszą duży wkład w nadzór kuratorski nad

⁵⁶ Służba dąży do osiągnięcia międzynarodowych standardów jednego psychologa na 150 więźniów, zgodnie z zaleceniami raportu Porporino New Connections.

więźniami i ekswięźniami i ich reintegrację ze społeczeństwem. Potwierdzeniem skuteczności tego działania jest w tym przypadku fakt, że więźniowie uczestniczący w programach probacyjnych IPS znacznie rzadziej trafiają ponownie do więzienia⁵⁷.

Początki Irlandzkiej Służby Probacyjnej sięgają 1907 roku, kiedy to została ona powołana do nadzorowania zachowania więźniów zwolnionych warunkowo w imieniu sądów i właściwego ministerstwa (obecnie Departamentu Sprawiedliwości i Równości). Większość pracy w ramach nadzoru kuratorskiego nad skazanymi, którzy zostali objęci dozorem kuratorskim przez sądy, odbywa się w społeczności, ale w każdym irlandzkim więzieniu pracuje z więźniami zwykle czterech kuratorów przygotowujących ich do opuszczenia więzienia po zakończeniu kary izolacji. Pracownicy kuratoriów więziennych ściśle współpracują z innymi służbami resocjalizacyjnymi, uczestnicząc w regularnych spotkaniach multidyscyplinarnych mających na celu koordynowanie interwencji podejmowanych wobec więźniów. Kuratorzy więzienni oceniają ryzyko powrotności do przestępstwa i realizują następujące programy:

- **Community Return Scheme (CRS)** – program ten został utworzony w 2011 r. przez Irlandzką Służbę Więzienną wspólnie z Irlandzką Służbą Probacyjną. Jest on dostępny dla wszystkich skazanych, którzy odbyli już co najmniej połowę kary. Kwalifikujący się więźniowie mogą zostać zwolnieni w sposób zorganizowany w zamian za wykonanie pracy mającej wartość dla społeczności, pod warunkiem dokonania oceny ryzyka i stałego nadzoru kuratorskiego. Udział w CRS jest warunkowany także przestrzeganiem dostosowanego do potrzeb programu działań, codziennego zgłaszania się na posterunek policji oraz cotygodniowego zgłaszania się do zakładu karnego. Badanie CRS wykazało, że 91% uczestników programu zwolnionych w 2011 r. nie powróciło do przestępstwa. Ostatnie sprawozdanie roczne IPS sugeruje, że program nadal ma wskaźnik zgodności na poziomie 90%. W latach 2011–2017, aż 2000 więźniów uczestniczących w CRS zostało zwolnionych przed upływem zasądzonego wymiaru kary. Program otrzymał

---

⁵⁷ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 22, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

wyróżnienie w kategorii „runner-up” w konkursie *Confederation of European Probation Awards 2016* za innowacyjność i wybitny wkład w resocjalizację;

- **program dotyczący tzw. podzielonych wyroków** – są to wyroki w zawieszeniu z częściowym nadzorem (PSSO), które zostały ustanowione w 2006 r. i polegają na zwolnieniu skazanego na okres próby po określonym okresie pozbawienia wolności. W Irlandii niemal połowa wszystkich wyroków pozbawienia wolności to PSSO. Kuratorzy pracujący w zakładach karnych są odpowiedzialni przede wszystkim za przygotowanie więźniów PSSO do fazy społecznoświowej zasądzanego wyroku. Kursy grupowe organizowane są dla maksymalnie 14 więźniów i obejmują zazwyczaj 12 sesji trwających od pięciu do sześciu tygodni;
- **Community Support Scheme (CSS)** został ustanowiony w 2013 r. jako środek przeciwdziałający przeludnieniu więzień. Jest on skierowany do więźniów odbywających krótkie kary pozbawienia wolności (od trzech do dwunastu miesięcy). W 2014 roku stanowili oni 90,2% populacji więziennej. Służby Probacyjne (*Probation Services*) identyfikują odpowiednich kandydatów do CSS we współpracy z funkcjonariuszami ds. zintegrowanego zarządzania wyrokami i organizacją społeczną, taką jak *Care After Prison* w Dublinie, *The Linkage* i *SOLAS* w Portlaoise, oraz *Cork Alliance Centre* w Cork. W ten sposób uczestnicy programu otrzymują bardziej ustrukturyzowaną i adekwatną do ich potrzeb formę tymczasowego zwolnienia⁵⁸;
- **Programy In-Reach** to z kolei niezależne działania organizowane przez lokalne agencje i stowarzyszenia, które mogą przybierać formę szkoleń i okazały się bardzo popularne zarówno wśród więźniów, jak i personelu więziennego. W ramach programu realizowane są nie tylko usługi na rzecz zakładu karnego, ale także wpajane jest jego uczestnikom poczucie realnego wkładu w życie społeczności więziennej. Należy podkreślić, że przeszkoleni więźniowie stoją na czele okazjonalnych inicjatyw społecznych mających na celu poprawę bezpieczeństwa wewnętrznego.

⁵⁸ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 23, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

Więzienia irlandzkie mają długą tradycję zapraszania agencji zewnętrznych, zarówno w ramach ich samodzielnej działalności w zakładzie karnym, jak i w ramach działań wskazanych przez dyrekcję zakładu. Wiele z tych agencji ma charakter lokalny. Niektóre z nich mają zasięg ogólnokrajowy, stąd każde więzienie posiada własną eklektyczną mieszankę programów *in-reach* w zależności od lokalizacji.

Utrzymanie bliskich relacji rodzinnych podczas pobytu w zakładzie karnym jest jednym z najważniejszych czynników udanej reintegracji społecznej po zwolnieniu. Programy wspierające rodziny więźniów wchodzą do głównego nurtu działań resocjalizacyjnych z uwagi na znaczenie więzi rodzinnych dla reintegracji społecznej ekswięźniów. Uczestnictwo skazanych w sesjach szkoleniowych dla ich rodzin skutkuje częstszymi wizytami rodzinnymi. Programy tego rodzaju są skuteczne i zazwyczaj realizowane są przez podmioty zewnętrzne, w tym wolontariuszy. Należy podkreślić, że osadzeni ojcowie, którzy mają możliwość utrzymywania dobrych relacji ze swoimi dziećmi, są sześciokrotnie mniej narażeni na ponowne popełnienie przestępstwa w przyszłości. Z drugiej strony wyniki badań wskazują, że prawie dwie trzecie synów, których ojcowie zostali skazani na karę izolacji więziennej, popełniło przestępstwo w późniejszym okresie życia⁵⁹.

- **Program Systemów Motywacyjnych (IR)** został wprowadzony w kilku irlandzkich więzieniach w 2010 r., a od 2012 r. był stopniowo wdrażany do innych zakładów karnych. Pierwotnie jego podwójnym celem było utrzymanie porządku w krótszej perspektywie czasowej, a w dłuższej perspektywie ograniczenie recydywy po zwolnieniu. Wkrótce potem opracowano wytyczne dotyczące stosowania tego programu w każdym zakładzie karnym, uwzględniające lokalne uwarunkowania. Program różnicuje przywileje dla więźniów w zależności od poziomu ich zaangażowania i jakości zachowania. Istnieją trzy poziomy reżimu: podstawowy, standardowy i wzmocniony, przez które więźniowie mogą przechodzić lub cofać się, w zależności od zachowania. Skazani po raz pierwszy wchodzą do zakładu karnego na poziomie standardowym. Awans na kolejne poziomy

---

⁵⁹ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 24, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

uprawnia więźnia do większych przywilejów, m.in. do zwiększenia liczby wizyt i rozmów telefonicznych. Aby ocena była jak najbardziej obiektywna, opracowano bardzo szczegółową matrycę monitorowania i pomiaru zachowania uczestników programu, połączoną z mechanizmem odwoławczym. Od więźniów oczekuje się zawarcia z zakładem karnym umowy o udziale w programie⁶⁰;

- ogólnym celem **programu usług koordynacyjnych** jest stabilne przesiedlenie i reintegracja, osiągnięte poprzez reprezentowanie więźniów w kontaktach z różnymi służbami społecznymi, w celu uzyskania dostępu do zakwaterowania, pracy, opieki społecznej, zdrowia i reintegracji rodzinnej po zwolnieniu. Działania personelu więziennego są skoncentrowane na ostatnich dziewięciu miesiącach przed zwolnieniem. W procesie przesiedlenia głównym wyzwaniem jest zapewnienie więźniom zakwaterowania po zwolnieniu. Wiele usług związanych z przesiedleniem jest dostępnych dla więźniów w zakładzie karnym, a następnie w już społeczności lokalnej, do której powracają po zakończeniu kary izolacji. Główne kategorie usług związanych z przesiedleniem oferowane w irlandzkich zakładach karnych to zapewnienie zakwaterowania, poszukiwanie i ubieganie się o zatrudnienie, dostęp do dotacji socjalnych, zapewnienie bieżącej opieki medycznej i reintegracji rodzin. Pomoc w tych obszarach oferowana jest przez różne organizacje charytatywne oraz wyspecjalizowane organizacje departamentów rządowych. Są to instytucje o zasięgu od lokalnego, przez regionalne, po krajowe. Ważnym zadaniem irlandzkich zakładów karnych jest koordynacja zindywidualizowanych usług dla więźniów w procesie ich przesiedlenia. Urzędnicy ds. przesiedleń pomagają byłym więźniom w dostępie do zakwaterowania, ubezpieczenia medycznego, opieki społecznej i innych usług po zwolnieniu.

Przykładem długoterminowego zakwaterowania jest TRAIL, religijna organizacja charytatywna zajmująca się mieszkalnictwem, która posiada niewielką liczbę domów w różnych lokalizacjach, w tym w Mid Midland i Dublinie, dostępnych dla byłych więźniów, którzy wykazali się wzorowym zachowaniem. Długoterminowość oznacza, że domy te, raz zajęte, są niedostępne do czasu, dopóki lokator

---

⁶⁰ Ibidem, s. 26.

nie podejmie decyzji o zmianie miejsca zamieszkania, co często ma miejsce po kilku miesiącach lub nawet latach.

Znalezienie pracy jest uznawane za kolejny kluczowy czynnik w procesie resocjalizacji. Niektórzy więźniowie, w tym wielu więźniów krótkoterminowych, powracają do poprzedniego miejsca zatrudnienia, a głównym zadaniem zakładu karnego związanym z przesiedleniem jest nawiązanie kontaktu z pracodawcą w celu potwierdzenia daty zwolnienia i przygotowanie więźnia do powrotu do pracy⁶¹;

- **program wsparcia dla więźniów skazanych na dożywocie**, który ukierunkowany jest na pomoc więźniom w przejściu z długiego okresu pobytu w zakładzie zamkniętym do ponownego życia w społeczeństwie. Działania prowadzone w tym kierunku polegają na zmianie fizycznego środowiska osadzenia (w celu odtworzenia warunków życia i obowiązków osobistych wykonywanych poza zakładem karnym), przy jednoczesnym umożliwieniu więźniom częstszego kontaktu z rodziną i przyjaciółmi w celu stworzenia relacji, które ułatwią im powrót do życia w społeczeństwie. W Irlandii więźniowie skazani na dożywocie nie mają określonej daty zwolnienia, a ich jedyną drogą do wyjścia na wolność jest warunkowe zwolnienie, które wydaje Ministerstwo Sprawiedliwości i Równości.

W 2017 r. w irlandzkich więzieniach przebywało 352 więźniów skazanych na dożywocie, z czego 10 stanowiły kobiety. Średni okres faktycznie odbyty przed zwolnieniem wynosił 17 lat w 2015 r. i 22 lata w 2016 r. Wzrost ten wynikał z woli politycznej, aby osoby skazane na dożywocie pozostawały dłużej w więzieniu. Więźniowie skazani na dożywocie są zazwyczaj przygotowywani do pierwszego przesłuchania przed komisją ds. zwolnień warunkowych po siedmiu latach od zakończenia kary (chyba że sędzia skazujący wyrazi zgodę na takie przesłuchanie). Komisja otrzymuje od kuratora raport z oceny ryzyka. Prace nad tym sprawozdaniem rozpoczynają się dziewięć miesięcy przed datą posiedzenia komisji. Zwolnienie jest zazwyczaj odraczane do kolejnych posiedzeń komisji ds. zwolnień warunkowych, które odbywają się

---

⁶¹ *Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., s. 28, <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].

w odstępach od dwóch do trzech lat, a każde z nich jest poparte zaktualizowanym raportem kuratora.

Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich i Społeczności postanowił przeznaczyć na rok 2022 aż 51 mln euro środków z Funduszu Nieaktywnych Kont, przeznaczonych na rozwiązywanie problemów niekorzystnej sytuacji społecznej w całym kraju. W ramach funduszu „Dormant Accounts Fund” przeznaczono 1 380 000 euro na kontynuację wsparcia dla przedsiębiorstw społecznych w zakresie możliwości zatrudnienia osób skazanych. Środki przyznano również na dwa projekty w ramach programu *Young Persons Probation (YPP)* realizowane w Cherry Orchard w Dublinie oraz w północno-wschodnim, wewnętrznym mieście Dublina.

Służba Probacyjna publikuje comiesięczne aktualizacje statystyczne dotyczące obciążenia służby sprawami skazanych, którymi aktualnie zajmuje się w otwartej społeczności i w areszcie śledczym. Z kolei Główny Urząd Statystyczny (CSO) opublikował 19 listopada 2021 r. komunikat statystyczny na temat recydywy probacyjnej, który zawiera informacje na temat poziomu odnotowanych przypadków recydywy wśród osób objętych nadzorem Służby Probacyjnej⁶². Szacunki dotyczące recydywy probacyjnej są obliczane przy użyciu danych dostarczanych przez irlandzką Służbę Probacyjną i system raportowania An Garda Síochána's PULSE. Dane te wskazują, że:

- nieco mniej niż jedna trzecia osób, które otrzymały nakaz probacyjny w 2017 roku, ponownie popełniła przestępstwo w ciągu jednego roku, co stanowi spadek w porównaniu z 36% w 2008 roku;
- osoby, które odbywały karę za przestępstwa związane z porządkiem publicznym i innymi kodeksami społecznymi (38%), miały najwyższe prawdopodobieństwo skazania w sądzie za ponowne przestępstwo w ciągu roku od momentu zawieszenia kary;
- osoby młodsze, którym wydano nakaz zawieszenia lub warunkowego zwolnienia, nadal wykazują znacznie większą tendencję do ponownego popełniania przestępstw – 42% osób poniżej 18. roku życia zostało skazanych za ponowne popełnienie przestępstwa w porównaniu z zaledwie 8% osób powyżej 65. roku życia.

⁶² <https://www.cso.ie/en/csolatestnews/presspages/2021/probationre-offendingstatistics2017/> [dostęp: 18.11.2021].

Prawie połowa osób objętych dozorem kuratorskim w 2015 r. popełniła w ciągu trzech lat co najmniej jedno ponowne przestępstwo, za które otrzymała wyrok sądowy. Dane z 2017 roku wskazują, że młodsze grupy wiekowe nadal są znacznie bardziej narażone na ponowne popełnienie przestępstwa, przy czym prawie połowa osób w wieku poniżej 18 lat w momencie otrzymania sankcji probacyjnej ponownie popełniła przestępstwo. Prawie połowa wszystkich ponownych przestępstw popełnianych przez dorosłych w wieku poniżej 25 lat dotyczy dwóch kategorii przestępstw: porządku publicznego (1/4) oraz przestępstw drogowych (1/5). Ponad jedną czwartą pozostałych typów przestępstw popełnianych ponownie stanowią przestępstwa związane z narkotykami i kradzieżą. Różnica w ogólnych wskaźnikach recydywy między mężczyznami a kobietami jest znikoma. Mimo że większość osób, które otrzymały nakazy zawieszenia kary w 2017 r., stanowili mężczyźni (87%), nieznacznie więcej mężczyzn niż kobiet ponownie popełniło przestępstwo⁶³.

Należy podkreślić, że Irlandzka Służba Więzienna odniosła ogromny sukces w ochronie społeczności więziennej przed COVID-19. Pierwszy przypadek zachorowania w więzieniu został potwierdzony dopiero w sierpniu 2020 roku – była to osoba, która została zatrzymana i była zarażona wirusem. Poprzez wprowadzenie solidnych środków kontroli zakażeń i uznanego na całym świecie *Contact Tracing System*, personel więzienny skutecznie zahamował rozprzestrzenianie się COVID-19. Zgodnie z krajowymi ramami opublikowanymi przez rząd, Irlandzka Służba Więzienna opracowała także *pięciostopniowe ramy życia z COVID-19*. Ramy określają konieczne środki ograniczające, które należy przyjąć, gdy kraj przechodzi z na kolejne poziomy epidemii. Działanie według tych dyrektyw umożliwia Irlandzkiej Służbie Więziennej w sposób terminowy i dynamiczny reagować na porady dotyczące zdrowia publicznego i decyzje rządu.

---

⁶³ <https://www.cso.ie/en/csolatestnews/presspages/2021/probationre-offendingstatistics2017/> [data dostępu: 23.09.2021].

Konrad Kulawik

ODDZIAŁYWANIA READAPTACYJNE PODEJMOWANE WOBEC OSÓB SKAZANYCH W REPUBLICIE SŁOWACKIEJ, W REPUBLICIE CZESKIEJ ORAZ W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC I SZWAJCARII

W wielu aspektach systemy penitencjarne Polski, Czech i Słowacji oraz rozwiązania w nich stosowane są do siebie podobne. Zauważalne są jednak także różnice, które mogą wpływać na skuteczność i sposób realizacji oddziaływań penitencjarnych w poszczególnych państwach.

1) System penitencjarny Republiki Słowackiej

Słowacka Służba Więzienna została utworzona zgodnie z ustawą nr 4/2001 Sb. o Korpusie Straży Więziennej i Sądowej¹. Jest określana jako uzbrojony korpus ochrony, który realizuje zadania związane z wykonywaniem tymczasowego aresztowania, pozbawienia wolności, ochrony obiektów zakładów karnych, aresztów śledczych i terenów im przyległych oraz ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego w budynkach sądowych, prokuraturze oraz terenach im przyległych. Słowacka Służba Więzienna podlega Ministrowi Sprawiedliwości Republiki Słowackiej, a jej władze są odwoływane i powoływane przez Ministra. Dyrektor Generalny odpowiada przed Ministrem za swoją działalność².

W Słowacji funkcjonuje obecnie 18 zakładów karnych. Oficjalna pojemność systemu to 11 653 miejsc (1.9.2022). Poziom

---

¹ <https://www.zvjs.sk/sk/o-zbore> [dostęp: 05.10.2022].

² <https://www.zvjs.sk/> [dostęp: 05.10.2022].

zaludnienia wynosi 85,7% (1.9.2022) przy obowiązującej 3,5 m kwadratowego powierzchni przypadającej na jednego osadzonego³ (dane na dzień 1.12.2020). Opiekę zdrowotną zapewnia skazanym przywiezienna służba zdrowia na takim samym poziomie, na jakim otrzymują ją pozostali obywatele. W przypadku gdy w warunkach odbywania kary nie ma możliwości zapewnienia odpowiedniej opieki medycznej, osadzony leczony jest poza terenem zakładu⁴.

Podstawowe zasady kierowania skazanych do pracy reguluje § 42 i nast. Ustawa nr 475/2005 Dz. o wykonywaniu kar pozbawienia wolności⁵. Po 1989 r. rolę pracodawcy przejął Korpus Straży Więziennej i Sądowej. Zatrudnienie w słowackim systemie penitencjarnym przedstawiane jest jako jeden z najważniejszych środków oddziaływania na osadzonych. Przyjęcie skazanych do pracy odbywa się podczas posiedzenia tzw. komisji rekrutacyjnej, którą powołuje dyrektor jednostki. O rozpatrzeniu wniosku decyduje dyrektor, a jego organem doradczym jest komisja rekrutacyjna, której przewodniczy kierownik wydziału wykonywania kar. Podstawową formą zatrudnienia jest wykonywanie pracy przez osadzonych wewnątrz instytucji penitencjarnych, m.in. w zakresie utrzymania i remontów nieruchomości, obsługi urządzeń technicznych, działalności gastronomicznej, wykonywania niezbędnych prac w pralniach, bibliotekach, placówkach medycznych czy prac porządkowych w oddziałach mieszkalnych. Skazani pracują również w systemie zatrudnienia zewnętrznego na podstawie umowy między zakładem karnym lub inną instytucją penitencjarną a kontrahentem zewnętrznym. Słowacka Służba Więzienna prowadzi również w jednostkach penitencjarnych zakłady produkcyjne. Najczęstszymi formami produkcji własnej są: stolarka, krawiectwo, produkcja metalowa, wyroby piekarnicze, dziewiarskie oraz produkcja rolna⁶.

³ World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/slovakia> [dostęp: 05.10.2022].

⁴ Zákon č. 475/2005 Z. z. Zákon o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁵ Ibidem.

⁶ <https://www.zvjs.sk/sk/zamestnavanie-odsudenych> [dostęp: 05.10.2022].

Programy resocjalizacyjne dla osób osadzonych w słowackich jednostkach penitencjarnych

W trakcie odbywania kary pozbawienia wolności każdy skazany zostaje poddany wstępnej diagnozie polegającej na: psychologicznym badaniu osobowości i diagnostyce społecznej. Ta szczegółowa diagnoza ma na celu określenie indywidualnych cech skazanego, istotnych dla określenia prognozy zachowań ryzykownych w warunkach odbywania kary (ryzyko ucieczki, ryzyko zachowań przemocowych wobec skazanych, personelu więziennego i samego siebie) oraz ustalenia warunków udziału skazanego w resocjalizacji, programach edukacyjnych, resocjalizacyjnych i w szkoleniu zawodowym, których celem jest ograniczenie zagrożeń kryminogennych. Wychowawca oddziału, w którym skazany zostaje umieszczony po ustaleniu diagnozy, sporządza indywidualny program dla każdego skazanego, najpóźniej w ciągu trzech miesięcy (z wyjątkiem osób skazanych, którym pozostało do odbycia mniej niż dziewięć miesięcy kary). Program powinien zawierać cele i zadania przypisane osobie skazanej w zakresie: włączenia w edukację, resocjalizację i programy edukacyjne, zajęcia terapeutyczne, pracę, podtrzymania relacji ze środowiskiem zewnętrznym, a przede wszystkim z rodziną oraz konstruktywnego spędzania czasu wolnego. Przed zwolnieniem skazanego z więzienia wychowawca ocenia jego postępy w realizacji programu oraz zaleca dalsze działania resocjalizacyjne i terapeutyczne, które po wyjściu skazanego na wolność powinny być podjęte w środowisku otwartym.

W ramach ogólnonarodowego projektu „Szansa na powrót” [*Šanca na návrat* (SNN)] opracowano standardy następujących, specjalistycznych programów resocjalizacyjnych i edukacyjnych: Uzależnienia, Rodzina i relacje skazanego, Umiejętności finansowe, Grupy ryzyka ze społeczności segregowanych, Radykalizacja i ekstremizm, Przemoc w związkach partnerskich, Chęć zmiany, Zatrudnienie. W ramach projektu SNN przygotowano dwa odrębne dokumenty – „Standard podstawowy (modułowy) programu resocjalizacji i edukacji” oraz „Standard specjalistycznej resocjalizacji i programów edukacyjnych”. Jednym z podstawowych celów projektu SNN jest nabycie, odnowienie i wzmocnienie podstawowych kompetencji i umiejętności osób osadzonych, niezbędnych dla uzyskania pozytywnego

efektu reintegracji społecznej. W słowackiej Służbie Więziennej realizowane są następujące programy specjalistyczne⁷:

- **Podnoszenie kompetencji finansowych osób skazanych.** Program obejmuje 6 obszarów problemowych z podziałem na 15 tematów, ukierunkowanych między innymi na przyswojenie przez osadzonych podstawowych zasad ekonomicznych i rozwiązywanie stresujących sytuacji życiowych (zarządzanie własnymi środkami finansowymi i planowanie wydatków), nabycie umiejętności poruszania się w systemie państwowych lub niepaństwowych instytucji finansowych;
- **Budowanie i wzmacnianie więzi z rodziną.** Program obejmuje 6 obszarów problemowych z podziałem na 21 tematów, ukierunkowanych między innymi na wzmacnianie więzi z rodziną, uświadamianie znaczenia i wartości rodziny oraz wagi dobrych relacji wewnątrzrodzinnych;
- **Zatrudnianie osób skazanych.** Program obejmuje 5 obszarów problemowych z podziałem na 17 tematów ukierunkowanych między innymi na pomyślną reintegrację skazanych ze społeczeństwem (m.in. nabycie przez osadzonych nowych i wzmocnienie już nabytych umiejętności znaczących dla pozyskania zatrudnienia po wyjściu na wolność);
- **Grupy ryzyka z odseparowanych społeczności.** Celem programu jest profilaktyka zjawisk i zachowań patologicznych. Program koncentruje się na 2 liniach tematycznych – patologia społeczna i jej zapobieganie oraz obszary ryzyka.
- **Przemoc w związkach.** Grupą docelową w tym programie są osadzeni, którzy dopuszczają się przemocy wobec bliskich. Program składa się z 4 odrębnych obszarów tematycznych: definiowanie przemocy, zachowań przemocowych i ich źródeł; analiza zachowań przemocowych skazanych za przemoc domową; cechy osobowości skazanych dopuszczających się przemocy w związkach partnerskich oraz trening umiejętności niezbędnych do wygaszania zachowań przemocowych;
- Program ten koncentruje się na zdobyciu przez osoby osadzone wiedzy na temat różnego rodzaju uzależnień (w tym czynników wpływających na powstawanie

---

⁷ <https://sancananavrat.sk/> [dostęp: 05.10.2022].

zachowań uzależniających) oraz ich zdrowotnych i społecznych konsekwencji;

- **Radykalizacja i ekstremizm skazanych.** Ogólnym celem tego specjalistycznego programu jest realizacja profesjonalnych interwencji zmniejszających ryzyko ponownych przestępstw związanych z radykalizacją i ekstremizmem. Program koncentruje się przede wszystkim na powstrzymaniu radykalizacji postaw i zachowań i odwróceniu tego procesu na rzecz deradykalizacji;
- **Chcę się zmienić.** Program ma na celu wspieranie i rozwijanie potencjałów osobowościowych w oparciu o nabywanie wzorców zachowań pokojowych w relacjach interpersonalnych, umiejętności wykorzystania sposobów zapobiegania dalszej przemocy i zmiany wzorców zachowań przemocowych oraz zmniejszania ryzyka potencjalnej recydywy. Program składa się z 5 obszarów problemowych, podzielonych na 17 odrębnych jednostek tematycznych⁸.

Podsumowując – w ramach projektu „Szansa na powrót” stworzono kompleksowy zbiór programów zawierający podstawy teoretyczne oraz metody, techniki i propozycje działań metodycznych. Taki zuniifikowany zestaw programów oparty o wiedzę naukową i stworzony przez specjalistów w danych dziedzinach, pozwala objąć osadzonych kompletnymi oddziaływaniami resocjalizacyjnymi i readaptacyjnymi.

Programy wsparcia dla byłych skazanych

W ramach ogólnonarodowego projektu „Szansa na powrót” (SNN), realizowany jest program „Mosty”, którego celem głównym jest łączenie sfery penitencjarnej i postpenitencjarnej poprzez rozwój współpracy jednostek penitencjarnych z pracodawcami i przedsiębiorstwami społecznymi oraz organizacjami zajmującymi się problematyką uzależnień od środków psychoaktywnych i wsparcie procesu leczenia ambulatoryjnego i stacjonarnego dla ekswięźniów. Słowacka Służba Więzienna współdziała ze Stowarzyszeniem Miast i Gmin Słowacji (w skrócie ZMOS) oraz kościołami w celu zwiększenia możliwości wsparcia osób zwalnianych z zakładów karnych w ich wysiłkach readaptacyjnych i reintegracyjnych.

---

⁸ <https://sancananavrat.sk/> [dostęp: 05.10.2022].

Kary alternatywne

Słowacki Kodeks karny przewiduje szereg sankcji alternatywnych, takich jak: areszt domowy (§ 53), kara obowiązkowej pracy (§ 54–§ 55), kara finansowa (§ 56–§ 57), wyrok zakazu uczestniczenia w imprezach publicznych (§ 62a), zawieszenie kary (§ 49–§ 50), zawieszenie kary na okres próbny (§ 51–§ 52). Sankcje te nie stanowią jednak głównego udziału w orzekanych karach, a są jedynie alternatywą w modelu restrykcyjnym⁹.

Korpus Straży Więziennej i Sądowej nie wykonuje nadzoru nad karami ograniczenia wolności, które należą do zadań kuratora lub nadzoru ochronnego. Do tego typu kar zaliczany jest słowacki odpowiednik systemu dozoru elektronicznego i inne kary niezwiązane z ograniczeniem wolności osobistej (rodzaje kar określone są w art. 32 kk). Korpus Straży Więziennej i Sądowej korzysta jednak ze środków technicznych przewidzianych w ogólnonarodowym projekcie pod nazwą *Usługi Dozoru Elektronicznego Osób Oskarżonych i Skazanych*. Słowacka Służba Więzienna nie realizuje bezpośrednio systemu dozoru elektronicznego, jednak korzysta z jego możliwości w przypadkach opuszczania przez osoby skazane terenu jednostek penitencjarnych w związku z uzyskaniem określonych zezwoleń¹⁰. Jest to rozwiązanie zwiększające bezpieczeństwo oraz umożliwiające objęcie środkami wolnościowymi większej grupy skazanych, a co za tym idzie przyspieszenie procesu społecznej readaptacji.

Z kolei kuratorzy społeczni utrzymują pisemny i osobisty kontakt z pełnoletnimi skazanymi, odbywającymi karę pozbawienia wolności lub wykonywania aresztu. Kuratorzy nawiązują współpracę z personelem więziennym i w zależności od sytuacji życiowej pomagają im w rozwiązywaniu problemów osobistych, rodzinnych i społecznych. Wspierają ich także w utrzymaniu i umacnianiu więzi rodzinnych oraz uczestniczą w przygotowaniu do zwolnienia z więzienia lub aresztu¹¹.

Konkludując, słowacki system penitencjarny na przestrzeni ostatnich lat uległ wielu zmianom. Między innymi w oparciu o podejście komplementarne został opracowany i wdrożony

⁹ L. Šimunová (2016), *The concept of alternative sanctions in Slovak Republic*, YLQ 4, <http://www.ilaw.cas.cz/tlq>, s. 248–255 [dostęp: 05.10.2022].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ https://www.upsvr.gov.sk/socialne-veci-a-rodina-1/kuratela-pre-dospelych/navrat-z-vykonu-trestu-odnatia-slobody.html?page_id=262392&urad=239644 [dostęp: 05.10.2022].

wielozakresowy program resocjalizacyjny. Objęcie skazanych opuszczających teren jednostek w ramach udzielonych zezwoleń elementami systemu dozoru elektronicznego, daje szersze możliwości udostępnienia im środków wolnościowych przy podwyższonym poziomie bezpieczeństwa społecznego. W słowackim systemie penitencjarnym położony jest duży nacisk na objęcie zatrudnieniem jak największej grupy skazanych. Jest to jeden z podstawowych środków oddziaływania resocjalizacyjnego. Osoby zatrudnione odpłatnie nie otrzymują pełnego wynagrodzenia, a część z przysługującego im uposażenia przekazywana jest na ich utrzymanie w zakładzie karnym, co jest spójne z ideą sprawiedliwości społecznej. W systemie słowackim – podobnie jak w systemie polskim – pomoc i opieka postpenitencjarna jest rozproszona i nieefektywna.

2) System penitencjarny Republiki Czeskiej

Celem odbywania kary pozbawienia wolności określonym w czeskim prawodawstwie jest wykorzystanie środków oddziaływania penitencjarnego opisanych w kodeksie do działania wobec skazanych w taki sposób, aby zmniejszyć ryzyko recydywy i wyposażyć ich w takie umiejętności, aby mogli oni prowadzić samodzielne życie zgodnie z obowiązującym prawem, a także ochrona społeczeństwa przed sprawcami przestępstw i zapobieganie powrotności do przestępstwa¹².

Służbą Więzienną w Czechach kieruje Dyrektor Generalny. Jest on powoływany i odwoływany przez Ministra Sprawiedliwości, przed którym odpowiada za całokształt działalności Służby Więziennej. Rok 2017 był dla czeskiego więziennictwa punktem zwrotnym. Od 1 października 2017 r. weszła w życie ustawa nr 58/2017 Dz.U., zmieniająca ustawę nr 40/2009 Kodeks karny, z późniejszymi zmianami, o wykonywaniu kary pozbawienia wolności¹³. W Kodeksie karnym zamiast czterech rodzajów więzień (nadzorowane, dozorowane, strzeżone i o podwyższonym bezpieczeństwie) wyróżnia się tylko dwa rodzaje więzień według metody systemu ochrony zewnętrznej, zapewniającej bezpieczeństwo oraz reżimy więzienne, zarówno strzeżone, jak i więzienia

---

¹² ZÁKON ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů; Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky, § 1; <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].

¹³ Ibidem.

o zaostrzonym rygorze. Zakłady karne są wewnętrznie podzielone na oddziały o niskim, średnim i wysokim poziomie ryzyka, a o umieszczeniu skazanych w poszczególnych oddziałach więzienia decyduje Służba Więzienna, podejmując decyzje na podstawie szeregu kryteriów, w tym recydywy penitencjarnej¹⁴.

Łączna liczba zakładów karnych w Czechach wynosi 35 (2020), a całkowita populacja więźniów to 19 140, co stanowi 94,1% pojemności systemu (dane na dzień 31.08.2022 r.)¹⁵. Zwrócić jednak należy uwagę, że norma powierzchni mieszkalnej przypadająca na jednego osadzonego to 4 m kwadratowe. Zaludnienie w czeskich zakładach karnych ulegało na przestrzeni lat niewielkim wahanom i utrzymuje się na stabilnym poziomie. Skazani mają zapewnioną regularną dietę bogatą w wartości odpowiadające wymogom zachowania zdrowia, z uwzględnieniem ich stanu zdrowia, wieku i obciążeń odnoszących się do rodzaju wykonywanej pracy. Uwzględniane są także ich potrzeby kulturowe i religijne. Pracownik socjalny zakładu karnego zapewnia skazanemu prawo do udzielania porad, pomocy i wsparcia socjalnego w zakresie przewidzianym przez prawo regulujące świadczenie usług socjalnych. Skazany ma prawo do widzeń osób bliskich przez okres trzech godzin w miesiącu, w terminie określonym przez dyrektora zakładu karnego¹⁶. Skazany ma także prawo do świadczeń zdrowotnych w zakresie i na warunkach określonych w przepisach z uwzględnieniem ograniczeń wynikających z celu kary¹⁷. Służba Więzienna Republiki Czeskiej zapewnia osobom osadzonym podstawową opiekę zdrowotną. W razie potrzeby Służba Więzienna korzysta z pozawięziennych placówek medycznych.

Zgodnie z art. 28 ustawy nr 169/1999 Dz.U. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności¹⁸, jednym z podstawowych obowiązków osoby odbywającej karę pozbawienia wolności jest poddanie

---

¹⁴ ZÁKON ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky, § 13. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].

¹⁵ <https://www.prisonstudies.org/country/czech-republic> [dostęp: 05.10.2022].

¹⁶ Ibidem, § 19.

¹⁷ Ibidem, § 16.

¹⁸ ZÁKON ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky, § 13. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].

się obowiązkowi pracy. Możliwość zwolnienia z tego obowiązku ma miejsce wówczas, gdy dana osoba jest niezdolna do wykonania pracy ze względów zdrowotnych. Istnieje możliwość zatrudniania skazanych u innych podmiotów niż zakład karny, ale za ich uprzednią, pisemną zgodą. Jednocześnie Ustawa nr 555/1992 Sb. o Służbie Więziennej i Straży Sądowej Republiki Czeskiej z późniejszymi zmianami¹⁹ daje możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, ukierunkowanej na zatrudnienie osób odbywających karę pozbawienia wolności. Od 2015 r. Służbie Więziennej Republiki Czeskiej udało się osiągnąć znaczny wzrost liczby działań i projektów prowadzących do zatrudniania więźniów. W ramach eksploatacji wewnętrznej jest to np. sprzątanie, praca w więziennej kuchni, magazynie czy w warsztacie samochodowym. Działalność gospodarcza na terenie zakładu odbywa się między innymi w formie wykonywania prac ślusarskich, budowlanych, porządkowych czy montażowych. Produkcja własna to z kolei obróbka drewna, metalu, szycie. Podmioty zewnętrzne – mogą otwierać swoje placówki wewnątrz zakładów karnych lub zatrudniać osadzonych poza terenem zakładu karnego²⁰.

Skazani mają prawo do wynagrodzenia adekwatnego do wykonywanej pracy. Po potrąceniu zaliczki na podatek i składkę ubezpieczeniową. Potrącane są również środki na pokrycie alimentów na dzieci, w tym na pokrycie kosztów opieki nad dzieckiem w ramach opieki instytucjonalnej lub opiekuńczej. Pozostała kwota wynagrodzenia podzielona jest na tzw. kieszonkowe i depozyt²¹. W systemie czeskim wprowadzona została możliwość obciążenia skazanego częściowymi kosztami odbywania kary, których wysokość oraz szczegóły ich uiszczenia określa ministerialny dekret²².

Programy resocjalizacyjne

Programy resocjalizacyjne realizowane przez czeską Służbę Więzienną, opracowywane są na podstawie obszernej diagnozy o skazanym, uwzględniającej wymiar kary, cechy osobowości i przyczyny popełnienia przestępstw. W oparciu o wyniki

¹⁹ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-555> [dostęp: 05.10.2022].

²⁰ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-555> [dostęp: 05.10.2022].

²¹ ZÁKON ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky, § 33 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].

²² Ibidem, § 35.

kompleksowej diagnozy uwzględniającej poziom zagrożeń w obszarze czynników statycznych i dynamicznych, wybierany jest rodzaj programu, w którym dany osadzony powinien uczestniczyć (Tabela 4).

Tabela 4. Czeskie programy resocjalizacyjne

Rodzaj programu	Przeznaczenie	Nacisk na działania
minimalny program resocjalizacyjny	Niski poziom ryzyka	Praca i hobby
standardowy program resocjalizacyjny	Umiarkowany do wysokiego poziomu ryzyka	Praca i edukacja
specjalny program resocjalizacyjny	Wysoki do bardzo wysokiego poziomu ryzyka	Oddziaływania specjalistyczne i edukacyjne
podstawowy program motywacyjny	Dla skazanych odmawiających udziału w programie	praca + utrzymanie porządku i bezpieczeństwa

Źródło: Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky, 2020, s. 169 [dostęp 05.10.2022]

Do przeprowadzenia diagnozy używane jest narzędzie o nazwie SARPO, które zostało wprowadzone do praktyki zakładów karnych i aresztów śledczych w dniu 1 listopada 2012 r. (Analiza zbiorcza zagrożeń i potrzeb skazanych). SARPO jest tak skonfigurowane, aby w wyniku jego zastosowania powstał kompleksowy raport o skazanym. Jest on sporządzany podczas jego pobytu w oddziale inauguracyjnym zakładu karnego (odpowiednik oddziału przejściowego w polskim systemie penitencyjnym). Narzędzie to jest stale udoskonalane przez zespół specjalistów. Informacje wprowadzone do SARPO mogą być wykorzystywane również przez inne podmioty (organy ds. ochrony socjalnej i prawnej dzieci, Służba Probacyjna i Mediacyjna, kuratorzy społeczni, ewentualnie Policja Republiki Czeskiej)²³. W ramach prowadzonych oddziaływań, w jednostkach penitencyjnych realizowane są między innymi

²³ Koncepce vězeňství do roku 2025r. Ministerstvo Spravedlnosti Česká Republika, s. 50. <https://justice.cz/documents/12681/762277/Koncepce-vezenstvi.pdf/21e4adce-3e8b-48de-b2e4-2cca9d63475b> [dostęp: 05.10.2022].

następujące programy resocjalizacyjne, które podlegają corocznej ewaluacji²⁴:

- **3 Z – „Stop, Think, Change”**. Jest to program poznawczo-behawioralny z elementami terapeutycznymi dla skazanych kobiet i mężczyzn, mający na celu zmianę postaw i myślenia, które doprowadziły do zachowań przestępczych;
- **GREPP** – program pracy ze skazanymi za przestępstwa z użyciem przemocy wobec dzieci;
- **Pro PARDON** program edukacyjno-przekwalifikowujący dla przestępców drogowych;
- **Program Terapeutyczny 21 JUNIOR** kierowany do nieletnich skazanych w celu minimalizacji przejawów przemocy poprzez ograniczenie poziomu agresji;
- **I Perceive You** – program jest realizowany w trzynastu zakładach karnych, tj. w ponad jednej trzeciej ogółu więzień w Republice Czeskiej. Jest to grupowy program edukacyjny z elementami socjoterapeutycznymi. W trakcie trzynastu spotkań sprawca jest motywowany do zwiększenia odpowiedzialności, upodmiotowienia lub wzbudzenia empatii do ofiar oraz świadomości konkretnych konsekwencji dokonanego przestępstwa;
- Od 2014 roku w czeskich więzieniach stosowany jest Program **Budowanie Mostów**, prowadzony przez organizację pozarządową „Międzynarodowa Wspólnota Więzienna”. Przez okres 8 tygodni na terenie zakładu karnego ofiara i sprawca (niepowiązani ze sobą) spotykają się w grupie dwunastu uczestników w obecności facylitatora, w celu nawiązania dialogu naprawczego. Omawiają kwestie odpowiedzialności za przestępstwo, zadośćuczynienia i przebaczenia. Uczestnicy próbują się nawzajem zrozumieć, porozmawiać o motywach sprawcy i wyjaśnić, dlaczego im się to przydarzyło. Program jest ustrukturyzowany i działa w kilku cyklach²⁵.

Służba Więzienna Republiki Czeskiej nie nadzoruje systemu dozoru elektronicznego zwanego aresztem domowym. Obowiązujące przepisy stanowią, że służba kuratorska i mediacyjna kontrolują wykonanie kary w areszcie domowym we współpracy

²⁴ Ibidem, s. 127.

²⁵ Restorativní justice v českém vězeňství. Maj 2021, s. 17. <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/06/RJ-v-CESKEM-VEZEN-STVI-dotaznikove-setreni.pdf> [dostęp: 05.10.2022].

z operatorem elektronicznego systemu kontroli. Areszt domowy jest alternatywą dla kary pozbawienia wolności. Został wprowadzony w Republice Czeskiej z dniem 1 stycznia 2010 r. i rozszerzył zakres kar alternatywnych. Po karze izolacji więziennej jest to druga najcięższa kara. Od 1 stycznia 2010 r. do 31 grudnia 2017 r. w Czechach wydano zaledwie 1876 wyroków aresztu domowego. Według danych za okres od stycznia do września 2018 r. kara ta została nałożona na kolejne 135 osób. Należy zwrócić uwagę, że elektroniczną kontrolę wykonania aresztu domowego dla tych skazanych uruchomiono dopiero w dniu 21 września 2018 r. Przed tym okresem kontrola skazanych w trybie aresztu domowego odbywała się wyłącznie w drodze wyrывkowej kontroli i polegała na sprawdzeniu, czy skazany znajdował się w miejscu odbywania kary w czasie określonym przez sąd²⁶.

W czeskich jednostkach penitencjarnych przygotowaniem osób pozbawionych wolności do zwolnienia karnych zajmuje się pracownik socjalny. Do jego zadań należą:

- analiza wstępnej oceny społecznej skazanego²⁷;
- współpraca z personelem więziennym w celu stworzenia programu resocjalizacyjnego w doborze skazanych do programów przekwalifikowujących i programów edukacyjnych;
- udział w profesjonalnych komisjach klasyfikacyjnych oraz sporządzanie protokołów;
- nadzór nad pisanie listów przez skazanych z przeprosinami do ofiar;
- nadzór systemem spłaty zadłużenia;
- pomoc w ramach przygotowań do rozprawy w sprawie warunkowego zwolnienia;
- przeprowadzanie wywiadów z osobami bliskimi skazanemu oraz nawiązanie współpracy z kuratorem społecznym.

W ramach przygotowania skazanego do zwolnienia kurator społeczny współpracuje z nim oraz z innymi ekspertami. Dotyczy to wszystkich faz postępowania karnego. Interwencje kuratorów

---

²⁶ <https://justice.cz/web/msp/nejcasteji-kladene-dotazy> [dostęp: 05.10.2022].

²⁷ Akademie Vězeňské služby České republiky Stráž pod Ralskem 2020, s. 42. <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/akademie-vs-cr/ostatni/publikace/socialni-prace-ve-vezenstvi-sbornik-ze-vii-penologic-kych-dnu.pdf> [dostęp: 05.10.2022].

społecznych mają charakter bardziej informacyjny i przesiewowy, po których następuje intensywne wsparcie w *fazie postexitowej*²⁸.

Reasumując, czeski system penitencjarny podlega ciągłym zmianom. Ostatnie z nich, które miały miejsce w 2017 r., dotyczyły rodzajów zakładów karnych i wewnętrznego podziału osadzonych. Miały one za zadanie zwiększenie bezpieczeństwa oraz usprawnienie procesu resocjalizacji, opartego o rozbudowane narzędzie diagnostyczne SARPO (analiza zbiorcza zagrożeń i potrzeb skazanych). Taka pogłębiona diagnoza ułatwia dobór właściwych środków oddziaływania. Czeski system penitencjarny w dużo mniejszym stopniu niż system polski korzysta z dozoru elektronicznego. Kara aresztu domowego w czeskim prawodawstwie pojawiła się już w 2010 r., zaś dozór elektroniczny wszedł w życie dopiero w roku 2018. Może to być przyczyną słabego rozpropagowania tej formy odbywania kary. Inną przyczyną takiego stanu rzeczy może być wyłączenie tego sposobu odbywania kary spod jurysdykcji Służby Więziennej.

3) System penitencjarny Republiki Federalnej Niemiec

Republika Federalna Niemiec charakteryzuje się federacyjną strukturą państwa. Określa ona specyfikę polityki kryminalnej i penitencjarnej w poszczególnych landach²⁹. Łączna liczba zakładów karnych w Niemczech wynosi 179. Oficjalna pojemność systemu więziennictwa Niemiec to 72436 miejsc (dane na dzień 31.12.2021)³⁰. Poziom obłożenia wynosi 77,4% (dane na dzień 31.12.2021)³¹. Od 2000 do 2018 r. populacja więźniów w Republice Federalnej Niemiec wyraźnie się zmniejszyła, a poziom uwięzienia na 100 000 mieszkańców ludności spadł z 85 osadzonych w 2000 r. do 75 osadzonych w 2020 r.³² Problemem jest duża liczba obcokrajowców osadzanych w niemieckich zakładach karnych. Stanowią oni 25,5% populacji więziennej (dane na dzień 31.03.2020)³³.

²⁸ Ibidem, s. 30.

²⁹ D. Schmidt (2017), *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych w perspektywie karnej i penitencjarnej. Wybrane zagadnienia*, „Nauki o polityce publicznej. Studia i materiały”, t. 1, s. 357–358.

³⁰ <https://www.prisonstudies.org/country/germany> [dostęp: 05.10.2022].

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

Struktura Więziennictwa w Niemczech na przykładzie rozwiązań stosowanych w Bawarii i wybranych landach

Bawaria to jeden z największych i najbogatszych krajów związkowych Niemiec. Ministerstwo Sprawiedliwości Bawarii odpowiada za całość systemu karnego, gdyż między Ministerstwem Sprawiedliwości a instytucjami karnymi nie utworzono organu pośredniczącego („organu karnego”). Dzięki temu ministerstwo jest blisko praktyki w zakresie egzekwowania prawa, a kanały decyzyjne są krótkie.

Na przestrzeni lat, w różnych landach Republiki Federalnej Niemiec dochodziło do zmian w polityce penitencjarnej. Jednym z przykładów było odwrócenie w 2007 roku kolejności celów wykonywania kary w kodeksie karnym wykonawczym Bawarii. Na pierwszym miejscu zapisano tam „ochronę społeczeństwa” (art. 2, ust. 1), a w drugiej kolejności „reintegrację sprawcy” (art. 2, ust. 2)³⁴. W aktualnie obowiązującym bawarskim kodeksie karnym jest mowa jedynie o „wysiłkach socjalizujących” (Sozialierungsbemühungen, art. 75 ust. 4 SKk), co przekłada się na rozumienie celu kary. Otóż wykonywanie kary ma na celu wspieranie zachowań prospołecznych więźnia, zwłaszcza jego zdolność do życia wolnego od popełniania czynów karalnych³⁵.

W wysiłkach na rzecz ponownej integracji skazanych ze społeczeństwem kluczowe znaczenie mają zatrudnienie, kształcenie i szkolenia zawodowe. Bawarska ustawa o więzieniach (art. 43) stanowi, że skazani w przeciwieństwie do osadzonych w areszcie tymczasowym, skazani osadzeni w zakładach karnych są zobowiązani do wykonywania pracy odpowiedniej do ich stanu zdrowia i sprawności. Więźniowie pracują przy obsłudze bieżącej zakładu karnego, biorą udział w działalności gospodarczej zakładanej na jego terenie. Są także zatrudniani poza terenem zakładu w firmach zewnętrznych. W celu zwiększenia możliwości zatrudnienia skazanych zainwestowano w szeroko rozumianą promocję zatrudnienia u kontrahentów zewnętrznych. W tym celu opracowano broszurę wizerunkową na temat pracy w bawarskich zakładach karnych oraz zaprojektowano prezentację egzekucyjnego systemu pracy w Internecie³⁶.

³⁴ D. Schmidt (2010), *Dylematy resocjalizacji penitencjarnej obcokrajowców (na przykładzie więziennictwa Bawarii)*, w: S. Bębas, *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom, s. 87–104.

³⁵ D. Schmidt (2017), *Polityka kryminalna w państwach...*, s. 381.

³⁶ <https://www.haftsache.de/> [dostęp: 05.10.2022].

Z kolei osadzeni przebywający w zakładzie karnym mają możliwość dobrowolnego wykonywania pracy, szkolenia zawodowego lub doskonalenia zawodowego. Otrzymują ustalone w umowie wynagrodzenie, ale muszą pokryć częściowe koszty utrzymania w zakładzie karnym. Bawarskie zakłady karne kładą duży nacisk na pracę w ramach „zakładów terapii pracy”³⁷. Poprzez terapię zajęciową więźniowie, którzy wykazują deficyty lub zaburzenia utrudniające im podjęcie lub utrzymanie pracy, zostają wyposażeni w umiejętności i zdolności, które umożliwią im osiągnięcie postępów edukacyjnych i zawodowych oraz zapewnią stabilizację ekonomiczną.

Szkolenia zawodowe więźniów mają kluczowe znaczenie w przygotowaniu ich do pozytywnego funkcjonowania na wolności. Badanie przeprowadzone w bawarskich zakładach karnych w 2013 roku wykazało, że około 52% dorosłych osadzonych i około 15% młodocianych więźniów ukończyło szkolenie zawodowe. Osadzeni z krótszym wymiarem kary pozbawienia wolności korzystają z koncepcji kwalifikacji modułowej. Umożliwia ona zdobycie poświadczonych kwalifikacji cząstkowych, które można uznać za elementy szkolenia, kwalifikujące do samodzielnego wykonywania określonych czynności. Ponadto więźniom oferowane są krótkie kursy szkoleniowe lub inne środki szkolenia zawodowego, które zapewniają pozyskanie podstawowych kwalifikacji, które skazani mogą dalej rozwijać po wyjściu na wolność³⁸.

W bawarskich zakładach karnych osoby uzależnione od narkotyków nie są separowane od osadzonych niemających tego problemu, gdyż – jak wskazują doświadczenia w tym zakresie – wspólne zakwaterowanie narkomanów z innymi osadzonymi ułatwia ich leczenie. Szczególny nacisk kładzie się na współpracę z odpowiednimi placówkami leczniczo-doradczymi znajdującymi się poza zakładem karnym (poradnie dla osób uzależnionych, służba zdrowia, bezpłatne ośrodki rehabilitacyjne)³⁹.

W ramach przygotowań do zwolnienia osadzony otrzymuje porady i wsparcie w organizacji jego spraw osobistych, ekonomicznych i społecznych. Po zwolnieniu więzień otrzymuje pomoc w znalezieniu pracy i schronienia. W zakładach karnych są dostępni przeszkoleni pracownicy socjalni przygotowujący skazanego do wyjścia na wolność. W Bawarii instytucje karne ściśle współpracują

³⁷ <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/> [dostęp: 05.10.2022].

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

z gminami, organami odpowiedzialnymi za dobrowolną opiekę społeczną oraz stowarzyszeniami specjalizującymi się we wspieraniu skazanych i zwolnionych (np. Bawarskie Państwowe Stowarzyszenie Opieki nad Więźniami i Pomocy Probacyjnej)⁴⁰. Z kolei w landzie Dolnej Saksonii w celu wzmocnienia system opieki i wsparcia społecznego w więzieniach zadania zakresu przygotowania skazanych do ponownego, pozytywnego funkcjonowania społecznego są realizowane zarówno przez specjalnie do tego przygotowanych pracowników socjalnych, jak i edukatorów społecznych (z odpowiednimi, państwowymi kwalifikacjami). Służba socjalna w wykonaniu orzeczeń sądowych dotyczących osób dorosłych i nieletnich obejmuje w szczególności: pomoc skazanym przy przyjęciu, zatrzymaniu i zwolnieniu z zakładu karnego, indywidualne doradztwo w rozwiązywaniu problemów osobistych, pracę grupową, wspieranie kontaktów społecznych, doradztwo i wsparcie osadzonych w regulowaniu ich zadłużenia, współpracę ze służbą kuratorską i mediacyjną, organami pomocy prawnej i nadzorem behawioralnym więźniów⁴¹.

Złagodzenie egzekucji zgodnie z art. 13 BayStVollzG (bawarska ustawa o więziennictwie) i zwolnienie z aresztu zgodnie z art. 14 i 17 ust. 3, są ważnymi środkami z zakresu oddziaływań na skazanych. Czasowe opuszczenie przez skazanego jednostki penitencjarnej ma na celu w szczególności promowanie kontaktów z bliskimi i przygotowanie do uwolnienia⁴². Art. 11 i 132 stanowią natomiast podstawę prawną dla prowadzenia socjoterapii jako szczególnie leczniczej formy wykonywania kary pozbawienia wolności. Integracyjna terapia socjalna różni się od licznych ofert leczniczych w normalnym systemie karnym, przede wszystkim systematycznym łączeniem podejść psychoterapeutycznych, edukacyjnych i terapeutycznych. Więźniowie skazani na karę pozbawienia wolności powyżej dwóch lat za przestępstwo seksualne są zgodnie z art. 11 ust. 1 i art. 132 ust. 1 BayStVollzG kierowani są do placówki socjoterapeutycznej.

W Bawarii Istnieje 7 ośrodków zatrzymań dla nieletnich ze 195 miejscami. Aresztowanie nieletnich nie jest karą, ale

⁴⁰ <https://www.haftsache.de/> [dostęp: 05.10.2022].

⁴¹ SOCIÁLNÍ PRÁCE VE VĚZEŇSTVÍ Akademie Vězeňské služby České republiky Stráž pod Ralskem 2020, s. 21–22, <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/akademie-vs-cr/ostatni/publikace/socialni-prace-ve-vezenstvi-sbornik-ze-vii-penologickych-dnu.pdf> [dostęp: 05.10.2022].

⁴² <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/> [dostęp: 05.10.2022].

dyscypliną w rozumieniu ustawy o sądzie dla nieletnich. Krótkie, surowe pozbawienie wolności, związany z tym przymus do refleksji i różnorodne środki wsparcia podczas zatrzymania mają na celu wychowanie skazanych. Areszt dla nieletnich ustala się jako zatrzymanie na jeden lub dwa okresy wolnego czasu (zwykle w weekendy). Jest to krótki areszt na okres od 2 do 4 dni lub stały areszt trwający co najmniej 1 tydzień, a maksymalnie 4 tygodnie⁴³.

Programy resocjalizacyjno-readaptacyjne

Program Tranzyt oparty na metodzie Case Management jest ukierunkowany na zdobywanie przez skazanych umiejętności, kwalifikacji edukacyjno-zawodowych i pracy w ośrodkach karnych oraz organizację życia w okresie przejściowym. Podejście to znacznie różni się od koncepcji resocjalizacji skoncentrowanej na deficytach – stosującej naprawcze postępowanie metodyczne. Case Management zorientowany jest na podejście aktywizujące zasoby indywidualne i społeczne jednostki oraz jej zdolności i potrzeby do samostanowienia. Wspólnie z podopiecznym wypracowywana jest strategia bazująca na jego właściwościach, możliwościach i posiadanych umiejętnościach⁴⁴.

Z kolei **Metoda Think-Time Classic** (dawniej DENKZEIT-JGG) jest często stosowanym, naukowo potwierdzonym i metodycznie dobrze zabezpieczonym indywidualnym treningiem społeczno-poznawczym dla młodzieży (zgodnie z § 10 JGG – niemieckiego prawa karnego dla młodocianych). Oprócz treningu kompetencji społecznych wypracowywane są umiejętności bezkonfliktowego rozwiązywania napięć i moralnie poprawnego podejmowania decyzji⁴⁵.

Oprócz wyżej wymienionych metod, na szeroką skalę stosowane są również **Treningi umiejętności społecznych** oraz **Trening Anty-Agresywności ATT**. Program socjalny dla więźniów ma szeroki zakres; począwszy od zajęć terapeutycznych, leczenia psychiatrycznego, leczenia odwykowego, przez zajęcia

⁴³ <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/anstalten/jva-landshut/> [dostęp: 05.10.2022].

⁴⁴ J. Surzykiewicz (2019), *Probacja, pomoc, opieka kuratorska dla nieletnich w Niemczech*, w: Ł. Kwadrans (red.), *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kurator w sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*, „Prawo karne i kryminologia”, Warszawa, s. 109–126.

⁴⁵ Ibidem, s. 120.

sportowe, rekreacyjne, edukacyjne i podnoszące kwalifikacje zawodowe oraz związane z opracowaniem programu pracy, po doradztwo w zakresie zadłużenia, regulacji zadłużenia i wypełniania zobowiązań alimentacyjnych oraz przygotowanie do zwolnienia z zakładu karnego. Osadzeni w zakładach karnych mogą otrzymać pozwolenie na wykonywanie rozmów telefonicznych, a szczegółowe regulacje prawne w tym zakresie różnią się w zależności od kraju związkowego. Kierownictwo zakładu karnego może na własny koszt zezwolić skazanym na korzystanie z innych form telekomunikacji, np. poprzez rozmowę na Skype. W niektórych zakładach karnych eksperymentalnie zezwala się na ograniczone korzystanie z Internetu. Regularne widzenia są dozwolone na podstawie § 24 StVollzG. Wskazuje się, że minimalny czas widzenia to jedna godzina w ciągu miesiąca.

Programy postpenitencjarne

W Republice Federalnej Niemiec skazani przygotowywani są do opuszczenia zakładu karnego poprzez wsparcie w zakresie poradnictwa finansowego, społecznego oraz związanego ze sprawami osobistymi. W celu zapewnienia skazanemu zakwaterowania i pracy lub praktyki zawodowej, zakłady karne współpracują z innymi organizacjami – m.in. z Agencją Pracy czy organizacjami pomocy społecznej. Wsparcie to obejmuje m.in. pomoc w pisaniu podań, doradztwo w zakresie konkretnych programów pracy, wskazanie możliwości doksztalcania i podnoszenia kwalifikacji, a także pomoc w rozpatrywaniu wniosków o podstawowe zabezpieczenie społeczne. Resofonds – Fundacja „Fundusz Rehabilitacji dla Przystępców” jest fundacją prawa cywilnego o charakterze niezarobkowym, która oferuje osobom mającym miejsce zamieszkania w Hesji umorzenie długów w celu wsparcia ich reintegracji ekonomicznej, społecznej i zawodowej. Całkowite umorzenie wszystkich istniejących wierzytelności ma miejsce pod warunkiem, że ze wszystkimi wierzycielami uda się osiągnąć niezbędną kwotę ugody⁴⁶.

Od 2015 roku ogólnoniemieckie zakłady karne borykają się z problemem islamistycznego ekstremizmu. Szczególną uwagę zwrócono na trudną sytuację w bawarskim systemie karnym. W związku z tym 1 grudnia 2015 roku, w wydziale Departamentu Więziennego Bawarskiego Ministerstwa Sprawiedliwości

⁴⁶ <https://www.resofonds-hessen.de/> [dostęp: 05.10.2022].

utworzono Centralny Urząd Koordynacji Środków Przeciwko Salafizmowi/Islamizmowi w zakładach karnych⁴⁷.

W niemieckim systemie penitencjarnym widoczne jest odejście od koncepcji skoncentrowanych na zmniejszaniu deficytów osadzonych. Wysiłki resocjalizacyjne ukierunkowane są na zasoby danej jednostki i na konkretne grupy docelowe. Programy resocjalizacyjne i readaptacyjne w dużym stopniu opierają się na różnego rodzaju treningach społecznych i poznawczych. Niemiecki system penitencjarny jest bardzo zróżnicowany i różnorodny wskutek landowej struktury państwa. Problemem niemieckich zakładów karnych jest islamistyczny ekstremizm, szczególnie wśród więźniów obcokrajowców.

4) Szwajcarski system penitencjarny

Szwajcaria, podobnie jak Republika Federalna Niemiec charakteryzuje się federacyjną strukturą państwa, która określa specyfikę polityki penitencjarnej⁴⁸. Szwajcarski system penitencjarny boryka się z dużą liczbą obcokrajowców przebywających w zakładach karnych. Oddzielny problem stanowi wysoki odsetek osób tymczasowo aresztowanych. W Szwajcarii znajduje się 91 zakładów karnych, w których może przebywać 7341 osadzonych (dane na dzień 31.01.2022), z czego 70,1% populacji stanowią więźniowie zagraniczni (dane na dzień 31.01.2022)⁴⁹. W Szwajcarii liczba osadzonych w jednostkach penitencjarnych wzrosła z 5760 do 6897 między 2000 a 2020 rokiem⁵⁰. Oprócz zakładów karnych w Szwajcarii funkcjonują instytucje terapeutyczne, przeznaczone do wykonywania środków karnych. Przyjmują one skazanych z zaburzeniami psychicznymi, uzależnionych lub tzw. młodych dorosłych (18–25 lat) z zaburzeniami osobowości. Niezwykle istotne jest to, że są one zarządzane odrębnie, poza systemem więziennictwa⁵¹.

⁴⁷ <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/extremismusbekaempfung/> [dostęp: 05.10.2022].

⁴⁸ D. Schmidt (2017), *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych...*

⁴⁹ <https://www.prisonstudies.org/country/switzerland> [dostęp: 05.10.2022]

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Szwajcarski Kodeks Karny, art. 58, ust. 2, <https://www.lexfind.ch/fe/de/tol/26328/versions/150942/de> [dostęp: 05.10.2022].

Struktura Więziennictwa i Kurateli w Szwajcarii, na przykładzie rozwiązań stosowanych w kantonie Zurych

Prison and Reintegration (JuWe) jest częścią Dyrekcji ds. Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych kantonu Zurych. Wykonuje orzeczone przez sąd kary pozbawienia wolności, środki karne oraz realizuje ustawową pracę socjalną. Instytucja ta jest również odpowiedzialna za areszt tymczasowy i prewencyjny w celu zabezpieczenia toczących się postępowań karnych. JuWe pełni podwójną funkcję. Jako organ egzekucyjny służby kuratorskiej i egzekucyjnej jest odpowiedzialny za wdrażanie sankcji i przydzielanie ich odpowiednim organom, w tym instytucjom spoza kantonów, lub realizuje programy i pomoc dla skazanych w trakcie realizacji kary w zawieszeniu. JuWe ma pod swoją pieczę obiekty więzienne w Zurychu, zakład karny Pöschwies oraz Centrum Uitikon przyjmujące osadzonych i zatrzymanych również spoza kantonu. JuWe bierze udział we wszystkich fazach spraw karnych⁵².

W ramach Dyrekcji ds. Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych działa również Służba Kuratorska i Egzekucyjna, która zajmuje się wykonywaniem orzeczonych przez sąd kar pozbawienia wolności w zakładzie karnym lub w jednej ze specjalnych form wykonywania pracy charytatywnej, dozoru elektronicznego i częściowego pozbawienia wolności oraz środków karnych. Służba Kuratorska i Egzekucyjna świadczy także pomoc w realizacji kar zawieszonych i kontroli w przypadku warunkowych kar pozbawienia wolności, po warunkowym zwolnieniu lub w przypadku zastosowania innych środków. Udziela także wsparcia przy kierowaniu skazanych do terapeutów lub placówek terapeutycznych oraz w przeprowadzaniu restrukturyzacji zadłużenia skazanych⁵³. Departament alternatywnych kar pozbawienia wolności jest odpowiedzialny także za egzekwowanie grzywn i kar pieniężnych w formie usług społecznych⁵⁴.

W Szwajcarii za przestarzały uważa się pogląd, że zapobieganie recydywie można osiągnąć wyłącznie za pomocą środków wychowawczych i terapeutycznych. Praca resocjalizacyjna w dużej mierze ukierunkowana jest na wyposażenie więźniów

⁵² <https://www.zh.ch/de/direktion-der-justiz-und-des-innern/justizvollzug-wiedereingliederung.html#undefined> [dostęp: 05.10.2022].

⁵³ <https://www.skjv.ch/de/was-ist-justizvollzug/ziele-aufgaben-des-justizvollzugs> [dostęp: 05.10.2022].

⁵⁴ Ibidem.

w umiejętności społeczne poprzez tzw. trening społeczny (*soziales Training*)⁵⁵. Stosowanych jest szereg specyficznych metod pracy penitencjarnej, które sprawiają, że szwajcarskie więziennictwo uznawane jest za oryginalne. Można wśród nich wymienić m.in. eksternat pracy (*Arbeitsexternat* – art. 77a, ust. 2 SKk⁵⁶), eksternat zamieszkania i pracy (*Wohn- und Arbeitsexternat* – art. 77a, ust. 3 Szwajcarski Kodeks Karny), półwięzienie (*Halbgefängenschaft* – art. 79, ust. 1 SKk oraz art. 77b SKk) czy system dniówkowy (*tageweiser Vollzug*)⁵⁷.

Eksternat pracy polega na tym, że więzień pracuje poza terenem zakładu, a czas przeznaczony na odpoczynek i czas wolny spędza w zakładzie. Jeżeli skazany sprawdzi się w takich warunkach, odznaczając się samodyscypliną i postęпами w reintegracji społecznej, może przejść do **eksternatu zamieszkania i pracy**. Wówczas nie tylko pracuje, ale i mieszka na stałe poza terenem zakładu karnego, nadal jednak podlega administracji penitencjarnej. Nadzór ten sprawuje więziennictwo samodzielnie bądź jest on cedowany na kuratelę. W jego ramach pensjonariuszowi udzielana jest pomoc w poszukiwaniu pracy i miejsca zakwaterowania, przekazywane są zalecenia i wskazówki dotyczące zachowania oraz utrzymywany jest ustrukturyzowany i regularny kontakt. Krótkoterminowe kary pozbawienia wolności (w wymiarze do 6 miesięcy) oraz od 6 miesięcy do 1 roku z reguły wykonuje się w formie tzw. półwięzienia⁵⁸.

Półwięzienie różni się zasadniczo od eksternatu pracy: nie jest bowiem wymagany okres wstępny (przebywanie przez określony czas w zakładzie typu otwartego), ale w obu formach prognoza kryminologiczno-penitencjarna musi być pozytywna. Rozpoczęcie odbywania zasądzonej kary nie wiąże się w tym przypadku z dramatyczną zmianą środowiska (pracy/nauki), lecz jedynie ze zmianą miejsca pobytu (przebywanie w więzieniu wieczorem i w nocy). Z pewnością jest to rozwiązanie przyczyniające się do zmniejszania szkodliwych skutków uwięzienia, do czego obliguje aparat wykonawczy tamtejszy kodeks karny (art. 75, ust. 1 SKk). Skazany nie jest wrywany z rynku pracy, jego rodzina zachowuje źródło utrzymania, a on sam ma możliwość funkcjonowania

⁵⁵ D. Schmidt (2017), *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych...*, s. 381.

⁵⁶ Szwajcarski Kodeks Karny, art. 58, ust. 2, <https://www.lexfind.ch/fe/de/tol/26328/versions/150942/de> [dostęp: 05.10.2022].

⁵⁷ Ibidem, s. 396.

⁵⁸ Ibidem.

w środowisku otwartym, które o wiele bardziej sprzyja rozwojowi umiejętności społecznych niż instytucja zamknięta⁵⁹.

Z kolei **system dniówkowy** (*tageweiser Vollzug*) ma zastosowanie wobec osób, którym wymierzono karę w wymiarze do czterech tygodni pozbawienia wolności. Stanowi on odstępstwo od zasady głoszącej, że karę wykonuje się w sposób nieprzerwany. Na wniosek skazanego może być ona bowiem podzielona na krótkie odcinki, w czasie których będzie przychodził do zakładu, by nocować tam i spędzać swój czas wolny⁶⁰.

W szwajcarskim systemie penitencjarnym osadzeni są zobowiązani do pracy art. 81 StGB (Szwajcarski Kodeks Karny⁶¹). W trakcie nauczenia więźniowie są z reguły włączani do pracy w ramach jednej z wewnętrznych struktur zakładu karnego, na przykład w kuchni, montażowni, zakładzie stolarskim lub rolnictwie. Jeżeli osoba odbywająca karę spełnia przesłanki do odbycia szkolenia zawodowego i uzyskania federalnego zaświadczenia zawodowego lub świadectwa kwalifikacji zawodowych oraz wykazuje tym zainteresowanie – może odbyć szkolenie zawodowe w zakładzie karnym. Osadzeni, których nie można włączyć do pracy ze względów zdrowotnych lub psychospołecznych, są zwykle przydzielani do specjalnego miejsca pracy. W zależności od instytucji istnieją różne możliwości szkolenia i dalszej edukacji skazanych.

Zgodnie z zasadą równoważności zawartą w art. 75 § 1 Szwajcarskiego Kodeksu Karnego⁶² osadzonym przysługuje taki sam dostęp do podstawowej opieki medycznej jak reszcie ludności w celu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego. W miarę możliwości instytucje pozbawienia wolności muszą zapewniać osadzonym opiekę zdrowotną pod względem profilaktycznym, diagnostycznym, terapeutycznym i pielęgnacyjnym, opartą na jednolitych standardach jakości⁶³.

Zgodnie ze szwajcarskim ustawodawstwem możliwość utrzymywania relacji osadzonych ze światem zewnętrznym jest jednym z podstawowych ich praw. Oprócz kontaktów osobistych ważne jest również prawo osadzonych do informacji, które umożliwia (ograniczony) dostęp do gazet, radia, telewizji i Internetu.

⁵⁹ Ibidem, s. 397.

⁶⁰ Baechtold za: D. Schmidt (2017), *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych...*

⁶¹ Szwajcarski Kodeks Karny, art. 58, ust. 2, <https://www.lexfind.ch/fe/de/tol/26328/versions/150942/de> [dostęp: 05.10.2022].

⁶² Ibidem.

⁶³ <https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/432> [dostęp: 05.10.2022].

Ograniczenia wprowadzane są tylko wtedy, gdy są konieczne, na przykład w celu utrzymania porządku i bezpieczeństwa lub prawidłowego funkcjonowania instytucji⁶⁴. W zakładzie karnym i areszcie śledczym osadzeni mają generalnie prawo do odwiedzin. Wizyty odbywają się w ciągu tygodnia lub w weekendy. Godziny odwiedzin, czas trwania wizyt i liczba przyjmowanych w tym samym czasie osób są określane przez kierownictwo danej instytucji, ale powinny być realizowane tak hojnie, jak to tylko możliwe⁶⁵. Osoby, u których zagrożenie ucieczką lub ponownym popełnieniem przestępstwa ze względu na złagodzenie reżimu więziennego jest niskie, mogą otrzymać przepustki lub urlop po pewnym okresie pobytu w zakładzie. Następuje to zwykle po odbyciu jednej trzeciej lub szóstej kary, a najczęściej po około dwóch miesiącach, w zależności od rodzaju systemu zamkniętego lub otwartego oraz w zależności od regionu karnego (region administracji więziennej obejmujący kilka kantonów). W przypadku skazanych niebezpiecznych może być konieczne zaangażowanie komisji ekspertów (art. 75 *a* ust. 1 StGB). Ze względu na zachowanie osadzonego lub jeśli istnieją oznaki nadużycia, wyjścia i przepustki mogą zostać w dowolnym momencie anulowane, skrócone lub zablokowane⁶⁶. W Szwajcarii służba społeczna zakładów karnych prowadzi ścisłą współpracę z organami zewnętrznymi. W przypadku osób z długimi wyrokami pozbawienia wolności, hospitalizowanych lub osadzonych w areszcie śledczym, wyjście na wolność ma miejsce w ramach systemu więziennictwa progresywnego, którego ostatnim etapem jest zwolnienie⁶⁷.

Reasumując, w Szwajcarii bardzo interesujące są rozwiązania w postaci alternatywnych metod odbywania kary. Pozwalają one oddziaływać na skazanego, nie izolując go od społeczeństwa i nie zmieniając jego miejsca pracy czy nauki. Kolejnym elementem, na który należy zwrócić uwagę, jest mocno zintegrowany z więziennictwem system kurateli, który oddziałuje na osadzonych od rozpoczęcia procesu karnego przez pobyt w zakładzie karnym po jego opuszczenie i wyjście na wolność. Szwajcarskie więziennictwo zmagają się natomiast z dużą liczbą obcokrajowców przebywających w jednostkach penitencjarnych.

⁶⁴ <https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/433> [dostęp: 05.10.2022].

⁶⁵ <https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/435> [dostęp: 05.10.2022].

⁶⁶ <https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/438> [dostęp: 05.10.2022].

⁶⁷ <https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/442> [dostęp: 05.10.2022].

ZAMIAST
ZAKOŃCZENIA

Beata Maria Nowak

Sławomir Grzesiak

KU REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ OSÓB SKAZANYCH. INTEGRALNY MODEL WSPOMAGANIA RESOCJALIZACYJNO- READAPTACYJNEGO

Prewencja i profilaktyka przestępczości powrotnej jest statutową powinnością wielu instytucji państwowych kreujących politykę karną¹ i społeczną w wymiarze ogólnokrajowym oraz lokalnym². Działania w tym zakresie są złożone i wielorako warunkowane zarówno czynnikami zewnętrznymi, jak m.in. czasoprzestrzeń³, środowisko życia⁴, formy, metody i środki pracy penitencjarnej⁵,

---

¹ T. Szymanowski (2005), *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa; T. Szymanowski (2010), *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa; B.M. Nowak (2018), *At risk of social exclusion labor market disadvantage of ex-convicts – polish casus*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, 2(27), s. 85–96.

² K. Piątek, E. Kośmicki, A. Kusztełek, J. Stępień (red.) (2016), *Regionalny i lokalny wymiar polityki społecznej*, Poznań; J. Morel, B. Palier, J. Palme (2015), *Polityka społeczna jako inwestycja*, Warszawa; F.W. Gawrycki, M. Krupecka (red.) (2021), *Problemy polityki społecznej. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Poznań.

³ S. Grzesiak, E. Mituła-Grzesiak (2020), *Czytanie przestrzeni penitencjarnej z listów więziennych*, w: S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa, s. 117–148.

⁴ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa; B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa.

⁵ G. Szczygieł (2002), *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok; T. Bulenda, R. Musiśłowski (red.) (2003), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa.

organizacja systemowej i pozasystemowej pomocy postpenitencjarnej⁶ oraz czynniki wewnętrzne, które należy odnosić do cech osobowych, deficytów, zdolności i dyspozycji osobowościowych uczestników interakcji więziennych i pozawięziennych⁷.

Nie ulega wątpliwości, że o skuteczność resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej ekswieźniów, przejawiającej się między innymi w braku powrotności do przestępstwa powinno zabiegać zarówno państwo, jak i jego obywatele⁸. W przywracaniu społeczeństwu osób, które popełniły przestępstwa przeciwko mieniu, zdrowiu i życiu innych obywateli, znaczący udział ma szereg instytucji, służb i organizacji do tego powołanych lub też tych, które mają statutowo przypisane działania mające na celu resocjalizację i readaptację społeczną osób skazanych. Aby te działania były efektywne,

⁶ M.in.: B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*; B.M. Nowak, (2019a), *Praca jako czynnik chroniący ekswieźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia–Psychologia”, 32(3), s. 289–306; B.M. Nowak, (2019), *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswieźniów poszukujących zatrudnienia – komunikat z badań*, „Probacja”, 1, s. 13–32; B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne”, 42, s. 233–249; A. Baładynowicz (2019), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa; A.H. Fidelus (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa; A.H. Fidelus (2017), *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1.

⁷ J. Felczak (2020), *Wpływ sytuacji osobistej skazanych na ich resocjalizację i readaptację społeczną*, „Polityka Społeczna”, nr 9, s. 18–24; B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie*; B.M. Nowak (2017a), *Hierarchia wartości osób wykluczonych społecznie. Komunikat z badań*, „Pedagogika Społeczna”, 1(63), s. 139–159; B.M. Nowak, (2017c), *Poczucie lokalizacji kontroli u skazanych powracających do przestępstwa a postrzeganie przez nich własnych rodzin pochodzenia*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, 25(2), s. 163–182; A. Jaworska (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków; J. Florczykiewicz (2013), *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, 22, s. 153–187; I. Niewiadomska (2007), *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin.

⁸ R. Deka (2017), *Readaptacja społeczna skazanych jako jeden z warunków bezpieczeństwa społeczności lokalnych*, w: P. Frąckowiak, M. Szykut (red.), *Wielowymiarowość profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej. Tradycja, współczesność i perspektywy inicjatyw probacyjnych*, Toruń.

konieczne jest wypracowanie sieci współpracy, ciągłe jej ewoluowanie i udoskonalanie oraz podejmowanie działań aktywizujących środowiska lokalne, do których powracają osoby zwalniane z jednostek penitencjarnych, a także działań edukujących społeczności tych środowisk. Chodzi tu o zmianę mentalnego nastawienia znacznej części społeczeństwa w odniesieniu do sposobu postrzegania i traktowania ekswieźniów⁹.

W polskiej rzeczywistości efektywność resocjalizacji wydaje się co najmniej wątpliwa, zaś readaptacja i finalnie reintegracja społeczna są zwykle nieudane i kończą się powrotnością ekswieźniów do przestępstwa¹⁰. Ponowne włączenie się byłych więźniów w nurt życia społecznego bywa zwykle trudne, najeżone problemami różnej natury, w tym egzystencjalnymi. Szczególnie trudno jest przystosować się do nowych warunków tym ekswieźniom, którzy odbyli kary długoterminowe, powiązane z poważnymi przestępstwami, w tym przeciwko rodzinie, i którzy nie mogą liczyć na pomoc osób bliskich z uwagi na osłabione lub zerwane z nimi więzi¹¹. Osamotnieni, okaleczeni życiowo i bezdomni wskutek odrzucenia przez wolnościowe środowisko życia, powracają do przestępstwa i zasilają obszar wykluczenia społecznego.

W perspektywie prawnej zjawisko powrotności do przestępstwa jest potwierdzeniem braku skuteczności kary orzeczonej w przeszłości oraz fiaska wysiłków readaptacyjnych. Recydywa świadczy też o tym, że zachowanie sprawcy (skazanego po raz pierwszy) nie uległo poprawie i nadal przekracza on normy życia społecznego lub też uporczywie lekceważy porządek prawny. Ponadto, powrót do zachowań przestępczych oznaczać może postawienie złej prognozy resocjalizacyjnej lub nieadekwatność katalogu środków ograniczania przestępczości do aktualnych potrzeb. Jest to problem znaczący w działaniach państwa, ukierunkowanych na zabezpieczenie ładu i porządku publicznego oraz poczucia bezpieczeństwa jego obywateli. Zarówno Polska, jak i państwa członkowskie Unii Europejskiej badają to zjawisko na bazie różnych metodologii oraz sporządzają i analizują statystyki według własnych kryteriów. Dane statystyczne gromadzone są przez instytucje krajowe i nie wszystkie z nich są publicznie dostępne. W Polsce, wzrastające od lat wskaźniki

⁹ P. Szczepaniak (2014), *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 24, s. 143–169.

¹⁰ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

¹¹ K. Porębska (2009), *Wsparcie społeczne w warunkach izolacji jako wyznacznik skutecznej readaptacji*, „Probacja”, nr 2, s. 49–53.

powrotności do przestępstwa oraz statystyki i wyniki licznych badań naukowych w tym zakresie wskazują na konieczność opracowania i wprowadzenia optymalnych modyfikacji systemowych i zmiany strategii reintegracji społecznej osób skazanych.

Gromadzone w różnych państwach statystyki w przeważającej mierze dotyczą recydywy zdefiniowanej przez ich własne ustawodawstwo, które także nie jest jednolite ani na poziomie Unii Europejskiej, ani globalnie. Dostępne opracowania statystyczne koncentrują się wokół aspektów powrotności do przestępstwa, takich jak:

- odsetek ponownie skazanych wśród osób prawomocnie skazanych ogółem (w danym roku);
- odsetek osób popełniających czyn zabroniony w warunkach recydywy (przewidziany przez ustawodawstwo krajowe);
- odsetek osób ponownie odbywających karę pozbawienia wolności wśród ogółu osadzonych w danym roku.

Ponadto, w ustawodawstwach niektórych państw występuje rozróżnienie recydywy w postaci: ponownego popełnienia przestępstwa, ponownego osadzenia, ponownego popełnienia wykroczenia. Dodatkowo należy podkreślić, że niektóre państwa (np. Wielka Brytania) opóźniły publikację danych statystycznych za ostatnie lata ze względu na epidemię COVID-19.

W Republice Słowackiej¹² widoczny jest wzrost liczby recydywistów w latach 2015–2018, przy lekko obniżającym się trendzie liczby skazanych ogółem. W ciągu czterech lat liczba recydywistów wzrosła w tym kraju o około 10%. Z kolei we Francji dane statystyczne dotyczące powrotności do przestępstwa wskazują na stale wzrastającą tendencję do wzrostu wskaźnika recydywy – z 12,2% w roku 2015 do 14,2% w 2018 roku¹³. Wynik ten wiązać się może z obecnością we Francji wielomilionowej rzeszy migrantów z różnych części świata, którzy mają poważne problemy z asymilacją i akulturacją, co sprzyja rozwojowi patologii społecznych, w tym przestępczości i recydywie. Podobna sytuacja obserwowana jest w Anglii i Walii¹⁴. Kraje europejskie zatem, podobnie jak Polska, borykają się z problemem recydywy, stosując różne rozwiązania w zakresie jej ograniczania. W wielu przypadkach przyjęte strategie są niewystarczające i mało skuteczne. Najlepiej w tym zakresie radzą sobie państwa

---

¹² Dane opracowane zostały na podstawie: J. Griger, K. Jasiński (2020), *Recydywa penologiczna w Republice Słowackiej i krajach europejskich*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. LVIII, Wrocław, s. 169–191.

¹³ statista.com [data dostępu: 28.11.2021].

¹⁴ Ibidem.

skandynawskie, które mają spójne i efektywne systemy penitencjarne i postpenitencjarne.

Odnosząc się do meritum omawianego zagadnienia, należy skonstatować, że pomyślna reintegracja społeczna ekswięźniów i jej implikacja – brak powrotu do przestępstwa – wymaga wspomagania zewnętrznego w oparciu o strategię prowadzące do osiągnięcia stanu ich psychologicznego zakorzenienia – przekonania, że istnieją idee i wartości, które nadają sens ludzkiemu życiu. Liczne badania naukowe wskazują bowiem, że po zakończeniu kary izolacji ekswięźniowie zderzają się z rozbieżnością pomiędzy warunkami życia w więzieniu a rzeczywistością doświadczaną na wolności. Odczuwają silne trudności przystosowawcze, w tym permanentny stres, lęk i frustrację. Są nieporadni w podejmowanych próbach samodzielnego funkcjonowania oraz mają problemy z nawiązywaniem konstruktywnych relacji interpersonalnych, a zwłaszcza z odnawianiem relacji wewnątrzrodzinnych¹⁵.

Wyniki badań nad rodzinami w kryzysie wskazują, że rodziny z problemem penitencjarnym są w większości przypadków dysfunkcyjne i często tkwią w długotrwałym kryzysie złożonym, stąd też udzielanie rodzinom ekswięźniów pomocy postpenitencjarnej – głównie w formie świadczeń finansowych – jest niewystarczające. Zmagają się one bowiem z problemami różnorodnej natury, wymagającymi wielorodzajowego wspomagania, tym bardziej że powrót skazanego w jeszcze większym stopniu dezorganizuje życie rodzinne. Rodziny z problemem penitencjarnym wykazują wprawdzie silną depryzację potrzeb związanych z codzienną egzystencją (rzeczowych i finansowych), ale nie posiadają umiejętności odnawiania utraconych lub nadwątlonych więzi z członkiem rodziny przebywającym w więzieniu, radzenia sobie w sytuacjach trudnych oraz pozbawione są wielu innych sprawności niezbędnych do bezpiecznego i bezkolezyjnego funkcjonowania społecznego¹⁶. Szczególną kategorią więźniów wymagającą intensywnych oddziaływań psychologicznych i kompetencyjnych są rodzice pozbawieni wolności, których nieletnie dzieci wychowują się w dysfunkcyjnych systemach rodzinnych, zaburzonych brakiem jednego z podstawowych wzorców socjalizacyjnych

¹⁵ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*; B.M. Nowak (2020), *(Nie) skazani na wykluczenie...*; A. Szymanowska, G. Korwin-Szymanowski (2009), *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, w: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów; Ciosek M. (2001), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa.

¹⁶ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*; B.M. Nowak (2020), *(Nie) skazani na wykluczenie...*

i wychowawczych – ojca lub matki. Badania wykazały ponadto, że dla pomyślnego przebiegu procesu reintegracji społecznej fundamentalne znaczenie ma posiadanie przez rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności kwalifikacji zawodowych, zatrudnienia w trakcie pobytu w zakładzie karnym oraz niski poziom przizonacji¹⁷.

Konieczność równoległej pracy z osobą skazaną i jej rodziną ma swoją podbudowę w wynikach badań przestrzeni penitencjarnej. Wskazują one, że kluczowymi czynnikami chroniącymi ekswieżniów w procesie readaptacji i reintegracji społecznej są: silna rodzina i jej wsparcie w trakcie odbywania kary izolacji więziennej oraz destygmatyzacja. Oznacza to, że w kanonie strategii naprawczych powinny znaleźć się przede wszystkim czynniki pozytywne, tkwiące w rodzinie i społeczności lokalnej. Na fundamencie tego podstawowego środowiska życia doświadczane mogą być przez skazanych faktory pozytywnie wzmacniające (m.in. nadzieja, poczucie winy i kary, potrzeba zadośćuczynienia), od których zależy ich poprawa moralna. W polskiej rzeczywistości postpenitencjarnej mamy jednak do czynienia z ogromnym niedostatkiem form wspomagania rodzin dotkniętych problemem penitencjarnym. Bez mocnego osadzenia tego typu rodzin w systemie resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych państwo polskie będzie się bezustannie borykać z narastającym zagrożeniem ustalonego ładu i porządku publicznego oraz poczucia bezpieczeństwa powszechnego. Nie jest to oczywiście warunek wystarczający, ale niewątpliwie konieczny dla ograniczenia przestępczości i powrotności do przestępstwa.

Do opieki postpenitencjarnej i wsparcia społecznego byłych więźniów oraz holistycznej opieki nad ich rodzinami zobowiązane jest społeczeństwo, i to ono właśnie – poprzez działania systemowe i sieci środowiskowe – musi zadbać o adekwatne do potrzeb, rzetelne i holistyczne wspomaganie skazanych i ich rodzin, zarówno w przestrzeni penitencjarnej i probacyjnej (na etapie realizacji kary pozbawienia wolności), jak i postpenitencjarnej – wolnościowej. W obecnym kształcie, model przedmiotowego wspomagania jest jednak niesprawny i wymaga daleko idących modyfikacji, zwłaszcza w obszarze postpenitencjarnym – w środowisku otwartym.

Konkludując, schematyczne podejście do zjawiska powrotności do przestępstwa i propozycje pozornych zmian mających na celu udroźnienie systemu penitencjarnego, będące poszukiwaniem

---

¹⁷ M. Badowska-Hodyr (2018), *Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej z perspektywy zasady indywidualizacji oraz procesu reintegracji społecznej*, „Probacja”, nr 1, s. 25–50.

odpowiedzi na pytanie o efektywność oddziaływań penitencjarnych, które egzemplifikuje się w stanowisku *What works?*, dotychczas nie przyniosły oczekiwanych rezultatów¹⁸. Populistyczne hasła zaostrzania kar wobec osób popełniających przestępstwa¹⁹, czy też jednowymiarowe podejście do odpowiedzialności za wskaźnik recydywy przestępczej²⁰, zaciemniają rzeczywiste poczucie bezpieczeństwa społecznego oraz wyjaławiają obszary badawcze, stwarzając pozorne wrażenie znajomości zjawiska, które *de facto* jest zmienne w czasie i nie bywa eksplorowane.

Powyższe rozważania i przytoczone argumenty wskazują na nagłą potrzebę odejścia od „silosowego”²¹ czy „tunelowego”²² modelu działania społecznego, ku sieciowo-systemowemu ujęciu zależności człowieka i środowiska, postrzeganych przez pryzmat inkluzji i ekskluzji społecznej, i urealnionemu w postaci modelu holistycznego wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnego osób skazanych na karę pozbawienia wolności (więźniów i ekswięźniów).

Polski system pomocy postpenitencjarnej oraz model resocjalizacji i readaptacji społecznej osób skazanych – analiza krytyczna

Pomoc i wsparcie udzielane osobom opuszczającym jednostki penitencjarne należy traktować jako kontynuację zabiegów resocjalizacyjno-readaptacyjnych zapoczątkowanych w jednostkach

¹⁸ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji...*; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych...*; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność...*; P. Stępnik, T. Kalisz, W. Zalewski (red.) (2016), *Czy i jakie więzienia są potrzebne?...*; P. Stępnik (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona...*

¹⁹ T. Szymanowski (2012), *Przestępczość i polityka karna w Polsce. W świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa; A. Szymanowska (2008), *Polacy wobec przestępstw i karan*, Warszawa.

²⁰ B. Pastwa-Wojciechowska (2016), *Czy wszyscy przegrali? Czyli co decyduje o percepcji skuteczności resocjalizacji*, w: P. Stępnik, T. Kalisz, W. Zalewski (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne...*, s. 264–273.

²¹ S. Stasiorowski (2016), *Reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce. Reintegracja społeczna skazanych najistotniejszym z celów kary*, Ministerstwo Sprawiedliwości, projekt reformy.

²² B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne”, 42, s. 233–249.

penitencjarnych, stąd relacje pomiędzy instytucjami wsparcia społecznego i społeczeństwem są konieczne. Wobec tego należy opowiedzieć się za takim „modelem profilaktyki, który spełniałby funkcje profilaktyki uprzedzającej i jednocześnie powstrzymującej, skoncentrowanej w skali mikrospołecznej na jednostce, a w skali makrospołecznej – na strukturach społecznych oraz odpowiednio kooperujących instytucjach”²³. W podejściu tym istotne jest spostrzeganie osoby wykluczanej jako podmiotu wpisanego w szerszy kontekst społeczny, pozostającego w interakcji ze swoim otoczeniem, a nie na jego marginesie. Powyższe ujęcie zakłada, że pomyślny przebieg procesu readaptacji społecznej wymaga nie tylko pracy z jednostką opuszczającą zakład karny, wyposażania jej w potrzebną wiedzę i umiejętności, ale również przygotowania otoczenia, zwłaszcza rodziny, do wspierania i odgrywania aktywnej roli w tym procesie²⁴. Taka gotowość społeczeństwa do przyjęcia osób opuszczających zakłady karne oraz udzielania im wsparcia w polskiej myśli resocjalizacyjnej określana jest jako *zdolność readaptacyjna społeczeństwa*²⁵, przy czym H. Machel wskazuje, że oprócz tej pomocy osobom opuszczającym zakłady karne niezbędne są wysiłki wielu instytucji i służb w tym zakresie, jak również chęć zmiany dotychczasowego życia przez osoby niedostosowane społecznie.

Od wielu już lat powszechnie wiadomo, że polskie systemy pomocy postpenitencjarnej oraz profilaktyki i resocjalizacji skazanych nie są kompleksowe, nie stanowią ustrojowej całości²⁶. Są przy tym niesprawne, za co odpowiedzialne są skumulowane i wzajemnie warunkujące się czynniki. Są to między innymi²⁷:

- pomiar efektów resocjalizacji za pomocą szacowania wskaźnika recydywy (wskaźnik negatywny);
- brak koordynacji między instytucjami i wyspecjalizowanymi służbami (m.in. Służba Więzienna, kuratela sądowa, urzędy pracy, ośrodki pomocy społecznej czy organizacje trzeciego sektora);

²³ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa, s. 92.

²⁴ S. Stasiorowski (2019), *Podstawowe czynniki wpływające na funkcjonowanie systemu readaptacji społecznej skazanych – diagnoza i rozwój*, „Roczniki Pedagogiczne”, 11(47), s. 11–26.

²⁵ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji...*, s. 254.

²⁶ Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa.

²⁷ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

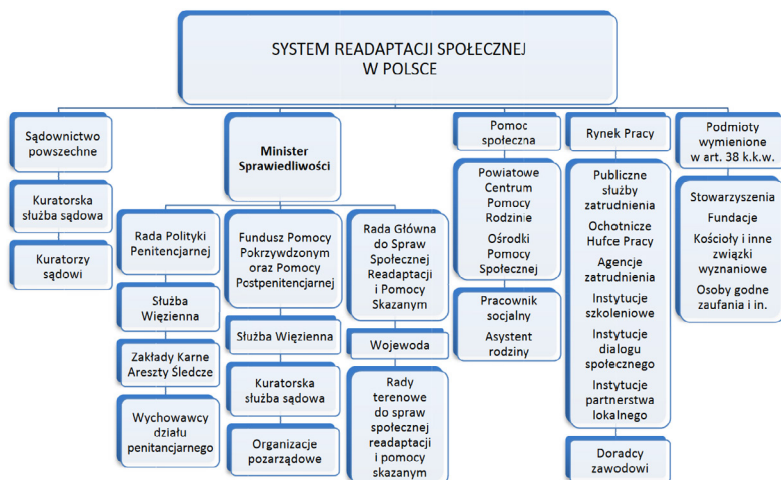
- brak systemu monitorowania skazanych opuszczających jednostki penitencjarne;
- niedostateczne wyposażenie więźniów w kompetencje niezbędne do konstruktywnego radzenia sobie na wolności;
- niedostatek informacji przekazywanych w jednostkach penitencjarnych o możliwościach pozyskania pomocy i readaptacyjnego wsparcia w środowisku lokalnym, do którego skazani wracają najczęściej – zwłaszcza w okresie przygotowującym ich do wyjścia na wolność;
- brak ofert wspomagających funkcjonowanie rodzin z problemem penitencjarnym pozostawionych na wolności przez osoby inkarcerowane;
- brak profesjonalnie przygotowanego programu destygmatyzacji ekswięźniów i ich rodzin;
- jednostronne działanie w ramach pomocy społecznej;
- bardzo słabe wykorzystywanie kontraktu socjalnego w pracy resocjalizacyjnej;
- brak oferty edukacyjnej w zakresie kształcenia specjalistów do spraw readaptacji i reintegracji społecznej;
- przeciążenie kuratorów sądowych czynnościami biurowymi oraz liczbą dozorów i nadzorów, czego implikacją jest słaba skuteczność ich działania dozoruującego.

Dotychczasowe działania systemowe nie zapewniają dostatecznych warunków, by społeczności lokalne w sposób holistyczny, sprawny i efektywny mogły podejmować działania na rzecz ekswięźniów powracających do środowiska życia po zakończeniu kary. Nie tworzą również możliwości skutecznego wspomaganie ich polidysfunkcyjnych rodzin (bezzadnych i powolnie ulegających autodestrukcji) oraz nie prowadzą do budowy lokalnej „spirali życzliwości” dostarczającej im bodźców do osiągnięcia samodzielności i funkcjonalności systemowej²⁸. Pomimo tego, dostępny schemat obrazujący powiązania systemowe sugeruje, że w Polsce system readaptacji społecznej jest spójny, z optymalnie dobranymi obszarami i podmiotami społecznymi (instytucjami i organizacjami) wspomagającymi osoby opuszczające jednostki penitencjarne (schemat nr 7). Wydawać by się też mogło, że zasoby instytucjonalne i pozainstytucjonalne są na tyle bogate i różnorodne, że w sposób wystarczający uzupełniają zasoby wsparcia społecznego. Nic jednak bardziej mylnego – w rzeczywistości wiele form pomocy oferowanej ekswięźniom w przestrzeni wolnościowej jest powielanych przez podmioty

---

²⁸ Ibidem.

oferujące skazanym niemal identyczne oraz nie zawsze profesjonalnie opracowane pakiety działań pomocowo-wspierających. System jest rozczłonkowany i nieskoordynowany, a podmioty społeczne i formy instytucjonalne osadzone są w różnych obszarach działania. Wiele z przewidzianych w systemie form pomocy jest przy tym mało efektywnych, a część z nich jest ograniczona terytorialnie. Co więcej, w działaniach tych przewidziany jest niewielki udział społeczeństwa, a szczególnie społeczności lokalnych, do których powracają osoby zwolnione z zakładów karnych²⁹. Ten aspekt ma jednak istotne znaczenie z punktu widzenia zarządzania siecią wsparcia społecznego w obszarze pomocy postpenitencjarnej. Umożliwia bowiem monitorowanie postępów reintegracyjnych skazanych do momentu osiągnięcia przez nich samodzielności obywatelskiej.

Rys. 1. System readaptacji społecznej w Polsce

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości³⁰

Pod względem funkcjonalnym obecny system jest archaiczny i działający w pionowym układzie, w którym występuje zjawisko zamykania się jednych służb na współpracę z innymi służbami i otoczeniem społecznym w zakresie udzielanej ekwiwalem pomocy postpenitencjarnej. Widoczne jest to w obszarach:

²⁹ Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 24.09.2021].

³⁰ Najwyższa Izba Kontroli, *Readaptacja społeczna skazanych...*

planowania, organizowania, decydowania, motywowania i kontrolowania działań względem osób opuszczających zakłady karne. Brak jest także rzetelnego, profesjonalnie realizowanego diagnozowania potrzeb osób skazanych w zakresie readaptacyjnym i reintegracyjnym, czego implikacją – w wielu przypadkach – jest nieadekwatne do potrzeb stosowanie środków pomocowo-wspierających³¹. Generalna ocena działań podejmowanych przez poszczególne instytucje i organizacje pomocowe (świadczenia, środki, metody pracy) jest wprawdzie pozytywna, ale w końcowym rozrachunku nie przekłada się ona na ocenę osiąganych efektów readaptacyjnych i reintegracyjnych³². Również w raportach Najwyższej Izby Kontroli³³ podkreślana jest słabość aktualnego systemu reintegracji społecznej skazanych. Negatywnie oceniane są działania pomocowe wobec ekswięźniów. Podkreślane jest przede wszystkim nieuwzględnianie skoordynowanych działań readaptacyjnych prowadzonych jednocześnie w wielu sferach funkcjonowania osób pozbawionych wolności, tj. rodzinnej, zawodowej czy zdrowotnej. Przyczyny takiego stanu rzeczy lokowane są w braku jednolitego aktu normatywnego, który w sposób kompleksowy i precyzyjny określiłby system współpracy i wsparcia służb wobec osób wykluczonych społecznie, co sprawia, że aktualnie różne podmioty, niezależnie od siebie, realizują zadania wynikające z odrębnych przepisów. Skutkuje to zróżnicowaniem regionalnym w odniesieniu do ilościowego i jakościowego poziomu świadczonych usług pomocowych, brakiem indywidualnej, wyspecyfikowanej pomocy readaptacyjno-reintegracyjnej oraz przewagą pomocy doraźnej związanej głównie z zaspokojeniem podstawowych potrzeb ekswięźniów nad jakościową ofertą społeczno-środowiskowych zasobów readaptacyjno-reintegracyjnych. Podkreśla się również, że nie są uwzględniane szczególne potrzeby i kategorie beneficjentów tego typu działań. W cytowanych raportach podnoszona jest przede wszystkim konieczność udzielania ekswięźniom i ich rodzinom wielopłaszczyznowej pomocy w readaptacji

---

³¹ A. Bitkowska (2019), *Od klasycznego do zintegrowanego zarządzania procesowego w organizacjach*, Warszawa, s. 17–62; J. Sztuka (2018), *Perspektywa efektywności w resocjalizacji*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, vol. 21, 1, s. 85–105.

³² S. Stasiorowski (2016), *Reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce...*; A. Jaworska (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych...*; A.H. Fidelus (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych...*

³³ Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne...*

społecznej, opartej na zasadach współpracy oraz koordynacji działań wszystkich podmiotów uczestniczących w tym procesie.

Obserwowana od lat tendencja wzrostowa ponownej przestępczości implikuje konieczność ewolucji dotychczasowych sposobów prewencji recydywy przestępczej m.in. w obszarze readaptacyjno-reintegracyjnym osób zwalnianych z jednostek penitencjarnych³⁴. Wymaga to zmiany dotychczasowej strategii pomocowej, która wzmacnia kompetencyjnie poszczególne instytucje, zamiast tworzyć rzeczywistą, systemową organizację wsparcia społecznego instytucji kooperujących ze społecznościami lokalnymi, regionalnymi czy wspólnotowymi³⁵.

W świetle powyższego wydaje się, że dobrym rozwiązaniem modernizującym omawiany system byłoby opracowanie i uchwalenie ustawy readaptacyjnej. Z zarządczego punktu widzenia mogłoby to rozwiązać wiele kwestii na różnych poziomach administracji oraz w obszarach świadczenia pomocy postpenitencjarnej.

Pomimo doniesień, zarówno ze świata nauki, jak i praktyki, dotyczących obszarów systemowej niewydolności resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnej³⁶ oraz wyników licznych badań empirycznych, opracowań teoretycznych i propozycji zmian rekomendowanych przez przedstawicieli nauki – system nadal pozostaje w swoim skostniałym kształcie i nieefektywnej funkcjonalności. Nadal jest rozproszony, nieskoordynowany i oferujący wielorakość (nie zawsze adekwatnych do potrzeb) form pomocy i wsparcia udzielanego więźniom i ekswięźniom przez liczne, dublujące się i niepowiązane ze sobą instytucje i organizacje. Należy przy

---

³⁴ Od 2011 r. współczynnik recydywy jurydycznej systematycznie rośnie: 2011 – 50,0%; 2012 – 51,0%; 2013 – 52,2%; 2014 – 54,1%; 2015 – 55,2%; 2016 – 55,9%; 2017 – 55,8%; 2018 – 56,4%; 2019 – 56,7%, 2020 – 57,5%. Centralny Zarząd Służby Więziennej, Kwartałne Informacje Statystyczne za IV kwartał od 2001–2020 r., <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka-kwartalna> [dostęp: 20.02.2021]. Ministerstwo Sprawiedliwości (2017), *Powrotność do przestępstwa w latach 2009–2015*, Warszawa, maj, <https://www.isws.ms.gov.pl/baza-statystyczna/publikacje/download,3502,1> [dostęp: 20.02.2021].

³⁵ B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście...*, s. 233–249.

³⁶ B.M. Nowak (2020). *(Nie)skazani na wykluczenie...*; P. Stępiak (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa; M. Konopczyński (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa; M. Sztuka (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków; H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków.

tym podkreślić, że pomoc postpenitencjarna jest udzielana głównie w formie finansowo-materialnej. Symptomatyczny jest także obserwowany w ostatnich latach znaczny spadek udziału świadczeń dla byłych więźniów biorących udział w programach podnoszących kompetencje społeczne, przeciwdziałających agresji, przemocy czy uzależnieniom³⁷. Jednakże najbardziej niepokojące są deficyty ekswieźniów w sferach: rozwojowej i psychospołecznego funkcjonowania – m.in. radzenia sobie z problemami i trudnościami wychowawczymi, reorientacji postaw rodzicielskich na pedagogicznie pożądane, konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, sprawnej komunikacji interpersonalnej, destygmatyzacji, rehabilitacji zdrowotnej, poradnictwa i pośrednictwa pracy oraz sprawiedliwości naprawczej. Bez pomocy i wsparcia zewnętrznego obciążeni dodatkowo skutkami izolacji więziennej nie radzą sobie na wolności i powracają do przestępstwa. Największym problemem, który generuje trudności readaptacyjne oraz prowadzi ekswieźniów do ponownego popełniania czynów przestępczych, jest brak dbałości społecznej o ich przygotowanie kompetencyjne w zakresie radzenia sobie z własnymi słabościami oraz aktywowania posiadanych zdolności i dyspozycji osobowościowych oraz drzemających potencjałów, sprzyjających zmianie resocjalizacyjnej.

Wskazany powyżej, niekorzystny stan rzeczy obserwowany jest od wielu lat, mimo licznych prób jego zmiany opartych na znaczących wynikach badań empirycznych i modeli pracy z osobami zagrożonymi ekskluzją społeczną³⁸. Jak dotychczas, te dwie perspektywy: naukowa i praktyczna nie spłotyły się w jedną, służącą wypracowaniu takiej strategii i takiego modelu działania, który mógłby znacznie zminimalizować powrotność skazanych do przestępstwa. Dlatego też pytanie o efektywność pomocy i wsparcia świadczonego ekswieźniom na stałe wpisuje się w dyskurs nad strukturą i organizacją systemu reintegracji społecznej.

W poszukiwaniu optymalnego modelu oraz efektywnego zarządzania zasobami readaptacyjnymi wielu polskich badaczy od lat proponuje różnorakie rozwiązania. W każdym przypadku jest to krytyczna odpowiedź środowiska naukowego na niesprawność systemową w zakresie profilaktyki i prewencji przestępczości oraz ograniczania wskaźnika powrotności do przestępstwa (m.in.

³⁷ <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> – roczna informacja statystyczna za rok 2017, 2028 i 2019.

³⁸ M.in. A. Bałandynowicz, M. Konopczyński, W. Ambrozik, B. M. Nowak, A. Fidelus, I. Mudrecka, A. Kieszkowska czy K. Szafrńska, za: B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

B.M. Nowak, P. Stępnia, M. Sztuka, M. Konopczyński, H. Machel). Istniejące koncepcje przeorganizowania systemu resocjalizacji i readaptacji społecznej nawiązują zarówno do tradycji polskiej myśli pedagogicznej Heleny Radlińskiej, Aleksandra Kamińskiego, Tadeusza Pilcha czy Stanisława Kawuli³⁹, jak i aktualnych rozwiązań stosowanych w innych państwach, m.in. USA, Kanada, Wielka Brytania, Australia⁴⁰. W licznych propozycjach przywoływane są także: koncepcja zarządzania środkami finansowymi przeznaczonymi na wymiar sprawiedliwości (*justice reinvestment*), koncepcja organizowania i aktywizowania społeczności lokalnych (*community development*), strategie oddziaływań opartych na dowodach (*evidence-based practice*), Model Dobrego Życia (*Good Live Model*) czy koncepcja menedżerskiego zarządzania przestępczością (*new penology*).

Dominujący aktualnie w Polsce nurt myślenia o resocjalizacji, readaptacji, a finalnie reintegracji społecznej, osadzony jest na idei inkluzji społecznej (pomocowość, wsparcie, sprawiedliwość naprawcza). Nie jest to w żadnym wypadku nurt opozycyjny do jurydyczno-kryminologicznego podejścia do procesu resocjalizacji jako działania represyjno-naprawczego, ale nurt znacznie go „zmiękczaający” i akcentujący powinności społeczeństwa wobec skazanych, którzy zostali ukarani za popełnienie przestępstwa i odbyli zasądzony rodzaj i wymiar kary. W tym nurcie mieści się konstrukt teoretyczny autorstwa B.M. Nowak, będący (podobnie jak wcześniej omówione⁴¹) inspiracją dla formowania się nowoczesnej myśli resocjalizacyjnej i readaptacyjnej. Stanowi on także bazę teoretyczną dla propozycji zmiany strategii w przedmiotowym obszarze oraz integralnego modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnego, ukierunkowanego na bezkolizyjne i konstruktywne funkcjonowanie społeczne eksawiżniów i ich rodzin.

³⁹ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa, s. 155–157.

⁴⁰ M.in. M. Muskała (2016), „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań; M. Muskała (2017), *Readaptacja społeczna w świetle koncepcji odstąpienia od przestępczości*, w: A. Barczykowska, M. Muskała (red.), *Horyzonty pedagogiki resocjalizacyjnej. Księga Jubileuszowa Profesora Wiesława Ambrozika*, Poznań; B.M. Nowak (2015), *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 10, s. 55–79.

⁴¹ Patrz: część II niniejszej monografii, rozdział 2.1. Readaptacja społeczna w świetle wybranych koncepcji pomocy i wsparcia osób opuszczających jednostki penitencjarne (Sławomir Grzesiak).

Sięciowo-systemowa koncepcja (re)integracji społecznej

B.M. Nowak

Inspiracją do podjęcia innowacyjnej próby opracowania koncepcji dającej szansę na przełamanie dotychczasowej niesprawności systemowej stały się współczesne nurty w zakresie socjologii, pedagogiki resocjalizacyjnej, psychologii oraz co najbardziej istotne – teorii organizacji i zarządzania. Główną osią analiz teoretycznych i konstrukcji układu modelowego była goffmanowska strategia interakcyjna, kompatybilna z teorią klasteringu, lokującą się w obszarze nowoczesnego zarządzania i organizacji.

Istotę goffmanowskiej narracji stanowi systemowe ujmowanie świata społecznego. Zdaniem E. Goffmana⁴² stałość i trwanie społeczeństwa oparte jest na wkraczaniu w sytuacje rutynowe, ale w sytuacjach problematycznych lub nowych należy dążyć do przywrócenia sprawnej komunikacji poprzez skonstruowanie koncepcji służącej zredefiniowaniu inkryminowanej sytuacji⁴³. I właśnie ta teza stała się wyjściową dla Autorki koncepcji w jej dążeniu do ewolucyjnego przeobrażenia dotychczasowego układu systemowego w celu zoptymalizowania jego działania. Jak podkreśla, chodzi o to, by nie burzyć zastanych elementów, ale je modernizować – ulepszać istniejący system poprzez wprowadzanie nowych elementów oraz swoistą renowację tych, które nie funkcjonują prawidłowo⁴⁴. Pojawianie się nowych jakości (emergencja znaczeń) związane jest z identyfikacją obecnych sytuacyjnie składników struktury społecznej oraz podejmowaniem kreatywnych działań z wykorzystaniem rutynowego tła społecznego.

W myśl koncepcji Goffmana sytuacja społeczna (kontekst działania) to określone miejsce dostępne aktorom społecznym w określonym czasie i przestrzeni, z określoną liczbą ludzi zaangażowanych, dysponujących określonym wyposażeniem (obiektami fizycznymi). Wymiary te – pomimo możliwości zaistnienia nieskończonej liczby kombinacji – układają się w siedem zasymilowanych form. Są to: role, grupy, organizacje, światy, otoczenia i społeczeństwa⁴⁵. Takie ujmowanie sytuacji społecznych spójne jest potrzebą działania

⁴² E. Goffman (2009), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa.

⁴³ P.M. Hall, J.P. Hewitt (1970), *The quasi-theory of communication and the management of dissent*, „Social Problems”, vol. 18, 1, s. 17–27; J. Lofland (1976), *Doing social life: a qualitative study of human interaction in natural settings*, New York.

⁴⁴ P.M. Hall, J.P. Hewitt (1970), *The quasi-theory of communication...*

⁴⁵ J. Lofland (1976), *Doing social life...*

lokalnego i uzasadnia sieciowo-systemowe ujmowanie procesu reintegracji społecznej.

Autorka tej koncepcji dostrzega w sieci horyzontalnej współpracy środowiskowej, generującej efekt synergii realną szansę na osiągnięcie wysokiej skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych i readaptacyjnych prowadzących do pełnej reintegracji społecznej oraz wysokiej efektywności działania instytucjonalnego. Oznacza to uzyskanie nadwyżki korzyści pozyskanej w działaniu zespołowym – swoistego efektu organizacyjnego. Pojedyncze działania zostają bowiem wzmocnione lub uzupełnione poprzez kooperację i synchronizację pracy zespołowej. Tak zorganizowane działania społeczne noszą znamiona systemowości, czego implikacją jest możliwość tworzenia synergicznych sieci pomocy i wsparcia readaptacyjnego, do której mogą przynależeć wszystkie instytucje działające statutowo na rzecz skazanych i ich rodzin oraz inne podmioty działające w środowisku lokalnym.

Podejście sieciowo-systemowe zapewnia możliwość osiągnięcia wyższej skuteczności i efektywności działania nie tylko poprzez pojawienie się efektu synergii, ale także innych, równie cennych efektów: *kuli śniegowej* (inicjowanie polemiki wzbudza replikę, wywołuje reakcję łańcuchową oraz pozwala uzyskać większą liczbę informacji i pomysłów); *stymulacji* (wspólne działanie wyzwala entuzjazm i większą motywację do rzetelnego wykonywania zadań); *bezpieczeństwa* (praca zespołowa zwiększa poczucie bezpieczeństwa, sprzyja wygłaszaniu rzeczywistych opinii i ujawnianiu indywidualnych motywów); *spontaniczności* (wspólne działanie daje poczucie satysfakcji, a zachowania ludzi w nim uczestniczących są bardziej naturalne).

W podejściu sieciowo-systemowym istotne jest projektowanie lokalnej sieci współpracy międzyinstytucjonalnej w oparciu o *łącza pionowe* (horyzontalny układ jednorodnych instytucji – m.in. ośrodki pomocy społecznej czy kuratela sądowa) oraz *łącza poziome* (wertikalny układ instytucji różnego typu działających na rzecz tego samego beneficjenta – ekwiwizniów i ich rodzin). Struktura sieciowo (działanie lokalne) – systemowa (działanie centralne) daje możliwość wykorzystania zróżnicowanych zasobów i potencjałów indywidualnych i zespołowych niezbędnych w optymalizowaniu rozwiązań o wielokierunkowym zastosowaniu.

Budowanie sieci wspomagania readaptacyjno-reintegracyjnego w oparciu o podejście sieciowo-systemowe wymaga osadzenia jej w teorii klastrów. Klaster definiowany jest jako geograficzne

skupisko wzajemnie powiązanych podmiotów konkurujących między sobą i jednocześnie współpracujących, m.in. instytucji pomocowo-wspierających, jednostek świadczących usługi różnego typu, firm działających w pokrewnych sektorach, uniwersytetów, różnorodnych organizacji pożytku publicznego⁴⁶. Klaster może być wyodrębniany na podstawie inicjatyw oddolnych (*bottom-up*) lub inicjatyw odgórnych (*top-down*). Kluczowym ogniwem w strukturze systemu klastrowego jest animator – instytucja lub organizacja mająca za zadanie diagnozowanie potencjalnych zadań, obszarów współpracy, potrzeb i oczekiwań, gotowości do kooperacji podmiotów deklarujących przystąpienie do klastra oraz koordynowanie wspólnych działań. Konstrytywne cechy sieci klastrowej to: łączenie konkurencji ze współpracą; geograficzne skupienie w jednym lub kilku sąsiadujących ze sobą regionach; koncentracja podmiotów współpracujących w tych samych obszarach działania oraz istnienie silnych i trwałych interakcji między uczestnikami sieci; jednoczesna, wspólna ścieżka rozwoju; oparcie działań na wiedzy⁴⁷. Największy sukces odnoszą sieci najsilniej przejawiające cechy charakterystyczne dla „małego świata”, gdyż ich moc tkwi we wzajemnym wpływie, jaki w sprzężeniu zwrotnym wywierają na siebie uczestnicy lokalnej sieci⁴⁸.

W powiązaniach klastrowych relacje międzyludzkie są oparte na wzajemnym zaufaniu, są twórcze i regularne. Działanie zespołowe natomiast ma na celu wypracowanie i konsekwentne realizowanie konkretnego programu współpracy. Wskutek tego w procesie autokreacji klastrów przekształca się w system nie tylko o charakterze ekonomiczno-gospodarczym (np. wspólne źródła finansowania), ale także społecznym. *Program współpracy klastrowej* powinien być realizowany na trzech zasadniczych płaszczyznach:

⁴⁶ L. Palmen, M. Baron (2008), *Przewodnik dla animatorów inicjatyw klastrowych w Polsce*, Warszawa.

⁴⁷ Zasady tworzenia klastrów w Polsce oraz procedury udzielania wsparcia finansowego na ich rozwój opisuje § 13 ust. 2 rozporządzenia Ministra Gospodarki w sprawie udzielania przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości pomocy finansowej niezwiązanej z programami operacyjnymi (Dz.U. z 2006 r. nr 226 poz. 1651 z późn. zm.).

⁴⁸ D.J. Watts, S.H. Strogatz (1998), *Collective dynamics of „small-world” networks*, „Nature, International weekly journal of science”, s. 393, 440–442. B. Uzzi, J. Sapiro (2005), *Team Assembly Mechanisms Determine Collaboration Network Structure and Team Performance*, <https://www.science.org/doi/abs/10.1126/science.1106340> [dostęp: 01.12.2021].

- *sieciowych powiązań instytucjonalno-organizacyjnych* (opracowanie standardów komunikacji, stworzenie platformy wymiany informacji, wypracowanie mechanizmów dotyczących planowania i organizacji spotkań oraz stworzenie wspólnej bazy informacji o członkach klastra);
- *wymiany doświadczeń i transferu wiedzy* (organizowanie seminariów i warsztatów, budowa wspólnych zespołów eksperckich do opracowywania konkretnych projektów, prowadzenie działań analitycznych, w tym ewaluacyjnych);
- *wspólnej promocji i marketingu*.

Charakterystyczna dla struktury klastrowej jest nowoczesna forma integracji społecznej – koopetycja, łącząca współpracę z konkurencją i w ten sposób generująca nową perspektywę w zakresie zarządzania strategicznego⁴⁹. Koopetycja będąca zjawiskiem hybrydowym postrzegana jest jako strategia lub forma dynamiki międzyorganizacyjnej. Najczęściej jednak definiowana jest jako system działania aktorów społecznych oparty o częściową zgodność interesów i celów⁵⁰. Orientacja koopetycyjna jest jednym z typów relacji międzyorganizacyjnych⁵¹ i polega na współdziałaniu w ramach podejmowanych relacji poziomych i pionowych⁵². Należy podkreślić, że koopetycja generuje wielostronną sytuację typu: wygrany – wygrany – wygrany (*win – win – win*)⁵³. To właśnie w tym efekcie dostrzegana jest jej szczególna wartość. Aktorzy społeczni realizują bowiem strategię wspólnego tworzenia wartości i ewoluują równocześnie w zakresie tej samej wizji – zawierania sojuszy, negocjacji czy

⁴⁹ G. Padula, G.B. Dagnino (2007), *Untangling the rise of coopetition: the intrusion of competition in a cooperative game structure*, „International Studies of Management & Organization”, 37 (2), s. 32–52.

⁵⁰ G.B. Dagnino (2009), *Coopetition Strategy. A New Kind of Interfirm Dynamics for Value Creation*, w: G.B. Dagnino, E. Rocco (red.), *Coopetition Strategy. Theory, Experiments and Cases*, London and New York.

⁵¹ M. Bengtson, S. Hinttu, S. Kock (2003), *Relationships of Cooperation and Competition Between Competitors*, *Work-in-Progress Paper submitted to the 19th Annual IMP Conference*, September (4–6), Lugano Switzerland (online), <http://www.impgroup.org/uploads/papers/4294.pdf> [dostęp: 05.10.2022].

⁵² A.M. Brandenburger, B.J. Nalebuff (1996), *Coopetition*. Doubleday, New York.

⁵³ K. Walley (2007), *Coopetition. An Introduction to the Subject and Agenda for Research*, „International Studies of Management & Organization”, vol. 37, nr 2, s. 16.

też nawiązywania relacji w obszarze zarządzania i administrowania, co stawia ich wszystkich w pozycji wygranej⁵⁴. Ponadto, kooperacja w układach sieciowych jest nośnikiem zarówno autonomii, jak i zależności⁵⁵.

Pozytywne skutki relacji kooperowania i konkurowania obwarowane są jednak pewnymi warunkami: profesjonalnym przygotowaniem strategii, poszanowaniem autonomii partnerów, uczciwości konkurencyjnej i koncentracji na współpracy w dążeniu do realizacji wspólnie założonych celów. Na poziomie klastra koopetytorzy mogą nawiązywać relacje o charakterze pionowym, poziomym oraz sieciowym (uwikłanie w splot relacji pionowych i poziomych)⁵⁶. Należy jednak zauważyć, że będące istotą kooperacji dwa paralelne procesy – współpraca i konkurencja są przeciwstawne, co może prowadzić do napięć międzyorganizacyjnych. Konieczne jest zatem poszukiwanie w funkcjonowaniu klastra takiego strategicznego balansu, by oczekiwane korzyści przeważały nad ewentualnymi zagrożeniami (n.in. niska efektywność realizowanych celów, zachowania oportunistyczne, konflikty, znaczna utrata niezależności decyzyjnej i organizacyjnej).

W świetle powyższego, w pełni uzasadnione jest budowanie sieci klarownych powiązań instytucji pomocowo-wspierających i jednostek penitencjarnych ze społecznością i infrastrukturą środowiska lokalnego. Omówiona koncepcja i model holistycznego wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjno-reintegracyjnego osób skazanych na karę izolacji więziennej stanowi alternatywę dla opartego na zależnościach hierarchicznych i quasi-hierarchicznych (więziach pionowych) dysfunkcjonalnego modelu współpracy międzyinstytucjonalnej aktualnie realizowanej w ramach systemu profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej⁵⁷.

---

⁵⁴ B. Jankowska (2013), *Kooperacja w klastrach kreatywnych. Przyczynek do teorii regulacji w gospodarce rynkowej*, Poznań, s. 5.

⁵⁵ E. Stańczyk-Hugiet (2012), *Autonomia i zależność w układach kooperacyjnych*, „Studia Ekonomiczne Regionu Łódzkiego”, Łódź.

⁵⁶ H. Kotzab, Ch. Teller (2003), *Value-adding partnerships and co-opetition models in the grocery industry*, „International Journal of Physical Distribution and Logistics Management”, vol. 33, nr 3.

⁵⁷ M. Rymśa (red.) (2011), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Warszawa.

INTEGRALNY MODEL WSPOMAGANIA RESOCJALIZACYJNO-READAPTACYJNEGO⁵⁸

Proponowany model wsparty jest na trzech filarach stanowiących główne obszary (Rysunek 2), w których realizowane są procesy resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej:

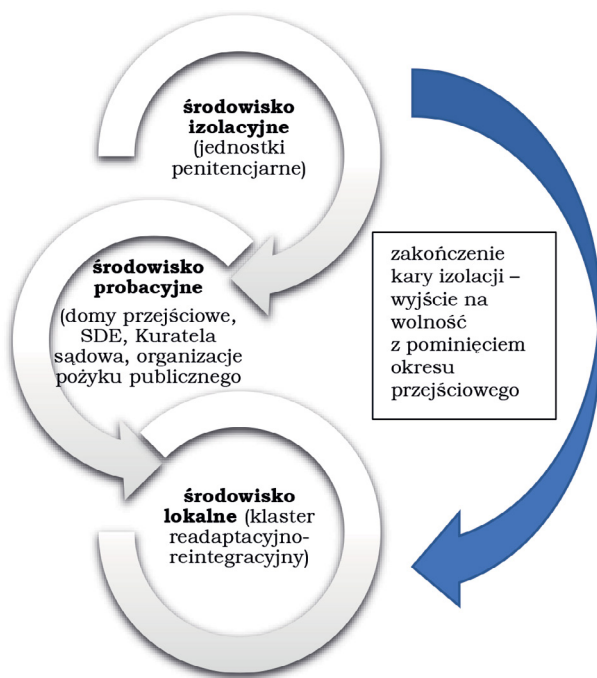
- *obszar penitencjarny* – działania prowadzone w przestrzeni izolacyjnej, przygotowujące osadzonych do wyjścia na wolność;
- *obszar probacyjny* – działania związane z okresem próby zasądzonej przez sąd (domy przejściowe, SDE, kuratela sądowa);
- *obszar postpenitencjarny* – działania wspomagające readaptację i reintegrację ekswięźniów, prowadzone w przestrzeni wolnościowej z udziałem społeczeństwa.

W procesie poprawy moralnej skazanych należy wyróżnić cztery etapy powiązane z wyżej wymienionymi obszarami:

- 1) **Etap pierwszy (wstępny) łączący dwie ścieżki poprawy moralnej** skazanych na karę izolacji więziennej, uruchamiający w obszarze penitencjarnym proces resocjalizacji osób skazanych oraz proces przygotowania ich do readaptacji społecznej po zakończeniu kary izolacji więziennej. Jest to proces oparty na intencjonalnych działaniach (re) edukacyjnych prowadzonych w wyznaczonym zakresie w warunkach izolacyjnych. Ich celem jest opanowanie przez skazanych konkretnych kompetencji życiowych, w tym społecznych i zawodowych.
- 2) **W etapie drugim – probacyjnym** (okres próby), w oparciu o orzeczenie sądu kara odbywana jest w warunkach półwolnościowych. Skazani objęci są systemem dozoru elektronicznego lub przebywają w domach przejściowych umożliwiających im próbną adaptację do warunków wolnościowych z udziałem społeczeństwa (działania wspierające prowadzone przez organizacje pożytku publicznego i inne podmioty zaangażowane w udzielanie pomocy i wsparcia osobom opuszczającym jednostki penitencjarne). Pieczę nad skazanymi sprawuje kurator probacyjny.

⁵⁸ Autorami Integralnego Modelu Wspomagania Resocjalizacyjno-Readaptacyjnego są dr hab. Beata Maria Nowak i dr Sławomir Grzesiak.

- 3) **Etap trzeci, postpenitencjarny**, przynależący do środowiska wolnościowego, w którym to społeczeństwo przejmuje odpowiedzialność za pozytywną readaptację i reintegrację społeczną ekskwizniów. W ramach tego etapu wszelkie działania pomocowo-wspierające powinny być realizowane w naturalnym środowisku życia skazanych, po zakończeniu kary izolacji lub etapu próbnego – probacyjnego. Jego zwieńczeniem powinna być destygmatyzacja i reintegracja społeczna. Aby to osiągnąć, niezbędne jest aktywowanie szeregu zabiegów systemowych i środowiskowych oraz stworzenie sieci konstruktywnego wspomaganie społecznego dla tych ekskwizniów (i ich rodzin), którzy – z różnych powodów – nie mogą samodzielnie pozytywnie i trwale wpasować się w ramy życia społecznego na wolności. Należy podkreślić, że wszelkie działania społeczne w tym zakresie powinny być ukierunkowane na budowanie silnych więzi międzyludzkich zaspokajających większość podstawowych potrzeb człowieka: akceptacji, poczucia bezpieczeństwa, afiliacji czy szacunku (Rysunek 2).

Rys. 2. Integralnie ujęta przestrzeń readaptacyjno-reintegracyjna

Źródło: opracowanie własne

W dalszej części prezentacji założeń modelowych zostały omówione działania przewidziane do realizacji w wyżej wskazanych obszarach: penitencjarnym, probacyjnym i postpenitencjarnym. W obszarze wolnościowym szczególny akcent został położony na innowacyjną propozycję utworzenia w środowiskach lokalnych struktur klastrowych, opartych na sieci współpracy i współdziałania podmiotów społecznych (instytucji, organizacji i innych elementów infrastruktury środowiskowej) na rzecz pozytywnej i trwałej readaptacji i reintegracji społecznej ekswiżniów.

1) Resocjalizacja i readaptacja społeczna – ujęcie penitencjarne

Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakresie prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych wymaga ciągłego doskonalenia⁵⁹. Efektywny proces zarządzania działaniami zmianotwórczymi u skazanych jest rozciągniętym w czasie indywidualnym postępowaniem. Dlatego osobnicze zmiany są zależne od wielu czynników, które warunkują ostateczny efekt – reintegrację społeczną. Biorąc pod uwagę temporalność odbywania bezwzględnej kary pozbawienia przez skazanych, można wyróżnić trzy jej etapy, które w zależności od wymiaru kary mogą być różnie rozłożone w czasie: etap adaptacji, etap prizonizacji i etap reorientacji. Szczegółowo na ten temat pisano już w Rozdziale 1, Części I, jednak warto w tym miejscu odnieść się do tych etapów, gdyż implikują one szereg trudności dla osadzonych w zakresie jego procesów resocjalizacyjno-readaptacyjnych. Zwłaszcza w ostatnim etapie odbywania kary pozbawienia wolności następuje u skazanych reorientacja na świat wolnościowy. Proces ten związany jest często z pojawianiem się ambiwalentnych postaw. Z jednej strony skazani mają świadomość końca kary i powrotu na wolność, co w sferze werbalnej zwykle okazywane jest entuzjastycznie. Z drugiej jednak towarzyszy im niepokój i szereg obaw związanych z ich ponownym

---

⁵⁹ S. Grzesiak (2019a), *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, w: L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa, s. 107–124; Raport NIK, 2015.

funkcjonowaniem w warunkach wolnościowych w sferze osobistej, rodzinnej, zawodowej czy koleżeńskiej⁶⁰.

W warunkach izolacji więziennej osobą bezpośrednio związaną ze sprawami dotyczącymi zafunkcjonowania wolnościowego skazanego odpowiedzialny jest *wychowawca ds. pomocy postpenitencjarnej*, który we współpracy z wychowawcą prowadzącym diagnozuje, prognozuje i realizuje za zgodą osadzonego działania optymalizujące jego udany powrót do społeczeństwa. Biorąc pod uwagę zarówno aspekt temporalny wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i perspektywę jej odbywania, oddziaływania resocjalizacyjno-readaptacyjne powinny trwać przez cały okres uwięzienia. Należy jednak wskazać, że ich treść, formy i metody powinny być zróżnicowane i zależne od etapu odbywania kary czy może raczej, od zdolności i gotowości osadzonego do dokonania zmian.

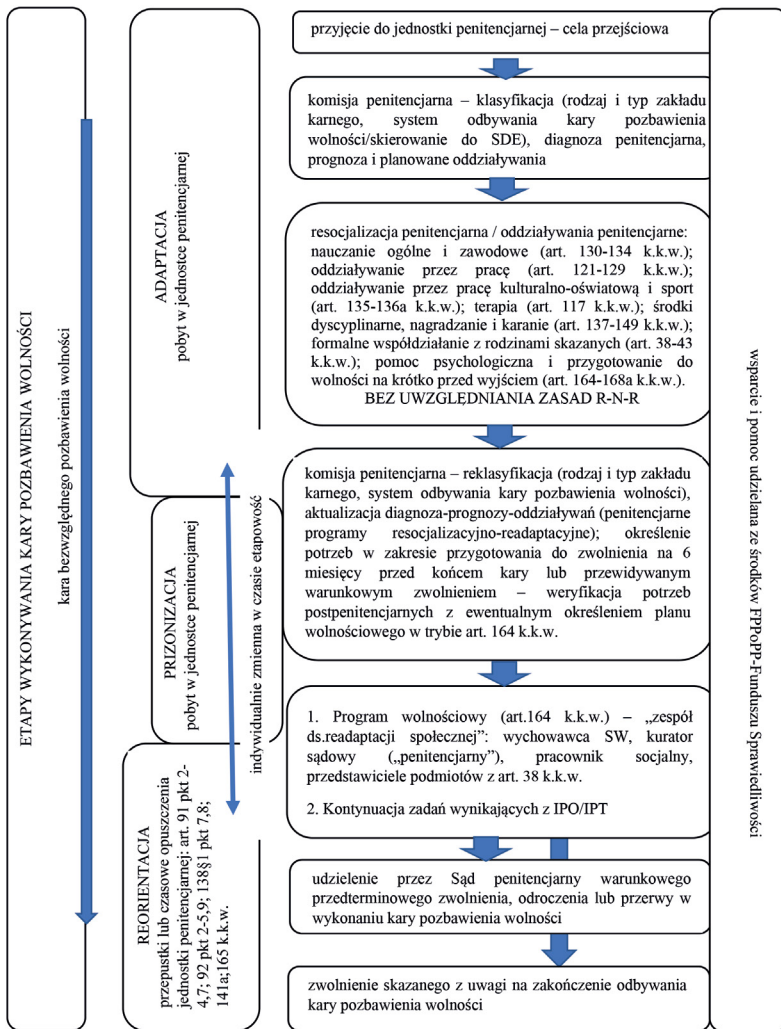
Proces zarządzania zmianą u osadzonych generowany przez administrację więzienną w aspekcie readaptacyjnym, w sposób naturalny powinien być intensyfikowany na ostatnim etapie wykonywania kary pozbawienia wolności (etap reorientacji), którego precyzyjne, czasowe dookreślenie z uwagi na wymiar kary jest dostosowane indywidualnie do zdiagnozowanych potrzeb każdego osadzonego. Dookreślenia wymaga również czas udzielanego wsparcia przez Służbę Więzienną po odbyciu kary, udzieleniu warunkowego przedterminowego zwolnienia lub przerwy w karze. Obecnie wsparcie SW ogranicza się tylko do czasu osadzenia skazanych w warunkach zakładowych.

W świetle powyższego, w integralnym modelu wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjnego, zorientowanego penitencjarnie, przewidziane jest dokonanie określonych zmian organizacyjnych w Służbie Więziennej. W tym zakresie niezbędne jest:

- utworzenie samodzielnego stanowiska wraz z określeniem zadań i kompetencji, które powinna posiadać dedykowana do niego osoba, w celu zapewnienia skutecznej akceleracji procesów umożliwiających osadzonemu udany powrót do społeczeństwa. Należy podkreślić, że obecnie, w założeniach normatywnych przepisów penitencjarnych, taką rolę pełni wychowawca ds. postpenitencjarnych. Jednakże on realizuje także inne obowiązki, w tym z zakresu prowadzenia

---

⁶⁰ B.M. Nowak (2020). *(Nie)skazani na wykluczenie...*; Szymanowska A. (2003), *Więzienie i co dalej*, Warszawa.

Rys. 3. Schemat działań resocjalizacyjno-readaptacyjnych podejmowanych wobec skazanych w Polsce.

Źródło: opracowanie własne

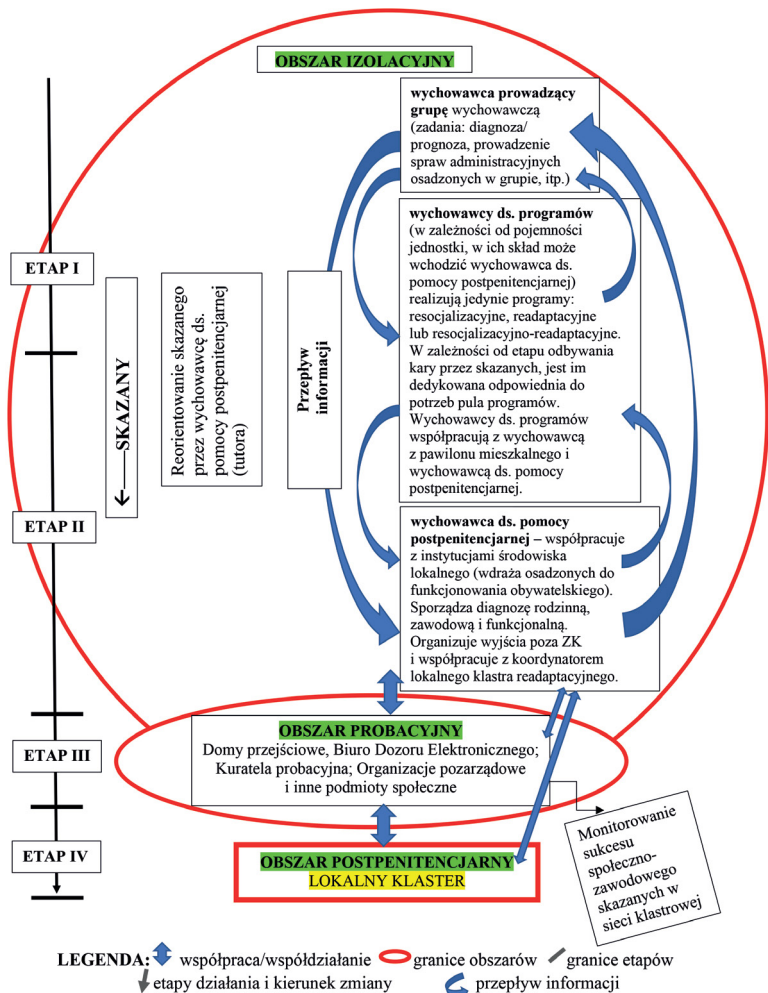
biblioteki czy zajęć oświatowych i sportowych. W zakresie czynności osoby pełniącej służbę na tym stanowisku, należy przesunąć akcent z czynności okołowychowawczych na czynności związane bezpośrednio z przygotowaniem skazanych do wyjścia na wolność. W celu osiągnięcia dobrych efektów readaptacyjno-reintegracyjnych, konieczne jest nadanie osobom przygotowującym skazanych do wyjścia

na wolność stosownych uprawnień do kontaktów ze światem wolnościowym, a zwłaszcza z kuratorami probacyjnymi (obszar przejściowy) oraz z animatorem lokalnego klastra readaptacyjnego (instytucją lub organizacją koordynującą działania podejmowane wobec ekskwiżniów);

- wytypowanie wychowawców, ich kompetencyjne przygotowanie i kierowanie wyłącznie do prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w formie programów resocjalizacyjno-readaptacyjnych. Pozwoli to na ukierunkowanie specjalistyczne w zakresie metodyki penitencjarnej, co przypuszczalnie zwiększy jakość i efektywność aplikowanych programów. Obecnie każdy wychowawca jest zobowiązany do prowadzenia programów resocjalizacyjnych. Takie podejście powoduje, że wiele aktywności proponowanych przez wychowawców jest resocjalizacyjnymi tylko z nazwy. Ponadto, dzisiaj trudno jest wskazać, które programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną są programami efektywnymi, gdyż nie są one profesjonalnie ewaluowane;
- zidentyfikowanie lokalnych sieci wsparcia społecznego (klastrów readaptacyjnych) w odniesieniu zarówno do instytucjonalnych, jak i pozainstytucjonalnych form pomocy i wsparcia osób odbywających karę pozbawienia wolności oraz opuszczających jednostki penitencjarne. Udrożnienia w tym zakresie wymagają międzyinstytucjonalne kanały komunikacyjne, by za przekazywaniem beneficjenta do konkretnych oddziaływań wolnościowych szła również informacja o dotychczasowych sposobach i formach działań resocjalizacyjnych podejmowanych względem niego oraz o zakresie udzielonej pomocy.

Należy podkreślić, że okresy etapów odbywania kary pozbawienia wolności są różne, tzn. w jednym przypadku II etap (prizonizacji) może trwać kilka lub kilkanaście lat, a I etap (adaptacji), np. w przypadku recydywisty penitencjarnego może ograniczać się do kilkunastu dni lub kilku miesięcy. Dlatego „suwak” etapowy jest dynamiczny i wynika z indywidualnej diagnozy. Skazany przemieszcza się na osi czasu i osi świadomości. Ogólny zarys zmian w modelu resocjalizacyjno-readaptacyjnym zorientowanym penitencjarnie został zilustrowany na Rysunku 4.

W obszarze resocjalizacyjno-readaptacyjnym ujmowanym penitencjarnie zasadne jest nawiązanie do ogólnoswiatowej sytuacji kryzysowej i ukazanie przedpandemicznego i pandemicznego

Rys. 4. Model resocjalizacyjno-readaptacyjny zorientowany penitencjarnie

wykonywania kary pozbawienia wolności. Jest to podyktowane znaczną akceleracją zmian we wszystkich obszarach funkcjonowania współczesnego człowieka, generujących poważne problemy i wyzwania we wszystkich sferach ludzkiego działania.

Implikacją sytuacji pandemicznej odnotowanej w latach 2019–2022 są coraz to nowe problemy społeczne i polityczne, które na plan dalszy przesuwają potrzeby włączania społecznego grup marginalizowanych. Dynamika pandemiczna, ale i antycypowana postpandemiczna, obserwowana jest w różnych obszarach instytucjonalnych, m.in. w więziennictwie oraz instytucjach pomagających i wspierających skazanych w powrocie do społeczeństwa.

Zmiany, które wymusiła pandemia COVID-19, wymagają zarówno weryfikacji potencjału instytucjonalnego i kadrowego służb zajmujących się resocjalizacją i readaptacją społeczną skazanych, jak i poszukiwania nowych metod i środków służących osiągnięciu wysokiej efektywności obu procesów.

W ostatnim czasie polska Służba Więzienna zmuszona była do znacznej modyfikacji wykonywania kary pozbawienia wolności z uwagi na pandemię koronawirusa SARS-CoV-2. Biorąc pod uwagę fakt, iż pandemia negatywnie wpłynęła zarówno na porządek wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i sposoby, metody i środki stosowane dotychczas w readaptacji i reintegracji społecznej skazanych (w wymiarze instytucjonalnym, indywidualnym i społecznym), należy również dokonać zmian związanych m.in. z koniecznością:

- reorganizacji współpracy międzyinstytucjonalnej;
- urealnienia oczekiwań społecznych wobec możliwości resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji społecznej i reintegracji skazanych w czasie pandemii i innych, potencjalnych sytuacji kryzysowych;
- podjęcia refleksji na potrzebą systemowych rozwiązań, by wyzwania, jakie postawiła pandemia przed więziennictwem i społeczeństwem, nie przekształciły się w zagrożenia związane ze wzrostem przestępczości czy też recydywy penitencjarnej.

Zmienność i nieprzewidywalność sytuacji, z jakimi więziennictwo zmagало się w ostrej fazie pandemii, generowało również społeczne i osobiste poczucie bezpieczeństwa u obywateli. Dlatego też istnieje nagła konieczność podjęcia dyskursu naukowego nad wyzwaniami i zagrożeniami systemu penitencjarnego, poprzez wskazanie działań optymalizujących jego drożność w sytuacjach kryzysu regionalnego czy światowego. Jest to szczególnie istotne z uwagi na fakt, iż w czasie pandemii Służba Więzienna podejmowała szereg działań, które były istotne z punktu widzenia zapewnienia bezpieczeństwa pandemicznego, ale z drugiej strony działania te ograniczały prawa osób pozbawionych wolności, m.in. związane z utrzymywaniem kontaktów ze światem zewnętrznym w formie widzeń na terenie jednostki penitencjarnej, przepustek, nagród wolnościowych, zajęć poza terenem zakładu karnego oraz zatrudnienia zewnętrznego. Spowodowało to, iż trzeci etap odbywania kary pozbawienia wolności, jakim jest reorientacja osadzonych na świat wolnościowy, został zniekształcony, a w wielu przypadkach – utracony. W efekcie tego, w przypadku skazanych na kary

średnio- i długoterminowe etap prizonizacji stał się dominujący. Może to skutkować w niedalekiej przyszłości dalszym i znacznym wzrostem odsetka recydywy przestępczej z uwagi na ograniczone możliwości przygotowania osadzonych do zwolnienia, wyłącznie za pomocą resocjalizacyjnych programów penitencjarnych.

2) Resocjalizacja i readaptacja społeczna – ujęcie probacyjne

W proponowanym, integralnym modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego obszar probacyjny ulokowany został między obszarem izolacyjnym (zakład karny) a obszarem wolnościowym (lokalny klaster readaptacyjny).

Probacja jest systemem umożliwiającym skazanym odbywanie kary poza więzieniem. Jest to forma sankcji kryminalnych nałożona przez sąd na sprawcę czynu karalnego. Po ogłoszeniu wyroku uznającego go winnym, karą w probacji jest częściowe pozbawienie wolności. Skazany pozostaje pod nadzorem kuratora, który kontroluje przestrzeganie przez niego warunków nałożonych przez sąd. Jeżeli wywiąże się z nich w wyznaczonym okresie, jego status probacyjny ustaje i zostaje zwolniony spod jurysdykcji sądu⁶¹. Orzekane przez sąd środki probacyjne wiążą się z poddaniem sprawcy próbie i mogą być stosowane na różnych etapach postępowania karnego, zastępując karę lub ją modyfikując. Środkami probacyjnymi są: warunkowe umorzenie postępowania karnego; warunkowe zawieszenie wykonania kary oraz warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbywania reszty kary. Środki probacyjne stwarzają sprawcom czynów o nieznacznej szkodliwości społecznej możliwość poniesienia odpowiedzialności oraz wypełnienia pozostałych celów przewidzianych dla instytucji kary. Należy podkreślić, że probacja jest korzystna z wielu względów⁶²:

- u skazanych nie występują negatywne skutki izolacji więziennej;
- skazani nie zrywają więzi ze społeczeństwem;
- skazani nie podlegają wpływom podkultury więziennej;

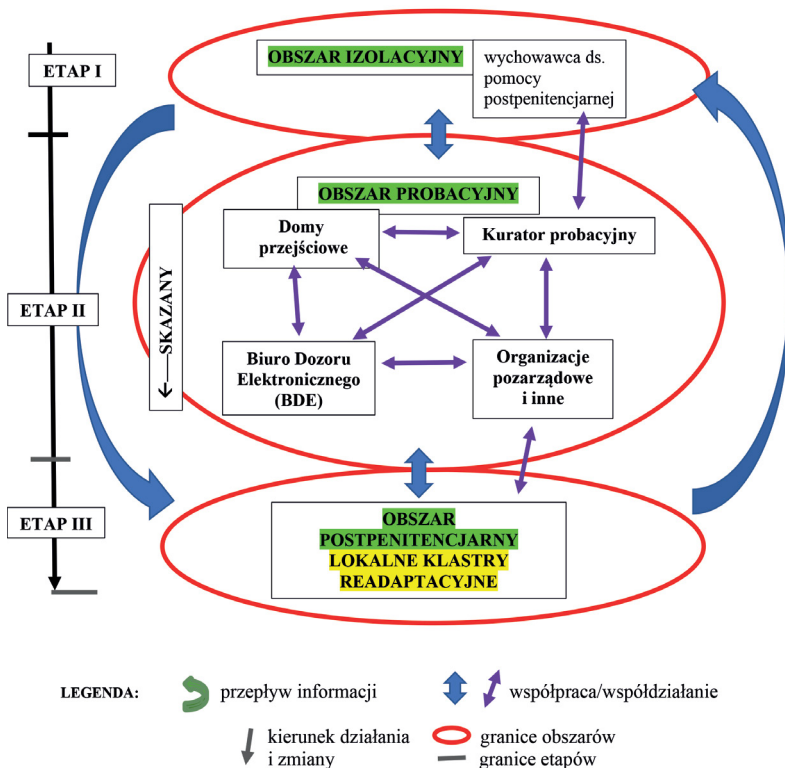
⁶¹ A. Bałandynowicz (2006), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa...*

⁶² R. Kamiński (2016), *Charakterystyka wybranych instytucji probacyjnych w kontekście udziału organizacji pozarządowych w ich realizacji*, „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 21, s. 137–149.

- kontrola skazanych w trakcie zasądzzonego okresu próby oraz nałożone na nich obowiązki służą osiągnięciu celów sprawiedliwościowych kary;
- indywidualno-prewencyjny charakter probacji umożliwia odbycie kary z uwzględnieniem uwarunkowań społecznych i ekonomicznych, które wypełniają jej społeczną i wychowawczą rolę oraz zapobiegają powrotności do przestępstwa.

Zastosowanie środka probacyjnego implikuje jednocześnie uniknięcie stygmatyzacji społecznej osób skazanych, jak również ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów wynikających z ich pobytu w zakładach karnych.

W obszarze probacyjnym skazani wymagający szczególnego wsparcia readaptacyjnego przygotowują się w warunkach wolności kontrolowanej (kuratorzy probacyjni) i wspieranej przez podmioty społeczne (instytucje, organizacje, kościoły) do samodzielnego i konstruktywnego funkcjonowania w społeczeństwie (Rysunek 5).

Rys. 5. Model resocjalizacyjno-readaptacyjny zorientowany probacyjnie

Istotne jest, by wszystkie elementy usytuowane w obszarze probacyjnym spięte były siecią współpracy i współdziałania instytucji wspomagających z organizacjami trzeciego sektora i innymi podmiotami społecznymi, by przepływ informacji i danych o skazanych następował w sposób niezakłócony, płynnie i w wymaganym czasie.

Domy przejściowe

Każdego roku tysiące osadzonych opuszczają jednostki penitencjarne⁶³, jednak przeszło połowa z nich powraca do więzienia. Powrót do społeczeństwa dla skazanych ze skomplikowaną sytuacją rodziną, mieszkaniową i osobistą jest ponad ich siły w wymiarze psychologicznym, społecznym i kulturowym. Dlatego w wielu krajach, m.in. w Kanadzie, USA, Wielkiej Brytanii, Japonii, Australii, Danii czy Norwegii, zgodnie z zasadami dekompresji społecznej⁶⁴, w systemie readaptacji społecznej stosuje się rozwiązania w postaci domów przejściowych (ang. *Halfway house*)⁶⁵. Domy przejściowe przeznaczone są dla skazanych wymagających „zakorzenienia”, tzw. sieci wsparcia społecznego po zwolnieniu. Skazani nie trafiają bezpośrednio do społeczeństwa, ale są umieszczani w instytucji pośredniej, w której przy udziale społeczności lokalnej prowadzone są oddziaływania określane w literaturze anglojęzycznej mianem *community corrections* lub *community activities*.

W Polsce pomysł wprowadzenia domów przejściowych nie jest nowy⁶⁶ i w ostatnim czasie jest dość dynamicznie urealniany.

⁶³ W 2020 r. ruch osadzonych w jednostkach penitencjarnych wynosił przeszło 80 tys. osób, które były skreślone z ewidencji. Wskazuje to, iż w ciągu roku o ponad 100% wymienia się populacja więzienna. Centralny Zarząd Służby Więziennej, Roczne Informacje Statystyczne, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-rocna> [dostęp: 10.11.2021].

⁶⁴ E. Humienny (2011), *Readaptacja społeczna osób opuszczających placówki penitencjarne autorską metodą dekompresji społecznej*, w: A. Szerląg (red.), *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, Wrocław, s. 273–281.

⁶⁵ <https://eeagrants.org/news/a-better-future-for-prison-inmates> [dostęp: 16.11.2021].

⁶⁶ G.R. Hinzman (2008), *Środowiskowe hostele w kontinuum resocjalizacji*, w: W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępnik (red.), *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz, s. 804–822; S. Stasiowski (2016), *Reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce. Reintegracja społeczna skazanych najistotniejszym z celów kary*, Ministerstwo Sprawiedliwości,

Centralny Zarząd Służby Więziennej⁶⁷, w związku z planowanym zwiększeniem zatrudnienia wśród skazanych jako środka oddziaływania penitencjarnego, jest w trakcie realizacji projektu ukierunkowanego na utworzenie 5 centrów aktywizacji zawodowej dla więźniów, tzw. kompleksów penitencjarno-produkcyjnych⁶⁸, przy których będą funkcjonować domy przejściowe. Każdy z nich składać się będzie z pawilonu mieszkalnego dla ok. 200–250

---

projekt reformy, s. 8–9, 12–14; Wybrane doniesienia medialne: „Dziennik Gazeta Prawna”, 28.12.2016, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1005738,domy-przejsciowe-dla-skazanych.html> [dostęp: 08.10.2019]; „Fakt 24.PL”, 28.12.2016, *Rząd chce dać więźniom mieszkania? Tak się robi na Zachodzie*, <https://www.fakt.pl/pieniazde/finanse/domy-przejsciowe-dla-bylych-wiezniow-hostele-dla-bylych-wiezniow/5mpy0c1> [dostęp: 08.10.2019]. M. Konieczna, *Po więzieniu do hostelu*, Radio Poznań, 15.05.2017, <http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/po-wiezieniu-do-hostelu.html> [dostęp: 10.11.2021]; Ochrona 24.info, *„Mieszkanie Plus” dla byłych więźniów? W MS trwają prace nad reformą systemu readaptacji społecznej skazanych*, <https://ochrona24.info/12538,reforma-systemu-readaptacji-spoecznej-skazanych/> [dostęp: 10.11.2021]; K. Sobczak, *Z więzienia do hostelu – resocjalizacyjny projekt MS*, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawo/hostele-dla-bylych-wiezniow-projekt-sluzby-wieziennej,355228.html> [dostęp: 10.11.2021]; *gospodarkaPodkarpacka.pl*, *Nie hostele a tzw. domy przejściowe powstaną przy niektórych więzieniach*, <http://gospodarkapodkarpacka.pl/news/view/29416/nie-hostele-a-tzw-domy-przejsciowe-powstana-przy-niektorych-wiezieniach> [dostęp: 10.11.2021].

⁶⁷ W ramach III Perspektywy Norweskiego Mechanizmu Finansowego 2014–2021, program Sprawiedliwość w obszarze Służba więzienna i areszt przedprocesowy, będzie opracowywał szczegółowe zasady realizacji projektu przez jednostki organizacyjne Służby Więziennej. Źródło: Odpowiedź z dnia 11.01.2019 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej (Nr pisma BP–E.81.2.1.2019.MN) na Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie hosteli przy jednostkach penitencjarnych z dnia 02.01.2019, Nr pisma IX.517.3029.2018.ZK, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie_RPO_do_DGSW_ws_hosteli_przy_jednostkach_penitencjarnych_02.01.2019.pdf [dostęp: 10.11.2021].

⁶⁸ Założenia dotyczą utworzenia początkowo 5 nowoczesnych centrów, składających się z: 1) pawilonu mieszkalnego dla ok. 200–250 osadzonych z salami wykładowymi i terapeutycznymi, z metrażem 3–4 mkw. zgodnych z zaleceniami instytucji krajowych i międzynarodowych zajmujących się przestrzeganiem praw osób pozbawionych wolności, 2) hali produkcyjnej, gdzie więźniowie będą uczyć się zawodu oraz pracować, jak i zarabkować, obniżając jednocześnie często na nich ciężące kwoty zobowiązań finansowych. Nowatorski i pilotażowy w naszym kraju projekt planowany jest na lata 2019–2024, zakładający co najmniej trzyletni okres funkcjonowania domów przejściowych. Ibidem.

osadzonych (z salami wykładowymi i terapeutycznymi) oraz hali produkcyjnej, gdzie więźniowie będą pracować i zarobkować. Omawiany pilotażowy projekt, finansowany ze środków norweskich, realizowany jest w Polsce, Czechach, Rumunii, na Litwie i Łotwie⁶⁹.

Projekt budowy domów przejściowych zakłada, że będą one pomostem pomiędzy osadzeniem a życiem w społeczeństwie. Istotne jest to, że specyficzny system oddziaływań zmianotwórczych jest tu ściśle powiązany z pracą i nauką prowadzoną w warunkach zbliżonych do warunków wolnościowych, z zachowaniem niezbędnego zakresu kontroli. Domy przejściowe będą powiązane współpracą ze Służbą Więzienną oraz Kuratorską Służbą Sądową, organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami wspomagającymi osoby opuszczające jednostki penitencjarne. Będą one ewaluowane pod kątem efektywności i rozwiązań readaptacyjnych, co pozwoli na analizę i ocenę tych działań w odniesieniu do włączenia tego rodzaju rozwiązania do polskiego modelu probacyjnego.

Zgodnie z założeniami domy przejściowe mają być ostatnim elementem procesu readaptacji społecznej skazanych, pomostem pomiędzy osadzeniem a życiem w społeczeństwie, gdzie specyficzny dla tego typu instytucji systemem oddziaływań zmianotwórczych byłby ściśle powiązany z pracą i nauką prowadzoną w warunkach zbliżonych do warunków w społeczeństwie otwartym przy jednoczesnym zapewnieniu niezbędnego poziomu kontroli. Działalność prowadzona w domach przejściowych nie ogranicza się tylko do udziału Służby Więziennej, ale ma również angażować instytucje i organizacje zewnętrzne, tj. Kuratorską Służbę Sądową, organizacje pozarządowe, kościoły i związki wyznaniowe i inne podmioty pomagające osobom opuszczającym jednostki penitencjarne.

Kwestia lokalizacji tego rodzaju instytucji może stanowić zarówno potencjał, jak i balast dla środowiska lokalnego, dlatego rozważenie wszystkich argumentów przemawiających „za” i „przeciw”, pozwoli na optymalne wytypowanie miejsc, w których

---

⁶⁹ F. Dünkel, I. Pruin, A. Storgaard (red.) (2019), *Prisoner resettlement in Europe*, New York, s. 60, 67, 78, 139, 176, 192–193, 234–235, 275; Delfi.en, 25.10.2014, Lithuania to open Norwegian-style halfway houses to transition prison inmates into freedom [dostęp: 10.11.2021]; Norway Grants, <https://eeagrants.org/archive/2009-2014/projects/LT14-0005>; <https://eeagrants.org/news/a-better-future-for-prison-inmates> [dostęp: 10.11.2021].

utworzone będą domy przejściowe⁷⁰. Oczywiście wydaje się, że powinny być one „zakorzenione społecznie”, istnieje szereg możliwych lokalizacji do rozważenia, m.in.: przy zakładzie karnym, ale poza jego obrębem; przy sądzie lub w społeczności lokalnej; na peryferiach miasta; w mieście lub na wsi; w tzw. dobrej czy może problemowej dzielnicy⁷¹. Ich lokalizacja jest niezwykle istotna w kontekście organizacji prowadzonych oddziaływań w tego typu instytucji, jak i podmiotów w nich uczestniczących. Wiąże się z nią problem bliskości i dostępności do usług i osób mogących wspierać społecznie działania tego typu instytucji, której określona fizyczna lokalizacja może spotkać się z obawami i krytyką społeczności sąsiedzkich. Już na etapie konceptualizacji środowiskowej mogą pojawić się problemy związane z określonym, raczej negatywnym odbiorem społecznym, gdyż niewiele osób mogłoby chcieć, by tego typu instytucja znajdowała się w pobliżu ich miejsca zamieszkania⁷². Dlatego edukacja społeczna wydaje się być koniecznym działaniem w zakresie adaptacji domów przejściowych do warunków społecznych, gdyż pozwoli rozwiewać wątpliwości związane z tego typu instytucją, która jest niewątpliwie instytucją zapotrzebowania społecznego. Opinia społeczna powinna być informowana o organizacji i działalności domu przejściowego znajdującego się w bezpośrednim sąsiedztwie, w taki sposób, by miała poczucie

---

⁷⁰ O znaczeniu miejsca w swoich publikacjach szeroko pisze prof. Maria Mendel, autorka koncepcji pedagogiki miejsca, rozwijanej w formule badań społecznie zaangażowanych, pytających o warunkowaną przestrzennie sprawczość podmiotu.

⁷¹ J. Wetzel, S.M. Smeal, K. Bucklen, S. McNaughton (2012), *Optimizing the Role Community Corrections Centers in Reentry*, „Corrections Today”, April/May, s. 56–60; D. Gilna (2015), *When Halfway Houses Pose Full-Time Problems*, „Prison Legal News”, 01.10.2015, <https://www.prisonlegalnews.org/news/2015/jan/10/when-halfway-houses-pose-full-time-problems/> [dostęp: 10.11.2021].

⁷² M. Kazimierczak, *Mieszkańcy Różanki protestują. Nie chcą byłych więźniów za sąsiadów*, „Polska Times”, <https://polskatimes.pl/mieszkanicy-rozanki-protestuja-nie-chca-bylych-wiezniow-za-sasiadow/ar/12866388> [dostęp: 10.11.2019]; J. Urbańska, *Nie chcą w sąsiedztwie domu dla mężczyzn. Miasto uspokaja: to nie są groźni przestępcy. Chcą wrócić do społeczeństwa*, „Gazeta Wyborcza”, 20.01.2019, <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,22904971,wroclawianie-nie-chca-w-sasiedztwie-domu-dla-mezczyzn.html> [dostęp: 10.11.2021]; A. Boruszewska, *Spór o dom socjalny dla mężczyzn na Różance narasta*, „Gazeta Wrocławska”, 18.02.2018, <https://gazetawroclawska.pl/spor-o-dom-socjalny-dla-mezczyzn-na-rozance-narasta/ar/12939864> [dostęp: 10.11.2021].

bezpieczeństwa. Jest to również fundamentalne dla kształtowania społeczeństwa zaangażowanego w proces readaptacji społecznej, jeśli bowiem chcemy społeczeństwa „włączającego” byłych skazanych ponownie w swoje struktury, konieczne jest również jego „włączenie” w realizowanie planu pomocy postpenitencjarnej także w fazie koncepcyjnej.

Obecnie brakuje regulacji normujących zakres oraz zasady działania domów przejściowych, jednak zakłada się, że tworzone domy przejściowe⁷³:

- będą wprowadzane pilotażowo, bez nadmiernej ingerencji w obowiązujący porządek prawny;
- będą usytuowane w bezpośrednim sąsiedztwie jednostek penitencjarnych, ale poza ich obrębem;
- będą funkcjonowały jako zakłady karne typu otwartego o maksymalnie zmniejszonym systemie dozoru i będą przeznaczone dla grup 22–50 skazanych mężczyzn i kobiet;
- będą zarządzane przez Służbę Więzienną – będą do nich kierowani skazani odbywający karę pozbawienia wolności na 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym przedterminowym zwolnieniem lub przed końcem kary oraz osoby, względem których stosuje się art. 164 k.k.w. i ustala się tzw. program wolnościowy.

Ukonstytuowanie prawne domów przejściowych określi w przyszłości sposób finansowania tego typu instytucji. Mogą one być bowiem finansowane ze środków: budżetowych więziennictwa, Funduszu Pomocy Poszkodowanym oraz Pomocy Postpenitencjarnej-Fundusz Sprawiedliwości, programów wspólnotowych, centralnych, samorządowych. Wzorem innych krajów dopuszczalna jest również partycypacja skazanych w utrzymaniu domów przejściowych, np. na poziomie od 10–30% kosztów utrzymania⁷⁴.

Budowanie sieci wsparcia w zakresie organizacji i funkcjonowania domów przejściowych wymaga w dalszym etapie określenia zapotrzebowania ilościowego na tego typu instytucje w skali

⁷³ Źródło: Odpowiedź z dnia 11.01.2019 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej (Nr pisma BP-E.81.2.1.2019.MN) na Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie hosteli przy jednostkach penitencjarnych z dnia 02.01.2019, Nr pisma IX.517.3029.2018.ZK, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie_RPO_do_DGSW_ws_hosteli_przy_jednostkach_penitencjarnych_02.01.2019.pdf [dostęp: 10.11.2021].

⁷⁴ S. Grzesiak (2019), *Halfway houses in The Polish Model of Social Reintegration...*

całego kraju. Im więcej domów przejściowych będzie zlokalizowanych w społecznościach lokalnych, tym bardziej prawdopodobne jest, że zakres pomocy będzie optymalny. Stąd rozważenie, aby przynajmniej jeden dom przejściowy znajdował się w każdym powiecie czy przynajmniej w każdym województwie⁷⁵.

Pomimo przybliżonych ogólnych założeń domów przejściowych wciąż istnieje wiele pytań dotyczących obranego modelu ich funkcjonowania. Koncepcja utworzenia domów przejściowych wydaje się być słuszna w zakresie aktywizacji społeczeństwa do zwiększania jego zdolności readaptacyjnej, co jest zgodne z postulatami niektórych przedstawicieli polskiej koncepcji resocjalizacji⁷⁶. Niestety wciąż brakuje dookreślenia m.in.: kim mają być pracownicy domów przejściowych, jakie zadania i obowiązki zostaną im powierzone, na jakich zasadach mają funkcjonować domy przejściowe, jak ma wyglądać współpraca z pozostałymi służbami i organizacjami zaangażowanymi w działalność pomocową byłym skazanym. Niewykluczone, że po zakończeniu projektu domy przejściowe pozostaną na stałe w polskiej przestrzeni probacyjnej i będzie powstawało ich coraz więcej. Być może „ustawą readaptacyjną” zostanie powołana jakaś zupełnie nowa służba, instytucja czy organizacja, której powierzone zostanie zadanie zarządzania domami przejściowymi, i która będzie ściśle współpracowała z wszystkimi podmiotami zaangażowanymi w proces readaptacji społecznej skazanych⁷⁷, co mogłoby być krokiem milowym w tworzeniu systemowych rozwiązań readaptacyjnych. Pojawia się również pytanie, kto docelowo ma stanowić kadrę domów przejściowych. Obecnie można przypuszczać, że będą to pracownicy Służby Więziennej, bowiem to tej

⁷⁵ Najwyższa Izba Kontroli (2014), *Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wystąpienie pokontrolne, P/14/044 – Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, pismo KPB–4101–006–03/2014, <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik>, s.14–17 [dostęp: 10.11.2021].

⁷⁶ L. Pytka – koncepcja reintegracji społecznej i autoresocjalizacji; P. Stępiński – koncepcja pomocy w utrzymaniu więzi społecznych; A. Baładynowicz – wielopasmowa koncepcja resocjalizacji z udziałem społeczeństwa; W. Ambrozik – koncepcja uspołecznienia systemu profilaktyki i resocjalizacji.

⁷⁷ M. Willis (2018), *Supported housing for prisoners returning to the community: A review of the literature*, Australian Institute of Criminology, <https://aic.gov.au/publications/rr/rr7> [dostęp: 12.11.2021]; RHH&ARMT, <http://halfwayhouses.ca/en/> [dostęp: 12.11.2021]; The Singapore Prison Service https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/12th_Congress/26Soh_Wai_Wah.pdf [dostęp: 12.11.2021].

formacji powierzono utworzenie domów przejściowych. Jednakże status pracowników domów przejściowych jako realizatorów działań mających na celu ograniczenie powrotności do przestępstwa i poprawną inkluzję społeczną, wciąż pozostaje nieokreślony. Zasadne jest powołanie odrębnej, wyszkolonej służby do prowadzenia tego typu instytucji, szeroko patrzącej na działania inkluzyjne, bez obciążeń z innych środowisk zawodowych, ale jednocześnie integrującej te środowiska na rzecz readaptacji społecznej skazanych. Byłoby to dynamicznym ujęciem wymiaru pomocy, gdzie z konkretną osobą pracuje wielu specjalistów, w przeciwieństwie do obecnego modelu, w którym wychowawcy ds. readaptacyjnych są nadmiernie obciążeni innymi obowiązkami organizacyjnymi⁷⁸.

Istotna i niedoprecyzowana pozostaje wciąż kwestia beneficjentów domów przejściowych, a konkretnie procedury ich kierowania, która zależy od prawnych plenipotencji i odpowiedzialności za podjętą decyzję. O ile wskazano, że beneficjentami domów przejściowych mogą być skazani mężczyźni i kobiety, objęci programem wolnościowym i odbywający karę pozbawienia wolności na 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym przedterminowym zwolnieniem lub końcem kary, o tyle nie doprecyzowano liczby ogółu skazanych, korzystających z domów przejściowych. Nie wskazano także procedur kwalifikacji skazanych ani osób czy jednostek odpowiedzialnych za te działania. Wyznaczenie organu kierującego skazanych do domów przejściowych wiąże się z obowiązkiem weryfikacji kandydata. Czy będzie to organ powiązany ze Służbą Więzienną – Dyrektor lub Komisja penitencjarna, czy raczej Kuratorską Służbą Sądową – sadowy kurator zawodowy lub kierownik Zespołu Kuratorskiej Służby Sądowej? A może tego typu decyzja powinna zapadać w porozumieniu różnych służb i organów wymienionych w art. 2 k.k.w. lub powołanego wcześniej wspomnianą „ustawą readaptacyjną”? Wskazane kwestie niewątpliwie wymagają szczegółowych analiz prawnych z uwagi na dotychczasowe rozproszenie przepisów związanych z pomocą postpenitencjarną.

Kolejna istotna kwestia dotyczy braku typizacji profilu kandydata-skazanego kierowanego do domu przejściowego. Nie jest to łatwe do ustalenia, bowiem trzeba liczyć się z wieloaspektową różnorodnością populacji więziennej związaną m.in. z etapem odbywania kary pozbawienia wolności i indywidualną charakterystyką

⁷⁸ S. Grzesiak (2014), *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: P. Stępnik (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz–Poznań, s. 179–200.

danego przypadku. Tego typu odpowiedzialność wiąże się z ryzykiem decyzyjnym, które jest immanentną częścią wykonywania kary pozbawienia wolności. Na przeciwległym biegunie można usytuować zaufanie, bez którego sprawdzenie efektów procesu zarządzania zmianą w drugim człowieku nie sposób zweryfikować⁷⁹. Dlatego przydatne mogą być elementy klasyfikujące do skierowania do domu przejściowego, związane z: rodzajem popełnionego przestępstwa i wymiarem orzeczonej kary. Kodeksowe zróżnicowanie przestępstwa na występki i zbrodnie związane jest z wymiarem kary. W literaturze przedmiotu kary określane są jako: kary pozbawienia wolności krótkoterminowe (do roku), średnioterminowe (od roku do 3 lat) i długoterminowe (powyżej 3 lat)⁸⁰. To dyskusyjne kryterium zawiera również element społecznej szkodliwości czynu, która w odbiorze społecznym jest lokowana na kontinuum punitywności-permisywności w nastawieniu do osób skazanych, co może wpływać na społeczny odbiór osób kierowanych do domu przejściowego⁸¹. **Można też wskazać kilka innych kryteriów klasyfikacji kandydatów do domów przejściowych, związanych z:**

- **etapem wykonywania kary pozbawienia wolności** – ta kwestia może być rozpatrywana z kilku perspektyw. Pierwsza dotyczy tego, że skazani mogą być kierowani do domów przejściowych na każdym etapie wykonywania kary pozbawienia wolności pod warunkiem, że czas pobytu w tego typu instytucji nie byłby ograniczony. Takie rozwiązanie byłoby zależne od funkcji, jakie zostaną przypisane domom przejściowym, o czym wspomniano już wcześniej, a także określenia czasu minimalnego i maksymalnego pobytu w tego typu instytucji. Aczkolwiek na podstawie wypowiedzi Dyrektora Generalnego Służby Więziennej można przypuszczać, że skazany będzie mógł przebywać w domu przejściowym maksymalnie pół roku, a kierowani będą do niego tylko skazani posiadający uprawnienia do

⁷⁹ T. Kalisz (2013a), *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustalaniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, s. 175–190; P. Stępniański (2008), *Udział skazanego w kształtowaniu prognozy kryminologicznej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 61, s. 49–68.

⁸⁰ H. Machel (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji*, s. 206–225.

⁸¹ T. Szymanowski (2012), *Przestępczość i polityka karna w Polsce. W świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa; A. Szymanowska (2008), *Polacy wobec przestępstw...*

warunkowego przedterminowego zwolnienia czy odbywający końcowy etap odbywania kary, natomiast nie uwzględniono w nich miejsca dla innych skazanych, np. korzystających z zezwoleń na czasowe opuszczenie jednostki czy odbywających kary krótkoterminowe⁸². W przypadku skazanych na kary krótkoterminowe, ich kierowanie do domu przejściowego z jednej strony może się wydawać bezzasadne, gdyż procesy ekskluzji społecznej nie są tak trwałe jak w przypadku osadzonych z dłuższą perspektywą pobytu w jednostce penitencjarnej. Z drugiej jednak strony domy przejściowe mogłyby chronić skazanych tzw. krótkoterminowych przed procesem prizonizacji;

- **prognozą kryminologiczno-społeczną skazanego**, która jest m.in. jednym z elementów branych pod uwagę przez Sąd penitencjarny w postanowieniu o warunkowe przedterminowe zwolnienie, a także jest uwzględniana przez organy Służby Więziennej, w przypadkach udzielania zezwoleń na czasowe opuszczenie jednostki penitencjarnej. Czy prognoza kryminologiczno-społeczna powinna mieć znaczenie w kierowaniu do domów przejściowych? Tu również należy się zastanowić, czemu mają służyć domy przejściowe. Mając na uwadze, że każdy skazany prędzej czy później opuści jednostkę penitencjarną, niezależnie od sformułowanej przez administrację więzienną prognozy, domy przejściowe mogłyby być miejscem, gdzie zintensyfikowane byłyby działania redukujące czynniki ryzyka przestępczego, a jednocześnie prowadzono by oddziaływania wzmacniające inkluzję społeczną, chociażby poprzez umocowanie człowieka w pozytywnej strukturze społecznej, stanowiącej ramy dla nieformalnej kontroli jego zachowań. Te działania, swoistego rodzaju monitorujące przestrzeganie przez byłego skazanego norm społecznych, spowodowałyby, że taka osoba pozostaje pod swego rodzaju kontrolą instytucji zajmujących się inkluzją społeczną. W literaturze przedmiotu, z uwagi na trudności w prowadzeniu tego typu badań, są nieliczne analizy longitudinalne

---

⁸² Odpowiedź z dnia 11.01.2019 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej...

sytuacji ekswiężniów i planowanych działań pomocowych dla osób opuszczających zakłady karne⁸³:

- **cechami osobowymi skazanego** mającymi pośrednie znaczenie dla doboru rodzaju i typu zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę pozbawienia wolności oraz systemu wykonywania kary, na jaki się zdecydował lub jakiego wymaga. Czynniki osobowe związane z wymiarami funkcjonowania człowieka nasuwają pytanie o to, czy domy przejściowe powinny być dla osób wymagających zintensyfikowania oddziaływań o charakterze reintegracyjno-readaptacyjnym, wobec których dostępne metody i środki penitencjarne są niewytaczające (np. system przepustkowy, art. 164 k.k.w. – okres przygotowania do życia po zwolnieniu, zatrudnienie wolnościowe)?

Przedstawione powyżej wybrane propozycje kryteriów klasyfikacji kandydatów do domów przejściowych mają swoje odniesienia w więziennych formalnych i nieformalnych kryteriach klasyfikacji⁸⁴. Zostały one przytoczone bardziej jako przyczynek do rozważań nad procesem kierowania skazanych do domów przejściowych, ulokowanym w szeroko rozumianej indywidualizacji postępowania na etapie orzekania o karze, jej wykonywania i po jej zakończeniu. Stanowi to kontinuum działań prewencyjnych wskazujących na początek readaptacji społecznej już w momencie wydania wyroku i osadzenia w jednostce penitencjarnej⁸⁵.

Kwestia domów przejściowych wymaga również odniesienia się do wymiaru temporalnego pobytu w domu przejściowym – czasu, w jakim skazany może w nim przebywać. Co do zasady bowiem, różni ludzie na różnym etapie swojego życia mogą czasowo przebywać w instytucjach o charakterze totalnym⁸⁶. Określenie prze-

⁸³ A. Baładynowicz (2019), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa; A. Kieszkowska (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model...*

⁸⁴ Art. 82 – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.); J. Szałański (2008), *Kategorie klasyfikacyjne i różnicowanie osobowościowe skazanych jako wyznaczniki celów i programów resocjalizacji penitencjarnej*, w: B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa, t. 1, s. 361–375; A. Kwieciński (2019), *Wybrane problemy klasyfikacji penitencjarnej w percepcji personelu specjalistycznego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, nr 53, s. 91–108.

⁸⁵ P. Stępniać (1998), *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań.

⁸⁶ E. Gofmann (2011), *Instytucje totalne...*

działu czasowego powinno być powiązane z prognozą uzyskania oczekiwanego efektu, co obecnie funkcjonuje w przypadku okresu przygotowania do zwolnienia w trybie art. 164 k.k.w. ustalanego przez Komisję penitencjarną lub Sąd penitencjarny, zwykle od 1 do 6 miesięcy⁸⁷. Maksymalny czas przebywania skazanego w domu przejściowym wynika z odpowiedzi Dyrektora Generalnego Służby Więziennej⁸⁸, w którym wskazano, że jest to 6 miesięcy przed końcem kary i przewidywanym warunkowym zwolnieniem. Jednakże można zastanowić się nad innym sposobem wyznaczania długości pobytu skazanych w domach przejściowych. Po pierwsze, poprzez ustalenie przedziału minimalnego i maksymalnego, i tak np.: na 6 miesięcy przed końcem kary, od 3 miesięcy do maksymalnie 12 miesięcy, czy od momentu „otwarcia” przez Komisję penitencjarną skazanemu systemu przepustkowego, o ile ta grupa skazanych zostałaby uwzględniona jako beneficjenci domów przejściowych. W drugim przypadku można uzależnić przyjęcie do, jak i zwolnienie z, domu przejściowego od oceny osiągniętych celów skierowania do tego typu instytucji za pomocą właściwych do pomiaru narzędzi, np. postępów skazanego w inkluzji społecznej czy uzależnić to od długości wymiaru kary pozostającej do odbycia. Powyższe należy mieć na uwadze, by przy zwalnianiu skazanego z domu przejściowego miał on nastawienie zwiększające szansę na inkluzję społeczną. W przypadkach długotrwałego przebywania beneficjenta i oddziaływań prowadzonych w domu przejściowym istnieje ryzyko doświadczenia frustracji, która może osłabić motywację do przestrzegania norm społecznych. Dlatego właściwe napięcie psychologiczne jest jednym z elementów, które może być modulowane w domu przejściowym, co jest niezwykle trudne w warunkach penitencjarnych z uwagi m.in. na psychologiczne następstwa izolacji więziennej⁸⁹.

W operacjonalizacji idei domów przejściowych przydatne mogłoby być także uwzględnienie pojęcia *klimatu społecznego oraz kultury organizacyjnej* danej instytucji, mających swoją egzemplifikację w realizowanym systemie oddziaływań zmianotwórczych⁹⁰, rozumianych jako całokształt podejmowanych oddziaływań względem pensjonariuszy domów przejściowych.

⁸⁷ A. Iwanowska (2013), *Przygotowanie skazanych do życia...*

⁸⁸ Odpowiedź z dnia 11.01.2019 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej...

⁸⁹ M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.) (2019), *Psychologia penitencjarna...*

⁹⁰ L. Pytka (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna...*, s. 194–204, 409–412.

Te swoistego rodzaju sposoby postępowania ze skazanym powinny charakteryzować się dużym poziomem różnorodności i zindywidualizowania ze względu na potrzeby jednostkowe. System eklektycznych oddziaływań, uwzględniający działania resocjalizacyjne, terapeutyczne, readaptacyjne, profilaktyczne i inne, w zależności od sytuacji problemowej powinien właściwie rozkładać akcenty zgodnie z zasadą indywidualizacji w postępowaniu readaptacyjnym. Jest to myślenie ukierunkowane na otwarcie się na klientów domów przejściowych i dobór dla nich optymalnych metod i środków. Nie ulega wątpliwości, że *oddziaływania prowadzone w tego typu instytucji powinny różnić się od standardowych działań prowadzonych przez inne służby pomocowe* w wielu zakresach, m.in. pomocowym i inkluzyjnym, a także aktywizacji społeczności lokalnych na rzecz readaptacji społecznej.

W kontekście domów przejściowych rozważenia wymaga *stosowanie w nim określonych przedsięwzięć ochronnych*. Ograniczenie systemu ochrony do niezbędnej potrzeby byłoby właściwe z uwagi na kształtowanie postaw odpowiedzialności i wzajemnego zaufania skazanych, którzy w najbliższym czasie powrócą do społeczeństwa. W domach przejściowych należałoby rozważyć zatem odejście od ogradzania terenu wysokim murem, krat w oknach czy wyznaczania posterunków czy organizacji ruchu tak typowych dla jednostek penitencjarnych, na rzecz elektronicznego monitorowania skazanych wychodzących poza teren czy kontroli osób wychodzących i powracających do tego typu instytucji. Zapewnianie bezpieczeństwa w domach przejściowych powinno raczej opierać się na częstym kontakcie z personelem domu przejściowego, rozszerzaniu granic zaufania oraz niewymuszonej, naturalnej styczności personelu i podopiecznych w codziennych sytuacjach.

U progu wdrażania rozwiązań, które w różnych krajach rozmaicie się sprawdzają, zadawanie pytań o domy przejściowe jest naturalną potrzebą, z uwagi na fakt, by nie doszło do bezmyślnej implementacji czegoś, co w warunkach polskiego porządku społeczno-prawnego niekoniecznie mogłoby się sprawdzić⁹¹.

Reasumując, koncepcja utworzenia domów przejściowych jest niezwykle cenna i słuszna nie tylko z uwagi na aktywizację zawodową skazanych, ale przede wszystkim w odniesieniu do możliwości

---

⁹¹ D. Routh, Z. Hamilton (2015), *Work Release as a Transition: Positioning Success Via the Halfway House*, „Journal of Offender Rehabilitation”, 54, s. 239–255; R. Shukla (2016), *Exploring the role of concentrated reentry in the relationship between halfway houses and recidivism*, Maryland.

aktywizacji społeczeństwa w zakresie zwiększania zdolności readaptacyjnej społeczeństwa. W pełni wpisuje się w proponowany model holistycznej resocjalizacji i readaptacji społecznej osób opuszczających jednostki penitencjarne. Nie ulega bowiem wątpliwości, że im więcej będzie domów przejściowych zlokalizowanych w społecznościach lokalnych, tym efektywność udzielanej skazanym pomocy readaptacyjnej będzie bardziej zoptymalizowana. Rekomenduje się zatem, by domy przejściowe budowane były w gminach lub powiatach, w których funkcjonują zakłady karne oraz by skazani kierowani byli do nich w oparciu o kryterium bliskości miejsca ich zamieszkania na wolności.

Wprowadzenie domów przejściowych wymaga rekomendacji zmian legislacyjnych w zakresie readaptacji społecznej skazanych opuszczających jednostki penitencjarne, w oparciu o model holistycznego ich wspomagania, którego podstawą jest kooperacja wielu podmiotów usytuowanych w środowisku lokalnym. Taki model działania społecznego może skutkować realnym zmniejszeniem się populacji więziennej wskutek sukcesywnego ograniczania współczynnika recydywy przestępczej.

Dozór elektroniczny

Innym elementem lokującym się w przestrzeni probacyjnej jest dozór elektroniczny. W Polsce został on wprowadzony na mocy ustawy z dnia 7 września 2007 r., o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w SDE⁹². W zasadniczej części, z nielicznymi wyjątkami, ustawa zaczęła obowiązywać od 1 września 2009 r. Należy zwrócić uwagę, że powyższa ustawa miała charakter epizodyczny, ponieważ obowiązywała przez okres 5 lat, tj. od 1 września 2009 do 31 sierpnia 2014 r. Chodziło o dokonanie oceny, czy SDE spełni pokładane w nim oczekiwania i równocześnie czy Polskę stać na przyjęte w niej rozwiązania⁹³. Dozorem elektronicznym, za zgodą sądu penitencjarnego mogła zostać objęta osoba, która została skazana na karę nieprzekraczającą 6 miesięcy pozbawienia wolności. Od 25 czerwca 2010 r. kara, którą można odbyć w SDE, została zwiększona do 1 roku. Z możliwości odbywania kary pozbawienia wolności w SDE wyłączono skazanych za umyślnie popełnione

⁹² Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego. Tekst jedn. Dz.U. 2008, Nr 172, poz. 1069; Zm. Dz.U. 2009 Nr 19, poz. 100.

⁹³ W. Kotowski, B. Kurzępa (2009), *Dozór elektroniczny – zarys problematyki*, „Probacja”, nr 2.

przestępstwo lub przestępstwo skarbowe na karę pozbawienia wolności, którzy byli uprzednio skazani na taką karę. Te kryteria kwalifikacji skazanych do SDE okazały się w praktyce zbyt wąskie i istotnie ograniczające populację skazanych, którzy mogliby potencjalnie ubiegać się o odbywanie kary w tym systemie⁹⁴.

Aktualnie, od dnia 31 marca 2020 r. istnieje możliwość ubiegania się o odbycie kary pozbawienia wolności w SDE, orzeczonej w wymiarze do półtora roku (18 miesięcy)⁹⁵. W uzasadnieniu projektu znajduje się zapis, że w sytuacji trwającej pandemii koronawirusa SARS-CoV-2, jednym z najbardziej skutecznych działań prewencyjnych, istotnie redukujących zagrożenie szybkiego wzrostu zachorowań i rozpowszechniania się tej epidemii w podatnym dla tych procesów środowisku, jakim są duże skupiska bardzo wielu osób przebywających przez większość doby w tych samych pomieszczeniach – co ma miejsce w zakładach karnych i aresztach śledczych – zachodzi konieczność niezwłocznego umożliwienia populacji skazanych odbywania kary pozbawienia wolności w systemie DE. Jest on ponadto bardziej skuteczny, efektywny i bardziej opłacalny ekonomicznie niż wykonanie bezwzględnej kary w izolacji więziennej⁹⁶.

Kluczowym aspektem, mającym bezpośrednie przełożenie na zwiększenie liczby osób skazanych w SDE jest wymiar kary. Od 1 października 2018 r. wykonywanie czynności podmiotu dozującego powierzono Centralnemu Zarządowi Służby Więziennej, który przejął zarządzanie systemem od firmy prywatnej.

W świetle obowiązujących przepisów, Biuro Dozoru Elektronicznego (BDE) jest obecnie odpowiedzialne za całość funkcjonowania SDE, o którym mowa w Kodeksie karnym wykonawczym, i to zarówno w zakresie merytorycznym, jak też technicznym⁹⁷. Biuro Dozoru Elektronicznego zatrudnia⁹⁸: 94 osoby (Centrala Monitorowania i Główny Ośrodek – w systemie pracy zmianowym)

⁹⁴ A. Kiełtyka, A. Ważny (2011), *Ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego. Komentarz*, „Legalis”.

⁹⁵ Ustawa o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw z dnia 31 marca 2020 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 568).

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ T. Przesławski (red.) (2020), *Analiza i oceny funkcjonowania dozoru elektronicznego w Polsce w latach 2013–2017*, Warszawa, s. 23.

⁹⁸ Dane udostępnione przez Centralny Zarząd Służby Więziennej.

oraz 250 osób (Dział Dozoru Elektronicznego w 23 jednostkach organizacyjnych SW w Polsce, Zespoły Terenowe SDE – w systemie pracy zmianowej). Skuteczność i efektywność wykonywania kary w SDE jest wysoka i wynosi ponad 90%. Odnotowywany jest jedynie niewielki odsetek (7–10%) niepowodzeń w wykonywaniu kar, środków karnych i zabezpieczających w SDE, skutkujących odwołaniem orzeczeń sądów. Według szacunków system może aktualnie objąć monitoringiem 6000 osób na dobę. **Średniomiesięczny koszt wykonywania kary w SDE w stosunku do jednego skazanego wynosi ok. 724 zł brutto. Od początku funkcjonowania SDE do 30 czerwca 2020 r. objęto nim 104 682 osoby.**

W Stanach Zjednoczonych oraz w Wielkiej Brytanii dozór elektroniczny jest wykorzystywany w szerszym zakresie niż w Polsce. W Anglii, w ramach funkcjonującego programu *Home Detention Curfew*, dozorem elektronicznym obejmuje się skazanych na karę pozbawienia wolności od 3 do 12 miesięcy, którzy zostają zwolnieni na dziewięćdziesiąt dni przed końcem kary. Z programu wyłączeni są sprawcy skazani za przestępstwa seksualne. Dozór elektroniczny stosowany jest również wobec nieletnich (za ich zgodą), w ostatnich miesiącach orzeczonego środka wychowawczo-izolacyjnego. Z kolei w Stanach Zjednoczonych dozór elektroniczny orzekany jest w stadium przedprocesowym, zastępując inne środki zapobiegawcze, np. poręczenie majątkowe.

Wprowadzenie dozoru elektronicznego dla osób opuszczających zakłady karne przyczyni się z pewnością do ograniczenia recydywy. Należy jednak mieć świadomość, że osoby długoletnio pozbawione wolności trudniej i dłużej adaptują się w nowej rzeczywistości zastanej za wolności. Ponieważ czas pozostawania w dozorze elektronicznym powinien być przeznaczony na sprawny powrót osoby skazanej do społeczeństwa, to warto zarekomendować:

- wprowadzenie dozoru elektronicznego dla osób skazanych na długoletnie pozbawienie wolności, które opuszczają zakłady karne, po odbyciu kary w całości;
- wprowadzenie dozoru elektronicznego dla osób skazanych na karę pozbawienia wolności, które ostatnią część kary wykonywać będą w systemie dozoru elektronicznego (z wyłączeniem osób skazanych za najcięższe przestępstwa z rozdziału XXV Kodeksu karnego – przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności);
- wprowadzenie dozoru elektronicznego dla osób opuszczających zakład karny, które dobrowolnie wyrażą zgodę na ich dalsze monitorowanie (o ile zachodzi taka potrzeba).

Należy podkreślić, że pozostawanie w dozorze elektronicznym już po odbyciu w całości kary pozbawienia wolności można wprowadzić jedynie za zgodą osoby skazanej, która opuszcza zakład karny. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, aby zgoda powiązana była z dodatkowymi świadczeniami, z których osoba skazana mogłaby skorzystać jedynie wtedy, gdyby zgodziła się na dalsze monitorowanie. Nie ulega również wątpliwości, że dalszy monitoring takiej osoby wiązałby się z dużo mniejszym ryzykiem powrotu do przestępstwa.

3) Resocjalizacja i readaptacja społeczna – ujęcie postpenitencjarne

W obszarze postpenitencjarnego funkcjonowania ekswięźniów szansą na osiągnięcie zamierzonych celów resocjalizacyjnych oraz wspomagania ich w wysiłkach przystosowawczych jest przełożenie idei i teorii klasteringu oraz strategii kooperacji na grunt działania społecznego w środowisku ich życia. W ich ramach ma miejsce wpływ społeczny, który jest kluczowym czynnikiem zmiany postaw i zachowań.

Jak już wcześniej wspomniano, struktura klastra jest niezwykle przydatna w konstruowaniu lokalnej sieci wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego. Należy podkreślić, że sieci społeczne są dobrem publicznym. Umożliwiają krystalizację norm w grupach społecznych oraz formowanie się opinii społecznej i również – kształtowanie tej opinii. Dają możliwość działania holistycznego poprzez podejmowanie działań zarówno w układzie horyzontalnym (lokalna sieć pomocy i wsparcia, uaktywniająca różnorakie podmioty funkcjonujące na terenie gminy/powiatu – instytucje, organizacje i osoby fizyczne), jak i w układzie wertykalnym (działania systemowe, powiązane z funkcjonującymi w gminie/powiecie instytucjami rządowymi – m.in. ośrodki pomocy społecznej, urzędy pracy, kuratela sądowa). Współpraca podejmowana w ramach sieci klastrowej przez jej uczestników (instytucje, organizacje i osoby fizyczne) zapewnia długofalowe działanie ukierunkowane na równoległą, wielopłaszczyznową i wielokierunkową pracę z byłym więźniem i jego rodziną. Musi być jednak zaplanowana w oparciu o wzorzec sieciowo-systemowy, angażujący wielu partnerów interakcji oraz uwzględniający stały monitoring i ewaluację działań aż do zakończenia autokreacji nowej, eksdewiacyjnej tożsamości osoby skazanej oraz nowej, pokryzysowej tożsamości jej rodziny. Nie bez

znaczenia jest także to, że podejście sieciowo-systemowe daje realną szansę na wzrost efektywności instytucji i organizacji uczestników klastra w zakresie niesienia pomocy i wsparcia postpenitencjarnego oraz wzmocnienie oddziaływań resocjalizujących. Pojawiający się w działaniu zespołowym efekt synergii pozwala na wykreowanie korzystnych warunków socjokulturowych oraz na adaptację resocjalizowanych podmiotów w dobrym jakościowo środowisku życia⁹⁹.

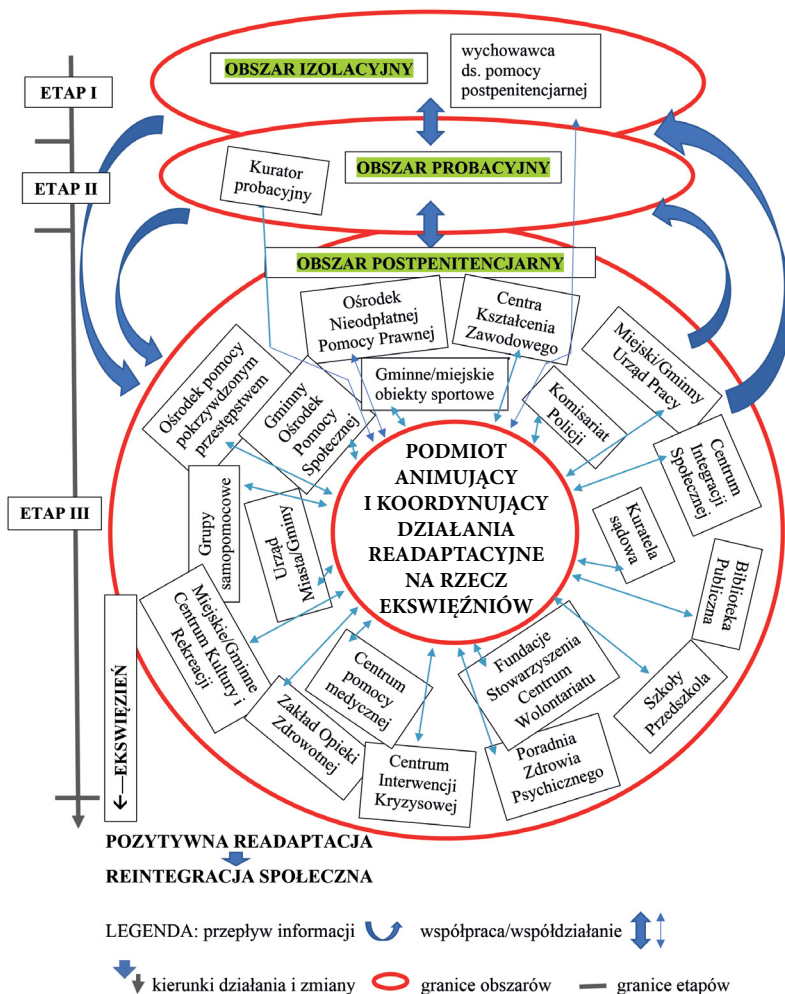
W modelu readaptacyjnym zorientowanym postpenitencjarnie (wolnościowo) struktura klastra oparta jest na kluczowym ogniwie, jakim jest *instytucja/organizacja zwana animatorem* (Rysunek 6). Jej podstawowym zadaniem jest identyfikowanie innych instytucji i organizacji gotowych do podjęcia kooperacji wokół wspólnego celu, jakim jest wspomaganie ekswięźniów w pozytywnej readaptacji społecznej, rozpoznawanie ich potrzeb i oczekiwań oraz wyznaczanie obszarów współpracy. Wspólna ścieżka działania oraz silne i trwałe interakcje między uczestnikami sieci umożliwiają wypracowanie i konsekwentne realizowanie konkretnego programu współpracy na rzecz pozytywnej readaptacji ekswięźniów. Działalność koordynacyjna animatora obejmuje współpracę międzyinstytucjonalną w trzech strategicznych obszarach: edukacji; zatrudnienia; pomocy socjalnej, medycznej i prawnej. W ten sposób – na poziomie lokalnym – ekswięźniowie i ich rodziny otrzymywaliby skonsolidowaną, celową i niedublowaną pomoc w zakresie zabezpieczenia socjalnego, reedukacji i edukacji zawodowej oraz silne wsparcie innych instytucji lokalnych i organizacji pożytku publicznego w zakresie rozwoju potencjałów oraz włączania ich w życie społeczności lokalnych.

W zależności od wyników analizy dokumentacji oraz informacji pozyskanych z zakładu karnego od wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej, kuratora probacyjnego oraz z ośrodka pomocy społecznej (wywiad rodzinny) – animator powołuje zespoły interdyscyplinarne w celu opracowania dla danego ekswięźnia indywidualnego programu readaptacyjno-reintegracyjnego. Program powinien trwać od 1 roku do 2 lat, w zależności od zdiagnozowanych u ekswięźnia potrzeb i skutków izolacji penitencjarnej. Powinien uwzględniać ocenę jego aktualnej sytuacji życiowej, jego potencjał i stan zdrowia oraz miejsce, w którym znajduje się na trajektorii życia¹⁰⁰.

⁹⁹ B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*; B.M. Nowak (2015), *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej...*

¹⁰⁰ A. Kieszkowska (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych*, Kraków.

Rolę animatora – koordynatora działań readaptacyjno-reintegracyjnych na rzecz ekswięźniów i ich rodzin może pełnić dowolny podmiot – jeden z uczestników sieci klastrowej. Może to być na przykład Ośrodek Pomocy Społecznej, Kuratela sądowa, Centrum Integracji Społecznej. Może to być także – obecnie pilotażowo funkcjonujący w Zabrze – Ośrodek Readaptacji Społecznej, który pełniłby rolę wiodącą w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej ekswięźniów – uzasadnioną poprzez swoją misję i dedykowane działania.

Rys. 6. Model readaptacyjny zorientowany postpenitencjarnie (wolnościowo)

Do rozważenia są w tym zakresie trzy opcje:

- **organizacyjna, niewymagająca nakładów finansowych czyli przyjęcie roli animatora-koordynatora sieci klastrowej** przez jedną z instytucji lub organizacji deklarujących przynależność do lokalnego klastra readaptacyjnego;
- **wymagająca zmian strukturalno-organizacyjnych oraz wsparcia finansowego ze środków publicznych**, czyli powołanie i usytuowanie w systemie resocjalizacji i readaptacji społecznej nowej instytucji, czyli gminnego lub powiatowego Biura Wsparcia Readaptacyjnego (BWR)¹⁰¹;
- **nowatorska, wymagająca działania społecznego w zakresie pozyskiwania wsparcia finansowego ze źródeł UE oraz innych, niepublicznych podmiotów**. Chodzi o utworzenie sieci Społecznych Ośrodków Readaptacyjnych, których pierwowzorem jest funkcjonujący już od kilku lat w Zabrze Społeczny Ośrodek Readaptacyjny dla osób opuszczających zakłady karne. Jest on prowadzony przez Fundację „Pomost”. Jest to pomysł sprawdzony w działaniu – skuteczny i znacznie zwiększający szanse na efektywne rozwiązywanie problemów ekswięźniów i ich rodzin. Aktualnie czynione są starania, by w ramach realizacji unijnego projektu *Employment Bridge to the future*, zabrzański SOR stał się modelem wdrażanym także w innych województwach¹⁰².

Centralne usytuowanie Ośrodka Readaptacji Społecznej w sieciowo-systemowych powiązaniach i przyjęcie przez niego roli animatora-koordynatora może z czasem zaowocować pojawieniem się efektu synergii w odniesieniu do jego społecznego, pozytywnego odbioru.

Do głównych zadań animatora-koordynatora klastra readaptacyjno-reintegracyjnego należy między innymi inicjowanie i koordynowanie działań w zakresie reedukacji, edukacji zawodowej ekswięźniów oraz działań w obszarach wspomagających proces readaptacji społecznej, jak również działań ukierunkowanych na wsparcie kompetencyjne, finansowe i rzeczowe ekswięźniów oraz rodzin z problemem penitencjarnym:

- w obszarze edukacji i reedukacji – m.in. współpraca z Centrami Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego

¹⁰¹ B.M. Nowak (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin...*; B.M. Nowak (2015), *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej...*

¹⁰² B.M. Nowak (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie...*

i wyższymi szkołami zawodowymi funkcjonującymi na danym terenie;

- w obszarze zatrudnienia: m.in. współpraca z Urzędami Pracy – gromadzenie ofert pracy oraz kwalifikacyjnych kursów zawodowych dla byłych więźniów;
- w obszarze pomocy socjalnej – m.in. współpraca z instytucjami pomocy społecznej i organizacjami pożytku publicznego;
- w obszarze kontroli społecznej – monitorowanie losów ekswięźniów.

Niezbędne jest uruchomienie elektronicznego pomostu informacyjnego, łączącego lokalny klastr readaptacyjny z zakładami karnymi (obszar izolacyjny) oraz kuratorami probacyjnymi (obszar półwolnościowy). W celu prowadzenia statystyk ogólnopolskich sieć informatyczna powinna być poszerzona o dostępność do powyższych informacji odpowiedniej jednostki organizacyjnej usytuowanej na szczeblu centralnym – w Ministerstwie Sprawiedliwości.

Elektroniczne bazy danych administrowane byłyby przez animatora-koordynatora lokalnego klastra readaptacyjnego. Do jego zadań należałoby gromadzenie, przetwarzanie i przesyłanie uczestnikom klastra spójnych informacji dotyczących:

- osadzonych przegotowywanych do wyjścia na wolność, w której to bazie byłyby gromadzone i analizowane dane pochodzące z zakładów karnych, a dostarczane przez wychowawcę ds. pomocy postpenitencjarnej (m.in. wyniki diagnoz osobopoznawczych; diagnoz psychologicznych dotyczących zdolności i gotowości skazanych do dokonywania zmian oraz kontynuacji w warunkach wolnościowych terapii psychologicznej, rodzinnej czy też w zakresie terapii uzależnień; wskazania medyczne; opisy zachowań osadzonych podczas ich pobytu w więzieniu; opisy działań podjętych przez jednostkę penitencjarną w zakresie przygotowania osadzonych do wyjścia na wolność);
- szacowania realnych możliwości środowiskowych w zakresie udzielania pomocy i wsparcia readaptacyjno-reintegracyjnego w miejscu funkcjonowania ekswięźnia i jego rodziny, pozytywnych od uczestników lokalnego klastra readaptacyjnego;
- nadzorowania realizacji indywidualnych programów readaptacyjnych, wyników ich ewaluacji oraz wyników diagnoz cząstkowych i końcowych.

Użyteczne byłoby również utworzenie środowiskowego systemu monitoringu zagrożeń społecznych i wychowawczych, który byłby

prowadzony głównie przez Policję i odpowiednie ogniwa samorządowe oraz banku informacji o istniejących na danym obszarze zagrożeniach społecznych lub zaniedbaniach. Takie działanie stałoby się gwarantem sprawnej komunikacji międzyinstytucjonalnej oraz zapewniłoby horyzontalne rozłożenie kompetencji w obszarze pomocy społecznej oraz przeciwdziałania zjawiskom nieprzystosowania społecznego i przestępczości. Integracyjny wymiar współpracy instytucjonalnej na rzecz osób resocjalizowanych w tym ujęciu nabiera wyraźnego charakteru profilaktyczno-prewencyjnego¹⁰³.

Działania lokalnego klastra readaptacyjnego mogłyby być znacznie wzmocnione przez grupy samopomocowe, tworzone przez byłych więźniów, pozytywnie i trwale zintegrowanych społecznie i odpowiednio przeszkolonych do udzielania wsparcia ekswięźniom¹⁰⁴. W tego typu wymianie społecznej kluczowe są zarówno dyspozycje osób wspomagających (m.in., odpowiedzialność za drugiego człowieka, zaufanie do niego, przypisywanie mu prawa do wyboru i zaciągania zobowiązań), jak i osób wspomaganych, a przede wszystkim ich gotowość i zdolność do dokonywania zmian w sobie i w swoim otoczeniu. Dlatego też – z uwagi na strauumatyzowaną więzienną przeszłość podmiotów wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego, niezbędny jest w tym procesie aktywny udział tutora (asystenta probacyjnego, instruktora zawodu czy pracownika socjalnego), prowadzącego ekswięźnia do opanowania określonych kompetencji, niezbędnych w osiągnięciu pozytywnej readaptacji i reintegracji społecznej.

Zachodzi też konieczność otoczenia szczególną opieką rodzin z problemem penitencjarnym. W Polsce brak jest zarówno stosownych rozwiązań prawnych, jak i skutecznych rozwiązań systemowych w tym zakresie. Nie są one objęte działaniami ukierunkowanymi na stabilizację ich dysfunkcyjnych systemów. Wskutek tego skazani powracają do patogenicznych środowisk – nie radząc sobie z problemami, wznowiają najczęściej swoją działalność przestępczą. W tym miejscu należy podkreślić, że prezentowany model działania oparty jest na zasadzie dobrowolnego korzystania przez ekswięźniów i ich rodziny z oferowanych im form pomocy i wsparcia.

Synergiczne kreowanie działań na rzecz skazanych i ich rodzin pozwala na organizowanie pomocy i wsparcia o charakterze stabilizującym, terapeutycznym oraz resocjalizująco-destygmatyzującym

¹⁰³ W. Ambroziak (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Kraków.

¹⁰⁴ B.M. Nowak (2015), *Reintegracja społeczna skazanych...*

i profilaktycznym. Praca z ekswięźniem i jego rodziną powinna być ukierunkowana na równoległe uzupełnianie deficytów i zaspokajanie potrzeb oraz na rekonstrukcję i rozwój zarówno cech strukturalnych i funkcjonalnych rodziny, jak również dyspozycji osobowościowych i kompetencji społecznych jej członków. W trakcie inicjowanej kreacji nowych cech psychospołecznych członków rodzin oraz podstawowych wymiarów tworzonych przez nich systemów rodzinnych sukcesywnie pojawiają się minireadaptacyjne zmiany¹⁰⁵. Skutkują one reorientacją postrzegania systemu rodzinnego – z dysfunkcjonalnego na funkcjonalny – zarówno przez rodzinę, jak i przez jej otoczenie społeczne. W ten sposób przebiegająca destygmatyzacja przyspiesza proces reintegracji społecznej ekswięźniów i ich rodzin.

Eksdewiacyjna tożsamość rodziny może się ukonstytuować w toku trójfazowego procesu autokreacji nowej jakości jej funkcjonowania¹⁰⁶:

- *I faza*: wzmocnieni kompetencyjnie członkowie rodziny zmierzają ku pełnej akceptacji nowego, pozytywnego statusu systemu rodzinnego;
- *faza II* prowadzi do wykształcenia u członków rodziny zdolności do samooceny i identyfikacji zasobów wewnętrznych, pozyskanych lub/i wykształconych w procesie wspomagania społecznego;
- *faza III* (wewnętrznie stabilizująca) to monitorowanie przez rodzinę stanu i jakości zasobów obejmujących zwłaszcza komunikację wewnątrzrodzinną, odgrywanie ról rodzinnych i przyjmowanie skutecznych strategii zaradczych. Jest to faza refleksji i oceny przez rodzinę dotychczasowych doświadczeń, wyznaczania przez nią nowych kierunków rozwoju, szacowania niedoboru zasobów wewnętrznych i możliwości ich kompensacji. Ta swoista autodiagnoza jest punktem wyjścia do podjęcia strategicznych decyzji dotyczących autonomicznego funkcjonowania, lub też ponownego rozpoczęcia przez rodzinę poszukiwań wsparcia zewnętrznego. Należy przy tym podkreślić, że przez zmianę (poprawę) sytuacji życiowej oraz powrót do autonomicznego funkcjonowania rodzina uzyskuje jedynie zdolność do rozpoczęcia nowego etapu rozwojowego.

Praca readaptacyjna (postpenitencyjna) z ekswięźniami i ich rodzinami powinna być ukierunkowana na realizację

¹⁰⁵ I. Niewiadomska (2011), *Zakorzenie społeczne więźniów*, Lublin.

¹⁰⁶ B.M. Nowak (2011), *Rodzina w kryzysie...*

fundamentalnych celów: osiągnięcia wysokiej skuteczności oddziaływań oraz wysokiej efektywności działania środowiska lokalnego na rzecz ich pozytywnej i trwałej readaptacji i reintegracji społecznej. W tym zakresie użyteczne byłoby działanie społeczne oparte o model stabilizująco-rozwojowy, który zakłada prowadzenie **równoległych oddziaływań, m.in. z zakresu pomocy socjalnej, poradnictwa, terapii oraz oddziaływań rozwojowych**, ukierunkowanych na aktywizowanie potencjałów osobowych i grupowych. Tak zaplanowany i zrealizowany proces wspomaganie readaptacyjnego prowadziłby ekswięźnia i jego rodzinę do pokryzysowej auto-kreacji tożsamości społecznej.

Konkluzje końcowe

Zaprezentowana strategia reintegracji społecznej osób skazanych oraz integralny model wspomaganie readaptacyjno-reintegracyjnego wymaga podjęcia realnych działań w oparciu o następujące wnioski i rekomendacje:

1. Przyjęcie podejścia sieciowo-systemowego i opartego na nim integralnego modelu wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjnego stwarza realne szanse na znaczne podniesienie efektywności pomocy i wsparcia społecznego organizowanego na rzecz ekswięźniów i ich rodzin.
2. Zaproponowane w przedmiotowym modelu zmiany w systemie profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej skazanych nie są rewolucyjne i nie wymagają potężnych nakładów finansowych. Ujęcie ww. procesów w holistyczną formułę wymaga głównie przeprowadzenia zmian strukturalno-organizacyjnych oraz zmian legislacyjnych w trzech wyodrębnionych obszarach działania: penitencjarnym (izolacyjnym), probacyjnym (półwolnościowym) i postpenitencjarnym (wolnościowym).
  - 1) w odniesieniu do funkcjonowania jednostek penitencjarnych proponowane zmiany są niemal kosmetyczne i związane z:
    - utworzeniem nowego stanowiska w ramach już posiadanych zasobów kadrowych – wychowawcy ds. pomocy postpenitencjarnej;
    - wytypowaniem wychowawców penitencjarnych zajmujących się wyłącznie doborem i realizacją programów resocjalizacyjno-readaptacyjnych;

- udrożnieniem międzyinstytucjonalnych kanałów komunikacyjnych w taki sposób, by za przejściem beneficjenta do obszarów oddziaływań wolnościowych szła również informacja o sposobach i formach działań resocjalizacyjnych podjętych wobec niego w jednostce penitencjarnej oraz informacja dotycząca zakresu udzielonej mu pomocy;
- 2) w obszarze probacyjnym (półwolnościowym) zmiany są determinowane tempem prac związanych z budową domów przejściowych, stanowiących w tym obszarze znaczący komponent. Z kolei System Dozoru Elektronicznego nie wymaga zmian optymalizujących jego działanie. Formalnego włączenia do działań probacyjnych wymagają natomiast wybrane i dedykowane ekswieźniom i ich rodzinom organizacje trzeciego sektora – fundacje i stowarzyszenia oraz Centra Wolontariatu – to będzie jednak możliwe dopiero po uchwaleniu ustawy readaptacyjnej. W zakresie funkcjonowania instytucji Kurateli sądowej proponowane jest utworzenie stanowiska kuratora probacyjnego, zajmującego się wyłącznie skazanymi, wobec których zostały nałożone przez sąd środki probacyjne – to z kolei będzie możliwe dopiero po nowelizacji Ustawy o kuratorach sądowych;
  - 3) obszar wolnościowy wymaga przeprowadzenia gruntownych zmian w zakresie organizacji pomocy post-penitencjarnej i wsparcia readaptacyjnego, ale nie wiążących się z dużymi nakładami finansowymi ze środków publicznych. Z kosztami finansowymi wiązać się może przede wszystkim utworzenie sieci elektronicznych baz informacyjnych.

W świetle powyższego konieczne i pilne jest opracowanie projektu ustawy readaptacyjnej, której zapisy odnoszą się będą do zaproponowanej strategii modernizacji systemowych i optymalizacji działań społecznych na rzecz więźniów, ekswieźniów i ich rodzin, zaproponowanej w wyżej omówionym modelu holistycznego wspomaganie resocjalizacyjno-readaptacyjnego osób skazanych na karę izolacji więziennej.

ANEKS

Załącznik Nr 1

Tabela 1: Liczba więźniów (na 100 000 ludności danego kraju)

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
1	Stany Zjednoczone Ameryki	629
2	Rwanda	580
3	Turkmenia	576
4	Salwador	564
5	Kuba	510
6	Palau	478
7	Wyspy Dziewicze (Wielka Brytania)	477
8	Panama	438
9	St. Kitts i Nevis	423
10	Grenada	413
11	Tajlandia	411
12	Bahamy	409
13	Wyspy Dziewicze (USA)	394
14	Urugwaj	383
15	Brazylia	381
16	Św. Wincent i Grenadyny	369
17	Anguilla (Wielka Brytania)	367
18	Guam (USA)	355
19	Samoa Amerykańskie (USA)	350
20	Turcja	347
21	Białoruś	345
22	Malediwy	333
23	Nikaragua	332
24	Federacja Rosyjska	325
25	Mariany Północne (USA)	313

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
26	Kajmany (Wielka Brytania)	312
27	Kostaryka	298
28	Barbados	296
28	Wyspy Zielonego Przylądka (Cabo Verde)	296
30	Namibia	295
31	Seszele	287
32	Św. Łucja	282
33	Portoryko (USA)	278
34	Eswatini/Suazi	277
35	Dominika	276
35	Trinidad i Tobago	276
37	Fidzi	274
38	Gibraltar (Wielka Brytania)	273
39	Peru	259
40	Belize	258
41	Gruzja	252
42	Argentyna	243
43	Gabon	241
44	Gujana	239
44	Republika Dominikany	239
46	Curaçao (Holandia)	236
47	Afryka Południowa	235
48	Izrael	234
48	Bahrajn	234
50	Kambodża	233
51	Maroko	232
52	Tajwan	230
53	Gujana Francuska	229
54	Iran	228
55	Grenlandia (Dania)	225
56	Makau (Chiny)	224
56	Ekwador	224
56	Wyspy Cooka (Nowa Zelandia)	224
59	Honduras	218
60	Martynika (Francja)	216

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
60	Antigua i Barbuda	216
62	Chile	213
62	Mauritius	213
64	Malezja	212
65	Paragwaj	210
65	Azerbejdżan	210
67	Arabia Saudyjska	207
68	Samoa	202
69	Bermudy (Wielka Brytania)	200
70	Polinezja Francuska (Francja)	197
71	Tunezja	196
72	Kolumbia	193
73	Polska	189
74	Słowacja	188
75	Brunei Darussalam	186
76	Surinam	185
76	Singapur	185
78	Litwa	184
79	Mongolia	183
80	Mołdawia (Republika)	182
81	Albania	181
82	Nowa Kaledonia (Francja)	180
83	Sint Maarten (Holandia)	179
84	Kazachstan	177
85	Republika Czeska	176
86	Jordania	174
87	Gwadelupa (Francja)	172
87	Węgry	172
89	Birma	171
90	Meksyk	170
91	Estonia	168
92	Tonga	166
93	Australia	165
93	Łotwa	165
93	Aruba (Holandia)	165
96	Botswana	162

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
97	Kirgistan	161
98	Malta	159
99	Majotta (Francja)	158
100	Nowa Zelandia	157
100	Boliwia	157
102	Serbia	154
103	Algieria	153
104	Filipiny	151
105	Irak	145
105	Bhutan	145
107	Uganda	142
108	Nauru	140
109	Ukraina	139
109	Czarnogóra	139
109	Libia	139
112	Wielka Brytania: Szkocja	138
113	Gwatemala	135
113	Jersey (Wielka Brytania)	135
113	Sri Lanka	135
116	Wielka Brytania: Anglia i Walia	133
117	Reunion (Francja)	132
118	Wietnam	130
118	Jamajka	130
118	Laos	130
121	Mikronezja	127
122	Wyspa Man (Wielka Brytania)	126
123	Zambia	123
124	Rumunia	120
125	Guernsey (Wielka Brytania)	119
125	Chiny	119
127	Egipt	118
128	Wyspy Świętego Tomasza i Książęca	115
128	Zimbabwe	115
130	Portugalia	113
130	Hiszpania	113
130	Wenezuela	113

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
130	Kiribati	113
134	Kuwejt	111
135	Tuvalu	110
136	Republika Korei Południowej	105
137	Kanada	104
137	Zjednoczone Emiraty Arabskie	104
139	Francja	103
139	Macedonia Północna	103
139	Grecja	103
142	Haiti	100
143	Madagaskar	99
143	Etiopia	99
145	Indonezja	98
145	Liban	98
145	Chorwacja	98
148	Hongkong (Chiny)	96
149	Bułgaria	93
149	Kosowo/Kosowa	93
151	Włochy	92
151	Lesoto	92
153	Belgia	91
153	Burundi	91
155	Austria	90
156	Angola	89
157	Vanuatu	86
157	Luksemburg	86
159	Kamerun	85
160	Wielka Brytania: Irlandia Północna	83
160	Tadżykistan	83
160	Nepal	83
160	Bośnia i Hercegowina: Federacja	83
164	Wybrzeże Kości Słoniowej	82
165	Kenia	81
166	Cypr (Republika)	80
167	Wyspy Salomona	79
168	Andora	78

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
169	Afganistan	77
170	Irlandia, Republika	76
171	Szwecja	73
171	Benin	73
171	Szwajcaria	73
174	Armenia	72
174	Dania	72
176	Niemcy	71
176	Dżibuti	71
176	Malawi	71
179	Uzbekistan	68
179	Senegal	68
181	Wyspy Marshalla	66
182	Słowenia	65
183	Gwinea Równikowa	63
184	Holandia	60
184	Syria	60
186	Norwegia	59
186	Czad	59
188	Papua Nowa Gwinea	58
189	Mozambik	57
190	Timor Wschodni (dawniej Timor Wschodni)	54
191	Katar	53
192	Tanzania	52
192	Sudan	52
194	Liberia	51
195	Finlandia	50
195	Togo	50
195	Południowy Sudan	50
198	Bangladesz	48
199	Mauretania	47
199	Sierra Leone	47
201	Bośnia i Hercegowina: Republika Serbska	46
202	Oman	45
203	Ghana	42
204	Pakistan	39

Ranking	Państwo	Wskaźnik populacji
204	Niger	39
206	Japonia	37
206	Komory	37
206	Burkina Faso	37
209	Jemen	35
209	Indie	35
211	Monako	34
211	Mali	34
213	Nigeria	33
214	Gwinea Bissau	31
214	Liechtenstein	31
216	Gwinea (Republika)	30
217	Islandia	29
217	Demokratyczna Republika Konga	29
219	Kongo (Republika)	27
220	Gambia	23
221	Wyspy Owcze (Dania)	18
222	Republika Środkowoafrykańska	16
223	San Marino	0

Źródło: <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 15.11.2021 r.]

Spis tabel i rysunków

Tabela 1. Odsetek skazanych i ukaranych według grupy klasyfikacyjnej R (recydywista penitencjarny)	29
Rys. 1. Schemat działań resocjalizacyjno-readaptacyjnych podejmowanych wobec skazanych w Polsce.	35
Tabela 1. Podstawowe dane socjodemograficzne badanych.	59
Tabela 2. Problemy związane z pomocą postpenitencjarną wskazane przez badanych	64
Rys. 1. Model graficzny społeczno-przestrzennej koncepcji resocjalizacji inkluzyjnej A.H. Fidelus	124
Rys. 2. Model graficzny inkluzyjno-katalaktycznej reintegracji społecznej A. Kieszkowskiej	126
Rys. 3. Model graficzny koncepcji edukacji inkluzyjnej T. Zacharuk	128
Tabela 1. Liczba udzielonych świadczeń osadzonym z FPPoPP–FS w latach 2019–2020	208
Rys. 1. Koncepcja ZSR	213
Rys. 1. Schemat organizacji więziennictwa w Norwegii	226
Rys. 2. Schemat organizacyjny systemu penitencjarnego w Finlandii.	240
Rys. 3. Organization chart of prison system.	251
Tabela 4. Czeskie programy resocjalizacyjne	294
Rys. 1. System readaptacji społecznej w Polsce	320
Rys. 2. Integralnie ujęta przestrzeń readaptacyjno-reintegracyjna	331
Rys. 3. Schemat działań resocjalizacyjno-readaptacyjnych podejmowanych wobec skazanych w Polsce.	334
Rys. 4. Model resocjalizacyjno-readaptacyjny zorientowany penitencjarnie	336
Rys. 5. Model resocjalizacyjno-readaptacyjny zorientowany probacyjnie	339
Rys. 6. Model readaptacyjny zorientowany postpenitencjarnie (wolnościowo)	357
Tabela 1: Liczba więźniów (na 100 000 ludności danego kraju) .	364

BIBLIOGRAFIA

- Adams W.L. (2011), *Sentenced to Serving the Good Life in Norway*, „Time”.
- Agryle M. (1999), *Psychologia stosunków międzyludzkich*, Warszawa.
- Ambrozik W. (2007), *Czynniki społecznej readaptacji byłych przestępców*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa.
- Ambrozik W. (2008), *Czynniki readaptacji społecznej skazanych*, w: *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań – Gdańsk, Warszawa – Kalisz, s. 797–804.
- Ambrozik W. (2016), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Kraków.
- Andrews D.A., Bonta J. (2006), *The psychology of criminal conduct*, (4th ed.), Newark.
- Andrews D.A., Bonta J. (2010), *Rehabilitating criminal justice policy and practice*, „Psychology, Public Policy, and Law”, Vol. 16, No. 1, s. 42–43.
- Badowska-Hodyr M. (2018), *Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej z perspektywy zasady indywidualizacji oraz procesu reintegracji społecznej*, „Probacja”, nr 1, s. 25–50.
- Bałandynowicz A. (1996), *Probacja. Wychowanie do wolności*, Warszawa, s. 115.
- Bałandynowicz A. (2006), *Rodzinne domy terapeutyczne resocjalizacją w środowisku otwartym*, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (2010), *Dehumanizacja kary pozbawienia wolności*, w: S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Toruń.
- Bałandynowicz A. (2010a), *Wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, s. 121–156.
- Bałandynowicz A. (2019), *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa. Konteksty antropologiczno-filozoficzne*, Warszawa.
- Bałandynowicz A. (2009), *Probacyjny model kurateli sądowej w Polsce*, „Probacja”, nr 3–4.
- Banaszak B. (red.) (1993), *Prawa człowieka. Geneza, koncepcja, ochrona*, Wrocław.
- Barczykowska A., Dzierżyńska-Breś S., Muskała M. (2015), *Systemy oddziaływań resocjalizacyjnych Anglii i Stanów Zjednoczonych Ameryki*, Poznań.
- Bartkowicz Z. (2008), *Skuteczna resocjalizacja w perspektywie aksjologicznej i pomiarowej*, w: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.), *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, Lublin.

- Bębas S. (2014), *Metody i formy oddziaływań wychowawczych kuratorów sądowych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXXIII, s. 130–147.
- Belniak K. (2014), *Poczucie kontroli u sprawców przestępstw agresywnych*, „Acta Universitatis Lodziensis”, nr 18.
- Bera R. (2017), *Pedagogika bezpieczeństwa w kontekście współczesnych zagrożeń w życiu społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio J, 4(30), Lublin–Polonia, s. 11–18.
- Bera R., Kwiatkowski S.M. (red.) (2019), *Młodzież wobec współczesnych zagrożeń w życiu społecznym. Wyzwania dla pedagogiki bezpieczeństwa*, Warszawa.
- Beresford S. (2018), *Report: What about me? The impact on children when mothers are involved in the criminal justice system*.
- Berne E. (1987), *W co grają ludzie*, Warszawa.
- Biel K. (2014), *Readaptacja społeczna kobiet. Raport z badań*, w: J. Kuształ, K. Kmieciak-Jusięga, *Konteksty resocjalizacji i readaptacji społecznej*, Kraków, s. 247–268.
- Biel K. (2018), *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych skazanych Centrum Integracji „Pro domo” w Krakowie*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, nr 1.
- Bitkowska A. (2019), *Od klasycznego do zintegrowanego zarządzania procesowego w organizacjach*, Warszawa.
- Boćwińska-Kiluk B. (2015), *Uwięzienie a zachowania samobójcze: wzór, motywy oraz implikacje profilaktyczne*, s. 159–177, w: D. Kowalczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, Wrocław.
- Bonta J. & Andrews D.A. (2003), *A commentary on Ward and Stewart’s model of human needs*, „Psychology, Crime, and Law”, 9, s. 215–218.
- Boyatzis R., de la Fuente A., Ciccione A. (2002), *Human Capital in a Global and Knowledge-based Economy. Final report. Instituto de Analisis Economico (CSIC)*, Barcelona.
- Brandenburger A.M., Nalebuff B.J. (1996), *Coopetition*. Doubleday, New York.
- Brzezińska A., Kaczan R., Piotrowski K., Rycielski P. (2008), *Uwarunkowania aktywności zawodowej osób z ograniczeniami sprawności: kompetencje osobiste*, „Nauka”, nr 3, s. 97–123.
- Bulenda T. (2020), *Wybrane paradoksy i dylematy penitencjarne. Ku lepszemu usensowieniu i zwiększeniu efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: T. Bulenda, A. Nawój-Sleszyński (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie odzyskania niepodległości, VI Kongres penitencjarny*, Warszawa.
- Bulenda T., Musidłowski R. (red.) (2003), *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Warszawa.
- Bushway S.D., Stoll M.A., Weiman D. (ed.) (2007), *Barriers to Reentry*, New York.
- Buss A.H., Perry M. (1992). *The Aggression Questionnaire*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 63, s. 452–459.

- Chmielewska H. (1996), *Wpływ sytuacji trudnych na funkcjonowanie człowieka*, w: H. Chmielewska, A. Grabowski, K. Jędrzejczak, G. Pilecki, I. Wesołowska-Krzysztofek, D. Żywicka (red.), *Wybrane zagadnienia psychospołeczne instytucji penitencjarnych*, Kalisz.
- Chojcecka J. (2013), *Kobieta w więzieniu i jej resocjalizacja – zamierzenia a rzeczywistość*, Poznań.
- Ciccotti R. (1969), *Un sistema di trattamento penitenziario*, „Quaderni di criminologia clinica”, 4, s. 421–469.
- Cid J. (2005), *The penitentiary system in Spain. The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation*, „Sage Publications Ltd.”.
- Ciosek M. (1993), *Izolacja więzienna. Wybrane aspekty izolacji więziennej w percepcji więźniów i personelu*, Gdańsk.
- Ciosek M. (1996), *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Gdańsk.
- Ciosek M. (2003), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa.
- Ciosek M., Pastwa-Wojciechowska B. (red.) (2016), *Psychologia penitencjarna*, Warszawa.
- Cobbina J.E. (2010), *Reintegration success and failure: Factors impacting reintegration among incarcerated and formerly incarcerated women*, „Journal of Offender Rehabilitation”, 3(49), s. 210–232.
- Crawley E., Sparks R. (2005), Hidden Injuries? Researching the experiences of older men in English prisons, *Howard Journal of Criminal Justice*, 44(4), s. 345–356.
- Czapów Cz. (1978), *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa.
- Czapów Cz., Jedlewski S. (1971), *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa.
- Czarkowski J.J., Strzelec M. (2020), *Praca badawcza penitencjarysty*, Warszawa.
- Dagnino G.B. (2009), *Coopetition Strategy. A New Kind of Interfirm Dynamics for Value Creation*, w: G.B. Dagnino, E. Rocco (red.), *Coopetition Strategy. Theory, Experiments and Cases*, London and New York.
- Debidin M., Fairweather L. (2009), *Intruduction to OASys and Research on OASys 2006 to 2009*, w: M. Debidin (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys)*, „Ministry of Justice Research Series” 16.
- Deka R. (2017), *Readaptacja społeczna skazanych jako jeden z warunków bezpieczeństwa społeczności lokalnych*, w: P. Frąckowiak, M. Szykut (red.), *Wielowymiarowość profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji społecznej. Tradycja, współczesność i perspektywy inicjatyw probacyjnych*, Toruń, s. 135–148.
- Düinkel F., Pruin I., Storgaard A. (ed.) (2019), *Prisoner resettlement in Europe*, New York.
- Dytky E. (2018), *Uwarunkowania autoagresji wśród skazanych*, „Przeгляд Więziennictwa Polskiego”, nr 98.
- Fajfer-Kruczek I. (2021), *Zarys systemu probacji w Norwegii kontekście osób nieletnich*, „Probacja”, nr 4, s. 115–128.

- Fazel S. & Yu R. (2011), *Psychotic disorders and repeat offending: systematic review and meta-analysis*, „Schizophrenia Bulletin”, 37(4), s. 800–810.
- Felczak J. (2020), *Wpływ sytuacji osobistej skazanych na ich resocjalizację i readaptację społeczną*, „Polityka Społeczna”, nr 9, s. 18–24.
- Fidelus A.H. (2012), *Determinanty readaptacji społecznej skazanych*, Warszawa.
- Fidelus A.H. (2013), *Stygmatyzacja byłych więźniów jako skutek procesu społecznej readaptacji*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1, s. 107–135.
- Fidelus A.H. (2017), *Praca ze skazanymi z perspektywy modelu społeczno-przestrzennego*, „Forum Pedagogiczne”, nr 1, s. 37–48.
- Fiedrich W. (2020), *Czynniki powrotu do przestępstwa*, Warszawa.
- Filipowicz G. (2004), *Zarządzanie Kompetencjami Zawodowymi*, Warszawa.
- Florczykiewicz J. (2011), *Terapia przez kreację plastyczną w resocjalizacji recydywistów penitencjarnych*, Kraków.
- Florczykiewicz J. (2013), *Poczucie marginalności osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności i wybrane jego uwarunkowania. Sprawozdanie z badań*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 22, s. 153–187.
- Galanter M., Glickman L., Dermatis H., Tracy K., McMahon C. (2009), *Znaczenie duchowości pacjentów w procesie leczenia*, „Psychiatria po Dyplomie”, t. 6, nr 1
- Gawrycki F.W., Krupecka M. (red.) (2021), *Problemy polityki społecznej. Wybrane zagadnienia teoretyczne i praktyczne*, Poznań.
- Gilligan J. (2000), *Violence in Public Health and Preventive Medicine*, „The Lancet”, vol. 355.
- Gilligan J. (2009), *Gender and Violence: Estela Welldon's Contribution to Our Understanding of the Psychopathology of Violence*, „British Journal of Psychotherapy”, 25(2).
- Goffman E. (1975), *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: W. Derczyński, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa, s. 151–152.
- Goffman E. (2011), *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Sopot.
- Goffman E. (2020), *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Warszawa.
- Górny J. (1980), *Rola międzynarodowych kongresów penitencjarnych w rozwoju teorii i praktyki wykonywania kar*, Warszawa, s. 44.
- Gray M., Webb S.A. (2012), *Praca socjalna. Teorie i metody*, Warszawa.
- Griger J., Jasiński K. (2020), *Recydywa penologiczna w Republice Słowackiej i krajach europejskich*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. LVIII, Wrocław, s. 169–191.
- Grudziewska E. (2017), *Kompetencje zawodowe kuratorów sądowych*, „Praca Socjalna”, nr 3(34), s. 39–47.
- Grzesiak S. (2013), *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław.

- Grzesiak S. (2014), *Biurokracja i biurokratyzacja w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: P. Stępiak (red.), *Blaski i cienie współczesnej przestrzeni penitencjarnej. Człowiek a system*, Kalisz–Poznań.
- Grzesiak S. (2015), *Konflikt i ryzyko w pracy penitencjarnej wychowawców*, w: D. Kowalczyk, A. Szecówka, S. Grzesiak (red.), *Resocjalizacja penitencjarna w kontekstach interdyscyplinarnych*, Wrocław, s. 140–157.
- Grzesiak S. (2016), *Postpenitenciární péče v kontextu prevence zločinné recidivy*, w: V. Černíková, J. Firstová (red.), *Postpenitenciární péče aktuální otázky*, Hodonín.
- Grzesiak S. (2017), *Włączanie wykluczonych w kulturę – metodyczne konteksty działań socjalizacyjno-kulturowych wychowawców penitencjarnych*, w: A. Haratyk, N. Zayachkivska (red.), *Rozwój polskiej i ukraińskiej teorii i praktyki pedagogicznej na przestrzeni XIX–XXI wieku*, t. 7, Wrocław, s. 269–281.
- Grzesiak S. (2019), *Halfway houses in The Polish Model of Social Reintegration – possibilities and limitations*, „The Prison Systems Review”, nr 105, s. 33–56.
- Grzesiak S. (2019a), *Prewencja recydywy przestępczej jako proces zarządzania zmianą w warunkach izolacji więziennej*, w: L. Kołtun, T. Kośmider (red.), *Współczesny wymiar bezpieczeństwa publicznego. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Działania profilaktyczne*, Warszawa, s. 107–124.
- Grzesiak S. (2020), *Programy resocjalizacji penitencjarnej w kontekście zasad skutecznych interwencji korekcyjnych*, w: A. Nawój-Śleszyński, T. Bulenda (red.), *Polski system penitencjarny w stulecie więziennictwa polskiego. VI Kongres Penitencjarny*, Warszawa.
- Grzesiak S. (2021), *Changing the social readaptation system for social security: from “silo” solutions to the integration approach – the case of Poland*, „Journal of Security and Sustainability Issues”, 11, s. 91–101.
- Grzesiak S., Mituła-Grzesiak E. (2020), *Czytanie przestrzeni penitencjarnej z listów więziennych*, w: S. Grzesiak (red.), *Psychopedagogiczne konteksty wykonywania kary pozbawienia wolności*, Warszawa.
- Hall P.M., Hewitt J.P. (1970), *The quasi-theory of communication and the management of dissent*, „Social Problems”, vol. 18, 1, s. 17–27.
- Heine M. (2008), *Funkcjonowanie kurateli sądowej w nowych realiach normatywnych*, w: M. Konopczyński, B.M. Nowak (red.), *Resocjalizacja – ciągłość i zmiana*, Warszawa.
- Heine M. (2013), *Efektywność resocjalizacji – kontrowersje wokół znaczenia pojęcia*, w: B. Jezierska, A. Rejzner, P. Szczepaniak, A. Szecówka (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, Warszawa, s. 156–165.
- Hinzman G.R. (2008), *Środowiskowe hostele w kontinuum resocjalizacji*, w: W. Ambrozik, H. Machel, P. Stępiak (red.), *Misja Służby Więziennej a jej zadania wobec aktualnej polityki karnej i oczekiwań społecznych*, Poznań–Gdańsk–Warszawa–Kalisz, s. 804–822.

- Hołda Z. (1987), *Humanizacja a wykonywanie kary pozbawienia wolności w krajach Europy Zachodniej*, w: T. Szymanowski, A. Rzepliński (red.), *Doświadczenia i perspektywy systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa.
- Hołyst B. (2013), *Zagrożenia ładu społecznego*, T. 1, PWN, Warszawa.
- Humienny E. (2011), *Readaptacja społeczna osób opuszczających placówki penitencjarne autorską metodą dekompresji społecznej*, w: A. Szerląg (red.), *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, Wrocław, s. 273–281.
- Idzikowski W. (2012), *Efektywność osobista. Zarządzanie sobą i innymi w czasie*, Gliwice.
- Iwanowska A. (2013), *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Warszawa.
- Jankowska B. (2013), *Kooperacja w klastrach kreatywnych. Przyczynek do teorii regulacji w gospodarce rynkowej*, Poznań.
- Jankowska-Prochot I. (2019), *Kara dożywotniego pozbawienia wolności w irlandzkim prawie karnym a wyrok w sprawie „Ice Queen Killer”*, „Prawo i Prokuratura”, nr 4.
- Jaworska A. (2008), *Metody oddziaływań w polskim modelu penitencjarnym*, w: A. Jaworska (red.), *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków.
- Jaworska A. (2016), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków.
- Jaworska A. (2016a), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków
- Jaworska A. (2016b), *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Kraków.
- Jędrzejak K. (1996), *Konflikty w izolacji więziennej*, w: B. Hołyst, S. Redo (red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa–Wiedeń–Kalisz.
- Jedynak T., Stasiak K. (red.) (2010), *Zarys metodyki pracy kuratora sądownego*, wyd. 2, Warszawa.
- Kacprzak A. (2017), *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Sociologica”, nr 62.
- Kalinowski M. (2004), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, w: F. Kozaczuk, B. Urban (red.), *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Rzeszów.
- Kalisz T. (2010), *Sędziowski nadzór penitencjarny. Polski model nadzoru i kontroli nad legalnością i prawidłowością wykonywania środków o charakterze izolacyjnym*, Wrocław.
- Kalisz T. (2013), *Kara pozbawienia wolności w perspektywie rozważań penologicznych i psychospołecznych*, w: A. Rzepliński (red.), *Pozbawienie wolności: funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, Warszawa.

- Kalisz T. (2013a), *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności z perspektywy problemów z ustalaniem treści i kierunku prognozy kryminologicznej*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”.
- Kalisz T. (2017), *Znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności: bezpieczeństwo osobiste skazanych*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, nr 11, s. 225–243.
- Kamiński R. (2016), *Charakterystyka wybranych instytucji probacyjnych w kontekście udziału organizacji pozarządowych w ich realizacji*, „Białostockie Studia Prawnicze”, z. 21, s. 137–149.
- Kazak M. (2017), *Kompetencje menedżerskie we współczesnej organizacji*, „Journal of Modern Management Process”, nr 1(2).
- Kędziński W. (2015), *Auto- i alloagresywne zachowania i postawy występujące wśród więźniów oraz sposoby zapobiegania im*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki”, nr 1(1), s. 41.
- Kieltyka A., Ważny A. (2011), *Ustawa o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego. Komentarz*, „Legalis”.
- Kieszkowska A. (2011), *Tożsamość i podmiotowość jednostki w procesie reintegracji społecznej*, w: A. Kieszkowska, *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, cz. 1, Kraków, s. 229–256.
- Kieszkowska A. (2012), *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*, Kraków.
- Kieszkowska A. (2019), *Możliwości pracy z osobami wykluczonymi społecznie w inkluzyjno-katalaktycznym modelu w procesie reintegracji społecznej*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11(47), s. 229–256.
- Kojder A. (2001), *Patologia instytucji*, w: W. Kuczyński (red.), *Dziesięciolecie Polski Niepodległej 1989–1999*, Warszawa, s. 1018–1019.
- Konopczyński M. (2006), *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa.
- Konopczyński M. (2013), *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa.
- Konopczyński M. (2014), *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Kraków.
- Konopnicki J. (1971), *Niedostosowanie społeczne*, Warszawa.
- Korona K. (2021), *Skuteczność socjoterapii w resocjalizacji penitencjarnej*, Lublin.
- Kosewski M. (1985), *Ludzie w sytuacji pokusy i upokorzenia*, Warszawa.
- Kosonoga-Zygmunt J. (2016), *Recydywa jurydyczna w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Kossowska A. (2006), *Uwarunkowania i konsekwencje lęku przed przestępczością*, w: J. Królikowska (red.), *Problemy społeczne w grze politycznej*, Warszawa.
- Kotarbiński T. (2019), *Traktat o dobrej robocie*, Łódź.
- Kotowski W., Kurzępa B. (2009), *Dozór elektroniczny – zarys problematyki*, „Probacja”, nr 2.

- Kotzab H., Teller Ch. (2003), *Value-adding partnerships and co-opetition models in the grocery industry*, „International Journal of Physical Distribution and Logistics Management”, vol. 33, no. 3.
- Kuryłowicz M. (2019), *Zasoby systemu bezpieczeństwa państwa – Służba Więzienna*, w: T. Kośmider, M. Strzelec (red.), *Rozważania nad problematyką bezpieczeństwa publicznego. Przeciwdziałania zagrożeniom. Rola służb*, Warszawa.
- Kwieciński A. (red.) (2013a), *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych*, Warszawa
- Kwieciński A., Kalisz T. (2013), *Bezpieczeństwo osobiste osadzonych w okresie izolacji penitencjarnej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, nr 7, s. 57–82.
- Lalak D. (1995), *Teoretyczny i praktyczny sens metody indywidualnych przypadków*, w: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, wyd. 2, Warszawa.
- Lelental S. (1996), *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Łódź.
- Lelental S. (2005), *Warunkowe przedterminowe zwolnienie w Orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych w latach 2003–2004*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 49.
- Lewicka-Zelent A., Korona K., Lesiuk M. (2013), *Psychospołeczne funkcjonowanie uczestników resocjalizacyjnego programu „Uwolnij swoje emocje. Uwolnij siebie”*, Lublin.
- Lewicka-Zelent A., Stasiowski S. (2021), *Mechanizmy finansowe wspierające oddziaływania Służby Więziennej na rzecz readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia–Psychologia”, 33(4), 49–67.
- Lipkowski O. (1988), *Resocjalizacja*, Warszawa.
- Lofland J. (1976), *Doing social life: a qualitative study of human interaction In natural settings*, New York.
- Łuczak E., Chyczewska A. (2016), *System Penitencjarny w Zjednoczonym Królestwie*, „Probacja”, nr 4, s. 116–117.
- Łukasik J.M., Nowosad I. (2020), *Readaptacja społeczna byłych skazanych. Dyskusje wokół projektu realizowanego w województwie lubuskim*, „Resocjalizacja Polska”, nr 19, s. 273–295.
- Machel H. (1994), *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk.
- Machel H. (2003), *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk.
- Machel H. (2007), *Rola i zadania kadry resocjalizacyjnej*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa.
- Machel H. (2008), *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Kraków.
- Machel H. (2010), *Resocjalizacja penitencjarna: istota, dylematy terminologiczne, społeczny sens, kilka uwag teoretycznych i kadrowych*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1.

- Machel H. (2011), *Resocjalizacja penitencjarna – trzy uwarunkowania procesu*, „Resocjalizacja Polska”, nr 2, s. 91–107.
- Machel H. (2012), *Dewiacyjna tożsamość grupowa skazanych a ich readaptacja i reintegracja społeczna*, w: W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków s. 42–43.
- McIvor G., Jamieson J., Murray C. (2000), *Study examines gender differences in desistance from crime*, „Offender Programs Report”, 1(4).
- Majcherczyk A. (2013), *Projektowanie i implementacja programów resocjalizacji*, w: P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, Warszawa.
- Marczak M. (red.) (2009), *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków.
- Marzec-Holka K., Mirosław-Nawrocka K., Moleda J. (red.) (2014), *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, Warszawa 2014.
- Mastalski J. (2006), *Aksjologiczne wymiary walki ze stresem*, „Sztuka Leczenia”, t. 13, nr 1–2.
- Matczak A. (2001), *Temperament a kompetencje społeczne*, w: W. Ciarowska, A. Matczak (red.), *Różnice indywidualne: wybrane badania inspirowane Regulacyjną Teorią temperamentu Profesora Jana Strelaua*, Warszawa.
- Matczak A. (2007), *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik*, PTP, Warszawa.
- Matysiak-Błaszczyk A. (2016), *Więzienne macierzyństwo. Studium socjopedagogiczne*, Poznań.
- Miller W.R., Forcehimes A.A., Zweben A. (2014), *Terapia uzależnień. Podręcznik dla profesjonalistów*, Kraków.
- Mirowska M. (2014), *Innowacyjna formuła prowadzenia przypadku*, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika, t. XXIII, s. 180–181.
- Moczydłowski P. (1994), *Więziennictwo – od systemu totalitarnego do demokratycznego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 8.
- Mótko M. (2018), *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną*, Kraków.
- Morel J., Palier B., Palme J. (2015), *Polityka społeczna jako inwestycja*, Warszawa.
- Mudrecka I. (2010), *Poczucie odpowiedzialności młodzieży skonfliktowanej z prawem. Studium pedagogiczne*, Opole.
- Musidłowski R. (2004), *Pomoc postpenitencjarna w systemie pomocy społecznej*, w: T. Bulenda, R. Musidłowski (red.), *System penitencjarny w Polsce*, Warszawa.
- Muskała M. (2016), *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań.
- Muskała M. (2017), *Readaptacja społeczna w świetle koncepcji odstąpienia od przestępczości*, w: A. Barczykowska, M. Muskała (red.),

- Horyzonty pedagogiki resocjalizacyjnej. Księga Jubileuszowa Profesora Wiesława Ambrozika*, Poznań.
- Nawój-Śleszyński A. (2018), *Populacja więzienna w Polsce po nowelizacji systemu prawa karnego ustawą z 20 lutego 2015 roku*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, nr 48, s. 83–106.
- Nęcki Z. (1996), *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.
- Niewiadomska I. (2007), *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin.
- Niewiadomska I. (2011), *Zakorzenie społeczne więźniów*, Lublin.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., Augustynowicz W. (2010), *Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. Raport z badań z rekomendacjami*, Lublin.
- Niklewicz K. (2018), *System penitencjarny w Norwegii*, w: D. Michalski K.D. Ryś (red.) (2018), *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Olsztyn s. 21–32.
- Nowak B. M. (2018), *At risk of social exclusion labor market disadvantage of ex-convicts – polish casus*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, 2(27), 85–96.
- Nowak B.M. (2010), *Uwarunkowania skuteczności pracy kuratorskiej*, „Szkice Podlaskie”, z. 17/18, s. 291–300.
- Nowak B.M. (2011), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa.
- Nowak B.M. (2011a), *Skuteczność oddziaływań resocjalizujących w percepcji kuratorów sądowych*, w: A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, Kraków, s. 339–351.
- Nowak B.M. (2012), *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa.
- Nowak B.M. (2014), *Kreowanie działań społecznych o charakterze resocjalizacyjno-readaptacyjnym. Podejście sieciowo-systemowe*, „Resocjalizacja Polska”, nr 7, s. 29–44.
- Nowak B.M. (2014a), *Kompetencje do pracy readaptacyjnej z osobami szczególnie zagrożonymi wykluczeniem społecznym – ekswięźniami i ich rodzinami*, w: M. Kowalski, A. Knocińska, P. Frąckowiak (red.), *Resocjalizacja – edukacja – polityka społeczna. Współczesne konteksty teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, Środa Wielkopolska.
- Nowak B.M. (2015), *Reintegracja społeczna skazanych w wybranych państwach Unii Europejskiej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 10, s. 55–79.
- Nowak B.M. (2016), *Interdyscyplinarne, sieciowo-systemowe podejście do procesu readaptacji i reintegracji społecznej osób skazanych i ich rodzin*, „Studia Edukacyjne”, nr 41.
- Nowak B.M. (2016a), *An innovative training programme for the staff of social integration and assistance institutions, supporting their professional qualifications for working with persons at risk of social exclusion*, w: I. Niewiadomska, W. Augustynowicz (red.), *Inclusion – psychosocial aspects. Psychoprevention studies*, Lublin.

- Nowak B.M. (2017a), *Hierarchia wartości osób wykluczonych społecznie. Komunikat z badań*, „Pedagogika Społeczna”, 1(63), 139–159.
- Nowak B.M. (2017b), *Kapitał ludzki i społeczny w procesie reintegracji społecznej ekswieźniów i ich rodzin*, w: I. Mudrecka (red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, Warszawa.
- Nowak B.M. (2017c), *Poczucie lokalizacji kontroli u skazanych powracających do przestępstwa a postrzeganie przez nich własnych rodzin pochodzenia*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, vol 2, nr 25, s. 163–182.
- Nowak B.M. (2017d), *Klimat społeczny instytucjonalnego i rodzinnego środowiska wychowawczego*, „Polish Journal of Social Rehabilitation”, nr 12, s. 105–117, <https://doi.org/10.22432/pjsr.2016.12.08>.
- Nowak B.M. (2019), *Praca szansą skazanych na pomyślną reintegrację społeczną. Postawy pracodawców wobec ekswieźniów poszukujących zatrudnienia*, „Probacja”, nr 1, s. 13–32.
- Nowak, B.M. (2019a), *Praca jako czynnik chroniący ekswieźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia–Psychologia”, 32(3), s. 289–306.
- Nowak B.M. (2020), *(Nie)skazani na wykluczenie. Od patologii do normy zachowań społecznych*, Warszawa.
- Nowicki S., Strickland B.R. (1973), *A Locus Of Control Scale For Children*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, 40, s. 148–154.
- O’Donnell I. (2004), *Imprisonment and Penal Policy in Ireland*, „The Howard Journal”, vol. 43, nr 3, July.
- Ocana M.A., Cuellar A.F. (2019), *European Prison Observatory, Prison conditions in Spain*, September.
- Opora R. (2010), *Resocjalizacja. Wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Kraków.
- Ostrowska K. (2008), *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa.
- Opora R., Wirkus Ł. (2021), *Funkcjonowanie Kuratorskiej Służby Sądowej przed i w czasie pandemii COVID–19*, Warszawa.
- Hall P.M., Hewitt J.P. (1970), *The quasi-theory of communication and the management of dissent*, „Social Problems”, vol. 18, 1, s. 17–27.
- Padula G., Dagnino G.B. (2007), *Untangling the rise of coopetition: the intrusion of competition in a cooperative game structure*, „International Studies of Management & Organization”, 37 (2), s. 32–52.
- Palmen L., Baron M. (2008), *Przewodnik dla animatorów inicjatyw klastrowych w Polsce*, Warszawa.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2016), *Czy wszyscy przegrali? Czyli co decyduje o percepcji skuteczności resocjalizacji*, w: P. Stępnia, T. Kalisz, W. Zalewski (red.), *Czy i jakie więzienia są potrzebne Rozważania na tle zagadnień współczesności*, Poznań–Gdańsk–Wrocław–Kalisz, s. 264–273.
- Paszkievicz A. (2006), *Wychowanie resocjalizujące w środowisku otwartym – zarys teorii*, Białystok, s. 19–20, 23.

- Pauli J., Kłos A., Musielski T., Lipke S., Sosnowski M. (2011), *Standardy pracy socjalnej z osobami pozostającymi bez pracy (raport z badań)*, Warszawa.
- Pawela S. (2007), *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa.
- Petersilia J. (2003), *When Prisoners Come Home*, Oxford.
- Piątek K., Kośmicki E., Kuzstelak A., Stępień J. (red.) (2016), *Regionalny i lokalny wymiar polityki społecznej*, Poznań.
- Pilch T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych: strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.
- Pindel E. (2009), *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, w: Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków.
- Pindel E. (2019), *Proces readaptacji społecznej sprawców przestępstw. Od zakładu karnego do życia na wolności*, Kraków.
- Płatek M. (1997), *Europejskie Reguły Więzienne a polskie prawo i praktyka penitencjarna*, „*Studia Iuridica*”, XXXIV.
- Płatek M. (2007), *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Warszawa.
- Ploeg G. (2013), *Norway is Doing Something Right*, New York Times.
- Porębska K. (2009), *Wsparcie społeczne w warunkach izolacji jako wyznacznik skutecznej readaptacji*, „*Probacja*”, nr 2, s. 49–53.
- Pospiszyl K. (1973), *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa.
- Pospiszyl K. (2000), *Psychopatia*, Warszawa.
- Pospiszyl K. (2020), *Ryzyko – potrzeby – samoregulacja. Wielopłaszczyznowy model diagnostyczno-resocjalizacyjny*, „*The Prison Systems Review*”, 109, s. 5–22.
- Przesławski T. (red.) (2020), *Analiza i oceny funkcjonowania dozoru elektronicznego w Polsce w latach 2013–2017*, Warszawa.
- Pstrąg D. (2009), *Obawy skazanych związane z adaptacją do życia na wolności*, w: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej*, Rzeszów.
- Pytka L. (2000), *Resocjalizacja – anachronizm czy nowe wyzwanie?*, „*Opieka, Wychowanie, Terapia*”, nr 1.
- Pytka L. (2005), *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa.
- Pytka L. (2008), *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, t. 1, Warszawa.
- Pytka L. (2010), *Pedagogika resocjalizacyjna w Uniwersytecie Warszawskim. Wczoraj, dziś, jutro?*, „*Resocjalizacja Polska*”, nr 1, s. 25–52.
- Pytka L., (2001), *Myslenie integracyjne i jego implikacje w pedagogice społecznej*, „*Opieka – Wychowanie – Terapia*”, nr 1.
- Ramage S. (2009), *English Prison Law*, New York Bloomington.
- Routh D., Hamilton Z. (2015), *Work Release as a Transition: Positioning Success Via the Halfway House*, „*Journal of Offender Rehabilitation*”, 54, s. 239–255.

- Rumgay J. (2004), *Script for safer survival: Pathways out of female crime*, „Howard Journal of Criminal Justice” 4(43), s. 414–415.
- Rymsza M. (red.) (2011), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Warszawa.
- Rzepliński A., Ejchart-Dubois M., Niełączna M. (2018), *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca. Jego zbrodnia i kara*, Warszawa.
- Schmidt D. (2010), *Dylematy resocjalizacji penitencjarnej obcokrajowców (na przykładzie więziennictwa Bawarii)*, w: S. Bębas, *Współczesne oblicze resocjalizacji penitencjarnej*, Radom, s. 87–104.
- Schmidt D. (2017), *Polityka kryminalna w państwach niemieckojęzycznych w perspektywie karnej i penitencjarnej. Wybrane zagadnienia*, „Nauki o Polityce Publicznej Studia i materiały”, T. 1, s. 357–358.
- Skafiariak B. (red.) (2007), *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, Kraków.
- Skowroński B.Ł., Talik E. (2018), *Stres a strategie radzenia sobie*, „Psychiatria Polska”, 52 (3), s. 525–542.
- Skupiński J. (1971), *Problematyka przestępstw małej wagi w prawie angielskim*, „Studia Prawnicze”, nr 1, s. 144.
- Śliwowski J. (1978), *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń.
- Smółka P. (2006), *Jak skutecznie szkolić umiejętności interpersonalne?*, w: B. Kaczmarek, M. Stencel (red.), *Komunikowanie się: problemy i perspektywy*, Lublin.
- Smrokowska-Reichmann A. (2013), *Zarządzanie przypadkiem – Case Management (CM) w pracy socjalnej*, w: A. Skowrońska (red.), *Nowe kierunki i tendencje w organizacji i zarządzaniu pomocą społeczną*, Warszawa.
- Sobczak S. (2009), *Aksjologia teleologia pedagogiki resocjalizacyjnej*, Warszawa.
- Snopek M. (2019), *Zagrożenie bezpieczeństwa osadzonych w przestrzeni izolacji więziennej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia”, vol. XXXII, 3, Lublin, s. 273–288.
- Snopek M. (2020), *Sens i nonsens roszczeniowości skazanych. Pedagogiczne i prawne aspekty funkcjonowania instytucji skargowości w realiach polskich więzień*, Kraków.
- Snopek M. (2013), *Człowiek w sytuacji izolacji penitencjarnej – negatywne następstwa i formy przystosowania się*, w: M. Snopek, I. Mudrecka (red.), *Resocjalizacja instytucjonalna – bariery i możliwości*, Opole.
- Stańczyk – Hugiet E. (2012), *Autonomia i zależność w układach kooperacyjnych*, „Studia Ekonomiczne Regionu Łódzkiego”, Łódź.
- Stańdo-Kawecka B. (2010), *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, „Probacja”, nr 1, s. 116–118.
- Stańdo-Kawecka B. (2000), *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków.
- Stańdo-Kawecka B. (2018), *Przygotowanie skazanych do zwolnienia – skoordynowany system czy rozproszone działania*, w: K. Stasiak (red.), *Kuratela sądowa w Polsce. Analiza systemu. Księga pamiątkowa dedykowana dr Tadeuszowi Jedynakowi*, oruń.

- Stańdo – Kawecka B. (2014), *Wybrane problemy profesjonalizacji organów probacyjnych i klasyfikacji sprawców oddanych pod dozór do grup ryzyka*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego”, t. XXXIII.
- Stasiorowski S. (2016), *Reforma systemu readaptacji społecznej skazanych w Polsce. Reintegracja społeczna skazanych najistotniejszym z celów kary*, „Ministerstwo Sprawiedliwości”, projekt reformy.
- Stasiorowski S. (2019), *Podstawowe czynniki wpływające na funkcjonowanie systemu readaptacji społecznej skazanych – diagnoza i rozwój*, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11(47), s. 11–26.
- Stasiorowski S. (2019a), *Metody pracy resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach karnych. Prawo karne i kryminologia*, Warszawa.
- Staub-Bernasconi S. (2007), *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft. Ein Lehrbuch*, Bern.
- Stefaniuk M.E. (2011), *Skuteczność prawa i jej granice*, „Studia Iuridica Lublinensia”, nr 16, s. 5–72.
- Stępniań P. (1992), *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań.
- Stępniań P. (1998), *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań.
- Stępniań P. (2001), *Pomiędzy resocjalizacją a pracą socjalną. Dylematy współczesnej penitencjarystyki*, w: B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępniań (red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa–Poznań–Kalisz.
- Stępniań P. (2004), *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 44–45.
- Stępniań P. (2005), *Formy probacji a praca socjalna ze skazanymi*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 47–48.
- Stępniań P. (2007), *Pomoc społeczna i pomoc postpenitencjarna jako wsparcie społecznej readaptacji skazanych. Pojęcie, geneza i rozwój*, w: B. Urban, M. Stanik (red.), *Resocjalizacja*, t. II, Warszawa.
- Stępniań P. (2007a), *Praca socjalna w postępowaniu ze skazanymi*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4.
- Stępniań P. (2017), *Resocjalizacja (nie)urojona. O zawłaszczaniu przestrzeni penitencjarnej*, Warszawa.
- Stępniań P. (2008), *Udział skazanego w kształtowaniu prognozy kryminologicznej*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 61, s. 49–68.
- Stępniań P., Kalisz T., Zalewski W. (red.) (2016), *Czy i jakie więzienia są potrzebne? Rozważania na tle zagadnień współczesności*, Poznań–Gdańsk–Wrocław–Kalisz.
- Stodolska L. (2004), *Międzynarodowe standardy postępowania z więźniami oraz ochrona prawna osadzonych*, w: *Zagadnienia penitencjarne: skrypt dla słuchaczy szkoły podoficerskiej SW*, Kalisz.
- Strzelczyk K. (2010), *Poczucie kontroli u skazanych uczestniczących w więziennej terapii uzależnień*, „Studia z Psychologii KUL”, nr 16.
- Subramanian R. & Shames A. (2013), *Sentencing and Prison Practices in Germany and the Netherlands: Implications for the United States*. Center on Sentencing and Corrections, Vera Institute for Justice.

- Surzykiewicz J. (2019), *Probacja, pomoc, opieka kuratorska dla nieletnich w Niemczech*, w: Ł. Kwadrans (red.), *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kurator w sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*, „Prawo karne i kryminologia”, s. 109–126.
- Szałański J. (2008), *Kategorie klasyfikacyjne i zróżnicowanie osobowościowe skazanych jako wyznaczniki celów i programów resocjalizacji penitencjarnej*, w: B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa, t. 1, s. 361–375.
- Szaszkiewicz M. (1997), *Tajemnice grypsarki*, Kraków.
- Szczepaniak P. (2013), *Pedagogika penitencjarna a kara pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia metodyki oddziaływania penitencjarnego*, w: P. Szczepaniak (red.), *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, Warszawa, s. 173–186.
- Szczepaniak P. (2014), *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 24, s. 143–169.
- Szczepaniak P. (2016), *Sprawiedliwość naprawcza w resocjalizacji więźniów*, Warszawa.
- Szczepaniak R. (2015), *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź.
- Szczygieł G. (2002), *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok.
- Sztuka J. (2018), *Perspektywa efektywności w resocjalizacji*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, vol. 21, nr 1, s. 85–105.
- Sztuka M. (2007), *Efektywność oddziaływań w zorientowanym korekcyjnie modelu instytucji penalnej. Doświadczenia amerykańskie*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, nr 1, s. 313–326.
- Sztuka M. (2013), *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków.
- Szymanowska A. (2003), *Więzienie i co dalej*, Warszawa.
- Szymanowska A. (2008), *Polacy wobec przestępstw i karania*, Warszawa.
- Szymanowska A. (2010), *Czy resocjalizacja w więzieniu jest możliwa?*, w: M. Marczak, B. Pastwa-Wojciechowska, M. Błażek (red.), *Wiedza – doświadczenie – praktyka. Interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne*, Kraków.
- Szymanowska A., Korwin-Szymanowski G. (2009), *Stosunek instytucji świadczących pomoc do byłych skazanych*, w: F. Kozaczuk (red.), *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, Rzeszów.
- Szymanowski T. (1976), *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*, Warszawa.
- Szymanowski T. (1996), *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa.
- Szymanowski T. (2005), *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa.
- Szymanowski T. (2010), *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa.

- Szymanowski T. (2006), *Międzynarodowe standardy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich respektowanie w polskim systemie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, nr 50.
- Szymanowski T. (2010), *Recydywa w Polsce. Zagadnienia prawa karnego, kryminologii i polityki karnej*, Warszawa.
- Szymanowski T. (2012), *Przestępczość i polityka karna w Polsce. W świetle faktów i opinii społeczeństwa w okresie transformacji*, Warszawa;
- Szymanowski T. (2017), *Prawo karne wykonawcze z elementami polityki karnej i penitencjarnej*.
- Szymanowski T., Świda Z., (1998), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa.
- Tancred T. (2005), *Multi-Agency Public Protection Arrangements*, w: D.A. Crighton, G.J. Towl (red.), „Psychology in Probation Services”, Oxford.
- Terelak J.F., Baldys J. (2003), *Płeć psychologiczna a kompetencje społeczne u kobiet na stanowiskach kierowniczych średniego szczebla*, w: S.A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu*, Wrocław.
- Tkaczyk K. (2008), *Współczesny system karania w Anglii i Walii*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, R. XII, z. 1.
- Tomaszewski T. (1975), *Człowiek i otoczenie*, w: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa.
- Toroń B. (2016), *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków.
- Travis J. (2005), *But They All Come Back: Facing the Challenges of Prisoner Reentry*, Washington.
- Tuomiranta J., *Etelä-Suomen rikosseuraamusalueen virka-koiratoiminnan kehittäminen*, Laurea 2020, s. 9, <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/337439/Tuomiranta.pdf?sequence=5&isAllowed=y> [dostęp online: 26.11.2021 r.].
- Urban B. (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Kraków.
- Urban B. (2007), *Ewolucja zaburzeń w zachowaniu a profilaktyka i resocjalizacja w środowisku otwartym*, w: I. Pospiszyl, M. Konopczyński (red.), *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, Warszawa.
- Urbanek A. (2018), *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowości. Studium diagnostyczne*, Kraków.
- Velotti G. (1975), *La disciplina penitenziaria*, „Rassegna studi penitenziari”, s. 447–462.
- Wach J. (2014), *Profilaktyka i resocjalizacja nieletnich zagrożonych uzależnieniem od środków psychoaktywnych*, Warszawa.
- Wacquant L. (2008), *Ghettos and Anti-Ghettos: An Autonomy of the New Urban Poverty*, „Thesis Eleven”, 94.
- Walley K. (2007), *Coopetition. An Introduction to the Subject and Agenda for Research*, „International Studies of Management & Organization”, vol. 37, nr 2.

- Wąsek A. (1991), *Kara pozbawienia wolności w Danii*, w: O. Górniak (red.), *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga ofiarowana profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*, Katowice.
- Watts D.J., Strogatz S.H. (1998), *Collective dynamics of 'small-world' networks*, „Nature”, „International weekly journal of science”, 393, 440–442.
- Wawrzyniak L. (2004), *Resocjalizacja w warunkach zakładu karnego*, w: B. Urban (red.), *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja młodzieży*, Mysłowice.
- Węgliński A. (2013), *Zasoby osobiste i kompetencje zawodowe kuratorów sądowych niezbędne w pracy z osobą dozorowaną z problemem alkoholowym*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, t. XXXII, s. 343–364.
- Węgliński A. (2020), *Efektywność wykonywania kar wolnościowych charakteru probacyjnego w zróżnicowanych grupach ryzyka przestępczości powrotnej osób dozorowanych*, „Probacja”, nr 3.
- Western B. (2018), *Homeward: Life in the Year After Prison*, New York.
- Wetzel J., Smeal S.M., Bucklen K., McNaughton S. (2012), *Optimizing the Role Community Corrections Centers in Reentry*, „Corrections Today”, April/May.
- Widelak D. (2003), *Pomoc społeczna i postpenitencjarna wobec osadzonych*, „Pedagogika Społeczna”, nr 1, s. 93–99.
- Wierzbicki P. (1966), *Opieka postpenitencjarna w Polsce*, Warszawa.
- Wójcik D. (red.) (2010), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa.
- Wójcik D., Drapała K., Więcek-Durańska A. (2015), *Ewaluacja programu Trening Zastępowania Agresji ART. oraz programu korekcyjno-edukacyjnego Duluth. Raport z badań empirycznych*, Warszawa.
- Wojdyło K., Buczny J. (2011), *Samoregulacja i samokontrola powinnościowe: analiza psychometryczna Skali Rozbieżności Ja*, „Psychologia Społeczna”, t. 6, 4(19).
- Wood R., Payne T. (2006), *Metody rekrutacji i selekcji pracowników oparte na kompetencjach*, Kraków.
- Wosińska W. (2004), *Psychologia życia społecznego*. Gdańsk.
- Wróbel-Chmiel A. (2018), *Dolegliwości uwięzienia odczuwane przez skazanych długoterminowych – sprawców zabójstw*, „Probacja”, nr 3, 29–49.
- Velotti G. (1975), *La disciplina penitenziaria*, „Rassegna studi penitenziari”, s. 447–462.
- Yukl G. (2006). *Leadership In Organizations*, New Jersey.
- Zacharuk T. (2010), *Resocjalizacja w warunkach edukacji inkluzyjnej*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1, s. 221–229.
- Ziemiński S. (1973), *Klasyfikacja skazanych*, Warszawa.
- Zygmunt J. (2008), *Prawne modele zwalczania powrotności do przestępcstwa w Polskim prawie karnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych”, nr 2.

Akty normatywne:

- Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., (Dz.U. Nr 46, poz. 238).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. 1993, Nr 61, poz. 284).
- Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. 1989 nr 63 poz. 378).
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., (Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 167)
- Odpowiedź z dnia 11.01.2019 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej (Nr pisma BP-E.81.2.1.2019.MN) na Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie hosteli przy jednostkach penitencjarnych z dnia 02.01.2019, Nr pisma IX.517.3029.2018.ZK.
- Rekomendacja 914 (1981) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w sprawie społecznej sytuacji więźniów, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72–73, s. 205–210.
- Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Słowackiej nr 664/2005 Dz.U.
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki w sprawie udzielania przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości pomocy finansowej niezwiązanej z programami operacyjnymi (Dz.U. 2020, poz. 1933 z późn. zm.)
- Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 8 kwietnia 2021 r. w sprawie rodzinnego wywiadu środowiskowego (Dz.U. 2021, poz. 893).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych z dnia 13 czerwca 2016 r. (Dz.U. z 2016 r. poz. 969).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 czerwca 2003 r. w sprawie regulaminu czynności w zakresie przeprowadzania wywiadu środowiskowego oraz wzoru kwestionariusza tego wywiadu (Dz.U. 2003, nr 108 poz.1018).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2019, poz. 683 późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych, (Dz.U. 2013 r., poz. 1067).

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym (Dz.U. 1998, Nr 113, poz. 723 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przypadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016, poz. 2305).
- Ustawa 354/1975 Przepisy o więziennictwie oraz o wykonywaniu środków pozbawienia wolności i ograniczenia wolności, znowelizowana dekretem Legislacyjnym 2 października 2018 r., N. 124.
- Ustawa o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 167).
- Ustawa o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw z dnia 31 marca 2020 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 568).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2021, poz. 2268 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. 2020, poz. 176).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2022, poz. 690).
- Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. 2022, poz. 1689).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2022, poz. 1327).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2022 r. poz. 22, 655).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 2022, poz. 1375).
- Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego. Tekst jedn. Dz.U. 2008, Nr 172, poz. 1069; Zm. Dz.U. 2009 Nr 19, poz. 100.
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2022, poz. 1024 z późn. zm.).
- Wzorcowe reguły minimum postępowania z więźniami oraz procedury ich efektywnego realizowania, zatwierdzone przez Radę Społeczno-Gospodarczą – rezolucja 663 C I (XXIV) z dnia 31 lipca 1957 r., Archiwum Kryminologii 1989, t. XVI, s. 277 i n.

- Zalecenie Rec (2006) 2-rev, Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy przyjęte dnia 1 lipca 2020 roku w sprawie Europejskich Reguł Więziennych.
- Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

Netografia:

- A compendium of research and analysis on the Offender Assessment System (OASys) 2009–2013 r., „Ministry of Justice Analytical Series”, July 2015,
- Akademie Vězeňské služby České republiky Stráž pod Ralskem 2020*, s. 42. <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/akademie-vs-cr/ostatni/publikace/socialni-prace-ve-vezenstvi-sbornik-ze-vii-penologickyh-dnu.pdf> [dostęp: 05.10.2022].
- Bengtson M., Hinttu S., Kock S. (2003), *Relationships of Cooperation and Competition Between Competitors, Work-in-Progress Paper submitted to the 19 th Annual IMP Conference*, September (4–6), Lugano Switzerland (online), <http://www.impgroup.org/uploads/papers/4294.pdf> [dostęp: 04.12.2021].
- Bonta J. & Andrews D.A. (2007), *Risk – Need – Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation, Her Majesty the Queen in Right of Canada*, <https://www.securitepublique.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/rsk-nd-rspnsvty/rsk-nd-rspnsvty-eng.pdf> [dostęp: 18.09.2022].
- Boruszewska A., *Spór o dom socjalny dla mężczyzn na Różance narasta*, „Gazeta Wroclawska”, 18.02.2018, <https://gazetawroclawska.pl/spor-o-dom-socjalny-dla-mezczyzn-na-rozance-narasta/ar/12939864> [dostęp: 10.11.2021].
- Brosjyre for utenlandske ansatte – POLSK (2019), Odbywanie kary więzienia. Broszura dla cudzoziemców osadzonych w norweskich więzieniach*, Oslo, <https://foreninger.uio.no/jussbuss/saksomrader/fengselsrett/brosjyrer/brosjyrepolisk.pdf> [dostęp: 23.09.2022 r.].
- Centralny Zarząd Służby Więziennej, Kwartalne Informacje Statystyczne za IV kwartał od 2001–2020 r.* – <https://www.sw.gov.pl/strona/Statystyka-kwartalna> [dostęp: 20.02.2021].
- Centralny Zarząd Służby Więziennej, Roczne Informacje Statystyczne*, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 10.11.2021].
- Código Penitenciario*, https://www.boe.es/biblioteca_juridica/codigos/codigo.php?id=54&modo=2&nota=0&tab=2 [dostęp: 22.11.2021].
- Criminal Code*, <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/> [dostęp: 16.10.2022].
- Criminal Sanctions region of Southern Finland prison rules of the open prison ward of Kerava Prison, Effective from 16 February 2016*, <https://>

- www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/jarjestysaannot/jarjestysaannotenglanti/VzXpyovcl/Kev_A_jarjestysaanto_160216_EN.pdf [dostęp: 30.11.2021 r.].
- Delfi.eu, 25.10.2014, *Lithuania to open Norwegian-style halfway houses to transition prison inmates into freedom*, <https://lithuaniantribune.com/lithuania-to-open-norwegian-style-halfway-houses-to-transition-prison-inmates-into-freedom/> [dostęp: 10.11.2021].
- Encyklopedia zarządzania*, <https://mfiles.pl/pl/index.php/Efektywno%C5%9B%C4%87> [dostęp: 7.11.2021].
- Fakt 24.PL, 28.12.2016, *Rząd chce dać więźniom mieszkania? Tak się robi na Zachodzie* – <https://www.fakt.pl/pieniadze/finanse/domy-przejsciowe-dla-bylych-wiezniow-hostele-dla-bylych-wiezniow/5m-py0c1> [dostęp: 08.10.2019].
- Fundacja POMOST z Zabrze – <https://www.fundacja-pomost.pl/strona-glowna> [dostęp: 20.02.2021]
- Gilna D. (2015), *When Halfway Houses Pose Full-Time Problems*, „Prison Legal News”, 01.10.2015, <https://www.prisonlegalnews.org/news/2015/jan/10/when-halfway-houses-pose-full-time-problems/> [dostęp: 10.11.2021].
- Gospodarka Podkarpacka.pl, *Nie hostele, a tzw. domy przejściowe powstaną przy niektórych więzieniach*, <http://gospodarkapodkarpacka.pl/news/view/29416/nie-hostele-a-tzw-domy-przejsciowe-powstana-przy-niektorych-wiezieniach> [dostęp: 10.11.2021].
- Helsińska Fundacja Praw Człowieka, <https://www.hfhr.pl/> [dostęp: 10.11.2021].
- <http://kurator.webd.pl/category/metodyka> [dostęp: 25.11.2021].
- <http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/po-wiezieniu-do-hostelu.html> [dostęp: 10.11.2021].
- <http://russamtalen.no/wp-content/uploads/2010/03/H%C3%A5ndbok-om-Russamtalen.pdf> [dostęp 20.11.2021].
- http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/uzzi/ftp/guimera_et_al_science_2-2005_final.pdf [dostęp: 01.12.2021].
- <http://www.ringerikefengsel.no> [dostęp 07.11.2021 r.].
- <http://www.ringerikefengsel.no/> [dostęp: 20.11.2021 r.].
- <http://www.ringerikefengsel.no/> [dostęp: 28.11.2021 r.].
- https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf [dostęp: 26.09.2022].
- <https://eeagrants.org/news/a-better-future-for-prison-inmates> [dostęp: 16.11.2021].
- <https://eeagrants.org/news/a-better-future-for-prison-inmates> [dostęp: 10.11.2021].
- <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kara;3920162.html> [dostęp 02.11.2021r.].
- <https://haldenfengsel.no/> [dostęp: 20.11.2021 r.].
- <https://kris.fi> [dostęp: 23.11.2021 r.].

- <https://pol.worldtourismgroup.com/how-did-finland-become-prison-break-capital-europe-35231> [dostęp: 06.11.2021 r].
- <https://pol.worldtourismgroup.com/how-did-finland-become-prison-break-capital-europe-35231> [dostęp: 30.11.2021 r].
- <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1005738,domy-przejsciowe-dla-skazanych.html> [dostęp: 08.10.2021].
- <https://sancanavrat.sk/> [dostęp: 10.11.2021].
- <https://www.cso.ie/en/csolatestnews/presspages/2021/probationre-offendingstatistics2017/> [data dostępu: 23.09.2021].
- <https://www.cso.ie/en/csolatestnews/presspages/2021/probationre-offendingstatistics2017/> [dostęp: 18.11.2021].
- <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=207> [dostęp 28.11.2021 r].
- <https://www.euopris.org/epis/kms/?detail=404> [dostęp: 27.11.2021 r].
- <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/konkursy/pomoc-postpenitencyjarna/> [dostęp: 20.02.2021].
- <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/> [dostęp: 26.02.2021].
- <https://www.giustizia.it> [dostęp: 22.11.2021 r].
- <https://www.giustizia.it> [dostęp: 29.11.2021 r].
- https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_2_3.page [dostęp: 28.11.2021 r].
- <https://www.gov.uk/government/statistics/prison-population-figures-2021> [dostęp online 17.11.2021 r].
- <https://www.haftsache.de/> [dostęp: 05.10.2022].
- https://www.impgroup.org/paper_view.php?viewPaper=4294 [dostęp: 16.10.2022].
- <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/> [dostęp: 05.10.2022].
- <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/anstalten/jva-landshut/> [dostęp: 05.10.2022].
- <https://www.justiz.bayern.de/justizvollzug/extremismusbekaempfung/> [dostęp: 05.10.2022].
- <https://www.kriminalomsorgen.no/> [dostęp: 25.11.2021 r].
- <https://www.mojanorwegia.pl/zycie-w-norwegii/kino-prywatna-plaza-zadnych-krat-to-bastoy-wiezienie-luksusowe-liberalne-i-ekologiczne-11970.html> [dostęp: 20.11.2021].
- <https://www.ons.gov.uk/> [dostęp online 17.11.2021 r].
- <https://www.populationof.net/pl/united-kingdom/> [dostęp online 17.11.2021 r].
- <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 21.11.2021 r].
- <https://www.prisonstudies.org/country/czech-republic> [dostęp: 05.10.2022 r].
- <https://www.prisonstudies.org/country/finland> [dostęp: 30.11.2021 r].
- <https://www.prisonstudies.org/country/germany> [dostęp: 05.10.2022].
- <https://www.prisonstudies.org/country/italy> [dostęp 28.11.2021 r].
- <https://www.prisonstudies.org/country/switzerland> [dostęp: 05.10.2022 r].
- https://www.researchgate.net/publication/347218801_Halfway_houses_in_The_Polish_Model_of_Social_Reintegration_-_possibilities

- and limitations Domy przejściowe w Polskim Modelu Readaptacji Społecznej – możliwości i ograniczenia [dostęp: 06.09.2021].
<https://www.resofonds-hessen.de/> [dostęp: 05.10.2022].
<https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/enforcement/implementationof-communitysanctions.html> [dostęp: 23.11.2021 r.].
<https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index.html> [dostęp: 27.11.2021 r.].
<https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index.html> [dostęp: 30.11.2021 r.].
https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie_RPO_do_DGSW_ws_hosteli_przy_jednostkach_penitencjarnych_02.01.2019.pdf [dostęp: 02.12.2021].
https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie_RPO_do_DGSW_ws_hosteli_przy_jednostkach_penitencjarnych_02.01.2019.pdf [dostęp: 10.11.2021].
<https://www.rskk.fi/fi/> [dostęp: 24.11.2021 r.].
<https://www.rskk.fi/fi/> [dostęp: 26.11.2021 r.].
<https://www.russamtalen.no> [dostęp: 25.11.2021 r.].
<https://www.skjv.ch/de/lexicon/tooltipster/> [05.10.2022].
<https://www.skjv.ch/de/was-ist-justizvollzug/ziele-aufgaben-des-justizvollzugs> [dostęp: 05.10.2022].
<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 24.11.2021].
https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/12th_Congress/26Soh_Wai_Wah.pdf [dostęp: 12.11.2021].
https://www.upsvr.gov.sk/socialne-veci-a-rodina-1/kuratela-pre-dospelych/navrat-z-vykonu-trestu-odnatia-slobody.html?page_id=262392&urad=239644 [dostęp: 05.10.2022].
<https://www.wloclawek.so.gov.pl/container/Pliki/dokumenty/1496311804.pdf> [dostęp: 25.02.2021].
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-555> [dostęp: 05.10.2022].
<https://www.zh.ch/de/direktion-der-justiz-und-des-innern/justizvollzug-wiedereingliederung.html#undefined> [dostęp: 05.10.2022].
<https://www.zvjs.sk/sk/zamestnavanie-odsudenych> [dostęp: 05.10.2022].
 Kazimierczak M., *Mieszkańcy Różanki protestują. Nie chcą byłych więźniów za sąsiadów*, „Polska Times” – <https://polskatimes.pl/mieszkanicy-rozanki-protestuja-nie-chca-bylych-wiezniow-za-sasiadow/ar/12866388> [10.11.2022].
 Koncepcje vězeňství do roku 2025r. Ministerstvo Spravedlnosti Česká Republika – <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepcje-vezenstvi.pdf> [dostęp: 05.10.2022].
 Konieczna M., *Po więzieniu do hostelu*, *Radio Poznań*, 15.05.2017 – <http://radiopoznan.fm/informacje/pozostale/po-wiezieniu-do-hostelu.html> [dostęp: 10.11.2021].
 Międzynarodowe Centrum Studiów Więziennych (ICPS), *World Prison Brief*, 2021 r. – <https://www.prisonstudies.org/> [dostęp: 15.11.2021 r.].
 Międzynarodowe Centrum Studiów Więziennych (ICPS), *World Prison Brief*, 2021 r. –
 Ministerium des Innern, Berlin 2016 – <https://www.bmi.bund.de/DE/startseite/startseite-node.html> [dostęp: 26.09.2022].

- Ministerstwo Sprawiedliwości (2017), *Powrotność do przestępstwa w latach 2009–2015*, Warszawa, maj – file:///C:/Users/nowak/Downloads/powrotnosc-do-przestepstwa-w-latach-2009-2015.pdf [dostęp: 04.09.2022].
- Ministerstwo Sprawiedliwości Włoch, <https://www.giustizia.it> [dostęp 29.11.2021r.].
- Ministerstwo Sprawiedliwości, Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszem Sprawiedliwości, <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/> [dostęp: 16.12.2021].
- Najwyższa Izba Kontroli (2014), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności pismo KPB–4101–006–03/2014* – file:///C:/Users/nowak/Downloads/P-14-044-KPB-P_14_044_KPB-01.pdf [dostęp: 10.11.2021].
- Najwyższa Izba Kontroli (2015), *Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2015 – <https://www.nik.gov.pl/kontrola/P/14/044/> [dostęp: 10.11.2021].
- Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 10.11.2021].
- Najwyższa Izba Kontroli (2018), *Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne*, Warszawa, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 24.09.2021].
- Ochrona24.info, „Mieszkanie Plus” dla byłych więźniów? W MS trwają prace nad reformą systemu readaptacji społecznej skazanych, <https://ochrona24.info/12538,reforma-systemu-readaptacji-spoecznej-skazanych/> [dostęp: 10.11.2021].
- PolizeilicheKriminalstatistik 2015 – <https://www.dstgb.de/themen/sicherheit/kriminal-und-alkoholpraevention/polizeiliche-kriminalstatistik-2015-anstieg-der-wohnungseinbrueche-und-politisch-motivierter-straftaten/pks-2015.pdf?cid=91g> [dostęp: 26.09.2022].
- Restorativní justice v českém vězeňství. Maj 2021 – <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/06/RJ-v-CESKEM-VEZENSTVI-dotaznikove-setreni.pdf> [dostęp:05.10.2022].
- Restorativní justice v českém vězeňství. Maj 2021 s. 17. <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/06/RJ-v-CESKEM-VEZENSTVI-dotaznikove-setreni.pdf> [dostęp: 05.10.2022].
- RHHA&ARMT – <http://halfwayhouses.ca/en/> [dostęp: 12.11.2021].
- Šimunová L. (2016), The concept of alternative sanctions in Slovak Republic, YLQ 4 – www.ilaw.cas.cz/tlq [dostęp: 05.10.2022].
- Sobczak K., *Zwięzienia do hostelu – resocjalizacyjny projekt MS*, [Prawo.pl](http://prawo.pl) – <https://www.prawo.pl/prawo/hostele-dla-bylych-wiezniow-projekt-sluzby-wieziennej,355228.html> [dostęp: 10.11.2021].
- SOCIÁLNÍ PRÁCE VE VĚZEŇSTVÍ Akademie Vězeňské služby České republiky Stráž pod Ralskem 2020 s.21–22, <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/akademie-vs-cr/ostatni/publikace/>

- socialni-prace-ve-vezenstvi-sbornik-ze-vii-penologickyh-dnu.pdf [dostęp: 05.10.2022].
- statista.com [data dostępu: 28.11.2021].
- Statistická ročenka Vězeňské služby České republiky 2020 – <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby> [dostęp: 05.09.2022].
- Stowarzyszenie LUDZIE LUDZIOM z Wrocławia, <http://ludzieludziom.pl/> [dostęp: 20.02.2021].
- Stowarzyszenie Penitencjarne PATRONAT – <http://www.patronat.eu/> [dostęp: 20.02.2021].
- Szwajcarski Kodeks Karny, art. 58, ust. 2, <https://www.lexfind.ch/fe/de/tol/26328/versions/150942/de> [dostęp: 05.10.2022].
- The Singapore Prison Service, https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/12th_Congress/26Soh_Wai_Wah.pdf [dostęp: 12.11.2021].
- Thematic Review. Doing More with Less: Prisoner Rehabilitation in Ireland*, February 2019 r., <https://www.readkong.com/page/doing-more-with-less-prisoner-rehabilitation-in-ireland-7650834> [dostęp: 26.09.2022].
- Urbańska J., *Nie chcą w sąsiedztwie domu dla mężczyzn. Miasto uspokaja: to nie są groźni przestępcy. Chcą wrócić do społeczeństwa*, „Gazeta Wyborcza”, 20.01.2019, <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,22904971> [dostęp: 10.11.2021].
- USA, *Second Chance Act z 2007*, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-110publ199/pdf/PLAW-110publ199.pdf> [dostęp: 26.02.2021].
- Uzzi B., Sapiro J. (2005), „*Team Assembly Mechanisms Determine Collaboration Network Structure and Team Performance*”, <https://www.science.org/doi/abs/10.1126/science.1106340> [dostęp: 03.07.2022].
- Willis M. (2018), *Supported housing for prisoners returning to the community: A review of the literature*, Australian Institute of Criminology, <https://aic.gov.au/publications/rr/rr7> [dostęp: 12.11.2021].
- World Prison Brief, <https://www.prisonstudies.org/country/slovakia> [dostęp: 05.10.2022].
- wroclawianie-nie-chca-w-sasiedztwie-domu-dla-mezczyzn.html [dostęp: 10.11.2021].
- Zákon č. 475/2005 Z. z. Zákon o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].
- ZÁKON ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169> [dostęp: 05.10.2022].

Wyrażam pełne przekonanie, że monografia jest oryginalną propozycją na rynku wydawniczym, zarówno w kontekście poruszanych zagadnień, jak i sposobu ich zaprezentowania. Podstawę monografii stanowi wypracowanie integralnego modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego, co oznacza, że problem readaptacji społecznej został ukazany systemowo. Autorzy poszczególnych fragmentów monografii przedstawili aktualnie proponowane strategie, koncepcje pracy z osobami skazanymi, dokonali ich krytycznej analizy i wykazali potrzebę zmian, które mają przyczynić się do zwiększenia skuteczności wsparcia resocjalizacyjnego.

Agnieszka Lewicka-Zelent

Monografia (...) poświęcona jest problematyce efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności oraz odpowiedzialności społecznej instytucji i organizacji zajmujących się wspomaganie osób opuszczających jednostki penitencjarne. (...) Zagadnienia poruszane w artykułach wpisują się w nurt współczesnych rozważań dotyczących poszukiwania optymalnych rozwiązań w obszarze penitencjarno-probacyjnym. Autorzy uzasadniają potrzebę przyjęcia systemowych, skutecznych i efektywnych rozwiązań z zakresu readaptacji społecznej skazanych i urealnienia oczekiwań społecznych wobec możliwości resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej skazanych.

Publikacja jest propozycją określonej strategii reintegracji społecznej osób skazanych, opartej na integralnym modelu wspomagania resocjalizacyjno-readaptacyjnego osób skazanych opuszczających jednostki penitencjarne. Wymiary integralności prezentowanego modelu odnoszą się zarówno do wiedzy, teorii, jak i praktyki. (...) Opracowanie można traktować jako impuls do realizowania dalszych, pogłębionych badań w zakresie tematyki związanej z tworzeniem integralnego modelu resocjalizacyjno-readaptacyjnego, co jest zadaniem niezwykle istotnym z punktu widzenia interesu społecznego.

Jacek Pomiankiewicz

CBPE

CENTRUM
BADAN
POLITYKI
EUROPEJSKIEJ

Szkoła Wyższa
Wymiaru Sprawiedliwości

ISBN: 978-83-66454-63-7